

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРАБЕК ЯРОСЛАВ АВГУСТОВИЧ

УДК 330.143.2:338.43:664(477):339.92(4ЄС)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ
СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Спеціальність: 051 Економіка

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Ярослав ГРАБЕК

Науковий керівник: Мудрак Руслан Петрович, доктор економічних наук,
професор

Умань - 2026

АНОТАЦІЯ

Грабек Я.А. Формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка (05 Соціальні та поведінкові науки). Уманський національний університет, Умань, 2026.

Кваліфікаційна наукова праця присвячена теоретико-методичному обґрунтуванню засад і розробці практичних рекомендацій щодо формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Відповідно до мети та завдань дисертаційної роботи було досліджено теоретико-методичні та прикладні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, проведено оцінку умов і факторів формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, та обґрунтовано концептуальні засади формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції.

В першому розділі роботи з'ясовано суть категорії «ланцюг вартості» та визначено його місце в аграрному секторі економіки; систематизовано проблеми формування доданої вартості в аграрному секторі економіки; обґрунтовано методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки. Запропоновано визначати ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України, як послідовність дій, що виконують товаровиробники другої і третьої сфери агропромислового комплексу, щоб забезпечити постачання продукції кінцевому споживачу; послідовність дій означає логічний поетапний рух технологічно-спорідненої продукції по стадіях виробництва, починаючи із випуску сільськогосподарської сировини, продовжуючи її промисловою переробкою і закінчуючи постачанням напівфабрикатів та готової продукції кінцевим споживачам. Стверджується, що продовження ланцюга вартості аграрного сектору економіки України в межах внутрішнього виробництва є ключовою умовою суттєвого зростання прибутковості суб'єктів господарської діяльності, підвищення їх інвестиційної привабливості, досягнення стійких конкурентних позицій на внутрішньому та зо-

внішньому ринку, а стратегічною метою розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки має стати формування внутрішнього ланцюга вартості. Ключовими причинами, що перешкоджають формуванню доданої вартості в аграрному секторі економіки пропонується вважати: руйнування господарських зв'язків у АПК в період кризи 1991-1999 років, зростання відкритості національної економіки, низька ефективність державної аграрної політики, криза довіри, низька якість сільськогосподарської продукції, низька ємність внутрішнього ринку, зростання імпорту європейських продовольчих напівфабрикатів та готової їжі, недостатня мотивації сільськогосподарських виробників інвестувати у виробництво тваринницької продукції. В методиці формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки пропонується виділяти гносеологічний, нормативний та організаційний аспекти.

В другому розділі роботи проведено оцінку обсягів виробництва сільськогосподарської та промислової продукції в аграрному секторі економіки; досліджено канали збуту сільськогосподарської продукції та канали постачання сировини в переробній промисловості; проаналізовано українсько-європейську торгівлю продукцією переробної промисловості; вивчено міжнародний досвід виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини між внутрішнім та зовнішнім ринком. З'ясовано, що виробництво сільськогосподарської продукції усіма категоріями товаровиробників до моменту відновлення широкомасштабного російського вторгнення демонструвало зростаючу динаміку, однак продовження російсько-української війни спричинило рецесію на рівні 25%. Встановлено, що падіння виробництва у рослинництві виявилось більшим, ніж у тваринництві. Робиться припущення, що це пояснюється більшою орієнтацією виробників рослинницької продукції на зовнішній ринок, а тваринницької – на внутрішній. В якості підтвердження цього припущення наводиться той факт, що обсяги виробництва в секторі господарств населення, які повністю зорієнтовані на внутрішній ринок, скоротилися на 18,6%, а в секторі сільськогосподарських підприємств – на 28%. Вказується на негативну тенденцію скорочення площ посівів та насаджень під високомаржинальними сільськогосподарськими культурами. Відмічається спад вироб-

ництва у переважній більшості тваринницьких галузей та стверджується, що стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин – одне із ключових завдань державної аграрної політики, спрямованої на формування й розвиток ланцюга вартості. В якості пояснення наводиться такий аргумент - тваринницька продукція це сировина другої стадії, що володіє відносно вищою часткою доданої вартості порівняно із рослинницької продукцією, яка є сировиною першої стадії. Звертається увага на важливу роль господарств населення у розвитку ланцюга вартості. Аргументується це тим, що у рослинництві майже увесь обсяг виробництва високомаржинальних видів продукції здійснюється цією категорією; у тваринництві, за виключенням м'яса, на господарства населення припадає більша частка виробництва основних видів продукції. Відмічається негативна тенденція зменшення використання зерна для годівлі худоби. Вказується на те, що проблемним сегментом аграрного сектору економіки є виробництво та переробка плодів, ягід і винограду. Аргументується це тим, що баланс даного виду продукції є дефіцитним. Робиться висновок про негативну тенденцію у виробництві сільськогосподарськими товаровиробниками тваринницької сировини для м'ясо- та молокопереробної промисловості. Відмічається надмірний рівень коливань у виробництві продукції переробної промисловості на тлі високого рівня невизначеності. Робиться висновок про те, що борошномельно-круп'яна, крохмале-патокова, спиртова, лікерогорілчана, пивна, комбікормова, картопле-переробна, оліно-екстракційна та цукрова галузі переробної промисловості повністю забезпечені зернової сировиною внутрішнього виробництва. Відмічається дефіцит плодово-ягідної та виноградарської сировини. Доводиться, що частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи коливалася в межах 7-25%. Робиться висновок про неможливість встановлення точних даних щодо частки імпортової молочної сировини в балансі вітчизняної молокопереробної промисловості. Відмічається, що Угода про асоціацію Україна-ЄС в частині поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) в цілому справила позитивний вплив на розвиток аграрного сектору економіки України, тому що обсяги агропродовольчого експорту суттєво зросли. Проте зауважується, що Україна має нерівні умови дос-

тупу до ринку ЄС по цілому ряду продукції переробної промисловості. За допомогою міжнародних порівнянь доводиться надмірність українського експорту зерна, насіння ріпаку, борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці).

В третьому розділі роботи проведено моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів ланцюга вартості в аграрному секторі економіки; розроблено стратегію формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки; обґрунтовано організаційно-економічний механізм формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Встановлено, що зростання виробництва валової доданої вартості в сільському господарстві України переривалося лише початком та продовженням російської військової агресії в 2014 та 2022рр. відповідно. Проведено розрахунки, які показують, що для збільшення випуску валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України на 1%, споживанням ним проміжної сільськогосподарської продукції вітчизняного походження має зрости на 6,5%. Доведено, що єдиним резервом збільшення обсягів продукування валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві, є збільшення обсягу капіталу. Встановлено, що динаміка виробництва валової доданої вартості харчової промисловості України в цілому є зростаючою за виключенням 2014 і 2022рр. Робиться припущення, що стійкий внутрішній та зовнішній попит на продовольчі товари дозволив адаптуватися вітчизняним харчовикам до умов воєнного стану. Доведено, що економічна ефективність проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва порівняно із аналогічним імпортом, при виробництві валової доданої вартості харчовою промисловістю, вдвічі вища. Проведено розрахунки, що показують нестійку тенденцію зростання продукування валової доданої вартості аграрним сектором економіки України. Робиться висновок, що в контексті європейської інтеграції, єдиним сприятливим фактором формуванню й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки є збільшення експорту української промислової продовольчої продукції на ринок ЄС. Аргументовано доведено, що наразі вплив поглиблення інтеграції

Україна-ЄС на продукування валової доданої вартості аграрним сектором економіки України відсутній. Робиться припущення, що ключовою умовою реалізації стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, є відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей. Стверджується, що в умовах глобалізації в цілому та євроінтеграції зокрема, формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є продуктивною ідеєю лише у випадку інтенсивного розвитку внутрішнього ринку. Аргументовано доведено, що відродження української харчової промисловості є безальтернативною умовою формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, та важливим чинником зростання доходів населення країни. Розроблено організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, який є поєднанням обґрунтованих засобів досягнення тактичних цілей у рамках відповідної стратегії, мотиваційних чинників урядової та бізнесової активності щодо їх застосування та політичної волі і підприємницької готовності їх застосувати.

Стверджується, що найбільш суттєвими результатами дисертаційного дослідження, які характеризують її наукову новизну, є: виділення гносеологічного, нормативного та організаційного аспектів в методиці формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції; обґрунтування показника «коефіцієнт експортної спеціалізації» аграрного сектору економіки України; розробка організаційно-економічного механізму формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції; розробка хронологічної послідовності використання засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, які мають забезпечити поетапний перехід чотирьох станів виробництва; удосконалення поняття ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України; уточнення кількісних параметрів впливу проміжного споживання сільським, лісовим та рибним господарством України продукції вітчизняного походження на випуск валової доданої вартості; уточнення впливу ключових факторів на виробництво ва-

лової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України; уточнення впливу проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства на виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України; уточнення впливу поглиблення інтеграції Україна-ЄС на продукування валової доданої вартості в аграрному секторі економіки; уточнення переліку засобів досягнення тактичних цілей у стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, переважна частина яких спрямована на відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей.

Ключові слова: ланцюг вартості, додана вартість, аграрний сектор, угода про асоціацію, зона вільної торгівлі, квота, сировина, готова продукція, стратегія, механізм, внутрішній ринок.

ABSTRACT

Hrabek Ya. A. Formation and development of the value chain in the agrarian sector of Ukraine's economy in the context of European integration. - Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 «Economics». Uman National University, Uman, 2026.

The qualifying scientific work is devoted to the theoretical and methodological substantiation of the principles and development of practical recommendations for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of Ukraine's economy in the context of European integration. In accordance with the purpose and objectives of the dissertation, the theoretical, methodological and applied aspects of the formation of the value chain in the agricultural sector of the economy were investigated, the conditions and factors of the value chain formation in the agricultural sector of the economy were assessed, and the conceptual foundations of the value chain formation in the agricultural sector of the economy of Ukraine in the context of European integration were substantiated.

The first section of the paper clarifies the essence of the category «value chain» and defines its place in the agricultural sector of the economy; systematizes the problems of value added formation in the agricultural sector of the economy; substantiates the methodological aspects of value chain formation in the agricultural sector of the economy. The author proposes to define the value chain in the agricultural sector of Ukraine's economy as a sequence of actions performed by commodity producers of the second and third sectors of the agro-industrial complex to ensure the supply of products to the end consumer; the sequence of actions means a logical step-by-step movement of technologically related products through the stages of production, starting with the production of agricultural raw materials, continuing with their industrial processing and ending with the supply of semi-finished and finished products to end consumers. It is argued that the continuation of the value chain of the agricultural sector of Ukraine's economy within domestic production is a key condition for a significant increase in the profitability of economic entities, increasing their investment attractiveness, and achieving sustainable competitive positions in the domestic and foreign markets, and the strategic goal of the development of the domestic agricultural sector of the economy should be the formation of an internal value chain. The key reasons that impede the formation of added value in the agricultural sector of the economy are the following: the destruction of economic ties in the agro-industrial complex during the crisis of 1991-1999, the growing openness of the national economy, the low efficiency of the state agricultural policy, the crisis of confidence, the low quality of agricultural products, the low capacity of the domestic market, the growth of imports of European food semi-finished and ready-made food, the lack of motivation of agricultural producers to invest in. In the methodology of value chain formation in the agricultural sector of the economy, it is proposed to distinguish epistemological, regulatory and organizational aspects.

The second section of the paper estimates the volume of agricultural and industrial production in the agricultural sector of the economy; examines the sales channels for agricultural products and the supply channels for raw materials in the processing industry; analyzes the Ukrainian-European trade in processing industry products; and studies the international experience of production and distribution of agricultural raw materials

between the domestic and foreign markets. It is found that the production of agricultural products by all categories of commodity producers before the resumption of the large-scale Russian invasion showed an increasing trend, but the continuation of the Russian-Ukrainian war caused a recession of 25%. It was found that the decline in crop production was greater than in livestock production. It is assumed that this is due to the greater orientation of crop producers to the foreign market and livestock producers to the domestic market. This assumption is supported by the fact that production in the household sector, which is fully oriented to the domestic market, declined by 18.6%, and in the agricultural sector by 28%. It points to a negative trend in the reduction of crops and plantations under high-margin crops. The article notes the decline in production in the vast majority of livestock industries and argues that stabilizing the number of farm animals is one of the key tasks of the state agricultural policy aimed at forming and developing the value chain. The argument given is that livestock products are second-stage raw materials that have a relatively higher share of value added compared to crop products, which are first-stage raw materials. Attention is drawn to the important role of households in the development of the value chain. This is justified by the fact that in crop production, almost all high-margin products are produced by this category; in livestock production, with the exception of meat, households account for a larger share of the production of the main products. There is a negative trend in the use of grain for livestock feeding. It is pointed out that the production and processing of fruits, berries and grapes is a problematic segment of the agricultural sector of the economy. The reasoning is that the balance of this type of product is in deficit. It is concluded that there is a negative trend in the production of livestock raw materials for the meat and dairy processing industry by agricultural producers. An excessive level of fluctuations in the production of processing industry products is noted against the background of a high level of uncertainty. It is concluded that the flour and cereal milling, starch and molasses, alcohol, alcoholic beverage, beer, feed, potato processing, oil extraction and sugar processing industries are fully supplied with grain raw materials of domestic production. There is a shortage of fruit and berry and viticultural raw materials. It is proved that the share of imports in the structure of sources of raw materials for domestic meat pro-

cessing plants ranged from 7-25%. It is concluded that it is impossible to establish accurate data on the share of imported dairy raw materials in the balance of the domestic dairy processing industry. It is noted that the EU-Ukraine Association Agreement in terms of the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) has generally had a positive impact on the development of the agricultural sector of Ukraine's economy, as the volume of agri-food exports has increased significantly. However, it is noted that Ukraine has unequal conditions for access to the EU market for a number of manufacturing products. International comparisons prove that Ukraine's exports of grain, rapeseed, flour, and oilseed meal or oilseeds (except mustard) are excessive.

In the third section of the paper, the quantitative parameters of the influence of key factors of the value chain in the agricultural sector of the economy are modeled; a strategy for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of the economy is developed; the organizational and economic mechanism for the formation of the value chain in the agricultural sector of Ukraine in the context of European integration is substantiated. It is established that the growth of gross value added production in Ukrainian agriculture was interrupted only by the beginning and continuation of Russian military aggression in 2014 and 2022, respectively. The calculations show that in order to increase the output of gross value added by agriculture, forestry and fisheries of Ukraine by 1%, the consumption of intermediate agricultural products of domestic origin should increase by 6.5%. It is proved that the only reserve for increasing the volume of gross value added in agriculture, forestry and fisheries is to increase the volume of capital. It has been established that the dynamics of gross value added production in the food industry of Ukraine is generally growing, with the exception of 2014 and 2022. It is assumed that the steady domestic and foreign demand for food products allowed domestic food producers to adapt to the conditions of martial law. The article proves that the economic efficiency of intermediate consumption of domestically produced agricultural, forestry, and fishery products is twice as high as that of similar imports in the production of gross value added by the food industry. Calculations have been made that show an unstable trend in the growth of gross value added by the agricultural sector of Ukraine's economy. It is concluded that in the context of

European integration, the only favorable factor for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of the economy is an increase in exports of Ukrainian industrial food products to the EU market. It is reasonably proved that there is currently no impact of deepening EU-Ukraine integration on the production of gross value added by the agricultural sector of Ukraine. It is assumed that a key condition for the implementation of the strategy for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of Ukraine's economy in the context of European integration is the restoration and intensive development of all livestock industries. It is argued that in the context of globalization in general and European integration in particular, the formation and development of the value chain in the agricultural sector of Ukraine is a productive idea only in the case of intensive development of the domestic market. It is argued that the revival of the Ukrainian food industry is an indispensable condition for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of the economy, and an important factor in the growth of the country's population's income. An organizational and economic mechanism for the formation and development of the value chain in the agrarian sector of Ukraine's economy in the context of European integration has been developed, which is a combination of reasonable means of achieving tactical goals within the framework of the relevant strategy, motivational factors of government and business activity for their application, and political will and entrepreneurial readiness to apply them.

It is argued that the most significant results of the dissertation research, which characterize its scientific novelty, are: allocation of epistemological, regulatory and organizational aspects in the methodology of value chain formation in the agricultural sector of the economy in the context of European integration; substantiation of the indicator “export specialization coefficient” of the agricultural sector of the Ukrainian economy; development of an organizational and economic mechanism for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of the Ukrainian economy in the context of European integration; development of a chronological sequence of use of the means of formation and development of the value chain in the agricultural sector of Ukraine in the context of European integration, which should ensure a gradual transition

of the four states of production; improvement of the concept of the value chain in the agricultural sector of Ukraine; clarification of the quantitative parameters of the impact of intermediate consumption of domestic products by the agriculture, forestry and fisheries of Ukraine on the output of gross value added; clarification of the impact of key factors on the production of gross value added; clarification of the impact of intermediate consumption of agricultural, forestry and fishery products on the production of gross value added by the food industry of Ukraine; clarification of the impact of deepening EU-Ukraine integration on the production of gross value added in the agricultural sector of the economy; clarification of the list of means of achieving tactical goals in the strategy for the formation and development of the value chain in the agricultural sector of the economy of Ukraine in the context of European integration, the vast majority of which are aimed at the restoration and intensive development of all livestock breeding.

Keywords: value chain, added value, agricultural sector, association agreement, free trade area, quota, raw materials, finished products, strategy, mechanism, domestic market.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Грабек Я.А. Ланцюг вартості: суть категорії та методичне значення. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Випуск 102. Частина 2. С. 26-35. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-26-35 (0,66 умов. друк. арк.).

2. Грабек Я.А. Додана вартість в сільськогосподарському виробництві України стан та фактори впливу. *Ефективна економіка*. 2023. №11. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.11.81> (0,98 умов. друк. арк.).

3. Мудрак Р.П., Грабек Я.А. Глобальні ланцюги вартості у виробництві продовольства та місце України в них. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Випуск 103. Частина 2. С. 16-29. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-16-29 (0,84 умов. друк. арк.; особистий внесок

автора полягає у аналізі останніх досліджень та публікацій по темі статті, розрахунку сальдо торгівлі України агропродовольчою продукцією, групуванні агропродовольчої продукції, визначення коефіцієнта експортної спеціалізації – 0,42 умов. друк. арк.);

4. Грабек Я.А. Методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Випуск 104. Частина 2. С. 83-94. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-83-94 (0,84 умов. друк. арк.).

5. Грабек Я.А. Переробна промисловість України: стан та головні фактори впливу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Випуск 105. Частина 2. С. 41-51. DOI 10.32782/2415-8240-2024-105-2-41-51 (0,66 умов. друк. арк.).

6. Грабек Я.А. Стан та перспективи розвитку тваринницьких галузей сільського господарства України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2025. Випуск 106. Частина 2. С. 197-207. DOI: 10.32782/2415-8240-2025-106-2-197-207 (0,74 умов. друк. арк.).

7. Грабек Я.А. Вплив відкритості економіки на виробництво доданої вартості в харчовій промисловості України. *Український журнал прикладної економіки і техніки*. 2025. Том 10. № 2. С. 237-241. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2025-2-47> (0,65 умов. друк. арк.).

Публікації за матеріалами наукових конференцій:

8. Грабек Я.А. Трансформаційні перетворення в аграрному секторі економіки України. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали XIV всеукраїнської наукової конференції за міжнародною участю, м. Умань, 15 листопада 2022 р. Умань, 2022. С. 294-295. (0,1 умов. друк. арк.).*

9. Грабек Я.А. Методичні аспекти категорії «додана вартість». *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 25 травня 2023 р. Умань, 2023. С. 43-44. (0,11 умов. друк. арк.).*

10. Грабек Я.А. Додана вартість в аграрному секторі економіки України. *Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 20-22 вересня 2023 р., Харків, 2023. С. 394-395. (0,14 умов. друк. арк.).

11. Грабек Я.А. Додана вартість та канали розподілу сільськогосподарської продукції. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали XV Всеукраїнської наукової конференції за міжнародною участю, м. Умань, 15 листопада 2023 р. Умань, 2023. С. 178-180. (0,14 умов. друк. арк.).

12. Грабек Я.А. Розвиток харчової промисловості, як умова формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Innovations and prospects in modern science: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference*, Stockholm, Sweden, June 5-7, 2023. Stockholm, 2023. С. 509-515. (0,28 умов. друк. арк.).

13. Грабек Я.А. Українсько-європейська торгівлі м'ясом та м'ясопродуктами. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 27 травня 2024 р. Умань, 2024 С. 104-106. (0,13 умов. друк. арк.).

14. Грабек Я.А. Додана вартість в сільському господарстві України: динаміка та ключові фактори впливу. *Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Умань, 15 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 145-147. (0,09 умов. друк. арк.).

15. Грабек Я.А. Інновації у виробництві продовольства, як безальтернативна умова розвитку внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 7-8 листопада 2024 р. Кропивницький, 2024. С. 139-140. (0,14 умов. друк. арк.).

16. Грабек Я.А. Агрохолдинг: суть, переваги та недоліки в контексті формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини: нові реалії та можли-*

вості: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 6-7 грудня 2024р. Львів-Торунь, 2024. С. 39-41. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-440-8-8> (0,13 умов. друк. арк.).

17. Грабек Я.А. Проблеми формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. European congress of scientific discovery: Proceedings of the 4th International scientific and practical conference, Madrid, Spain, April 1-3, 2025. Madrid, 2025. С. 341-345. (0,21 умов. друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	30
1.1. Ланцюг вартості: суть категорії та місце в аграрному секторі економіки.	30
1.2. Проблеми формування доданої вартості в аграрному секторі економіки.	44
1.3. Методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки	60
Висновки до 1 розділу	70
РОЗДІЛ 2. УМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	73
2.1. Обсяги виробництва та канали збуту сільськогосподарської продукції...	73
2.2. Обсяги виробництва та українсько-європейської торгівлі промисловою продукцією, канали постачання сировини в переробній промисловості	103
2.3. Міжнародний досвід виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини	144
Висновки до 2 розділу	164
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	171
3.1. Моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів ланцюга вартості в аграрному секторі економіки	171
3.2. Стратегія формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки.....	194
3.3. Організаційно-економічний механізм формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки	210
Висновки до 3 розділу	220
ВИСНОВКИ	225

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	231
ДОДАТКИ	260

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Аграрний сектор відіграє важливе значення у забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку України. Його роль обумовлена глибокими історичними господарськими традиціями та виробничим досвідом українців, наявністю відповідного ресурсного потенціалу, місцем, яке він займає на глобальному продовольчому ринку тощо.

В сільській місцевості України проживає третина населення країни. Переважна більшість зайнятих сільських мешканців залучені до процесу сільськогосподарського виробництва. У результаті реформування аграрного сектору економіки, сформувалася відносно стійка структура виробництва за категоріями господарств - сільськогосподарські підприємства займаються переважно виробництвом зернових та зернобобових культур, цукрового буряка, соняшнику, м'яса, а господарства населення – картоплі, овочів, баштанних, плодів та ягід, винограду, молока, вовни, меду тощо. Спільні результати їхньої праці є ключовою умовою продовольчої безпеки країни.

За різними оцінками в Україні зосереджено майже 7% світових запасів чорноземів. Це є головною причиною абсолютних переваг українських аграріїв на світовому ринку – за рахунок відносно вищого рівня природної родючості ґрунтів, вони мають конкурентні переваги порівняно із переважною більшістю виробників з інших країн. В результаті Україна входить в ТОП-10 світових експортерів сільськогосподарської продукції..

Харчова промисловість України поступово відновлює втрачені, під час трансформаційної кризи, позиції не лише нарощуючи виробництво традиційних видів продукції, але й освоюючи нові. Усе більше продовольчих напівфабрикатів та готової їжі, вироблених українськими промисловими підприємствами, з'являється на полицях магазинів інших країни. А по деяких видах готової продукції українські виробники займають лідируючі позиції.

Однак, попри наявний потенціал, аграрний сектор економіки України досі – далекий від його повного використання. Насамперед, це означає, що фактичний обсяг виробництва ним доданої вартості значно менший від потенційного. За да-

ної кількості ресурсів та в рамках базової технології, максимально можливе виробництво доданої вартості досягається лише при умові формування замкнутого або, як його ще називають, внутрішнього ланцюга вартості. Це означає рух технологічно спорідненої продукції в межах міжгалузевого комплексу – від сировини до кінцевого виробу. В аграрному секторі економіки України лише два продуктових підкомплекси сформовані і функціонують за принципом внутрішнього ланцюга вартості – олійно-продуктовий і буряко-цукровий. Зрештою, продуктовим підкомплексом, як частиною АПК, може бути лише таке поєднання галузей сільськогосподарського і промислового виробництва, яке відповідає умовам вертикальної інтеграції. Незалежно від того, чи це об'єднання юридично самостійних господарюючих суб'єктів, чи виробничі структури холдингового типу тощо.

Несистемним руйнівним фактором агропродовольчого виробництва стала широкомасштабна російська військова агресія, як уже завдала багатомільярдних збитків українській економіці. Її врахування вимагає розробки відповідних адаптаційних механізмів.

Наразі в сільському господарстві України зростає виробництво низькомаржинальної продукції і, відповідно, скорочується виробництво високомаржинальної продукції. При цьому, стратегічні галузі сільського господарства України – виробництво зернової продукції, сої, насіння ріпаку, переважно включені не у внутрішній ланцюг вартості, а закордонний. Україна експортує дешеву сировину – зерно, рослинні протейни, макуху, а імпортує дорогу готову продукцію, вироблену за допомогою зерна: молочні та м'ясні продукти, макаронні вироби, крупи і т.д. В результаті мають місце наступні збитки: погіршуються умови торгівлі аграрною продукцією, зростає частка імпорту у внутрішньому споживанні, не створюються робочі місця в переробній промисловості, державний бюджет недоотримує податкові надходження, низький рівень реальної заробітної плати, низька ємність внутрішнього ринку, криза у виробництві скотарської продукції та молочній промисловості, низькі обсяги виробництва у харчовій промисловості і т.д.

Поглиблення інтеграції української економіки у світову в цілому та економіку ЄС зокрема, є джерелом нових можливостей та ризиків для формування і роз-

витку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки нашої країни. У випадку євроінтеграції значна частина ризиків уже проявилася: скорочення низки вітчизняних продовольчих виробництв через збільшення відповідного імпорту, зростання сировинної спрямованості експорту агропродовольчої продукції, збільшення пропозиції продовольчої продукції сумнівної якості як європейських, так і вітчизняних виробників і т.д. Натомість новими можливостями ще лише належить скористатися. І для цього необхідно провести складну роботу – стабілізувати та перейти до збільшення обсягів виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції, забезпечити масовий перехід до виробництва сільськогосподарської тваринницької сировини та готової продовольчої продукції, які б відповідали європейським санітарно-гігієнічним вимогам, розвинути нові логістичні ланцюги для входження у європейську роздрібну торгівлю, майстерно скористатися правилами ГАТТ/СОТ для тимчасового захисту вразливих галузей харчової промисловості, домогтися збільшення квот безмитного імпорту в ЄС продовольчих напівфабрикатів та готової продукції українських виробників і т.д.

Усе це свідчить про те, що формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є надзвичайно актуальним напрямом наукових досліджень, спрямованих теоретико-методичне та практичне обґрунтування заходів вирішення існуючих проблем.

Суть, значення, особливості функціонування та способи удосконалення ланцюгів вартості у системі суспільного виробництва є актуальним напрямом досліджень закордонних та вітчизняних науковців. Зважаючи на необхідність вирішення гострих соціально-економічних проблем – подолання бідності, забезпечення продовольчої безпеки, скорочення розриву у розвитку тощо, у закордонному експертному середовищі дослідженню ланцюгів вартості приділяється особливу увагу. В даному контексті звертають на себе увагу праці таких закордонних вчених як: Портер М. (Porter M.), Граф Ф. (Graef F.), Сібер С. (Sieber S.), Мутубазі К. (Mutabazi K.), Аш Ф. (Asch F.), Бієласкі Х.К. (Biesalski H.K.), Бітегеко Дж. (Bitegeko J.), Бокельманн В. (Bokelmann W.), Казабурі Л. (Casaburi L.), Рід Р. (Reed R.), Мауш К. (Mausch K.), Хол Е. (Hall A.), Гамблех К. (Hambloch C.), Аллен

С. (Allen S.), Брау А. (Brauw A.), Нордхаген С. (Nordhagen S.), Кумар Д. (Kumar D.), Раджив П.В. (Rajeev P.V.), Круйсен Ф. (Kruijssen F.), Тедеско І. (Tedesco I.), Фамері А.К. (Farmery A.K.), Бревен Т.Д. (Brewer T.D.), Фарелл П. (Farrell P.), Дубей Ш.К. (Dubey S.K.), Сінгх Р. (Singh R.), Сінгх С.П. (Singh S.P.), Мішра А. (Mishra A.), Сінгх Н.В. (Singh N.V.), Замора Е.А. (Zamora E.A.) та ін.

У вітчизняному експертному середовищі дослідження суті, ролі, особливостей формування та розвитку ланцюгів вартості, в тому числі в аграрному секторі економіки, також є актуальним науковим напрямом. В даному контексті звертають на себе увагу праці таких вітчизняних вчених як: Калініченко З.Д., Кільдянкін М.Д., Дугінець Г.В., Нікішина О.В., Власюк В.С., Сегеда С.А., Світовий О.М., Левандівський О., Свиноус І.В., Нестерчук Ю.О., Чернега І.І., Смолій Л.В., Мудрак Р.П., Кизим М.О., Крамарев Г.В., Іванова О.Ю., Хаустова В.Є., Павловська І.Г., Губарева І.О., Грушко В., Ковчар Р., Черкас Н.І., Чех М.М., Василиця О.Б., Шевчук В.О., Миценко В. та ін.

Не зважаючи на існуючий внесок у розробку тематики формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, багато проблемних питань досі залишаються невирішеними. Зокрема – це: збільшення випуску високомаржинальної сільськогосподарської продукції; сертифікація національного виробництва відповідно до міжнародних стандартів якості; збільшення промислового виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку; збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС і т.д.

Ідея формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є невід’ємним елементом значно ширшої концепції – ідеї розвитку внутрішнього ринку. Багатими є самодостатні країни, що виробляють таку номенклатуру промислової продукції, яка задовольняє більшість внутрішніх потреб та є джерелом стабільних надходжень від її експорту в обмін на імпорт сировини. Інтенсивний розвиток промислового сектору є також умовою високого рівня доходів домогосподарств, які формують достатній для його розвитку внутрішній попит та заощадження. Тому відродження української харчової промисловості є без-

альтернативною умовою формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, та важливими чинником зростання доходів населення країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконувалась в рамках тем науково-дослідних робіт Уманського національного університету «Концептуальні засади та механізми сталого розвитку України» (0121U112522) і «Соціально-економічні пріоритети розвитку національної продовольчої системи в умовах глобалізації» (0111U010418) у межах яких здобувачем забезпечено розробку та обґрунтування комплексу прямих та непрямих заходів державної політики і приватного бізнесу, спрямованих на формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методичне обґрунтування засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції.

Досягнення даної мети обумовило необхідність розв'язання наступних завдань:

- сформулювати суть категорії «ланцюг вартості в аграрному секторі економіки»;
- ідентифікувати проблеми формування доданої вартості в аграрному секторі економіки;
- обґрунтувати методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки;
- провести оцінку обсягів виробництва та дослідити канали збуту сільськогосподарської продукції;
- провести оцінку обсягів виробництва промислової продукції та дослідити канали постачання сировини в переробній промисловості України;
- дослідити міжнародний досвід виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини;

- провести моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції;
- розробити стратегію формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції;
- запропонувати організаційно-економічний механізм формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки.

Об’єктом дослідження є процес формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних та практичних засад організації системи взаємопов’язаних заходів державної аграрної політики та суб’єктів агробізнесу, спрямованих на формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції.

Методи дослідження. Методичною основою дисертаційної роботи є системний підхід до дослідження усіх аспектів функціонування та розвитку аграрного сектору економіки України в сучасних умовах.

У процесі дослідження використовувалися такі методи: *наукова абстракція та діалектичний* – для обґрунтування суті «ланцюг вартості в аграрному секторі економіки», поясненні ключових суперечностей та породжуваних ними проблем формування доданої вартості в аграрному секторі економіки, дослідження еволюції каналів реалізації сільськогосподарської продукції та надходження сировини на переробні підприємства, пояснення конфлікту економічних інтересів сільськогосподарського товаровиробника і суспільства, обґрунтування соціально-економічних ефектів в аграрному секторі економіки в умовах розірваного і замкнутого технологічного ланцюга, пояснення механізму політичної та комерційної мотивації підвищувати рівень життя домогосподарств, обґрунтування організаційно-економічного механізму формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції; *монографічний* – при дослідженні категорії «ланцюг вартості», аналізу євроінтеграційного процесу та його впливу на формування й розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України; *аналіз та синтез, узагальнення* – для обґрунтування ґносеологіч-

ного, нормативного та організаційного аспектів в методиці формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, для розробки показника «коефіцієнт експортної спеціалізації», для побудови хронограми застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції; *ряди динаміки, середні величини, порівняння, графічний, кореляційно-регресійний, економетричне моделювання* – для проведення оцінки виробництва та каналів збуту сільськогосподарської продукції, для проведення оцінки обсягів виробництва промислової продукції та каналів постачання сировини в переробній промисловості, для проведення оцінки міжнародного досвіду виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини, для моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, для визначення ваги факторів, що впливають на мінливість функції «валова додана вартість в сільському, лісовому та рибному господарстві, в основних цінах»; *SWOT-аналіз* – для розробки стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції; *спостереження, індукція, дедукція* – для обґрунтування доцільності надання підприємствам молочної промисловості та скотарським сільськогосподарським підприємствам першочергового права на оренду земель НААН України; *нормативний* – для розрахунку планових показників виробництва скотарської продукції (молоко та яловичина) на 100 тис. га сільськогосподарських угідь.

Наукова новизна полягає у розробці та обґрунтуванні теоретичних, методичних і практичних заходів в рамках державної аграрної політики та приватної підприємницької ініціативи, спрямованих на формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Найбільш суттєвими результатами дисертаційного дослідження, які характеризують її наукову новизну, є наступні:

удосконалено:

- теоретико-методичний підхід до формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції, який, на відміну від існуючих, виділяє гносеологічний, нормативний та організаційний аспекти. Гносеологічний аспект

представлений еволюцією теорії вартості. Її кульмінацією стала модель «витрати-випуск», в якій остаточно сформульовано сучасний підхід до таких категорій, як «додана вартість», «проміжне споживання», «валовий випуск». Нормативний аспект базується на загальноприйнятому підході до визначення факторів, умов та правил розрахунку доданої вартості, що міститься в СНР ООН. Організаційний аспект полягає у трансформації каналів розподілу сировини сільськогосподарськими товаровиробниками та каналів її постачання на переробні підприємства. Такий підхід розвиває теорію і методику аграрної економіки;

- теоретико-методичний підхід до оцінки експортної спеціалізації аграрного сектору економіки України. На основі чіткого розподілу експортованої агропродовольчої продукції по двох групах – первинної сировини і переробленої продукції різних стадій, такий підхід, на відміну від існуючих, дозволяє відстежувати тенденцію включеності вітчизняної сільськогосподарської продукції в альтернативні ланцюги вартості – внутрішній і глобальний;

- організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. На відміну від існуючих, в ньому обґрунтовано спонукальний мотив політичної та комерційної мотивації підвищувати рівень життя домогосподарств, як єдиний спосіб збільшення ємності внутрішнього ринку. Ідентифікація справжніх причинно-наслідкових зв'язків є науковою основою для припущення безальтернативності запропонованих заходів, спрямованих не лише на формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України, але й розвитку внутрішнього ринку;

- трактування поняття «ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України». На відміну від існуючих, пропонується вважати, що це послідовність дій, яку виконують товаровиробники другої і третьої сфери агропромислового комплексу, щоб забезпечити постачання продуктів кінцевому споживачу; послідовність дій означає логічний поетапний рух технологічно-спорідненої продукції по стадіях виробництва, починаючи із випуску сільськогосподарської сировини, продовжуючи її промисловою переробкою і закінчуючи постачанням напівфабрикатів та готових продуктів кінцевим споживачам. Такий підхід дозволить більш

чітко ідентифікувати фактори та умови, що впливають на виробництво доданої вартості в аграрному секторі економіки, та створить теоретико-методичну основу для ефективної аграрної політики держави;

- уточнено кількісні параметри впливу проміжного споживання сільським, лісовим та рибним господарством України продукції вітчизняного походження на випуск валової доданої вартості: для збільшення виробництва валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України на 1%, споживанням ним проміжної продукції вітчизняного походження має зрости на 6,5%. Це створює науково-обґрунтовану методичну умову для більш точного планування необхідної кількості ресурсів, витрат та очікуваного результату – збільшення випуску валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України;

- уточнено вплив ключових виробничих факторів на виробництво валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України: мінливість варіації валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України на 82% формується обсягом капіталу. Отже, єдиним резервом збільшення обсягів продукування валової доданої вартості є обсяг капіталу. Це забезпечує вибір та комбінування найбільш ефективних заходів аграрної політики;

- уточнено вплив проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства на виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України: економічна ефективність проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва порівняно із аналогічним імпортом, при виробництві валової доданої вартості харчовою промисловістю України, вдвічі вища. Це основа раціонального підходу до обґрунтування стратегії розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки - головним каналом постачання сільськогосподарської сировини для підприємств харчової промисловості України, має бути саме внутрішнє виробництво;

- уточнено вплив поглиблення інтеграції Україна-ЄС на продукування валової доданої вартості в аграрному секторі економіки: вплив відсутній. Це емпіричний аргумент, що дає розуміння - інтеграція Україна-ЄС в частині ПВЗВТ не є

автоматичною гарантією формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. Вона є лише інструментом, яким українським виробникам ще належить скористатися;

набуло подальшого розвитку:

- перелік засобів досягнення тактичних цілей у стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, переважна частина яких спрямована на відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей. Насамперед молочного і м'ясного скотарства, як галузей, що випускають високомаржинальну вторинну сировину. Це забезпечує теоретико-методичне обґрунтування державної аграрної політики, спрямованої не лише на підтримку сільського господарства, але й на розвиток харчової промисловості;

- хронологічна послідовність використання засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, які мають забезпечити поетапний перехід чотирьох станів виробництва: стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин, площ кормових угідь, пасовищ, сінокосів, плодово-ягідних насаджень, виноградників тощо; збільшення поголів'я сільськогосподарських тварин, площ кормових угідь, пасовищ, сінокосів, плодово-ягідних насаджень, виноградників тощо, впровадження системи НАССР в аграрному секторі економіки; збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку; збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що сформульовані та обґрунтовані автором теоретико-методичні та практичні рекомендації дають можливість підвищити ефективність функціонування аграрного сектору економіки України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів, за рахунок заходів державних та підприємницьких інститутів, спрямованих на формування і розвиток внутрішнього ланцюга вартості. Одержані в процесі дослідження наукові результати, прийняті до впровадження організаціям та установами, а саме: 1) методика розрахунку коефіцієнта експортної спеціа-

лізації; хронологічна послідовності використання засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, які мають забезпечити поетапний перехід чотирьох станів виробництва, - рекомендовані відділом агропромислового розвитку, екології та взаємодії з органами місцевого самоврядування Уманської районної державної та військової адміністрації для забезпечення на районному рівні науково-обґрунтованого планування та проведення державної аграрної політики (довідка № 1915/01-01-09 від 31.07.2025р.); 2) окремі положення дисертації використовуються у навчальному процесі Уманського національного університету при викладанні дисциплін «Аграрна економіка», «Державне регулювання економіки», «Стратегія сталого розвитку» (довідка № 1168/01-10 від 22.07.2025р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використані лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на міжнародних, всеукраїнських та інших науково-практичних конференціях: XIV Всеукраїнської наукової конференції за міжнародною участю «Актуальні питання сучасної економіки», 15 листопада 2022р., м. Умань, Україна; XVIII Міжнародна науково-практична конференція «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин», 25 травня 2023р., м. Умань, Україна; VI Міжнародна науково-практична конференція «Інновації та перспективи в сучасній науці», 5-7 червня 2023р., м. Стокгольм, Швеція; Міжнародна науково-практична конференція «Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту», 20-22 вересня 2023р., м. Харків, Україна; XV Всеукраїнська наукова конференція за міжнародною участю «Актуальні питання сучасної економіки», 15 листопада 2023р., м. Умань, Україна; 6th International scientific and practical conference «Innovations and prospects in modern science», 5-7 червня 2023р., м. Стокгольм, Швеція; XIX Міжнародна науково-практична конференція «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах

ринкових відносин», 27 травня 2024р., м. Умань, Україна; Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи», 15 жовтня 2024р., м. Умань, Україна; VII Міжнародна науково-практична конференція «Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України», 7 листопада 2024р., м. Кропивницький, Україна; XVI Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні питання сучасної економіки», 14 листопада 2024р., м. Умань, Україна; Міжнародна науково-практична конференція «Світове господарство і міжнародні економічні відносини: нові реалії та можливості», 6-7 грудня 2024р., м. Ужгород, Україна; 4th International scientific and practical conference «European congress of scientific discovery», 1-3 квітня 2025р., м. Мадрид, Іспанія.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 наукових праць, які розкривають основний зміст дисертації. З них: 7 статей у наукових фахових виданнях, 10 тез у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій становить – 6,84 умов. друк. арк., з яких особисто автору належить 6,42 умов. друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 309 сторінок, з них основний текст викладений на 214 сторінках. Робота містить 49 таблиць, 56 рисунків, 26 додатків на 49 сторінках. Список використаних джерел складається із 270 найменувань, розміщених на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Ланцюг вартості: суть категорії та місце в аграрному секторі економіки

Суть, значення, особливості функціонування та способи удосконалення ланцюгів вартості у системі суспільного виробництва є актуальним напрямом досліджень закордонних та вітчизняних науковців.

Зважаючи на необхідність вирішення гострих соціально-економічних проблем – подолання бідності, забезпечення продовольчої безпеки [1] скорочення розриву у розвитку [2] тощо, у закордонному експертному середовищі дослідженню ланцюгів вартості приділяється особливу увагу. Адже як справедливо відмічають Мауш К., Хол Е. та Гамблос К.: «Втручання в ланцюг доданої вартості стали ключовими інструментами для міжнародних організацій розвитку, спрямованими на зменшення бідності та стимулювання економічного зростання» [3]. Так, Аллен С. і Брау А. стверджують, що перевага втручання в ланцюг створення вартості полягає в тому, що якщо вони проводяться у співпраці з приватним сектором і можуть бути продемонстровані як прибуткові, підприємці матимуть стимул для подальшого їх розвитку [4]. В даному контексті також доцільно відмітити роботу Нордхаген С. в якій вчена досліджує, як зміни в ланцюзі вартості можуть впливати на доступність їжі та харчовий раціон дітей і підлітків [5].

Кумар Д. і Раджив П.В. розглядають ланцюг вартості, як набір етапів виробництва впродовж яких формується споживна вартість: сума доданих вартостей, створених на кожному етапі, яка забезпечує найвищу цінність продукту праці – спроможність задовольнити конкретні потреби клієнта фірми. Останній називається королем ринку, максимальне задоволення якого є основою конкурентної стратегії фірми [6].

Крайсен Ф., Тедеско І. та ін. під ланцюгом вартості пропонують вважати послідовність інтегрованих економічних видів діяльності та учасників, які постачають товар або послугу на ринок, додаючи приріст вартості продукту в кожному вузлі ланцюга. Вчені роблять важливе уточнення: у той час як ланцюги постачання зосереджені на оптимізації процесу постачання кінцевого продукту на ринок, аналіз ланцюга створення вартості є ширшим і включає аспекти «доданої вартості» [7]. Схожий підхід знаходимо у Фамері А.К., Бревер Т.Д., Фарелл П. та ін., які відмічають, що терміни «ланцюг створення вартості» та «ланцюг постачання» іноді використовуються як синоніми, хоча ланцюги постачання, як правило, тісніше пов'язані з логістикою, натомість ланцюги створення вартості більше зосереджені на самому продукті та суб'єктах, які беруть участь у формуванні доданої вартості [8].

На роль ланцюга вартості, як інструмента посилення конкурентних переваг компанії, вказують Дабі Ш.К., Сінгх Р., Сінгх С.П., Мішра А. і Сінгх Н.В.: «Ланцюг створення вартості – це спосіб отримання конкурентної переваги, за допомогою якого компанія може перемогти своїх конкурентів разом із виконанням вимог клієнтів. Аналіз ланцюга створення вартості є дуже корисним інструментом управління, який допомагає визначити ключ діяльності, яка веде до створення вишуканого продукту чи послуги, які мають високу цінність для клієнта» [9].

У вітчизняному експертному середовищі дослідження суті, ролі, особливостей формування та розвитку ланцюгів вартості, також є актуальним науковим напрямом. Так, вивчаючи проблеми правового регулювання входження в глобальні ланцюги доданої вартості вітчизняними підприємствами, Калініченко З.Д. і Кільдянкін М.Д. вважають, що ланцюг створення доданої вартості включає всі бізнес-процеси, які повинні бути виконані від моменту отримання замовлення від споживача до постачання кінцевого продукту; ланцюг створення доданої вартості функціонує не тільки в межах однієї компанії, а й поєднує десятки й сотні різних компаній в одну формалізовану структуру [10].

Дугінець Г.В. дає наступне визначення ролі та суті ланцюга вартості: «Аналіз ланцюгів створення вартості дозволяє глибше дослідити аспекти міжфірмової вза-

ємодії... Ланцюг вартості характеризує вертикальну послідовність виробничих процесів (тобто процес додавання вартості), які забезпечують постачання, споживання та обслуговування певного товару або послуги» [11, с. 74-75].

На економічну роль ланцюгів вартості вказує Нікішина О.В.: «Ключовим індикатором для оцінки ефективності економічних систем... є додана вартість, ресурсна структура якої відображає економічні інтереси усіх учасників логістичних процесів (працівників, суб'єктів господарювання, держави та споживачів)» [12].

Одним із останніх формулювань досліджуваної категорії є визначення в українській електронній версії Фінансової енциклопедії: «Ланцюг створення вартості – це бізнес-модель, яка описує весь спектр видів діяльності, необхідних для створення товару чи послуги. Для компаній, що виробляють товари, ланцюжок створення вартості включає етапи, що передбачають переведення товару від задуму до розподілу, а також все, що між ними, – наприклад, закупівля сировини, виробничі функції та маркетингова діяльність» [13].

Ланцюг створення вартості - це послідовність дій, які виконує фірма, що працює в певній галузі, щоб забезпечити постачання цінного продукту (товару і/або послуги) кінцевому споживачу. Дана концепція виникла, як результат розвитку управління бізнесом і вперше була описана Майклом Портером у його бестселері 1985 року «Конкурентна перевага: створення та підтримка чудової продуктивності» [14, 15].

Портерівська ідея ланцюга створення вартості базується на... розгляді організації виробництва (або надання послуг) як системи, що складається з підсистем, кожна з яких має входи, процеси трансформації та результати. Процеси постачання, трансформації та одержання результату включають придбання та використання ресурсів - грошей, праці, матеріалів, обладнання, будівель, землі, адміністрування та управління. Те, як здійснюється діяльність у ланцюзі створення вартості, визначає витрати та впливає на прибуток. Більшість організацій беруть участь у сотнях і навіть тисячах дій у процесі перетворення витрат у результати. Цю діяль-

ність можна загалом класифікувати, як основну або допоміжну діяльність, яку в тій чи іншій формі повинні виконувати всі підприємства [16].

Додана вартість формується в рамках основної діяльності фірми (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Ланцюг вартості Майкла Портера [14]

Вхідна логістика. Діяльність, пов'язана з отриманням, зберіганням і розповсюдженням прав на продукт, наприклад обробка матеріалів, складування, управління запасами тощо [17].

Операційна діяльність. Усі види діяльності, необхідні для перетворення вхідних ресурсів у вихідний результат, а також критичні функції, які додають цінність - механічна обробка, пакування, складання, обслуговування, тестування тощо [17].

Вихідна логістика. Усі дії, необхідні для збору, зберігання та фізичного розподілу результатів. Ця діяльність може виявитися надзвичайно важливою як для створення цінності, так і для покращення диференціації продукції, оскільки в багатьох галузях, стратегії контролю над розподілом товарів виявляються основним

джерелом конкурентної переваги. Особливо тому що до 50% вартості, створеної в багатогалузевих ланцюгах, відбувається близько до кінцевого покупця [17].

Маркетинг і продажі. Діяльність, пов'язана з інформуванням потенційних покупців про продукти та послуги фірми, та спонуканням їх до цього шляхом особистого продажу, реклами та просування тощо [17].

Обслуговування. Засоби покращення фізичних характеристик продукту за допомогою післяпродажного обслуговування, встановлення, ремонту тощо [17].

Отже, продукт для кінцевого споживача – це сукупність доданих вартостей, створених однією або декількома фірмами на усіх етапах виробничого процесу, починаючи від самого задуму такого продукту і закінчуючи його виготовленням та продажем кінцевому споживачеві. А етапи формування такої сукупності доданих вартостей і є ланцюг вартості.

Крикавський Є.В. та Патор-Висоцька З. звертають увагу на три етапи функціонування ланцюга вартості впродовж стабільного циклу:

- конструкція ланцюга вартості – модель Портера (1-й етап);
- деконструкція (аналіз) – виявлення суперечностей, дезорганізуючих елементів, зайвих процесів, що не додають вартості (2-й етап);
- реконструкція (синтез) – створення нового ланцюга вартості (3-й етап) [18].

Портерівська концепція ланцюга вартості набула великої популярності та отримала своє продовження у теорії і практиці. Наприклад, як відмічає Замора Е.А.: «...Модель ланцюга створення вартості Портера забезпечує корисне, але лише часткове розуміння створення вартості у відносинах ланцюга постачання... Модель «закритої економіки» Портера не реалістично враховує глобалізацію, яка збільшила мобільність торгівлі, інвестицій та знань за межі національних кордонів...» [19].

У розвитку світової економіки простежуються стійкі причинно-наслідкові зв'язки або, як їх ще називають, закономірності, дія яких спрямовує суспільне виробництво на зростання продуктивності праці за рахунок поглиблення її поділу. Власне, економічна глобалізація є не що інше, як нова якість міжнародного поділу праці – закріплення за окремими країнами або регіонами їх ролі у глобальному

виробництві. Економічно розвинуті країни зосереджують на своїх територіях виробництво переважно високотехнологічної та наукоємної продукції з гранично високою часткою доданої вартості, що є однією із головних причин їх багатства. Бідні країни є постачальниками дешевої робочої сили, природних ресурсів, а також надають власні території для розміщення екологічнозатратного виробництва. В результаті, вони виробляють продукцію з найнижчою часткою доданої вартості, що є однією із головних причин їх бідності. У країнах, що розвиваються, в тому числі в Україні, в залежності від рівня розвитку національного виробництва функціонують комбіновані моделі рентної та високотехнологічної економіки. Взаємодія трьох груп країн формує глобальні ланцюги постачання.

Зважаючи на те, що трансформація традиційних та формування нових глобальних ланцюгів вартості є суттю нинішнього етапу економічної глобалізації, до даної теми прикута увага багатьох закордонних та вітчизняних експертів-глобалістів.

Досліджуючи останні події в міжнародній торгівлі з метою поглиблення розуміння глобальних ланцюгів створення вартості, Антрас П. і Чор Д. зауважують: «За останні кілька десятиліть виробничі процеси у світовій економіці стають дедалі складнішими. Зараз будь-який готовий товар, як правило, втілює додану вартість з кількох країн походження, причому ця додана вартість часто перетинає кілька кордонів на шляху до точки споживання, у виробничих механізмах, які стали називати «глобальними ланцюжками створення вартості» [20].

Як відмічає Генеральний директор ЮНІДО Йонг Л.: «Глобальні ланцюги доданої вартості відіграють усе важливішу роль у виробництві та торгівлі на міжнародних ринках. Сьогодні понад половина виробленої продукції - це проміжний товар, призначений для подальшої переробки в інших країнах... Багато виробничих і сервісних фірм, які безпосередньо не залучені до міжнародної торгівлі, долучаються до глобальних ланцюгів доданої вартості побічно, як постачальники для фірм, задіяних у цих ланцюгах...» [21, с. 5].

Досліджуючи проблему зменшення вразливості економічного суверенітету національного виробництва, спричинену глобальними ланцюгами вартості, Ге-

ральт П. зауважує: «Глобальні ланцюги створення вартості є результатом міжнародного розподілу виробничих процесів на основі кількох різних, але взаємозалежних і широко задокументованих тенденцій:

- «вертикальна» дезінтеграція ланцюгів створення вартості зі збільшенням фрагментації їх складових завдань, від концепції до післяпродажного обслуговування;
- підвищена спеціалізація на конкретних завданнях певними агентами та територіями, що сприяє географічній дисперсії та іноді призводить до концентрації певних процесів в одній частині світу;
- збільшення міжнародного обміну проміжними товарами та послугами, зокрема у формі внутрішньофірмової торгівлі;
- збільшення частки послуг, задіяних у виробництві промислової продукції (транспорт, логістика, страхування)» [22, с. 9].

За визначення Наг Б., глобальний ланцюг вартості – це поділ виробничого процесу між країнами під час якого фірми спеціалізуються на конкретному завданні та етапах виробництва, а не на виробництві усього продукту [23, с. 4].

Більш розширене трактування глобального ланцюга вартості пропонують Кеніг П. і Антрас П.: «Глобальні ланцюги створення вартості визначаються, як серія етапів у виробництві продукту чи послуги, що продаються споживачам, причому кожен етап додає вартість, і принаймні два етапи виробляються в різних країнах... Іноземна додана вартість може бути включена у виробництво в різних формах: сировина, напівфабрикати або завдання...» [24].

В контексті нашого дослідження важливий висновок ми знаходимо у Мауш К., Холла Е. і Хамблех К.: «Втручання в ланцюг доданої вартості стали для міжнародних організацій розвитку ключовими інструментами зменшення бідності та стимулювання економічного зростання» [25]. Аналогічний підхід пропонують Фармері А.К., Брюера Т.Д. та Фаррелла П. Вчені деталізують, що ланцюги створення вартості є ключовими шляхами в продовольчих системах і є важливим центром аналізу та політичного втручання [26].

Холлвег К.Х., досліджуючи вплив глобальних ланцюгів вартості на рівень зайнятості в країнах, що розвиваються, відмічає: «Інтеграція в глобальні ланцюги вартості забезпечила підтримку робочих місць та заробітної плати, а також інші впливи на розвиток, що діють через ринки праці. Збільшення кількості робочих місць та підвищення заробітної плати було досягнуто не лише в експортному секторі, але й опосередковано через зв'язки експортних фірм із вітчизняними фірмами-постачальниками ресурсів...» [27, с. 78]. Однак, участь у глобальних ланцюгах вартості не є автоматичною гарантією забезпечення повного використання її потенційних можливостей для економічного зростання. З цього приводу Лі К., Хе Ц. та Цзі Х. відмічають: «Накопичення капіталу, технологічний прогрес і вдосконалення людського капіталу є ключовими механізмами, за допомогою яких модернізація глобальних ланцюгів вартості посилює регіональне економічне зростання. Серед них найбільш значущим є вплив накопичення капіталу, на який припадає понад 70% ефектів економічного зростання в результаті підвищення участі в глобальних ланцюгах вартості...» [28].

Враховуючи безпрецедентний рівень відкритості економіки України, глобальні ланцюги вартості є популярним напрямом досліджень і вітчизняних вчених. Так, Дугінець Г.В. визначає ланцюг вартості, як вертикальну послідовність виробничих процесів (тобто процес додавання вартості), які забезпечують постачання, споживання та обслуговування певного товару або послуги, адаптуючи дане визначення до міжнародного контексту суспільного виробництва [29, с. 75].

Розширене трактування глобальних ланцюгів вартості пропонують Кизим М.О., Крамарев Г.В., Іванова О.Ю. та Хаустова В.Є.: «Об'єднання різних підприємств з різних країн у скоординовану мережу, де всі стадії, починаючи від проектування, виробництва, маркетингу, дистрибуції та закінчуючи післяпродажним обслуговуванням, побудовані в рамках ланцюга доданої вартості. Таким чином, основою глобальних ланцюгів доданої вартості є міжнародні виробничі ланцюги» [30].

Павловська І.Г., Хаустова В.Є. і Губарева І.О. вважають, що глобальні ланцюги створення вартості являють собою фрагментацію виробничих процесів на

кілька етапів, які виробляються в різних країнах і з'єднані між собою сервісними зв'язками, що призводить до появи не обмежених територіями окремих держав виробничих систем різного ступеня складності [31].

Грушко В. і Ковчар Р. пропонують чотири напрями сучасної інтерпретації глобальних ланцюгів вартості:

- глобальні ланцюги вартості, як сукупність заходів, необхідних для руху продукту чи послуги від концепції... до кінцевих споживачів;
- глобальні ланцюги вартості, як глобальні виробничі та ресурсні мережі у вигляді послідовно взаємопов'язаних і взаємозалежних видів діяльності...;
- глобальні ланцюги вартості, як механізми, що дають змогу виробникам, переробникам, покупцям, продавцям і споживачам... поступово підвищувати додану вартість продуктів і послуг;
- глобальні ланцюги вартості, як циклічне явище, що інтегрує функції підтримки навколишнього середовища, екологічні норми та правила, а також учасників ринку в процесі екологізації глобальних ланцюгів вартості... [32].

Черкас Н.І., Чех М.М. і Василиця О.Б. відмічають, що активне залучення країн, які розвиваються у глобальні ланцюги вартості, сприяє їх соціально-економічному розвитку та модернізації, оскільки безпосередньо забезпечує надходження прямих іноземних інвестицій, трансфер технологій, створення робочих місць і підвищення кваліфікації працівників [33]. Однак, вони висловлюють обґрунтований сумнів, що саме лише приєднання до глобальних мереж підвищує міжнародну конкурентоспроможність [33]. В даному контексті Шевчук В.О і Черкас Н.І. слушно зауважують: «...На багатьох прикладах доведено, що експорт у межах глобальних ланцюгів вартості не забезпечує ні автоматичного ускладнення продукції (upgrading), ні гарантованого доступу до всіх видів діяльності, які є необхідними для успішної конкуренції на зарубіжних ринках» [34]. На недоліки участі країн, що розвиваються у глобальних ланцюгах вартості вказує Трієнекенс Ж. Х.: «...Нерівні відносини влади в цих ланцюгах (глобальних ланцюгах вартості – *авт.*) і торговельні бар'єри впливають на розподіл витрат і вигод між учасниками ланцюга, зберігаючи високу додану вартість у західних країнах...» [35, с. 44].

Для того, щоб країна/компанія не заблокували себе на етапі постачальника сировини, необхідно домагатися розвитку у глобальному ланцюгові вартості. На це вказує Миценко В.: «Розвитком у глобальних ланцюгах створення вартості є перехід компанії на вигідніші позиції у ланцюгу вартості... Розвиток... визначається як здатність виробляти якісніше та ефективно, використовуючи просунуті технології та експертні навички...» [36].

Для з'ясування галузевих особливостей побудови та розвитку ланцюга вартості, в контексті нашого дослідження, важливо чітко ідентифікувати сферу його формування – аграрний сектор економіки.

Дослідження показують, що попри широко-розповсюджене використання даного словосполучення, те, що під ним розуміють дослідники, може суттєво відрізнятися.

Частина фахівців ототожнюють аграрний сектор економіки із сільським господарством.

Павлова Г.Є. вважає, що аграрний сектор економіки країни – це цілісний комплекс, тісно пов'язаний з природними умовами, ресурсами, технічними можливостями та кваліфікованими спеціалістами, представлений аграрними підприємствами різних організаційно-правових форм господарювання (включаючи фермерські господарства) [37].

Біляк Ю.В. відмічає: «Аграрний сектор - одна з найбільш перспективних галузей, що забезпечують зростання української економіки. У сьогоденних умовах військового протистояння й економічної кризи сільське господарство серед інших галузей демонструє позитивну тенденцію» [38].

Кононенко Ж.А. стверджує: «Аграрний сектор є одним із найбільш пріоритетних та перспективних векторів розвитку економіки держави. Сільськогосподарський потенціал нашої держави має можливості бути підґрунтям для зміцнення економічної ситуації країни...» [39].

Аналогічний підхід знаходимо і в інших дослідників [40, 41, 42, 43, 44]. Отже, по суті, галузь національної економіки, яка характеризується вирощуванням

сільськогосподарських культур і розведенням тварин - сільське господарство, пропонується називати аграрним сектором економіки.

Важко однозначно відповісти звідки з'явилася така ідея. На нашу думку, вона пов'язана із початком реформування земельних і майнових відносин в сільському господарстві України на початку 90-их років XX ст., коли для консультування уряду реформаторів в Україну запрошувалися західні фахівці. Збільшення частоти ділових контактів, розширення формату співпраці, дослідження західної літератури, підготовка спільних проектів і т.д. сприяли введенню в український лексикон англomовних термінів. В західній (англomовній) термінології українській назві галузі «сільське господарство» відповідає слово «agricultural», а не «agrarian». Англійське слово «agrarian» використовувалося західними консультантами не у значенні іменника «аграрій», синонімом якого є «великий землевласник», а у значенні прикметника «земельний» для позначення земельної реформи, як стрижневої у реформуванні сільського господарства України; «agrarian» також перекладається, як «прихильник аграрних реформ» [45, с. 32].

Термінологічна плутанина в науковому середовищі зумовлена передусім тим, що в нормативній базі досі немає чіткого однозначного визначення терміну «аграрний сектор економіки». Разом з тим, в кількох нормативних документах є формулювання за допомогою яких можна спробувати його ідентифікувати.

В Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» сказано: «...Основні засади державної аграрної політики поширюються на сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів (далі - аграрний сектор)...» [46]. Отже, згідно з документом, аграрний сектор економіки складається із сільського господарства та промислових підприємств, які переробляють сільськогосподарську сировину.

В концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року сказано, що аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу, у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку і т.д. [47]. Отже, згідно з до-

кументом, сільське господарство є хоч і базовою, проте лише частиною аграрного сектору економіки.

Робоча група «Нова аграрна політика» Міністерства аграрної політики та продовольства України та міжнародних партнерів із розвитку, розробила «Проект Плану відновлення України». В числі іншого, в документі зазначається, що в структурі експорту аграрної продукції продовжує превалювати сировина - понад 55%, продукти первинної переробки - 35%. Отже, по перше, аграрна продукція виробляється товаровиробниками аграрного сектору економіки. По друге, якщо сировина виробляється сільськогосподарськими товаровиробниками, то продукти первинної переробки (туші та напівтуші, охолоджені, заморожені тощо) – підприємствами харчової промисловості [47, с. 14] .

Такий же підхід знаходимо і в науковців. Зокрема, Анисенко О.В. і Вакар К.В. вважають, що аграрний сектор є одним з найбільш важливих галузей національної економіки, що охоплює різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача [49].

На нашу думку найбільш логічне та структуроване визначення аграрного сектору економіки пропонує Матковський П.Є. Вчений вважає, що до аграрного сектору економіки слід включити другу та третю сферу агропромислового комплексу – сільське господарство (рослинництво, тваринництво) і переробну промисловість (промислова переробка сільськогосподарської сировини) [50].

Вичерпне формулювання значення формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки знаходимо в Національній економічній стратегії на період до 2030 року: «Для України характерним є збут сировинної продукції рослинництва та тваринництва на світовий ринок, в той самий час ланка переробки займає найнижчу частку в агропромисловому секторі... Зважаючи на те, що перероблена продукція має вищу додану вартість під час дотримання стандартів якості, український сектор переробки має значний потенціал для розвитку, оскільки з переходом на кожний наступний етап переробки додана вартість збільшується... Продовження ланцюга створення доданої вартості... є суттєвим му-

льтиплікатором не тільки для вартості продукції, а і для розвитку сектору загалом...» [47]. Таким чином, продовження ланцюга вартості аграрного сектору економіки в межах внутрішнього виробництва є ключовою умовою суттєвого зростання прибутковості суб'єктів господарської діяльності, підвищення їх інвестиційної привабливості, досягнення стійких конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринку. Отже, враховуючи історичні традиції, досягнутий рівень виробництва, ресурсний потенціал та глобальну місію вітчизняного аграрного сектору економіки, стратегічною метою його розвитку має стати формування внутрішнього ланцюга вартості.

Більшість вітчизняних дослідників зосереджують свою увагу на дослідженні глобальних ланцюгів вартості та можливостях інтеграції українських підприємств у них. Проте, як справедливо відмічає директор ДП «Укрпромзовнішекспертиза», голова комітету з питань промислової модернізації ТПП України Власюк В.С.: «Для України найефективніший спосіб отримати контроль над доходними ланцюгами вартості – це збудувати сучасні переробні підприємства на власній території» [51]. Це особливо актуально для вітчизняного аграрного сектору економіки, сучасною особливістю якого є суттєве переважання експорту сільськогосподарської сировини над експортом продовольчих напівфабрикатів і готової їжі. З цього приводу Банга Р. зауважує: «...Збільшення обсягів експорту може не гарантувати зростання внутрішнього виробництва та робочих місць, якщо внутрішня додана вартість експорту не зростатиме... Глобальні ланцюги доданої вартості, як правило, зосереджуються у високотехнологічних галузях, ще більше зводячи до мінімуму можливості для країн, що розвиваються, підніматися по ланцюгах доданої вартості, щоб збільшити свою частку в загальних доходах, створених у ланцюгах доданої вартості» [52].

Розширення меж глобальної економіки та інтеграція в неї майже усіх країн світу, суттєво урізноманітнює кількість та варіанти каналів транскордонного руху ринкових продуктів. На нашу думку, за нинішніх обставин паралельно розвиваються, взаємодоповнюючи і конкуруючи, два ланцюга вартості в аграрному секторі економіки – внутрішній і глобальний.

Зважаючи на невпинне зростання населення планети [52], скорочення площ земель придатних для сільськогосподарського виробництва [54] та вичерпання водних ресурсів [55], усе більшої актуальності набуватиме глобальна продовольча проблема. За таких обставин, окрім іншого, посилюватиметься конкурентна боротьба за сільськогосподарську сировину між внутрішнім ланцюгом вартості аграрного сектору національної економіки та глобальним ланцюгом вартості аграрного сектору світової економіки. Звісно, говорячи про конкуренцію між внутрішнім та глобальним ланцюгами вартості ми свідомі того, що «ланцюг вартості» не є суб'єктом. Мова йде про стейкхолдерів продовольчого ринку, зацікавлених у спрямуванні продовольчих ресурсів на задоволення їхніх потреб:

- економічних потреб сільськогосподарських виробників – максимізація корисності від реалізації сільськогосподарської продукції;
- економічних потреб підприємств харчової промисловості – максимізація корисності від переробки сільськогосподарської сировини;
- політичних потреб державної адміністрації – максимізація політичної корисності за рахунок демонстрації виборцям владною політичною силою здатності забезпечувати продовольчу безпеку країни, покращення умов торгівлі тощо;
- фізіологічних потреб домогосподарств – максимізація корисності за рахунок задоволення потреби в достатній для нормальної життєдіяльності кількості їжі.

Концепція ланцюга вартості має велике значення для молодшої, не до кінця реформованої, української економіки. Адже вона показує згубність підходів, що апелюють до непотрібності функціонування міжгалузевих комплексів в умовах дрейфу суспільного виробництва від планової до ринкової економіки. Саме такі підходи призвели до розриву внутрішнього ланцюга вартості на користь глобального, наприклад, у вітчизняному агропромисловому комплексі. В результаті, вітчизняне аграрне виробництво рухається в напрямі оформлення української економіки, як постачальника сировини на глобальний ринок сільськогосподарської продукції [56, 57].

1.2. Проблеми формування доданої вартості в аграрному секторі економіки

Спроможність продукувати додану вартість є ключовою характеристикою суспільного виробництва, його спрямованістю на задоволення зростаючих суспільних потреб. Враховуючи, що задоволення людських потреб у їжі є однією із базових (фізіологічних) або первинних, виробництво сільськогосподарської продовольчої сировини, її промислова переробка та виготовлення харчових напівфабрикатів і готової до споживання їжі, є стратегічним сектором національної економіки. А виробництво доданої вартості в ньому – умовою соціально-економічної стабільності країни. Проте, наразі недостатні обсяги виробництва доданої вартості в аграрному секторі економіки є однією із ключових проблем, що гальмують його стійкий розвиток та негативно впливають на функціонування національного продовольчого ринку.

Так, Захарчук О.В. справедливо відмічає: «... З метою пришвидшення й підтримки функціонування економіки країни уряди запроваджують політику розвитку, що має на меті створення сприятливих умов та стимулювання виробництва продуктів із доданою вартістю» [58]. Такої ж думки Бутко М.П. і Харченко Ю.П.: «...Економічне відродження у просторовому вимірі має базуватися на активізації діяльності в першу чергу у виробничій сфері, оскільки саме тут створюється валова додана вартість, а отже, і її бюджетна складова» [59].

Киризиук С.В. та Риковська О.В. використовують валову додану вартість, як ключові категорію при дослідженні розподілу доходів у сільському господарстві в контексті інклюзивного розвитку [60].

Онегіна В.М. та Маренич Т.Г. використовують додану вартість при дослідженні граничного продукту праці, як критерію ефективності формування ціни праці в сільськогосподарських підприємствах [61].

Сегеда С.А. слушно вказує на гостру проблему недостатнього накопичення вартості в рамках вітчизняного аграрного виробництва: «Наразі створена в Україні працею людини додана вартість, що зберігається в зерні чи насінні олійних, ре-

алізується на експорт за щорічно знижуючими цінами, що обмежує економічний розвиток країни...» [62].

Могильний О.М., Калінчик М.В. та Грищенко О.Ю., відмічаючи видатні порівняльні і конкурентні переваги вітчизняного аграрного виробництва, також зауважують, що однією із ключових проблем, що обмежують його розвиток є недостатнє виробництво доданої вартості [63].

На високий потенціал аграрного сектору економіки щодо формування доданої вартості вказують Світовий О., Кірдан О. та Гечбаи Б. : «...Аналіз рівня валової доданої вартості за видами економічної діяльності в Україні свідчить про те, що аграрний сектор економіки має гарний потенціал зростання, однак потребує запровадження у виробництво інтенсивних ресурсощадних технологій для збільшення частки доданої вартості в готовому продукті...» [64]. Проте наразі даний потенціал не використовується. Натомість має місце суттєва втрата можливостей. На що вказують Левандівський О., Свиноус І., Радько В. і Сало І.: «Експорт сільськогосподарської продукції з України зростає з кожним роком ... Експортується переважно сільгосппродукція з низькою доданою вартістю. Водночас вітчизняна сільгосппродукція з високою доданою вартістю витісняється навіть на внутрішньому ринку» [65]. Як свідчать розрахунки прогнозу, розробленого Левандовським О., Шпикуляком О., Баланюком І., Свиноусом І. та Шеленко Д., для стійкого зростання доданої вартості в сільському господарстві України, необхідно забезпечити достатні обсяги капіталовкладень, прямих матеріальних витрат та заробітної плати [66].

Формуванню доданої вартості в аграрному секторі економіки перешкоджає багато чинників. В новітній історії України перший був зумовлений трансформаційної кризою 1991-1999 років. За цей період обсяги виробництва продукції сільськогосподарства скоротилися на 51,4% [67]. Скоротилося і виробництво більшості видів продукції харчової промисловості. Зокрема, ковбасних виробів – у 5,6 рази, тваринного масла – у 4,1 рази, цукру – у 3,7 рази, олії – у 1,9 рази тощо [68]. В числі іншого, криза спричинила розрив та руйнування господарських зв'язків у

вертикально-інтегрованих технологічних ланцюгах вітчизняного агропромислового комплексу.

Головними причинами економічної кризи як в цілому, так і в аграрному секторі економіки зокрема були: втрата традиційних ринків збуту, інфляція витрат, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світовому ринку, лібералізація цін в умовах монопольного диктату промислових підприємств, нездатність критичної кількості керівників підприємств здійснювати управління в нових господарських умовах, різке скорочення доходів українських громадян, структурні диспропорції і т.д. Чого лише варта інфляція в той період. Наприклад, індекс цін виробників в 1992 році склав 4228,5%, в 1993р. – 9767,5% [69].

Крім об'єктивних чинників скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, не меншу роль відігравали і суб'єктивні. Зокрема, намагання підприємств харчової промисловості вирішити свої проблеми за рахунок постачальників сировини – селян.

Однією із головних причин розриву традиційних господарських зв'язків між сільським господарством та переробною промисловістю під час трансформаційної кризи, що зумовило гострий дефіцит сировини, незавантаженість промислових потужностей, збитковість й банкрутство значної кількості підприємств харчової промисловості України, було їх монопольне становище на ринку заготівлі сільськогосподарської продукції. Яким вони постійно зловживали. Адже навіть після проголошення курсу на побудову ринкової економіки, формування справжньої економічної відокремленості суб'єктів господарської діяльності, лібералізації цін і т.д., в сільському господарстві майже до кінця 90-их років XX ст. зберігався адміністративний тиск на колективні сільськогосподарські підприємства – місцеві адміністрації у неформальний спосіб змушували їх керівників збувати сільськогосподарську продукцію місцевим переробним підприємствам. Останні, користуючись такою можливістю, зменшували закупівельні ціни за рахунок шахрайського заниження якості сільськогосподарської сировини, затримували розрахунки за отриману продукцію, а нерідко і взагалі не розраховувалися. У відповідь селяни вдавалися до пасивного спротиву – зменшували посіви культур та площі багато-

річних насаджень (цукрові буряки, овочі, плоди, ягоди тощо) і скорочували поголів'я тварин (велика рогата худоба, вівці, птиця) виробництво та вирощування яких завдавали їм збитків. Що обернулося гострим дефіцитом багатьох видів сільськогосподарської сировини для промислових підприємств та кризою в харчовій промисловості України [70, 71, 72, 73, 74]. Яка триває й досі в окремих її секторах [75, 76].

Після завершення трансформаційної кризи та початку відновлення української економіки з 2000 року, дезінтеграційні процеси в аграрному секторі економіки продовжувалися. Причиною цього стала дія ще одного чинника – старт процесу зростання відкритості національної економіки та поява інституційного сектору «закордон».

У дореформений період функціонування аграрного сектору економіки, як складової агропромислового комплексу, підпорядковувалося певним правилам, які унеможливлювали розрив ланцюга формування доданої вартості «сільськогосподарське підприємство → переробне підприємство», який є основою її гранично високої частки. Тому що був сфокусований на виробництво кінцевої продукції – харчового напівфабрикату та готової їжі, які містять максимально можливий розмір доданої вартості. Наприклад, у 1990р. за каналом реалізації «переробним підприємствам» сільськогосподарськими товаровиробниками було реалізовано 14868,7 тис. т зернових та зернобобових, або 29,1% валового збору. Для порівняння - в 2008р. цей показник знизився до 1085,3 тис. т, або 2% валового збору [77]. Однак, з моменту старту економічних реформ у новітній історії України, розпочався процес лібералізації зовнішньої торгівлі [78, 79, 80]. Він означав поступове формування відкритої економіки та появу нових каналів реалізації й постачання сировини за рахунок інституційного сектору «закордон» [81; 82, с. 19] (рис. 1.2). Розрив традиційних господарських зв'язків між сільським господарством та переробною промисловістю під час трансформаційної кризи (1991-1999рр.), а також поступове відкриття економіки, що зумовило появу нових каналів реалізації і постачання сільськогосподарської сировини, спричинили дезінтеграційні процеси в агропромисловому комплексі України [83; 84, с. 9; 85, 86, 87, 88; 89, с. 18].

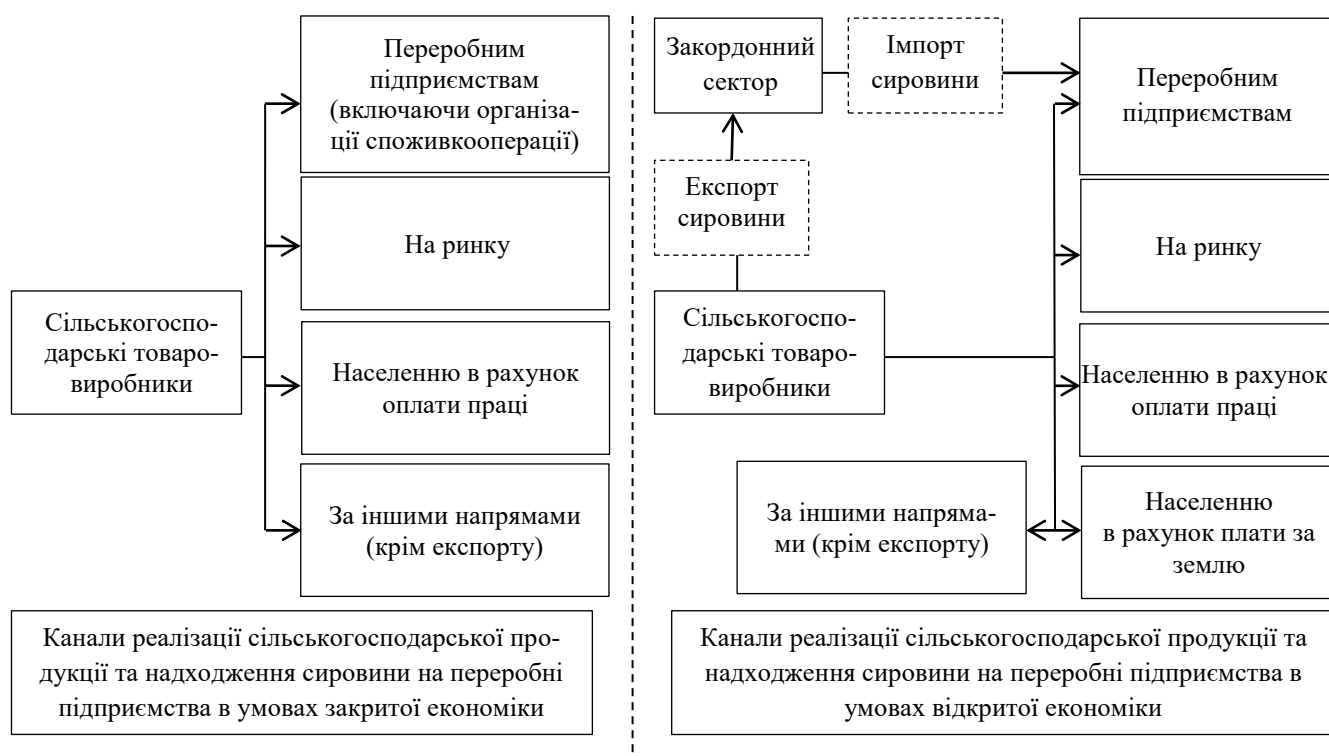

Рис. 1.2. Канали реалізації сільськогосподарської продукції та надходження сировини на переробні підприємства в умовах закритої і відкритої економіки*

*власна розробка автора

Багато вітчизняних дослідників вважають, що в сучасних складних господарських умовах, що характеризуються суттєвим зростанням відкритості національної економіки, особливістю господарської діяльності українського аграрного виробництва, яка не знаходить свого відображення в традиційній схемі АПК, є припинення існування класичних сировинних зон переробних підприємств, зміна структури каналів збуту сільськогосподарської продукції та каналів постачання сировини переробним підприємствам. Постало навіть питання існування АПК України, як міжгалузевого господарського комплексу. Адже реалізація української сільськогосподарської сировини іноземним переробним підприємствам, а також закупівля вітчизняними переробними підприємствами іноземної сільськогосподарської сировини виходять за рамки традиційного розуміння функціонування вертикальних технологічних ланцюгів в рамках національного агропромислового комплексу. Тому що ключова ідея останнього - це створення замкнутого виробничого циклу, що максимізує додану вартість завдяки інтеграції галузей сільсько-

господарського та промислового виробництва в рамках економіки даної країни. В ідеальному вигляді він виключає витікання сільськогосподарської сировини за межі внутрішнього (національного) ланцюга доданої вартості.

Проте, в дійсності АПК України не припинив свого існування. Так, механізм його функціонування й розвитку суттєво ускладнився з появою додаткових каналів реалізації сільськогосподарської продукції та надходження сировини на переробні підприємства в умовах відкритої економіки. Однак, ключова ознака агропромислової інтеграції - організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини, наразі має чисельні підтвердження як у рамках контрактних зв'язків сільськогосподарських товаровиробників і підприємств переробної промисловості, так і внутрішньо-холдингового технологічного руху продукції. Наприклад, станом на 1 січня 2022р. із 31,4 млн. тонн зернових та зернобобових культур (запаси на початок року) 38,4% продукції знаходилося у промислових підприємств, що займаються їх зберіганням і переробленням. При чому мова йде про промислові підприємства, що не просто зберігають, а саме переробляють зернові та зернобобові – вони провадять господарську діяльність згідно з КВЕД-2010 за класами 10.41, 10.61, 10.91, 11.01, 11.06, 52.10 [90]. Інший приклад – промислова переробка тваринницької продукції: в 2021р. із 3197,8 тис. тонн молока усіх видів, що надійшли у промислову переробку, 94,8% продукції закуплено у сільськогосподарських підприємств і господарств населення [91]; в 2021р. із 1826,9 тис. тонн сільськогосподарських тварин живою масою, що надійшли на переробні підприємства, 16,7% куплені у сільськогосподарських підприємств і господарств населення, 83,3% власно вироблені [92]. Також про чинність функціонування АПК України та його важливе значення для соціально-економічного розвитку країни свідчать діючі нормативні акти та важливі програмні документи [47, 48, 93, 94].

Зважаючи на раціональні міркування щодо доцільності функціонування й розвитку замкнутого (внутрішнього) ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України, існує спокуса повернення до попередньої моделі взаємодії 2 і 3 сфери

агропромислового комплексу. Тобто, створення організаційно-правових умов, які б забезпечили безальтернативність каналу реалізації сільськогосподарської сировини вітчизняним переробним підприємствам. Однак, це була б ірраціональна реакція на реальні проблеми формування інтеграційних зв'язків в аграрному секторі економіки, що не витримує об'єктивної критики. Головна суть такої критики полягає в тому, що Україна – це країна із статусом ринкової економіки: 30 грудня 2005 року ЄС [95] та 17 лютого 2006 року США [96] офіційно визнали це.

Статус країни з ринковою економікою пов'язаний із нормативною базою Генеральної угоди про тарифи та торгівлю (ГАТТ) - 1965 року до цієї угоди було внесено поправку, яка визначала поняття країни з неринковою економікою. Мета цієї поправки полягала в тому, щоб забезпечити певний механізм прийняття до ГАТТ (СОТ) членів, які не повністю відповідали критеріям індустріальних ринкових країн, а, маючи командно-перехідні економіки, досягли політичного прогресу. Для членства таких країн і було запропоновано поправку, яка була винятком з деяких правил і дозволяла застосовувати іншу методологію при антидемпінгових розслідуваннях. У поправці до статті VI говорилося, що країна з повною або майже повною монополією на торгівлю, в якій усі внутрішні ціни встановлюються державою, може вважатися неринковою економікою. До такої країни міг застосовуватися інший механізм розрахунку антидемпінгової маржі. Вважалося, що в такій країні існує значне втручання у господарську діяльність уряду, не діють такі ринкові важелі, як попит і пропозиція, а отже, орієнтуватися на внутрішні ціни неможливо [97].

Для України отримання статусу країни з ринковою економікою було безальтернативною умовою членства в СОТ - 10 квітня 2008 року Верховна Рада України прийняла законопроект «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі», 16 квітня 2008 року Закон про ратифікацію був підписаний Президентом України [98], і, згідно з процедурами СОТ, 16 травня 2008 року Україна стала повноправним членом цієї організації.

Реформування української економіки, імплементація європейських правових норм у вітчизняне законодавство та перетворення ЄС на найважливішого торгів-

льного партнера України забезпечили підписання в 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [99].

На черзі – повноправне членство України в ЄС.

Дані досягнення дозволили вийти українській економіці на новий рівень розвитку, забезпечили розкриття її експортного потенціалу, стали умовою більш тісного взаємовигідного партнерства із багатьма розвинутими країнами світу. І усе це завдяки незмінному курсу на реформування національної господарської системи з метою побудови сучасної конкурентоспроможної ринкової моделі економіки. Тому адміністративні обмеження на експорт сільськогосподарської сировини, що діяли в умовах командно-адміністративної економіки, були б сприйняті і всередині країни, і в країнах-партнерах, як відмова від курсу на реформування. Що, поза всяким сумнівом, призвело б до руйнівних іміджевих втрат, санкцій, суттєвого погіршення суверенного рейтингу, відтоку інвестицій та спаду виробництва.

Звісно, зростання відкритості національної економіки, її інтеграція в міжнародні господарські структури дають не лише переваги, але й несуть немалі ризики. Якщо говорити про аграрний сектор економіки, то це надмірний експорт сільськогосподарської сировини [100] і збільшення імпорту продовольства. Що створює загрози продовольчій безпеці країни. Однак, відповідь на такі виклики збоку національної державної адміністрації повинна бути адекватна характеру проблеми: складна проблема – складна відповідь. Остання має бути багаторівневою:

1) на рівні членства в СОТ. В Організації передбачені норми та прописані процедури, що дозволяють вводити обмеження на надмірний обсяг експорту життєво-важливого ресурсу;

2) на національному рівні:

- створення сприятливого інвестиційного середовища;
- проведення послідовної системної та комплексної державної аграрної політики, спрямованої на підтримання товаровиробників аграрного сектору економіки;
- проведення політики, спрямованої на розвиток внутрішнього продовольчого ринку - стимулювання продовольчого попиту.

Отже, в історичній ретроспективі трансформаційна криза та поява інституційного сектору «закордон» стали головними чинниками руйнування інтеграційних зв'язків між другою та третьою сферами АПК України. В теперішній час відновлення господарських зв'язків між сільськогосподарськими товаровиробниками та підприємствами переробної промисловості гальмується внаслідок недостатніх обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції. Ми виділяємо щонайменше шість причин цього [101].

1. Низька ефективність державної політики стимулювання виробництва продукції сільського господарства.

Дана проблема є багатогранною.

По перше, обсяги бюджетної допомоги сільськогосподарським виробникам – значно менші, ніж необхідні. З цього приводу Важинський Ф.А. відмічає: «Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор... Величина таких субсидій досягає в країнах ЄС – у середньому 50% від вартості сільськогосподарської продукції... На цьому тлі Україна ... вирізняється низьким рівнем підтримки сільського господарства. Станом на 2013 рік її обсяг дорівнював 0,22% ВВП, водночас вклад сільського господарства у ВВП становив 9,3% (у країнах ЄС близько 4%)» [102]. На цю ж проблему вказують Вдовенко Л.О. та Вдовенко С.А.: «В ЄС 21% валової сільськогосподарської продукції компенсується державою за рахунок різних програм державної підтримки; в Туреччині - 23%; ... ; Канаді – 11%; США – 7%; а в Україні – лише 1-1,5%... Основними причинами недостатньої за обсягами прямої підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні є хронічний дефіцит державного бюджету, фінансування програм за залишковим принципом та корупція» [103].

Порівнюючи світові тенденції у обсягах підтримки сільськогосподарських товаровиробників та чинну українську практику, Кернасюк Ю. відмічає: «...Загальними тенденціями останніх років є скорочення обсягів прямої підтримки сільськогосподарських виробників у багатьох країнах світу. Однак навіть за умов її зменшення вказаний рівень підтримки досить суттєво перевищує аналогічний у вітчизняних аграріїв» [104]. Оцінюючи бюджетну підтримку сільського

господарства України за методологією ОЕСР, Радченко О.Д. і Мельничук О.О. відмічають: «...На фоні обсягів фінансування сільського господарства європейськими країнами Україна не тільки не підтримує сільське господарство, але й практикує імпліцитне оподаткування галузі, оскільки різниця у внутрішніх та зовнішніх цінах на сільськогосподарську продукцію є від'ємною, а вона закладена в оцінювання ефективності державної політики... Саме тому у цій сфері для України необхідно прямувати до стандартів САП ЄС» [105]. Крім того, як слушно зауважують Мельник Т.М. і Головачова О.С., політика підтримки сільського господарства України характеризується відсутністю стабільності, стійкої тенденції до зростання та здійснюється за рахунок споживачів [106].

По друге, попри недостатні обсяги бюджетної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам, не меншою проблемою є те, що вона не доходить до тих, хто її найбільше потребує – малі та середні суб'єкти. З цього приводу Статівка А.М. справедливо зауважує, що сьогодні одним із домінантних соціально-економічних ризиків, який створює небезпеку системі державної підтримки аграрних товаровиробників є орієнтація бюджетних дотацій переважно для забезпечення діяльності великих сільськогосподарських товаровиробників замість створення належного механізму сприяння виробничо-господарській діяльності представників малого сільськогосподарського підприємництва, особливо тих, які сконцентровані у сільській місцевості [107]. Петлюк Л.О. і Медведкова Н.С., після проведення поглибленого аналізу стану державної фінансової підтримки аграрного сектору за період 2014-2019 рр., роблять невтішний висновок: «...Нині практично відсутня реалізація заходів, спрямованих на підтримку дрібних сільськогосподарських підприємств, які відчувають найбільшу потребу у фінансових ресурсах. Тобто спостерігається монополізація аграрного виробництва, формування крупних агрохолдингів, які поступово витісняють із ринку дрібних виробників... Дрібні фермери виграють лише за рахунок того, що додаткове фінансування допомагає покрити сезонні потреби у ліквідних коштах» [108]. Натомість вітчизняний аграрний сектор економіки, за влучним визначенням Нікішиної О.В., має розвиватися на принципах інклюзивності - збільшення ступеня участі суб'єктів гос-

подарювання, передусім малих і середніх, у ринкових процесах відтворення, формування паритетних взаємодій та об'єктивного перерозподілу доданої вартості між суб'єктами різних ланок ринкових ланцюгів для розширеного відтворення товароруху [109].

2. Має місце гостра проблема - криза довіри [110].

З цього приводу в Національному інституті стратегічних досліджень відмічають, що за даними соціологічного дослідження «Оцінка інструментів державної підтримки сільськогосподарських виробників», що проводилось на замовлення ФАО впродовж червня-липня 2017р., 62,3 % господарств населення і 47,7 % сільськогосподарських підприємств не вірять у механізм державної підтримки і тому не виявляють ентузіазму щодо участі у програмах; 31,3 % господарств населення і 32,3 % сільськогосподарських підприємств вважають, що неможливо стати учасником без попередніх домовленостей; 31,3 % сільськогосподарських підприємств однією з причин, які перешкоджають або можуть перешкоджати участі в програмах державної підтримки виробників сільгосппродукції, назвали складну бюрократичну процедуру отримання довідок, дозволів, сертифікатів. Близько чверті малих і середніх українських фермерів взагалі не знають про існування будь-яких програм державної підтримки, а ще 59 % обізнані з вибірковою інформацією. Водночас лише 15,1 % опитаних добре володіють інформацією про державні програми і виявили інтерес, принаймні, до деяких із них [111, с. 7]. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю. і Шевчик Б. справедливо зауважують, що серед найголовніших чинників, що стримують розвиток аграрної кооперації в Україні, є недостатній рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка характеризується ускладненою процедурою, недоступністю кредитування, недовірою учасників кооперативного руху до державних програм допомоги [112].

3. У наш час відновлення господарських зв'язків між селянами та підприємствами переробної промисловості гальмується внаслідок низької якості сільськогосподарської сировини, насамперед тваринницької.

Україна має значний потенціал для збільшення обсягів експорту своєї аграрної продукції, проте для цього потрібно вирішити низку внутрішніх проблем, таких, як погана інфраструктура та низька якість продукції [113]. Показовим є наступний факт - із 5459 активних підприємств харчової промисловості України (станом на 1 жовтня 2023р.) [114], дозвіл на експорт продукції в ЄС мали лише 184 підприємства [115, 116], або 3,4% від їх загальної кількості.

Павлова Г., Абрамович І. і Бальзан М. справедливо відмічають, що основними перешкодами на шляху українських експортерів аграрної продукції на світовий ринок є її невідповідність європейським та міжнародним стандартам якості, низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва і дефіцит сучасних потужностей для зберігання продукції [117]. Тому, закономірно, що проблема якості сільськогосподарської сировини стала очевидною у зв'язку із спробами виходу вітчизняної продовольчої продукції (напівфабрикати та готова їжа) на ринки високорозвинутих країн, в першу чергу ЄС. З'ясувалося, що більшість продукції української харчової промисловості не відповідає європейським вимогам безпечності та якості. Як відмічають Микитюк В.М. і Чугаєвська С.В.: «Наявність істотних відмінностей між вітчизняними стандартами якості продуктів харчування і нормативами, ухваленими у країнах Євросоюзу, США, Канаді, Японії, Новій Зеландії тощо, стримують процес євроінтеграційного розвитку української економіки» [118]. Михайлова Л.І. та Гриценко В.Л., досліджуючи перспективи збільшення експорту вітчизняного меду, відмічають: «... Для переходу вітчизняної продукції у наступну цінову категорію потрібно вирішити ряд організаційно-економічних проблем, пов'язаних із відповідністю якості українського меду світовим стандартам» [119].

Фіто-санітарні вимоги до продовольчої продукції – один із найсерйозніших нетарифних обмежувачів доступу українських товарів на ринок ЄС. Як відмічають в Центрі аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ Київської школи економіки: «Нетарифні заходи значно обмежують торгівлю між Україною та ЄС та іншими розвиненими країнами. Згідно з Угодою про асоціацію та ПВЗВТ з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання щодо гармонізації українського законодавства з зако-

нодавством ЄС, що вимагає значних витрат на рівні держави та підприємств на впровадження і дотримання норм ЄС» [120, с. 11-12]. Відповідність виробництва сільськогосподарської сировини, її заготівля, транспортування, переробка, пакування, маркування та доставка в точки кінцевої торгівлі санітарним правилам ЄС, є безальтернативною умовою допуску продовольчих напівфабрикатів та готової їжі на ринок Європейського Союзу.

Першим кроком для експорту власної продукції за кордон, є подання оператором ринку запиту для затвердження експортних потужностей відповідно до наказу Міністерства аграрної політики України від 10.02.2016 №38 «Про затвердження Порядку затвердження експортних потужностей, внесення та виключення їх з реєстру затверджених експортних потужностей» територіальному органу Держпродспоживслужби за місцем розташування потужності [121].

Особливо критичною є ситуація у секторі виробництва та переробки тваринницької сировини. Наприклад, у 2021р. із 3031,9 тис. тонн молока, яке закупили молокопереробні підприємства у сільськогосподарських товаровиробників, 554 тис. т або 18,3%, надійшло від господарств населення [91]. Переважна більшість такої продукції отримується за технологією ручного доїння, і згідно із європейськими санітарно-гігієнічними нормами її заборонено використовувати, як сировину для промислової переробки [122]. Це означає, що молокопереробні заводи, які для виробництва молочних продуктів використовують сировину, закуплену в господарствах населення, не зможуть отримати доступу до європейського ринку.

Брояка А.А. пропонує перелік загальногосподарських та специфічних причин, що гальмують зростання якості та безпечності агрохарчової продукції на вітчизняних підприємствах, серед яких: недостатня технологічна оснащеність та низький рівень впровадження інновацій; неврегульованість нормативно-правової бази щодо якості продукції; ціновий диспаритет між вартістю сировини і кінцевого продукту, обумовлений значною кількістю посередників у логістичному ланцюгу тощо [123]. До цього переліку варто також додати іще одну дуже важливу причину низької якості вітчизняної продовольчої продукції – необхідність поне-

сення значних витрат на впровадження у виробництво міжнародних систем управління безпечністю та якістю продукції [124].

4. У наш час відновлення господарських зв'язків між селянами та підприємствами переробної промисловості гальмується внаслідок низької ємності внутрішнього продовольчого ринку.

Українське населення – переважно незаможне. Проблема низьких доходів загострилася у зв'язку із відновленням широкомасштабної військової агресії росії - за даними Міністерства соціальної політики України, близько 4,9 млн. українців стали внутрішньо переміщеними особами [125]. Незаможні громадяни змушені економити на усьому, в тому числі і на їжі. З цього приводу Кирилюк І.М. справедливо відмічає: «Протягом останніх десятиліть в Україні спостерігається одномаїтне жирowo-вуглеводне харчування більшої частини населення. Енергетична цінність раціону як дорослих, так і дітей забезпечується вуглеводами на 60-80% за рахунок хлібобулочних виробів, картоплі, олії та цукру....» [126]. Низький рівень доходів є головною причиною недоспоживання українськими громадянами багатьох цінних продуктів харчування – молочних і м'ясних продуктів, свіжих фруктів, ягід та винограду [127]. Недостатні обсяги споживання продовольства тваринного походження, окрім іншого, означає низький рівень ємності відповідних сегментів внутрішнього продовольчого ринку. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 № 1379, це ознака продовольчої небезпеки [128]. На що вказують у своїх дослідженнях Прунцева Г. [129], Кубай О.Г. і Коломієць Х.М. [130], Лагодієнко В.В. [131], Мостова А.Д. [132] та ін.

Разом з тим, низька ємність окремих сегментів продовольчого ринку знижує мотивацію до інвестицій у виробництво відповідної продукції. Тобто, спрацьовує загальновідомий принцип акселерації – зміна попиту на економічне благо в будь який бік зумовлює значно більшу зміну у інвестиціях у виробництво цього блага [133]. Звісно, мова йде про прямий зв'язок. Що, власне, і пояснює зменшення інвестицій у виробництво продовольчих товарів тваринного походження в харчовій промисловості України та, відповідно, зниження мотивації переробних підприємств.

ємств до відновлення чи створення нових господарських зв'язків із сільськогосподарськими постачальниками тваринницької сировини.

5. У наш час відновлення господарських зв'язків між селянами та підприємствами переробної промисловості гальмується внаслідок зростання імпорту європейських продовольчих напівфабрикатів та готової їжі на продовольчий ринок України.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка включає поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) [99] створило як нові можливості, так і загрози для товаровиробників вітчизняного аграрного сектору економіки.

З одного боку суттєве послаблення європейських митних бар'єрів, перетворило ЄС на ключового торгівельного партнера України – обсяги експорту вітчизняної аграрної продукції у європейські країни зростають з року в рік. За попередніми оцінками Міністерства економіки України, відповідно до методології торгового балансу експорт товарів до Євросоюзу в 2022 році збільшився на 4,2% в порівнянні з експортом у 2021 році й досягнув 28 млрд. дол. США. Це понад 63% від усього товарного експорту України [134]. Цьому сприяла лібералізація торгівлі з країнами ЄС - у червні 2022р. Євросоюз скасував антидемпінгові мита та тарифні квоти для українських товарів. Йдеться про тимчасовий захід, запроваджений на рік. Багато компаній скористалися вікном можливостей: одні розширили свій експорт, інші вперше відкрили для себе європейський ринок [135]. З 1,0% товарів ЄС, що походять з України, 35,7 % становлять сільськогосподарську продукцію. Сільськогосподарська продукція, імпортована з України, становить 4,6% від усього імпорту агропродовольчих товарів в ЄС. Основними агропродуктами, що експортуються Україною в ЄС, є зернові, тваринні та рослинні жири й олії, олійні культури, залишки та відходи харчової промисловості, їстівні плоди та горіхи, а також м'ясні та їстівні м'ясні субпродукти. Україна постачає майже половину зернових і рослинних олій ЄС, а також більше 25% м'яса птиці [136].

З іншого боку створення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС суттєво посилює конкурентний тиск на підприємства вітчизня-

ної харчової промисловості збоку їх європейських візаві. ЄС продає в Україну 1,2% своїх товарів, 12,4 % з яких - сільськогосподарська продукція. Основним імпортом європейської продукції в Україну є напої, тютюн, молочні продукти, какао, гомогенізовані готові продукти, залишки та відходи харчової промисловості, олійні культури [136]. Особливо загрозливою є ситуацію на ринку молочної продукції. В 2021р. досягнуто нового історичного рекорду – імпортовано 781 тис. т молокопродуктів. Це 9,4% внутрішнього ринку. Імпортна квота молочної продукції за період 2015-2021р. зросла у понад 10 разів [137]. Причини зростання європейського молочного імпорту в Україну пояснює голова наглядової ради холдингу «Молочний альянс» Вовченко С.: «В кінці минулого року ціни на сировину в Європі різко упали, і за рахунок цього продукція місцевих виробників стала дешевше української... 30% вартості молока своїм виробникам компенсує Євросоюз. Через це собівартість тони українського сухого знежиреного молока впродовж цього року була на 500 євро вища, ніж поляки пропонували з доставкою. Тому Польща не тільки відмовилася від нашого імпорту, але є найбільшим експортером молочної продукції до України...» [138]. Отже, однією із головних причин зростання європейського молочного імпорту є дефіцит молочної сировини та, відповідно, її висока вартість для вітчизняних молокопереробних підприємств. Що підтверджує справедливості висновків про провал державної аграрної політики у частині стимулювання виробництва тваринницької продукції. Проте, це не єдина причина. Ще одне пояснення зростання європейського молочного імпорту – демпінгування європейських молочарів. В 2021р. через Спілку молочних підприємств України холдинг «Молочний альянс» ініціював антидемпінгове розслідування щодо польської молочної продукції. Було встановлено, що для справедливих стосунків потрібно вводити імпортне мито. Але Україна підписала Угоду про асоціацію з Євросоюзом, де прописаний безмитний доступ продукції на нашу територію. Виникла юридична колізія. З відновленням широкомасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022р. це питання, зі зрозумілих причин, було знято з порядку денного [138].

6. У наш час відновлення господарських зв'язків між селянами та підприємствами переробної промисловості гальмується внаслідок низької мотивації сільськогосподарських виробників вкладати капітал у виробництво тваринницької продукції.

Причиною низького інтересу селян до розвитку виробництва тваринницької продукції є довший період окупності інвестицій порівняно із виробництвом товарних сільськогосподарських культур. Наприклад, виробництво молока по показнику рівня рентабельності в останні роки зрівнялося із показником рівня рентабельності виробництва зерна, перевищило рентабельність виробництва картоплі, овочів відкритого ґрунту та є найвищим серед тваринницьких галузей [139]. Але, як свідчить економіст департаменту технічного співробітництва FAO Ярмек А., інвестиції в молочну ферму мають термін окупності близько 10-12 років [140]. Це суттєво підвищує інвестиційні ризики, особливо в умовах військового конфлікту з росією [141]. Крім того, утримання молоко-товарної ферми вимагає наявності спеціальних знань і навичок. Натомість вирощування товарних сільськогосподарських культур є значно простішим у частині необхідних основних засобів та умінь, і забезпечує значно швидшу окупність інвестицій.

В Україні поряд із скорочення поголів'я корів, спостерігається стійке скорочується поголів'я свиней [142]. Окупність свиноферми може сильно варіюватися – від 1 до 5 років. Це залежить від її типу і розмірів [143, 144]. Однак, для галузі мають місце також високі інвестиційні ризики, пов'язані із нездатністю Державної ветеринарної та фіто-санітарної служба України локалізувати та зупинити поширення АЧС [145], і російсько-українською війною.

1.3. Методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки

На нашу думку, в методиці формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки можна виділити гносеологічний, нормативний та організаційний аспекти.

Гносеологічний аспект представлений еволюцією теорії вартості. Переповідати останню не має сенсу в силу її деталізованого опису в академічних курсах з історії економіки та економічної думки. Варто лише згадати вчених-економістів та їх роботи, що мають безпосереднє відношення до предмету нашого дослідження.

Перша спроба методичного обґрунтування доданої вартості належить французькому економісту, засновнику школи фізіократів Франсуа Кене (1694-1774). У даному контексті, вчений відомий своєю працею «Економічна таблиця» (1758р.), в якій він виклав основні ідеї французької школи класичної економічної теорії [146]. «Економічна таблиця» Франсуа Кене стала прообразом сучасної Системи національних рахунків [147].

Важливим результатом еволюції економічного вчення Кене Ф. та його послідовників (Мірабо В.М. (1715-1789), Дюпон де Немур П. (1739-1817), Тюрго А.Р. Ж. (1727-1781) та ін.) стала поява уявлення про «чистий продукт» або «додану вартість». Під нею вони розуміли надлишок продукції над витратами виробництва, який формується в сільському господарстві. Як відмічають науковці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»: «В своїй головній роботі «Економічна таблиця» Ф. Кене провів аналіз суспільного відтворення з позиції встановлення певних балансових пропорцій між натуральними (речовими) і вартісними елементами суспільного продукту..., склав перший варіант схеми-таблиці міжгалузевого балансу «витрати-випуск», що є прототипом для наступних моделей економічного балансу Л. Вальраса та В. Леонтьєва» [148, с. 13].

Група науковців ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» зауважують: «За центральну проблему свого дослідження Л. Вальрас бере механізм формування ціни в умовах конкуренції... Він розглядає ціну, що формується при зміні попиту та пропозиції, а потім за допомогою математичного інструментарію переносить аналіз цих змін на розподіл, виробництво і капіталізацію. Таким чином, за Л. Вальрасом, ціна є результатом системи рівнянь попиту та пропозиції» [149, с. 19-20].

В Міністерстві економіки України вказують: «Таблиці «витрати-випуск»... являють собою систему взаємопов'язаних таблиць... пропозиції ресурсів та їх використання, що відображають склад витрат і формування ресурсів... кожного виду товарів та послуг та використання... товарів та послуг у виробничому споживанні..., кінцевому споживанні..., валовому нагромадженні, експорті... В економічній теорії прообразами сучасних таблиць «витрати-випуск» були... модель загальної рівноваги Вальраса Л.» [150].

Модель «витрати-випуск», в якій остаточно сформульовано сучасний підхід до таких категорій, як «додана вартість», «проміжне споживання» і «валовий випуск», було розроблено американським економістом Валерієм Леонтєвим. Вчений створив модель міжгалузевого балансу (модель «витрати-випуск»), внаслідок чого в 1973р. отримав Нобелівську премію з економіки [151].

Модель міжгалузевого балансу базується на понятті «чиста галузь», що має такі ознаки:

- кожна галузь виробляє лише один продукт;
- кожен продукт виробляється лише однією галуззю;
- кожна галузь має єдину технологію [152].

Попова В.В., описуючи теоретико-методологічну роль моделі міжгалузевого балансу Леонтєва, зокрема відмічає: «Для дослідження проблем економічного зростання і розвитку В. Леонтєв розробив динамічний варіант таблиці «витрати-випуск»... Аналіз виконувався із застосуванням математичного апарату лінійної алгебри до дослідження зв'язків у схемі міжгалузевого балансу, який складається з 4 квадрантів» [153].

Нормативний аспект формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки базується на загальноприйнятому підході до визначення факторів, умов та правил розрахунку доданої вартості. І такий підхід міститься в Системі національних рахунків Організації Об'єднаних Націй.

Система національних рахунків (СНР) - це узгоджений на міжнародному рівні стандартний набір рекомендацій щодо складання показників економічної діяльності. СНР описує узгоджений, послідовний та інтегрований набір макроеконо-

мічних рахунків у контексті набору міжнародно-узгоджених концепцій, визначень, класифікацій і правил бухгалтерського обліку [154]. Крім того, СНР надає огляд економічних процесів, записуючи, як виробництво розподіляється між споживачами, підприємствами, урядом та іноземними державами. Вона показує, як доходи, що виникають у виробництві, змінені податками та трансфертами, надходять до цих груп і як вони розподіляють ці потоки на споживання, заощадження та інвестиції. Отже, національні рахунки є одним із будівельних блоків макроекономічної статистики, що формує основу для економічного аналізу та формулювання політики [154].

СНР призначена для використання всіма країнами, оскільки вона була розроблена для задоволення потреб країн, які перебувають на різних етапах економічного розвитку. Вона також забезпечує основну основу для стандартів в інших галузях економічної статистики, сприяючи інтеграції цих статистичних систем для досягнення узгодженості з національними рахунками [154].

Як міжнародний стандарт системи національних рахунків, СНР була вперше опублікована в 1953 році. Її удосконалення відбувалися поетапно в 1968, 1993 та 2008 роках. Система національних рахунків у її різних випущених версіях, часто зі значними місцевими адаптаціями, була прийнята багатьма країнами. Вона продовжує розвиватися та підтримується ООН, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Організацією економічного співробітництва і розвитку та Євро-статом [155].

Метою СНР є забезпечення інтегрованої, повної системи рахунків, що дозволяє проводити міжнародні порівняння економічної діяльності країн. Ідея СНР полягає в тому, щоб окремі країни використовували її, як орієнтир у створенні власних національних систем бухгалтерського обліку, що сприятиме міжнародній порівнянності. Однак дотримання міжнародного стандарту є цілком добровільним і не може бути суворо примусовим. Системи, які використовують деякі країни (наприклад, Франція, США, Китай), суттєво відрізняються від СНР. Саме по собі це не є серйозною проблемою, за умови, що кожна система надає достатньо даних,

які можна переробити для складання національних рахунків відповідно до стандарту СНР [155].

Стандарт СНР є міжнародним й затверджується статистичною комісією ООН. В Україні національні рахунки розробляються Державною службою статистики згідно зі стандартом СНР ООН, починаючи з 1993р. [147].

Згідно з методологією СНР-2008, додана вартість - це внесок праці та капіталу у процес виробництва. Коли сума доданої вартості, присвоєної урядом у формі інших податків на виробництво, вираховується з доданої вартості та додається вартість субсидій, виявляється компенсація праці та капіталу. Проте капітал у формі основного капіталу має кінцеву тривалість життя. Тому певну частину доданої вартості слід розглядати як зменшення вартості основного капіталу внаслідок його використання у виробництві. Ця певна частина називається споживанням основного капіталу [156] або амортизацією.

Оцінка умов та факторів формування доданої вартості в аграрному секторі економіки України може здійснювати на основі різних підходів – у залежності від методики її визначення.

Першим підходом є вимірювання ВВП виробничим методом. Згідно із методологією СНР-2008:

$$GDP = \Sigma GVA + PT - PS, (1.1)$$

де: GDP – валовий внутрішній продукт;

ΣGVA – сума валових доданих вартостей, створених усіма виробниками за визначений період часу в постійних цінах;

PT – усі податки на продукти;

PS – усі субсидії на продукти [156, с. 105].

Враховуючи, що різниця PT і PS – це чисті продуктові податки, які у збалансованій економіці прямують до 0, ВВП країни є не що інше, як сума валових доданих вартостей, створених усіма виробниками в усіх сферах суспільного виробництва.

Розрахунок власне валової доданої вартості наступний:

$$GVA = GO - IC, (1.2) [156, с. 104]$$

де: GO – валовий випуск;

IC – проміжне споживання.

Зрештою, чиста додана вартість (NVA) знаходиться, як різниця валової доданої вартості (GVA) та вартості спожитого основного капіталу (амортизації) (A):

$$NVA = GVA - A, (1.3) [156, \text{с. } 104]$$

Отже, в рамках даного підходу додану вартість слід розглядати в контексті виробничої функції.

В економіці виробнича функція описується рівнянням, що виражає зв'язок між кількістю використаних факторів виробництва і кількістю отриманого продукту; рівняння визначає кількість продукту, який можна отримати від кожної комбінації факторів, припускаючи, що використовуються найбільш ефективні доступні методи виробництва [157].

В економічній теорії виробничі функції представлені двох-, трьох- і багатфакторними моделями. Серед найвідоміших – функція Кобба-Дугласа:

$$Y_t = f(K_t, L_t) = AK_t^\alpha L_t^\beta, (1.4)$$

де: A – коефіцієнт, що характеризує ефективність виробництва, α і β – коефіцієнти еластичності виробництва, відповідно, по капіталу K і праці L , що згідно з неокласичною теорією відображають роль кожного фактора виробництва у прирості кінцевого продукту (чи частку доходу відповідного фактора в одиниці сукупного доходу) [158].

Отже, валова додана вартість в аграрному секторі економіки є виробничою функцією, яка залежить від, щонайменше, чотирьох факторів:

$$GVA = fT(AL, K, L), (1.5)$$

де: AL – обсяг земель сільськогосподарського призначення;

K – обсяг капіталу;

L – обсяг трудових ресурсів;

T – технологічний рівень виробництва.

Технологічний рівень виробництва винесено за дужки оскільки він є відносно сталою величиною.

Відповідно до другого підходу додана вартість визначається, як сума первинних доходів:

$$VA = CE + PT - PS + NOS + NMI, (1.6)$$

де: VA – додана вартість;

CE – дохід найманих працівників у вигляді оплати праці;

NOS – дохід власників капіталу у вигляді чистого операційного прибутку;

NMI – нерозподілений дохід у вигляді чистого змішаного доходу;

$(PT - PS)$ - первинні доходи держави у вигляді чистих продуктових податків [156, с. 314].

На нашу думку, перший підхід найкраще розкриває умови та фактори утворення доданої вартості в аграрному секторі економіки, оскільки він дає чітке розуміння, що валова додана вартість, як виробнича функція, це результативна ознака мінливості якої залежить від факторів виробництва, як безальтернативних чинників її утворення. Натомість другий підхід зосереджений на дослідженні структури уже створеної доданої вартості за її компонентами [159].

Організаційний аспект формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки полягає у трансформації каналів розподілу сировини сільськогосподарськими товаровиробниками та каналів її постачання на переробні підприємства.

Канали постачання сільськогосподарської сировини на промислові підприємства є дзеркальним відображенням частини каналів розподілу продукції сільськогосподарських товаровиробників (рис. 1.3). На представленій схемі, найвища ефективність використання сільськогосподарської сировини, виробленої вітчизняними товаровиробниками, - це спрямування її по каналах, що продовжують розвиток внутрішнього ланцюга вартості: господарські потреби та власна переробка сільськогосподарськими товаровиробниками, реалізація переробним підприємствам за ринковими й трансфертними цінами.

Реформування аграрного сектору економіки України, насамперед земельних відносин, зумовило появу нової організаційно-правової форми бізнесу - агрохолдингів.

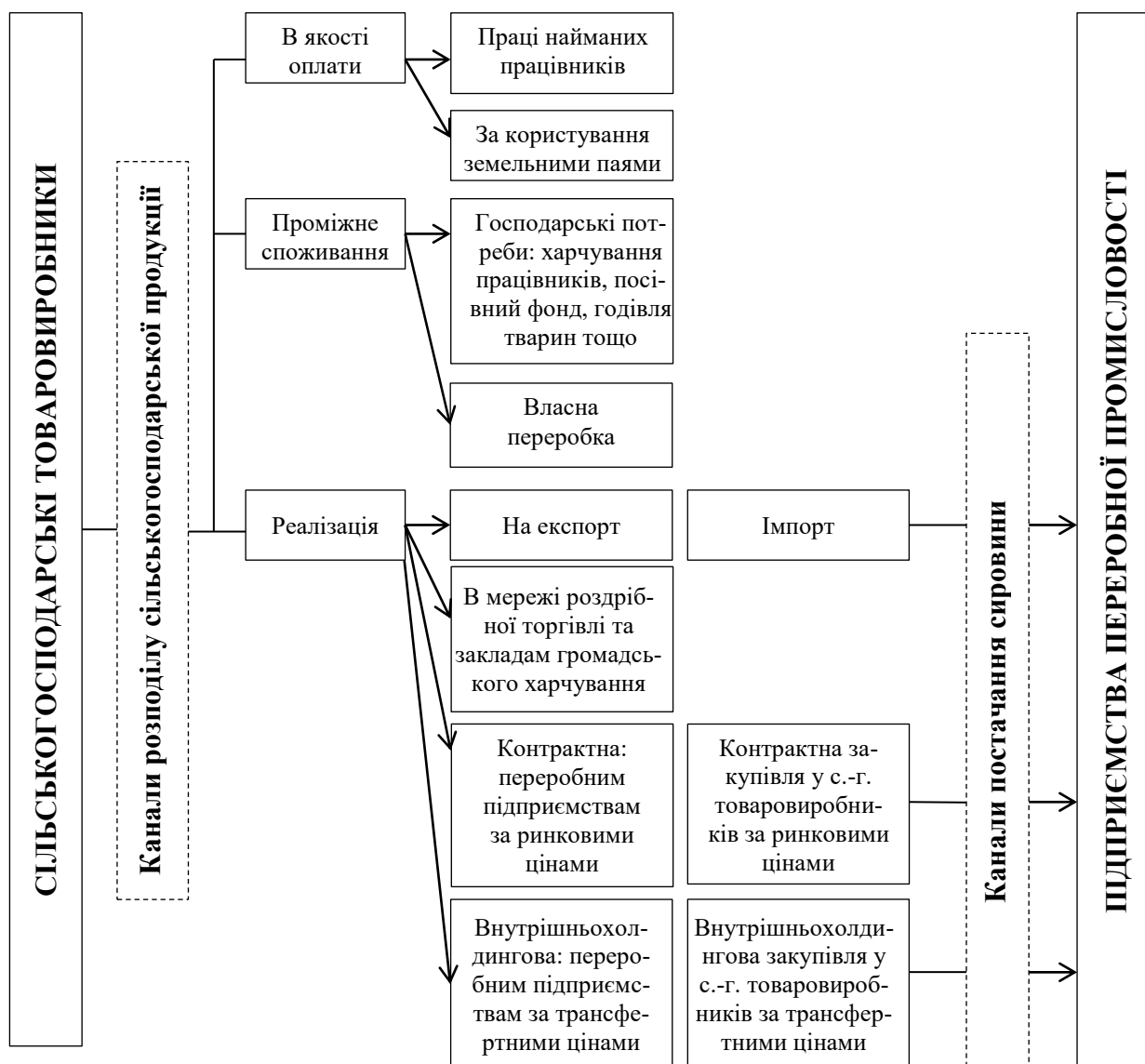

Рис. 1.3. Канали розподілу продукції сільськогосподарських товаровиробників та канали постачання сировини підприємствам переробної промисловості в аграрному секторі економіки України*

*власна розробка автора

Під агрохолдингами зазвичай розуміють комерційно-орієнтовані групи юридично незалежних ферм і фірм, які:

- координуються центральною материнською компанією, що приймає стратегічні рішення щодо розвитку групи та її учасників;
- можуть належати інституційним або приватним інвесторам і можуть бути вертикально або горизонтально інтегрованими;

- можуть відрізнятися типом і кількістю інтегрованих етапів харчового ланцюга, ступенем юридичної та економічної самостійності дочірніх компаній, походженням капіталу і, нарешті, біржовою діяльністю [160].

Українські агрохолдинги найчастіше орієнтовані на виробництво й експорт зернових і олійних, соняшникової олії, цукру, соєвої олії, кормів, яєць і яєчних продуктів; птахівництво, експорт м'яса птиці; свинарство; скотарство; м'ясопереробку; послуги зберігання, логістики та дистрибуції [161].

Як влучно зауважують Драган О.О. і Зубченко В.В.: «Головною метою створення агрохолдингу є своєрідна відповідь аграрної економіки України вимогам ринку, спрямована на відновлення порушених міжгалузевих зв'язків сільськогосподарських і переробних підприємств, паритету цін між реалізованою сільськогосподарською продукцією та матеріально-технічними ресурсами промислового походження, завоювання нових секторів ринку і зниження витрат» [162].

Дудар Т.Г. і Галушак В.В. вказують на переваги агрохолдингів у порівнянні з іншими організаційно-правовими формами господарювання на селі:

- реальна інтеграція сільського господарства, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції і торгівлі;
- глибока переробка сільськогосподарської сировини;
- впровадження у виробництво наукових розробок в значно ширшій мірі, ніж це може бути здійснено в дрібних та середніх підприємствах [163].

Чи не найбільшою перевагою вертикально-інтегрованих агропромислових структур холдингового типу є можливість формування внутрішньо-корпоративного ринку в межах якого діють регульовані витрати, трансфертні ціни, система внутрішньо-групового кредитування [160]. Трансфертне ціноутворення - це збут товарів або послуг взаємозалежними особами за внутрішньо-фірмовими цінами, які є відмінними від ринкових [164]. Певна річ, що трансфертні ціни нижчі, ніж ринкові.

Організаційною альтернативою формування внутрішнього ланцюга вартості в рамках вертикально-інтегрованих агрокомпаній холдингового типу є розвиток сільськогосподарськими товаровиробниками власної переробки – за рахунок вла-

сних чи кооперативних переробних потужностей. З точки зору соціальної спрямованості аграрного виробництва – це більш продуктивна форма розвитку внутрішнього ланцюга вартості порівняно із агрохолдингами. Пояснюється це тим, що стратегія розвитку вітчизняних агрохолдингів має у своїй основі експортну орієнтацію господарської діяльності [165, 166, 167]. Крім того, агрохолдинги особливо не переймаються розвитком соціальної сфери сільських територій [168, 169]. Натомість малі та середні сільськогосподарські товаровиробники зорієнтовані на внутрішній ринок і зацікавлені у розвитку соціальної сфери села, оскільки це безпосереднє середовище їх життєзабезпечення [170].

Отже, ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України - це послідовність дій, що виконують товаровиробники другої і третьої сфери агропромислового комплексу, щоб забезпечити постачання продуктів кінцевому споживачу; послідовність дій означає логічний поетапний рух технологічно-спорідненої продукції по стадіях виробництва, починаючи із випуску сільськогосподарської сировини, продовжуючи її промисловою переробкою і закінчуючи постачанням напівфабрикатів та готових продуктів кінцевим споживачам (рис. 1.4).

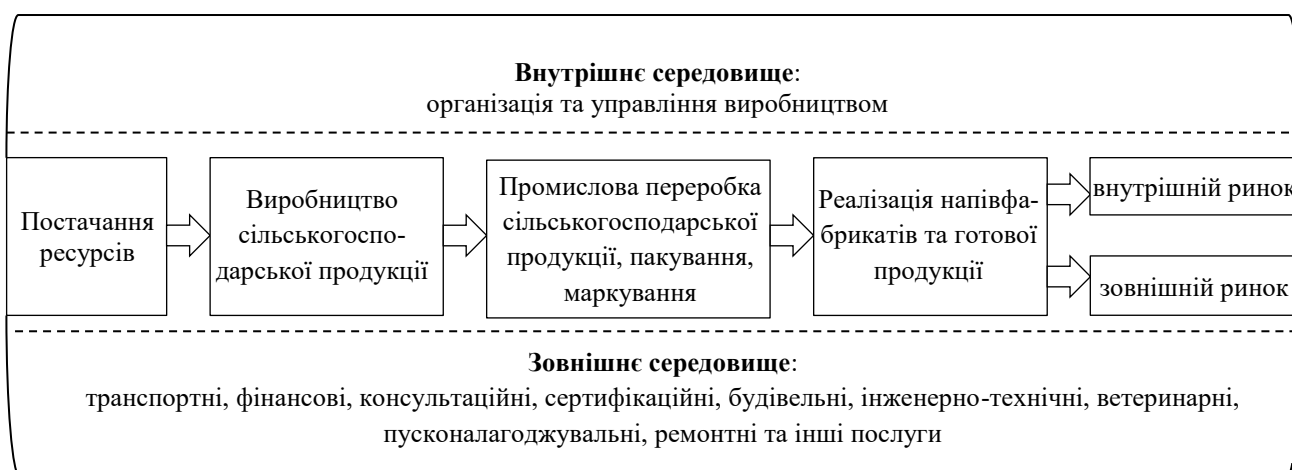

Рис. 1.4. Ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України*

*розроблено автором на основі узагальнення джерел [15, 171]

З організаційної точки зору, ланцюг вартості в аграрному секторі економіки функціонує у двох конкуруючих між собою формах – глобальній і внутрішній.

Відмінність між ними полягає у каналах реалізації і постачання сільськогосподарської сировини. Так, матеріальною основою розвитку глобального ланцюга вартості є функціонування експортного каналу реалізації продукції сільськогосподарських виробників та імпортного каналу постачання сировини підприємствам переробної промисловості. Натомість матеріальною основою розвитку внутрішнього ланцюга вартості є реалізації продукції сільськогосподарських товаровиробників на внутрішньому ринку вітчизняним підприємствам переробної промисловості.

Наразі має місце гостра необхідність розробки державної політики, спрямованої на зміцнення позицій України на зовнішніх ринках, а також на пошук і освоєння нових ринків збуту, особливо на збільшення експорту продукції з вищою доданою вартістю [172, 173].

Отже, з точки зору забезпечення національних економічних інтересів, важливим аспектом яких є продукування суспільним виробництвом гранично високої доданої вартості, пріоритетом національної аграрної політики має бути сприяння розвитку внутрішнього ланцюга вартості [174, 175].

Висновки до 1 розділу

1. Ланцюг вартості - це послідовність дій, які виконує одна або декілька фірм, що працюють в певній галузі, щоб забезпечити постачання цінного продукту кінцевому споживачу. Продукт для кінцевого споживача – це сукупність доданих вартостей, створених однією або декількома фірмами на усіх етапах виробничого процесу, починаючи від самого задуму такого продукту і закінчуючи його виготовленням та продажем кінцевому споживачеві.

2. Продовження ланцюга вартості аграрного сектору економіки України в межах внутрішнього виробництва є ключовою умовою суттєвого зростання прибутковості суб'єктів господарської діяльності, підвищення їх інвестиційної привабливості, досягнення стійких конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринку. Враховуючи історичні традиції, досягнутий рівень виробництва, ресурсний потенціал та глобальну місію вітчизняного аграрного сектору економі-

ки, стратегічною метою його розвитку має стати формування внутрішнього ланцюга вартості.

3. Ключовими причинами, що перешкоджають формуванню доданої вартості в аграрному секторі економіки є:

- руйнування господарських зв'язків у вертикально-інтегрованих технологічних ланцюгах вітчизняного АПК в період трансформаційної кризи 1991-1999 років;
- поява інституційного сектору «закордон» та зростання відкритості національної економіки;
- низька ефективність державної політики стимулювання виробництва продукції сільського господарства;
- криза довіри;
- низька якість сільськогосподарської сировини, насамперед тваринницької;
- низька ємність внутрішнього продовольчого ринку;
- зростання імпорту європейських продовольчих напівфабрикатів та готової їжі на продовольчий ринок України;
- низька мотивація сільськогосподарських виробників інвестувати у виробництво тваринницької продукції.

4. В методиці формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки можна виділити гносеологічний, нормативний та організаційний аспекти:

- гносеологічний аспект представлений еволюцією теорії вартості. Її кульмінацією стала модель «витрати-випуск» Леонтьєва В., в якій остаточно сформульовано сучасний підхід до таких категорій, як «додана вартість», «проміжне споживання», «валовий випуск»;
- нормативний аспект формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки базується на загальноприйнятому підході до визначення факторів, умов та правил розрахунку доданої вартості, що міститься в Системі національних рахунків ООН;

- організаційний аспект формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки полягає у трансформації каналів розподілу сировини сільськогосподарськими товаровиробниками та каналів її постачання на переробні підприємства.

5. Ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України - це послідовність дій, що виконують товаровиробники другої і третьої сфери агропромислового комплексу, щоб забезпечити постачання продукції кінцевому споживачу; послідовність дій означає логічний поетапний рух технологічно-спорідненої продукції по стадіях виробництва, починаючи із випуску сільськогосподарської сировини, продовжуючи її промисловою переробкою і закінчуючи постачанням напівфабрикатів та готової продукції кінцевим споживачам.

РОЗДІЛ 2

УМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Обсяги виробництва та канали збуту сільськогосподарської продукції

Виробництво усіх видів продукції сільськогосподарськими товаровиробниками до моменту відновлення широкомасштабного російського вторгнення (24 лютого 2022р.) демонструвало зростаючу динаміку із середньорічним темпом приросту +0,16% за період 1991-2021рр. Якщо ж за початок відліку брати перший рік після закінчення трансформаційної кризи (1991-1999рр.), то середньорічний темп приросту становив +3,57%. Однак, позитивна тенденція була перервана відновленням бойових дій в російсько-українській війні – в 2022р. падіння обсягів виробництва склало 25% (рис. 2.1).

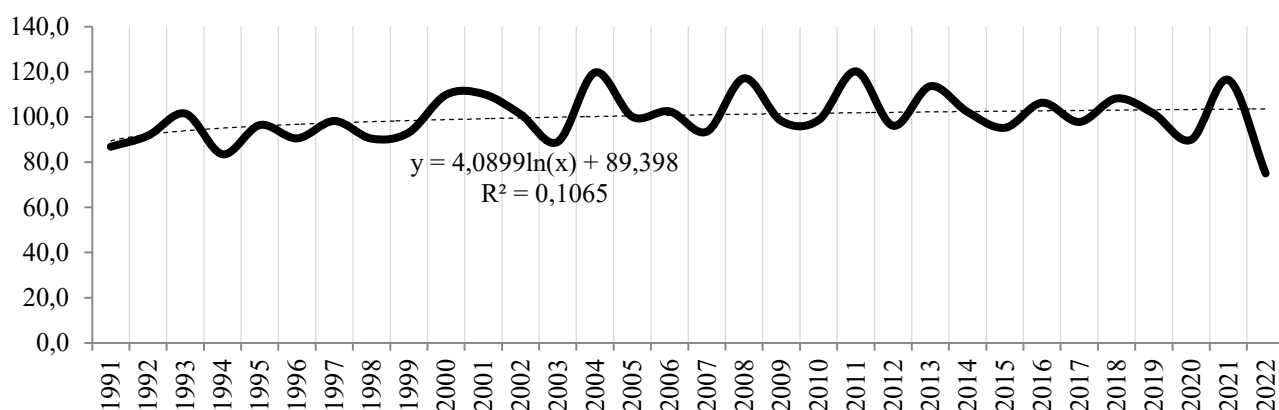

Рис. 2.1. Індекси сільськогосподарської продукції, у % до попереднього року*
*побудовано автором за даними [176]

В результаті базисний індекс сільськогосподарської продукції за період 1991 - 2022рр. склав 0,79. Отже, обсяги випуску відповідної продукції за вказаний період скоротилися на 21,2%. Для порівняння: базисний індекс сільськогосподарської продукції за період 1991-2021рр. склав 1,05. Тобто обсяги випуску відповідної продукції за вказаний період зросли на 5%. Це означає, що позитивні зміни набу-

ли такої динаміки, яка дозволила компенсувати втрати галузі за період трансформаційної кризи 1991-1999рр.

Попри критику аграрної реформи на предмет її непослідовності, слабого врахування специфічного інституційного контексту, що спричинило ряд помилок та невиправданий оптимізм щодо строків відновлення галузі, вона забезпечила стійкі позитивні перетворення, які були перервані стихійним позасистемним фактором – війною (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники динаміки зміни обсягів виробництва сільськогосподарської продукції України*

Показник	Період, роки			
	1991-2000	2001-2010	2011-2021	2011-2022
Базисний індекс	0,53	1,29	1,53	0,79
Середньорічний темп зміни, %	-6,08	+2,59	+3,9	+1,12

*розраховано автором за даними [176]

Мають місце відмінності у змінах обсягів сільськогосподарського виробництва в розрізі галузей та категорій господарств.

Якщо оцінювати зміни обсягів виробництва за галузевим критерієм, то можна зробити висновок про те, що в галузі рослинництва аграрії давно перевищили дореформені обсяги випуску продукції – за період 1991-2021рр. виробництво рослинницької продукції збільшилося на 51% (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Показники динаміки зміни обсягів виробництва рослинницької і тваринницької продукції в усіх категоріях господарств України*

Продукція	Середньорічний темп зміни, % за період							Базисний індекс, за період	
	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2022	1991-2021	1991-2022
Рослинництва	93,9	97,3	104,3	101,7	106,7	100,9	94,0	1,51	1,09
Тваринництва	89,2	94,4	102,3	101,5	101,0	99,3	91,6	0,50	0,44

*розраховано автором за даними [176]

Натомість галузь тваринництва досі переживає кризу - за період 1991-2021рр. виробництво тваринницької продукції скоротилося на 50% (табл. 2.2).

Разом з тим важливо звернути увагу на одну деталь – вплив війни на виробництво в розрізі галузей виявився неоднаковим: в 2022р. обсяги виробництва рослинницької продукції скоротилися на 28%, а тваринницької – лише на 12%. На нашу думку серед усіх причин такої відмінності, головна – орієнтація на зовнішній та внутрішній ринок. Рослинницька продукція, серед якої переважає зерно, соя, насіння ріпаку, зорієнтована на зовнішній ринок. Наприклад, в 2021р. із вироблених 86 млн. тонн зернових та зернобобових, 51,6 млн. тонн (60%) було експортовано; соняшнику, ріпаку та кользи, сої було експортовано 31,4% від виробленої продукції. Натомість для тваринницької продукції мають місце протилежні пропорції: в 2021р. м'яса та м'ясних продуктів на внутрішній ринок було спрямовано 79,1% від виробленої продукції, молока та молочної продукції – 95,7%, яєць пташиних – 87,7%.

Війна спричинила порушення традиційних логістичних ланцюгів, якими українська рослинницька продукція надходила на зовнішній ринок – росія заблокувала чорноморські транспортні коридори. Це зумовило суттєве зростання вартості транспортних витрат, різке падіння обсягів експорту та збитки для багатьох рослинницьких господарств України. Аграрний сектор економіки України охопила «голландська хвороба» - значний надлишок зернової продукції на внутрішньому ринку не вдалося абсорбувати за рахунок збільшення кормовиробництва через необхідність тривалого часу для відновлення тваринництва, та за рахунок збільшення виробництва промислової харчової продукції (борошна, крупів, макаронів, сухарів і сухого печива, борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок тривалого зберігання тощо) через відсутність ринків збуту [177].

Отже, можна припустити, що тваринницька галузь сільського господарства України зазнала меншого ураження від війни через свою зорієнтованість на внутрішній ринок.

При аналізі показників динаміки зміни обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі категорій господарств, виявлено емпіричний доказ

вищої стійкості в умовах кризи спричиненої пандемією COVID-19 та війною, суб'єктів агробізнесу, зорієнтованих на внутрішній ринок: в 2020р. обсяги виробництва в секторі господарств населення скоротилися лише на 6,4%, а в секторі сільськогосподарських підприємств – на 12%; в 2022р. обсяги виробництва в секторі господарств населення скоротилися на 18,6%, а в секторі сільськогосподарських підприємств – на 28% (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Показники динаміки зміни обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі категорій господарств України*

Категорія господарств	Середньорічний темп зміни, % за відповідний період							Базисний індекс	
	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2022	1991-2021	1991-2022
Сільськогосподарські підприємства	87,0	89,8	104,7	105,3	114,1	101,0	93,8	1,18	0,85
Господарства населення	100,2	102,0	102,8	98,8	102,0	98,9	92,7	1,33	1,08

*розраховано автором за даними [176]

В підсумку, зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення випереджає аналогічний показник для сільськогосподарських підприємств в обох аналізованих періодах: для 1991-2021рр. на 15 п.п., для 1991-2022рр. на 23 п.п. Це підтверджує наше попереднє припущення щодо причин вищої стійкості до кризових викликів галузі тваринництва - зорієнтованість на внутрішній ринок.

Важливим етапом аналізу умов продукування доданої вартості в сільському господарстві України є дослідження галузевої структури виробництва рослинницької продукції. В Національній економічній стратегії на період до 2030 року йдеться про те, що у структурі українського рослинництва переважають культури з низькою доданою вартістю [178]. На даний момент у структурі рослинництва переважають посіви низькомаржинальних культур (89% за площею посівів), що призводить до отримання меншого прибутку порівняно з можливим отриманим від збуту високомаржинальних культур. Для порівняння, розвинуті країни в осно-

вному вирощують високомаржинальні культури (80% у структурі рослинництва в Іспанії, Італії та Нідерландах) [178]. Переважання низькомаржинальних культур (зернові культури – 46% та технічні культури – 32%) є причиною нижчої продуктивності у рослинництві. Для порівняння, у європейських країнах переважають високомаржинальні культури: у Польщі овочі та фрукти – 49%, виноград – 11%; у Німеччині овочі та фрукти – 38%, виноград – 4% [178]. Важливо зазначити, що саме високомаржинальні культури є більш прибутковими, хоча і мають довший період окупності. Найвищу маржинальність у галузі рослинництва має напрям насінництва через значно вищу додану вартість у насінні порівняно з вартістю базових категорій сільськогосподарської продукції [178]. Україна займає високі позиції у виробництві зернових і технічних культур, проте вагома частка зернових культур спрямовується на експорт: 85% кукурудзи, 72% пшениці, 57% ячменю. Для пшениці, наприклад, непродовольча частка становить 35%, тобто значний обсяг продовольчої продукції експортується у вигляді сировини першої стадії [178]. Але експорт сировини – це втрата доданої вартості [179]. Більш ефективним є використання зерна для виробництва сировини другої стадії – тваринницької продукції, що володіє відносно вищою часткою доданої вартості, готових продовольчих продуктів, таких як крупи, макарони, хлібні вироби, печиво тощо [180].

В Національній економічній стратегії на період до 2030 року зроблено однозначний висновок - продовження ланцюга доданої вартості забезпечить більшу прибутковість сектору (аграрного – *авт.*) [178]. Продовження ланцюга створення доданої вартості за рахунок створення кінцевого продукту як і з низькомаржинальних культур (пшениця, кукурудза, ячмінь), так з високомаржинальних культур (ягоди, овочі та баштанні) є суттєвим мультиплікатором не тільки для вартості продукції, а і для розвитку сектору загалом [170].

Статистичні дані підтверджують збільшення ресурсної бази низькомаржинальних культур, та її скорочення у виробництві високомаржинальних культур (табл. 2.4, рис. 2.2). Посіви зернових та зернобобових культур є відносно сталими, за виключенням нетипового 2022р., коли більше 5 млн. га ріллі опинилися в тимчасовій окупації і зоні ведення бойових дій, що унеможливило їх використання.

Таблиця 2.4

Розміри та структура посівних площ за видами сільськогосподарських культур*

Показник	У середньому за рік, період років				
	1990	2004-2009	2010-2015	2016-2021	2022
Посівні площі сільськогосподарських культур, всього, тис. га	32406	26485	27482	27840	23405
в тому числі:					
зернові та зернобобові культури	14583	15255	15330	15094	12171
технічні культури	3751	5933	7878	9164	8292
картопля та овоче-баштанні культури	2073	2017	1951	1833	1620
кормові культури	11999	3280	2322	1749	1322

*розраховано автором за даними [176]

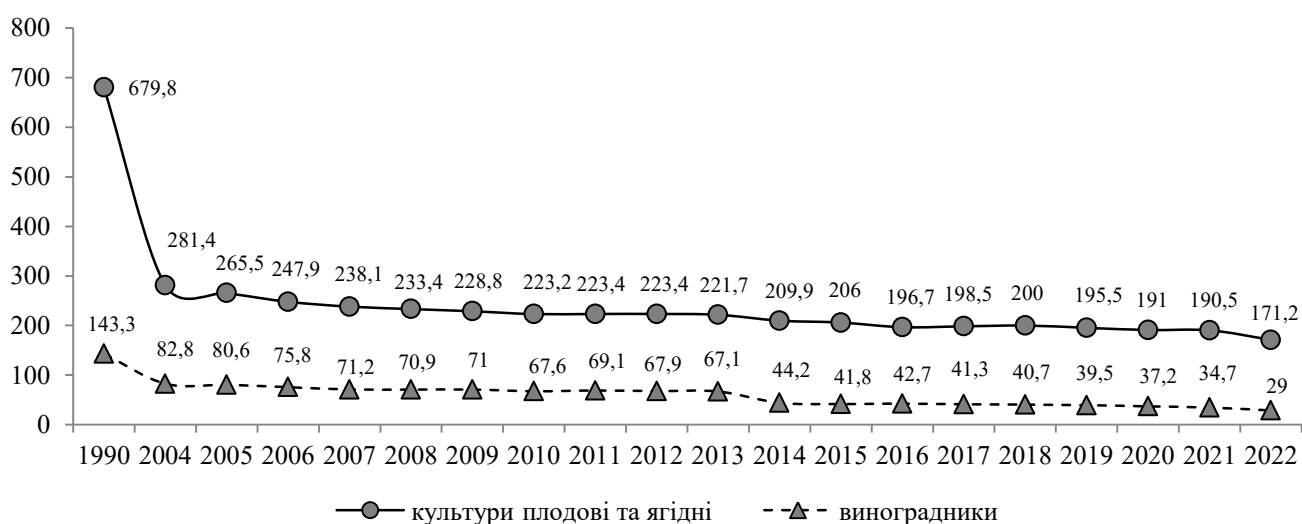

Рис. 2.2. Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га*

* побудовано автором за даними [176]

В період з 1990 по 2022рр. спостерігається зростання посівних площ технічних культур. Це відбувається за рахунок збільшення посівів: соняшнику – з 1636 до 6622 тис. га, сої – з 93 до 1006 тис. га, ріпаку – з 90 до 1311 тис. га. Нажаль скорочуються площі посівів під високомаржинальних цукровим буряком (фабричним) – з 1607 до 227 тис. га.

Що стосується формування доданої вартості в секторі виробництва та переробки технічних культур, то слід зауважити, що зростання посівів соняшнику є

позитивним явищем. Адже в 2021р. із 16392 тис. т виробленого насіння соняшнику, на експорт було спрямовано лише 79 тис. т (0,48%), на переробку ж було спрямовано 12119 тис. т (73,9%). Тобто в олійно-продуктовому підкомплексі АПК сформувався замкнутий виробничий цикл, який є основою максимізації доданої вартості у відповідному ланцюгу. На експорт реалізується готовий продукт (соняшникова олія), який забезпечує значно кращі умови торгівлі порівняно із експортною реалізацією олійної сировини (насіння соняшнику). Однак, негативним явищем такої зміни галузевої структури виробництва технічних культур є формування монокультуризму та порушення науково-обґрунтованих правил сівозміни - в 2022р. частка посівів соняшнику в структурі посівних площ сільськогосподарських культур склала 22,6%. Це більш, ніж удвічі перевищує науково-обґрунтовану граничну межу даного показника. Наслідком такого порушення є екологічний збиток – ґрунтовтома.

Скорочуються площі посівів під високомаржинальними картоплею та овоче-баштаними культурами.

В системі польового землеробства найбільше скорочення посівних площ має місце у галузі кормовиробництва – понад 9 разів. Це пов'язано із зменшенням поголів'я тварин, насамперед великої рогатої худоби – головного споживача грубих та зелених кормів. Важливість посівів кормових культур полягає в тому що вони:

- 1) розвивають екологічнобезпечне землеробство за рахунок формування ґрунтозахисної сівозміни;
- 2) є проміжним споживанням у ланцюгові створення вартості тваринницької продукції. Тобто є джерелом збільшення доданої вартості в аграрному секторі економіки.

Складна ситуація спостерігається у виробництві високомаржинальної плодово-ягідної та виноградної продукції – у досліджуваному періоді площі відповідних насаджень скоротилися у 3,9 та 4,9 рази. Лише завдяки суттєвому підвищенню урожайності плодово-ягідних культур, починаючи з 2000р. відбувається збільшення виробництва відповідної продукції (рис. 2.3).

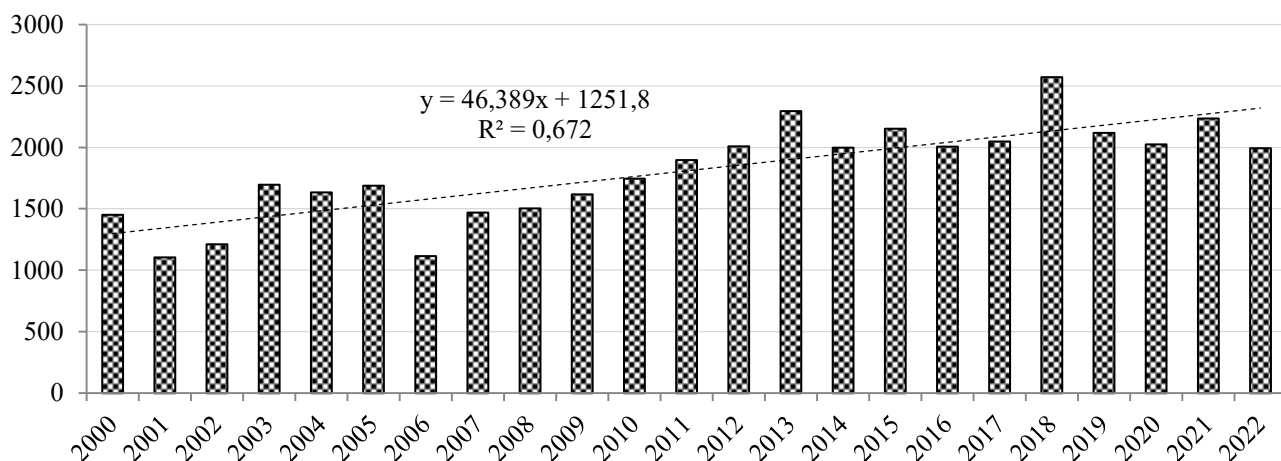

Рис. 2.3. Виробництво продукції культур плодових та ягідних, тис. т*

* побудовано автором за даними [176]

Однак, цього недостатньо для забезпечення внутрішніх продовольчих потреб у відповідній продукції – в 2021р. рівень самозабезпечення плодами, ягодами та виноградом становив 79,3% [176]. Тому з року в рік Україна збільшує імпорт відповідної продукції. Наприклад, в 2021р. її було імпортовано в обсязі 1183 тис. т або 37,5% від внутрішніх потреб, що включають витрати на годівлю тварин, переробку на вино та інші продукти спиртового бродіння, фонд продовольчого споживання. При чому мова йде не лише про екзотичні тропічні плоди, але й про традиційні для нашої кліматичної зони яблука, груші, абрикоси, сливи тощо. Головною причиною недостатніх обсягів власного виробництва даної продукції є гострий дефіцит сучасних плодосховищ. При чому це стосується не лише плодів, але й овочів [181]. В результаті, власної плодово-ягідної продукції Україні вистачає з моменту старту збирання врожаю (кінець червня) і до кінця календарного року. Із середини зими і до початку літа на внутрішній ринок країна заходить основна частка імпорту відповідної продукції.

Важка ситуація склалася у вітчизняному виноградарстві. Тільки за останніх п'ять років (2018-2022рр.) валові збори винограду зменшилися на 44,8%. А порівняно із 1990р. його виробництво скоротилося у 3,2 рази – з 835,7 до 257,9 тис. тонн. Негативна тенденція є стійкою. Серед головних причин зменшення випуску високомаржинальної продукції слід виділити:

- тимчасова окупація півострова Крим. В Україні у виробництві винограду має місце жорстка прив'язка до території – це має бути локація із достатньою тривалістю вегетаційного періоду. Найкращими, в даному контексті, є умови субтропіків, які відповідають південному, південно-західному та південно-східному узбережжю півострова Крим. Саме тут до 2014р. отримували найкращі українські виноматеріали. Проте, в результаті російської окупації такі можливості були втрачені;

- імпорт високоякісних та нижчих за ціною виноматеріалів і готової продукції із Молдови та Грузії. Кліматичні умови південніших від України сусідок – Молдови і Грузії, є кращими для виноградарства. Тому тут із меншими витратами отримують якісні виноматеріали на які зростає попит українських виноробних підприємств. До відновлення широкомасштабного вторгнення росії (24.02.2022р.) не меншою проблемою для вітчизняних виноградарів та виноробів була контрабанда виноматеріалів і готової продукції з території невизнаної придністровської республіки. По цей час зберігається і навіть посилилася «човникова» контрабанда на прикордонних із Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею територіях України;

- імпорт якісних відносно недорогих вин, лікерів та брендів із європейських виноробських країн – Іспанії, Італії, Франції, Греції, Болгарії. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка включає поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі створило як нові можливості, так і загрози для товаровиробників вітчизняного аграрного сектору економіки. Серед останніх – посилення конкуренції на українському ринку виноробської продукції за рахунок збільшення відповідного європейського імпорту. Зростає імпорт вина і з далеких до України, але перспективних на міжнародному ринку країн Південної Америки, Австралії. Зменшення частки відповідного ринку для українських виноробних заводів, окрім іншого, означає і скорочення їхнього попиту на виноматеріали. Насамперед, вітчизняного виробництва. В свою чергу, скорочення попиту зумовлює скорочення пропозиції - зменшення виробництва винограду;

- вирощування винограду є більш капіталомісткою галуззю порівняно із виробництвом товарних польових сільськогосподарських культур, які користуються стабільно високим попитом на внутрішньому та зовнішньому ринку - зерновими колосовими, кукурудзою на зерно, соняшником, ріпаком, соєю. Крім того термін окупності капіталу тут довший. Виробництво також вимагає значно глибших знань, навичок та умінь, а виробничі процеси відрізняються високою трудомісткістю та нижчим рівнем механізації.

У переважній більшості тваринницьких галузей продовжується спад виробництва (табл. 2.2). Напрямок тенденції та її стійкість для кожної тваринницької галузі ми визначили на основі вирівнювання відповідних динамічних рядів у часовому відрізкові 2004-2022рр. (додаток А).

Якщо порівнювати показники звітної періоду (2022р.) із еталонним 1990р., то найбільше скорочення спостерігається у вітчизняному скотарстві: виробництво яловичини та телятини скоротилося у 7,4 рази, молока – у 3,2 рази (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Обсяги виробництва окремих видів тваринницької продукції*

Продукція	В середньому за рік, період років					Тенденція (2004-2022рр.)	Рівень стійкості, r
	1990	2004-2009	2010-2015	2016-2021	2022		
М'ясо (у забійній вазі), всього, тис. т	4358	1776	2247	2401	2207	↑	стійка, r = 0,888
В т.ч.: яловичина та телятина	1985	538	407	354	268	↓	стійка, r = 0,943
свинина	1576	555	715	719	659	↑	стійка, r = 0,727
м'ясо птиці	708	640	1083	1295	1253	↑	стійка, r = 0,946
інші види м'яса	88	43	43	33	27	↓	стійка, r = 0,846
Молоко, тис. т	24508	12724	11158	9728	7768	↓	стійка, r = 0,963
Яйця, млн. шт.	16287	14027	18473	15609	11922	↓	стійка, r = 0,875
Вовна, т	29804	3498	3364	1792	1237	↓	стійка, r = 0,828
Мед, т	50858	69754	69195	67221	63079	↓	нестійка, r = 0,319

* розраховано автором за даними [176]

Єдиними тваринницькими галузями, в яких спостерігається стійка тенденція до збільшення обсягів виробництва, є свинарство і м'ясне птахівництво.

У виробництві меду тенденція до скорочення виробництва не є стійкою. Її характер залежатиме від кон'юнктури ринку – якщо попит зростатиме, насамперед зовнішній, то і зростатиме пропозиція.

Безпосередньою причиною зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції є скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Поголів'я сільськогосподарських тварин, тис. гол.*

Рік, період років	Корови	Велика рогата худоба на вирощуванні та відгодівлі	Свині	Вівці та кози	Птиця	Бджоло-сім'ї, тис. од.
1990	8378,2	16245,2	19426,9	8418,7	246104,2	3515,1
1991-1995	7949,4	13045,2	15280,3	6320,3	192559,1	н.д.
1996-2000	5893,4	6075,3	9704,6	2238,9	126413,0	н.д.
2001-2005	4295,7	3636,1	7682,7	1838,4	148281,4	3174,7
2006-2010	2933,3	2280,0	7427,6	1717,4	181732,7	3240,1
2011-2015	2414,9	1833,1	7460,4	1581,8	212488,6	2820,4
2016-2021	1841,9	1350,7	6002,8	1222,0	206922,4	2607,3
2022	1352,8	954,3	4948,3	941,4	180457,6	2402,9
Тенденція (1990-2022рр.)*	↓	↓	↓	↓	↑	↓
Рівень стійкості, r	стійка, r = 0,965	стійка, r = 0,866	стійка, r = 0,846	стійка, r = 0,769	середня, r = 0,587	стійка, r = 0,892

* розраховано автором за даними [176] ; ** для кількості бджолосімей – 2004-2022рр.

Напрямок тенденції та її стійкість для кожної тваринницької галузі ми визначили на основі вирівнювання відповідних динамічних рядів у часовому відрізку 1990-2022рр. (додаток Б). Як бачимо, єдиною тваринницькою галуззю, де має місце відносно стійке зростання поголів'я тварин є птахівництво. Проте, на нашу думку, скорочення поголів'я птахів, яке почалося в 2020р. у зв'язку із пандемією COVID-19 та продовжилося у 2022р. у зв'язку із відновленням широкомасштабного вторгнення росії, продовжиться щонайменше у короткостроковій перспективі.

ві. Це негативно відобразиться на обсягах виробництва м'яса птахів. Хоча з іншого боку не можна виключати ймовірність того, що у зв'язку із проблемами по просуванню української зернової продукції на експорт, збільшиться її внутрішнє використання. Насамперед, у виробництві кормів та їх використанні у птахівництві й свинарстві.

Продовжує скорочуватися поголів'я свиней. До негативного фактору поширення територією України африканської чуми свиней, додався фактор війни. Це зумовить скорочення виробництва свинини, яке уже було зафіксовано в 2022р. Хоча, як уже було сказано, не можна виключати ймовірності того, що виробництво свинини зросте у зв'язку із збільшенням внутрішнього використання зернової продукції.

Сама критична ситуація у вітчизняному скотарстві. Впродовж аналізованого періоду поголів'я корів скоротилося у 6,1 рази, великої рогатої худоби на вирощуванні і відгодівлі – у 17 разів. Причому за підсумками двох останніх років (2021-2022рр.) темп скорочення прискорився. Це зумовило затяжну кризу у вітчизняній молокопереробній промисловості. Дефіцит сировини штовхає до зростання закупівельних цін на сире молоко: якщо в 2022р. середньозважена закупівельна ціна становила 10969 грн. за 1 тонну [176], то уже в кінці 2023р. вона досягла позначки 14250 грн. за 1 тонну [182], або на третину більше (+29,9%). Це зумовило зростання цін на готову молочну продукцію. За період з січня 2023р. включно по січень 2024р. ціни на пастеризоване молоко зросли на 9,7%, кисломолочний сир – 7,5%, вершкове масло – 9,9% [183]. Подальше зростання цін на сири та свіжі молочні продукти на полицях супермаркетів може вплинути на сповільнення купівельної активності споживачів, які переважно мають обмежені фінансові ресурси в умовах війни і не бажають переплачувати в цілях економії [183]. Стабілізація цін на сировину можливі у разі зростання обсягів імпорту в Україну сирів, вершкового масла та вершків [183]. В такому випадку склади заповнить імпортна молочна продукція, внутрішній ринок насититься, а попит на молоко-сировину з боку українських переробників стабілізується [183]. Однак, зростання імпорту – це скорочення частки вітчизняних підприємств на внутрішньому ринку, погіршення

показників продовольчої безпеки та перешкоджання формуванню внутрішнього ланцюга вартості.

Стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин – одне із ключових завдань державної аграрної політики, спрямованої на формування й розвиток ланцюга вартості. Тому що вирощування худоби забезпечує збільшення доданої вартості – тваринницька продукція це сировина другої стадії, що володіє відносно вищою часткою доданої вартості порівняно із рослинницької продукцією, яка є сировиною першої стадії. Адже додана вартість, що знаходиться в кормах рослинного походження, трансформується у продукцію наступного технологічного етапу - тваринницьку продукцію, прирощуючись доданою вартістю та підвищуючи споживну цінність тваринницької сировини (м'яса первинної обробки, жиру сирцю, сирого молока, яєць тощо). Вищий рівень споживної цінності означає вищу ціну реалізації, а отже вищий дохід та прибутковість агробізнесу.

Однак, в силу біологічних законів відтворення, має місце фактор непереборного характеру – нарощування, а то і просто стабілізація, поголів'я сільськогосподарських тварин, навіть при створенні сприятливих умов, є досяжною лише в середньостроковій перспективі (3-5 років). В короткостроковому періоді компенсувати скорочення поголів'я тварин можна лише збільшенням їх продуктивності.

Як показують дослідження, в частині продуктивності сільськогосподарських тварин мають місце суттєві невикористані резерви (табл. 2.7). У вирощуванні великої рогатої худоби позитивних змін, по суті, не відбулося – показник середньодобових приростів тварин відповідає умовам архаїчної екстенсивної технології.

У вирощуванні та відгодівлі свиней намітилися позитивні зміни – у звітному періоді показник середньодобових приростів свиней перевищив фактичне значення аналогічного показника у 1990р. у 2,3 рази. Відбувається зростання продуктивності і в молочному скотарстві. Проте досягнуті показники – далекі від потенційних можливостей (рис. 2.4). Як бачимо, при порівнянні молочної продуктивності корів, Україна знаходиться серед аутсайдерів.

Таблиця 2.7

Показники продуктивності сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств України *

Показник	Рік, період років					2022р. до 1990р., %
	1990	2004-2009	2010-2015	2016-2021	2022	
Середньодобові прирости ВРХ на вирощуванні, відгодівлі та нагулі, г	431	414	503	478	461	107,0
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі, г	229	311	446	476	522	227,9
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	2863	3639	4369	4956	5119	178,8

* розраховано автором за даними [176]

Керуючий партнер компанії «АгроВет Атлантик», голова Асоціації тваринників України Паламар І. з цього приводу справедливо зауважує: «На жаль, на багатьох сільгосп підприємствах досі використовуються застарілі, високовитратні неефективні технології виробництва, незбалансована і недостатня за рівнем поживності годівля тварин, а питаннями селекційно-племінної роботи майже не займаються...» [186].

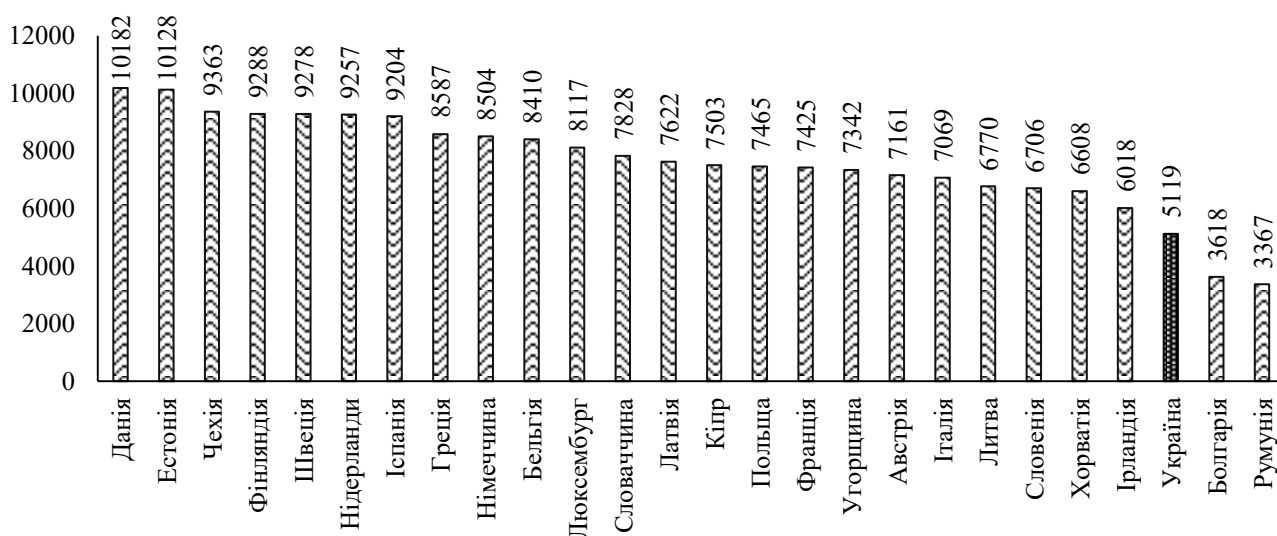

Рис. 2.4. Середній річний удій молока від однієї корови в країнах ЄС і Україні, кг*

* побудовано автором за даними [176, 184, 185]

За словами експерта, в Україні необхідно впроваджувати використання конкурентоспроможних порід ВРХ, а також сучасну систему селекційно-племінної роботи з ними, яка була б спрямована на підвищення генетичного потенціалу молочної продуктивності: до 9-10 тис. кг молока від корови на рік, середньодобового приросту молодняку ВРХ молочних порід - до 900-1000 г і м'ясних - до 1300-1500 г [186].

Завдяки зростанню продуктивності у галузі свинарства, вдалося компенсувати скорочення поголів'я тварин – починаючи із 2010р. в Україні відбувалося поступове нарощування обсягів виробництва свинини. Тенденція була перервана в 2022р. у зв'язку із відновленням широкомасштабного вторгнення росії. Тому наразі ще більшої актуальності набуває питання підвищення економічної ефективності виробництва за рахунок розширення застосування індустріальних технологій, спрямованих на суттєве збільшення середньодобових приростів та скорочення витрат виробництва.

В Україні є підприємства, які демонструють відмінні показники економічної ефективності свинарства. Наприклад, це компанія «Агропродсервіс» (Тернопільська область), в якій розроблено програму балансування раціонів комбікормів для свиней - залежно від ринкової ціни на сировину вона може швидко змінювати раціони годівлі [187]. Завдяки якісній племінній селекції й збалансованій кормовій базі середньодобовий приріст свиней на стадії відгодівлі становить понад 900 г із середнім виходом 60-62 кг пісного м'яса на 100 кг живої ваги [187]. Інший приклад - ДП «ДГ «Ставидлянське» ІСГС НААН» Кіровоградської області в якому середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі коливаються в межах 700-800 г [188].

Отже, з точки зору формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України, у сільському господарстві сформувалася вкрай негативна тенденція – скорочення виробництва високомаржинальних сільськогосподарських культур та продукції тваринницьких галузей. В даному контексті важливим елементом аналізу процесу виробництва є його оцінка в розрізі категорій виробників.

У структурі виробництва рослинницької продукції в аналізованому періоді відбулися помітні зміни (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Структура виробництва рослинницької продукції за категоріями виробників, %*

Культура	Рік, період років				
	1990	2004-2009	2010-2015	2016-2021	2022
Сільськогосподарські підприємства					
Зернові та зернобобові культури	97,2	76,9	77,7	79,4	78,6
Цукрові буряки	99,9	84,4	90,8	94,6	95,6
Соняшник	97,6	79,8	84,7	86,5	88,2
Картопля	28,6	1,8	2,9	2,0	2,1
Овочі	73,1	11,9	13,6	14,5	5,9
Плоди та ягоди	46,4	12,9	17,6	18,4	17,7
Господарства населення					
Зернові та зернобобові культури	2,8	23,1	22,3	20,6	21,4
Цукрові буряки	0,01	15,7	9,3	4,9	4,4
Соняшник	2,4	20,2	15,3	13,5	11,8
Картопля	71,4	98,2	97,1	98,0	97,9
Овочі	26,9	88,1	86,4	85,5	94,1
Плоди та ягоди	53,6	87,1	82,4	81,6	82,3

* розраховано автором за даними [176]

По перше, зросла частка господарств населення у виробництві усіх без винятку видів рослинницької продукції. По друге, господарства населення виробляють майже увесь обсяг високомаржинальних видів рослинницької продукції – картоплю, овочі, плоди та ягоди.

Відбулися помітні зміни і у виробництві тваринницької продукції (табл. 2.9). Насамперед зросла частка господарств населення у виробництві молока і птичних яєць. По друге, господарства населення виробляють майже увесь обсяг вовни і меду.

Що стосується виробництва м'яса (у забійній вазі), то тут спостерігається стійка тенденція зростання частки сільськогосподарських підприємств ($r = 0,957$) і скорочення частки господарств населення ($r = 0,958$). Це пояснюється стрімким розвитком індустріального птахівництва, яке в 2022р. забезпечило 56,8% виробництва м'яса (у забійній вазі).

Таблиця 2.9

Структура виробництва тваринницької продукції за категоріями виробників, %*

Продукція	Рік, період років				
	1990	2004-2009	2010-2015	2016-2021	2022
Сільськогосподарські підприємства					
М'ясо (у забійній вазі)	71,1	44,3	59,0	66,8	72,9
Молоко	76	18,5	22,3	28,4	34
Яйця	62,2	53,1	61,7	53,9	48,5
Вовна	88,8	21,8	15,1	11,5	7,6
Мед	21,3	2,9	1,9	1,2	0,9
Господарства населення					
М'ясо (у забійній вазі)	28,9	55,8	41,0	33,2	27,1
Молоко	24	81,6	77,7	71,6	66
Яйця	37,9	47,0	38,3	46,1	51,5
Вовна	11,2	78,2	85,0	88,5	92,4
Мед	78,7	97,1	98,2	98,8	99,1

* розраховано автором за даними [176]

Отже, господарства населення України відіграють важливу роль у функціонуванні і розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки: у рослинництві майже увесь обсяг виробництва високомаржинальних видів продукції здійснюється у господарствах населення; у тваринництві, за виключенням м'яса (у забійній вазі), на господарства населення припадає більша частка виробництва основних видів продукції. Зважаючи на те, що господарства населення зорієнтовані на внутрішній ринок, вони мають перебувати у фокусі державної аграрної політики – сприяння їхньому розвитку є умовою забезпечення продовольчої безпеки країни та формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки [189].

В контексті теми нашого дослідження, важливою є оцінка каналів збуту сільськогосподарської продукції не взагалі, а саме її розподіл між внутрішнім та зовнішнім ринком.

Враховуючи обмеженість статистичної інформації щодо даного питання, доцільно звернутися до балансових таблиць базових видів продовольчої продукції (додаток В [176]).

Ключовим видом продовольства є зерно (включаючи продукти його переробки). Не випадково ФАО включило до переліку індикаторів глобальної продовольчої безпеки сім показників, що пропонують різні виміри виробництва зернової продукції:

- 1) загальні запаси зерна в співвідношенні до можливого обсягу потреб ринку;
- 2) відношення поставок п'яти основних експортерів зерна до потреб в імпорті пшениці і кукурудзи;
- 3) частка обсягу кінцевих запасів зернових;
- 4) зміни у виробництві зернових в головних країнах-імпортерах зерна – Китаї, Індії та країнах СНД;
- 5) зміни у валовому виробництві зернових у країнах з дефіцитом продовольства внаслідок низьких доходів (LIFDCs);
- 6) зміни у валовому виробництві зернових у країнах з дефіцитом продовольства внаслідок низьких доходів (LIFDCs) за винятком Китаю та Індії;
- 7) порівняння експортних цін на основні види зернових [190, с. 50-51].

З точки зору формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України, тенденції у зміні структури каналів збуту українського зерна є негативними (рис. 2.5).

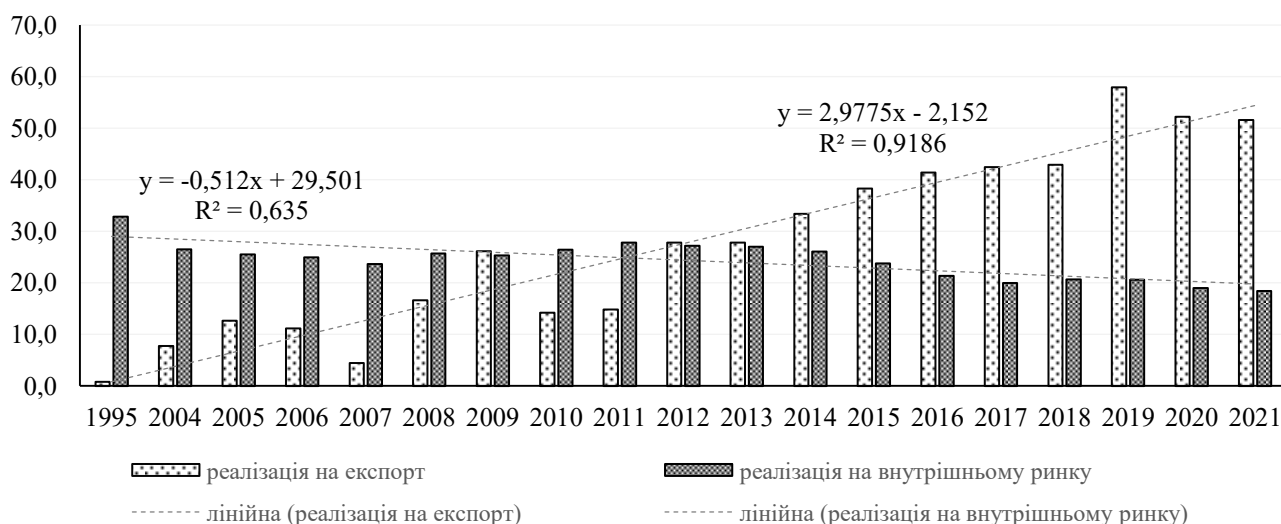

Рис. 2.5. Динаміка обсягів реалізація українського зерна на внутрішньому та зовнішньому ринку, млн. т*

*побудовано автором за даними [176]

В період з 1995 до 2021р. сформувалася стійка тенденція зменшення збуту зерна на внутрішньому ринку ($r = 0,797$) та збільшення його збуту на зовнішньому ринку ($r = 0,958$).

Найважливішими напрямками використання зерна на внутрішньому ринку для максимізації доданої вартості є його спрямування на корм худобі та переробка (нехарчові та харчові цілі). Сама критична ситуація у використанні зерна для годівлі тварин (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Абсолютні та відносні показники використання зерна за ключовими напрямками на внутрішньому ринку (за виключенням витрат на посів)

	Витрачено на корм, тис. т	Переробка на нехарчові цілі, тис. т	Переробка на харчові цілі, тис. т
1995р.	18527	876	8850
2004-2007рр.	13566	736	7523
2008-2011рр.	14675	1436	6855
2012-2014рр.	16003	1367	6485
2015-2017рр.	12493	1126	5766
2018-2020рр.	11238	1160	5486
2021р.	9930	1158	5117
2021р. до 1995р., %	53,6	132,2	57,8
Середньорічний темп зміни для 2004-2021рр., $\pm\%$	98,2	100,0	97,6
Базисний індекс для 2004-2021рр.	71,7	100,7	64,4

*розраховано автором за даними [176]

Середньорічний темп скорочення використання зерна для годівлі худоби становить 1,8%. А за останніх 18р. використання зерна для годівлі худоби скоротилося на 28,3%. В результаті, економіка України зазнає подвійних збитків: 1) має місце недоотримання доходу через розрив ланцюга вартості в технологічному контурі «виробництво зерна \rightarrow виробництво кормів \rightarrow виробництво тваринницької продукції». Тому що зерно не конвертується у тваринницьку продукцію (яка містить більше доданої вартості, ніж зерно) у вигляді кормів, як проміжної стадії йо-

го використання, а збувається у вигляді первинної сировини на експорт; 2) в 2021р. Україна імпортувала 260 тис. т м'яса та м'ясопродуктів витративши на це 845,6 млн. дол. США. В умовах гострого дефіциту іноземної валюти [191].

Позитивним моментом є збільшення обсягів використання зерна для переробки на нехарчові цілі – проти 1995р. цей показник зріс на 32,2% (табл. 2.10). Насамперед – це виробництво етилового спирту для виготовлення моторного палива. Наразі цей напрям використання зерна є відносно стабільним за обсягом переробки зернової продукції.

Нарешті слід відмітити зменшення переробки зерна на харчові цілі - середньорічний темп скорочення становить 2,4%. А за останніх 18р. використання зерна для виготовлення продуктів харчування та їх реалізації на внутрішньому ринку зменшилося на 35,6%. Головна причина – стійкий темп скорочення чисельності населення країни та зменшення обсягів подушового споживання хліба і хлібних продуктів (рис. 2.6).

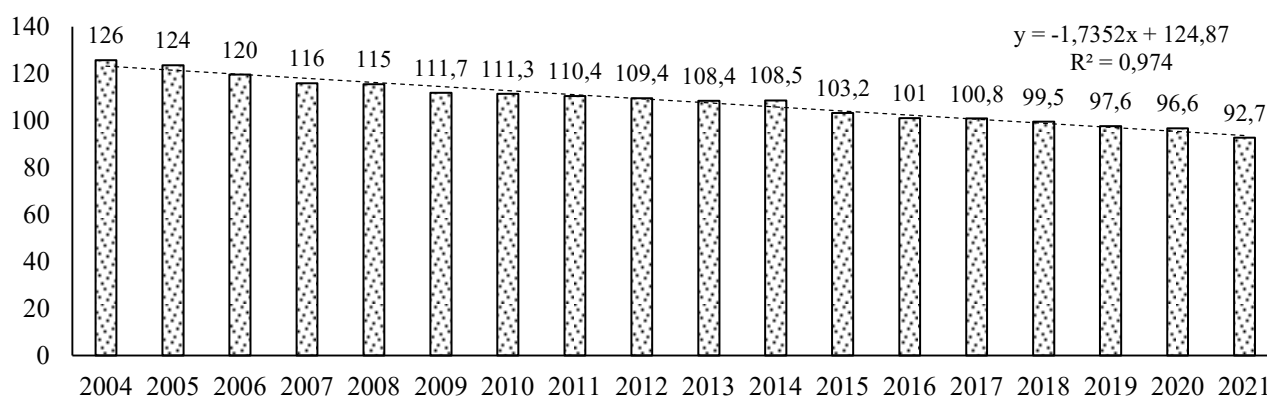

Рис. 2.6. Споживання хліба та хлібних продуктів в домогосподарствах України, на одну особу за рік; кг*

* побудовано автором за даними [176]

Отже, має місце скорочення абсолютних та відносних показників використання, а отже і збуту зерна за усіма напрямками (за виключенням втрат на витрат на посів) на внутрішньому ринку України (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Абсолютні та відносні показники використання зерна за усіма напрямками (за виключенням втрат на витрат на посів) на внутрішньому ринку України, тис. т, %*

* побудовано автором за даними [176]

Додатковим аргументом щодо викривленої структури розподілу українського зерна між внутрішнім та зовнішнім ринком є міжнародні порівняння (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Використання зернової продукції на внутрішньому ринку за усіма напрямками на душу населення в Україні та розвинутих країнах із профіцитним зерновим балансом, кг [177]

Країна, об'єднання країн	В середньому за період					
	1991-1995рр.	1996-2000рр.	2001-2005рр.	2006-2010рр.	2011-2015рр.	2016-2021рр.
Україна	703	531	538	570	597	476
Австралія	509	555	642	639	540	557
Канада	924	1011	957	920	858	891
США	870	897	928	1108	1168	1195
ЄС	490	552	591	589	593	599

Торгуючи на зовнішньому ринку зерном, як сировиною, Україна недоотримує значну частину доходу (рис. 2.8).

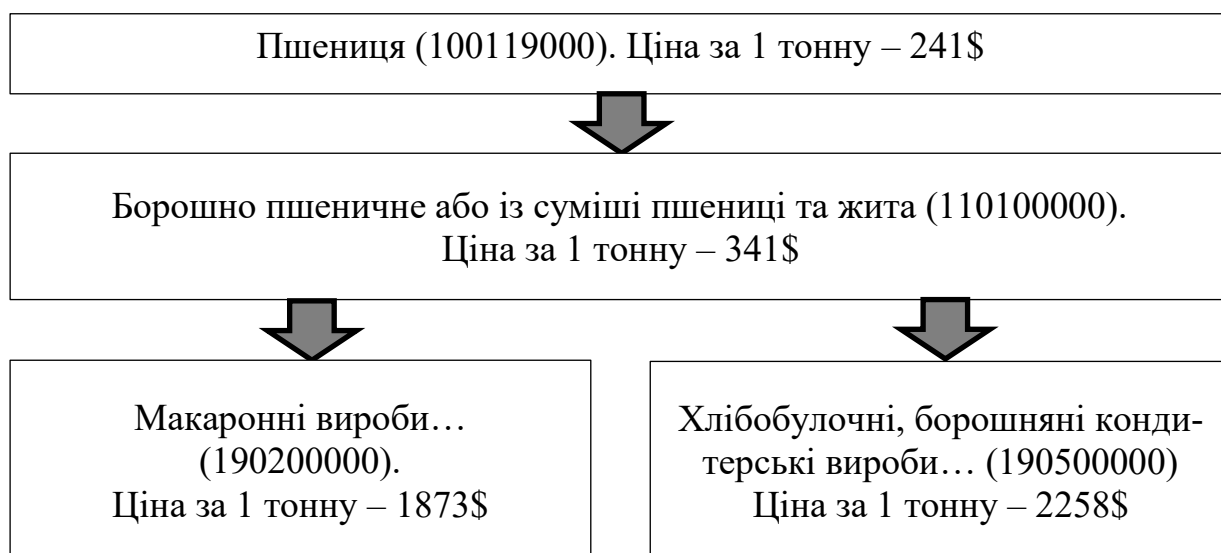

Рис. 2.8. Ескалація експортних цін української агропродовольчої продукції* по мірі просування ланцюгом вартості від сировини до готової їжі в 2021р. [192]

*в дужках вказано цифрові коди продукції відповідно до УКТ ЗЕД

Виробництво картоплі, так само як і зерна, повністю покриває внутрішні потреби України в даній продукції – рівень самозабезпечення тут стабільно перевищує 100%.

На відміну від попереднього кейса, у формуванні внутрішнього ланцюга вартості виробництва та переробки картоплі спостерігається позитивна тенденція (табл. 2.12). Перш за все слід відмітити, що у питанні формуванні внутрішнього ланцюга вартості в даній галузі значно менше проблем, ніж у зерновій тому що картопля – це уже харчовий напівфабрикат, який купують домогосподарства на організованих ринках та в мережі роздрібної торгівлі. Переробка картоплі на харчові цілі зменшується лише через скорочення чисельності постійного населення України, оскільки українці традиційно багато її використовують в їжу – подушкове споживання картоплі в нашій країні одне із найвищих у світі (рис. 2.9), і воно є відносно стійким в довгостроковій ретроспективі (рис. 2.10).

Таблиця 2.12

Абсолютні та відносні показники використання картоплі за ключовими напрямками на внутрішньому ринку (за виключенням на витрат на посадку)

	Витрачено на корм, тис. т	Переробка на нехарчові цілі, тис. т	Переробка на харчові цілі, тис. т
1995р.	4764	400	6376
2004-2007рр.	5848	1892	6353
2008-2011рр.	6020	2776	6127
2012-2014рр.	7260	3823	6205
2015-2017рр.	6709	3445	5983
2018-2020рр.	6476	3811	5730
2021р.	5668	4354	5480
2021р. до 1995р., %	119,0	1088,5	85,9
Середньорічний темп зміни для 2004-2021рр., ±%	99,8	110,3	98,9
Базисний індекс для 2004-2021рр.	96,1	583,6	81,7

*розраховано автором за даними [176]

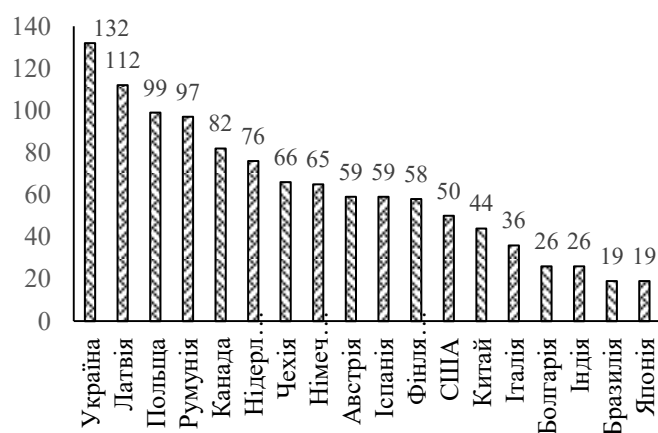

Рис. 2.9. Споживання картоплі в Україні* та деяких країнах світу**, на одну особу за рік; кг***

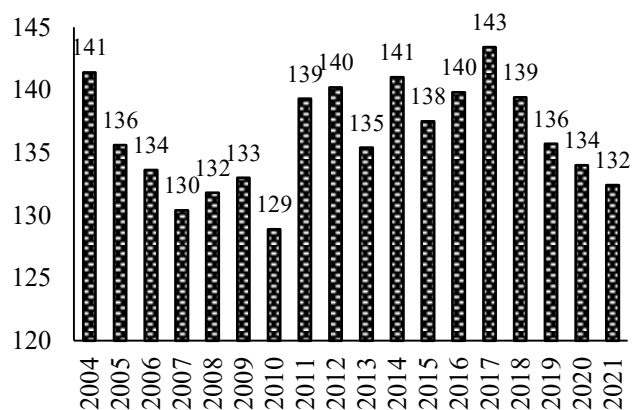

Рис. 2.10. Споживання картоплі в Україні, на одну особу за рік; кг****

*2021р.; **2019р.; ***побудовано автором за даними [137]; ****побудовано автором за даними [176]

Надзвичайно позитивним трендом є збільшення переробки картоплі на нехарчові цілі – за період 2004-2021рр. воно зросло у 5,8 рази (рис. 2.11). Знову ж та-

ки, мова йде про виробництво етилового спирту, що використовується для виготовлення моторних палив. Важливо те, що зростаюча тенденція є стійкою – $r = 0,859$.

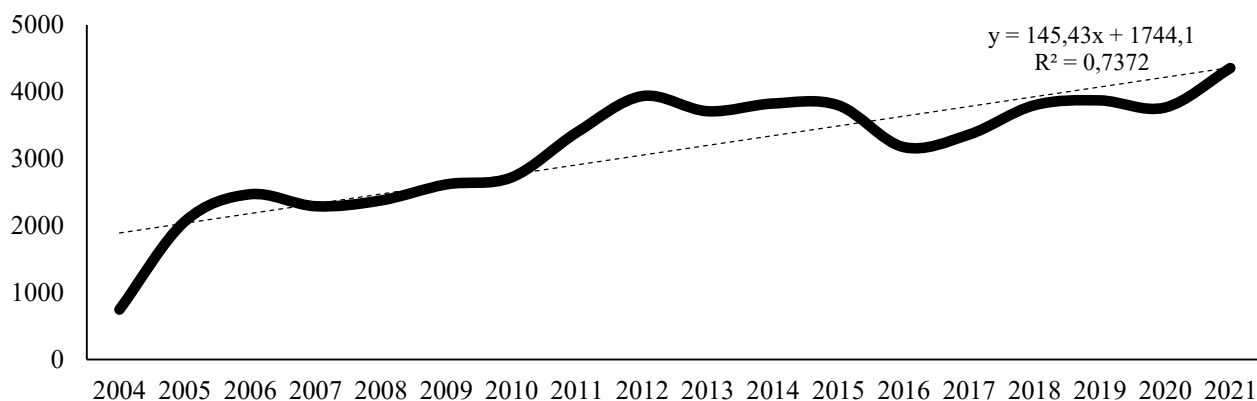

Рис. 2.11. Обсяги переробки картоплі на нехарчові цілі, тис. т*

*побудовано автором за даними [176]

Має місце незначне скорочення використання картоплі для годівлі сільськогосподарських тварин – на 3,9%. Це пов'язано із зменшенням поголів'я свиней у господарствах населення – саме в сільських домогосподарствах (на відміну від сільськогосподарських підприємств) здавна картопля використовується для їх годівлі. Це означає, що за умов стабілізації та збільшення поголів'я свиней в даній категорії господарств, використання картоплі на корм тваринам знову зросте.

Позитивні зміни у формуванні внутрішнього ланцюга вартості мають місце і у виробництві овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) (табл. 2.13). Насамперед, слід відмітити збільшення використання овочів та баштанних культур в якості проміжного споживання – для годівлі тварин. Це не лише забезпечує збільшення доданої вартості, але й підвищує продуктивність тваринництва – використання багатих на поживні речовини свіжих овочів та баштанних сприяє зміцненню здоров'я тварин, підвищенню їх продуктивності та якості продукції. Надзвичайно позитивною тенденцією є збільшення споживання українськими домогосподарствами свіжих та перероблених овочів і баштанних. Насамперед свіжих. Оскільки останні належать до групи функціональних продуктів харчування – тих, що сприяють

зміцненню здоров'я, підвищенню працездатності та якості життя. Варто відмітити, що рівень самозабезпечення даною групою продовольства стабільно перевищує 100%.

Таблиця 2.13

Абсолютні та відносні показники використання овочів і баштанних продовольчих культур за ключовими напрямками на внутрішньому ринку (за виключенням на витрат на посів)

	Витрачено на корм, тис. т	Спожито у свіжому та переробленому вигляді, тис. т
1995р.	755	4979
2004-2007рр.	1256	5644
2008-2011рр.	1322	6577
2012-2014рр.	1645	7301
2015-2017рр.	1538	6886
2018-2020рр.	1524	6899
2021р.	1552	6866
2021р. до 1995р., %	205,6	137,9
Середньорічний темп зміни для 2004-2021рр., ±%	101,1	101,3
Базисний індекс для 2004-2021рр.	121,6	125,3

*розраховано автором за даними [176]

Разом з тим, слід відмітити і негативну тенденцію – збільшення втрат (рис. 2.12).

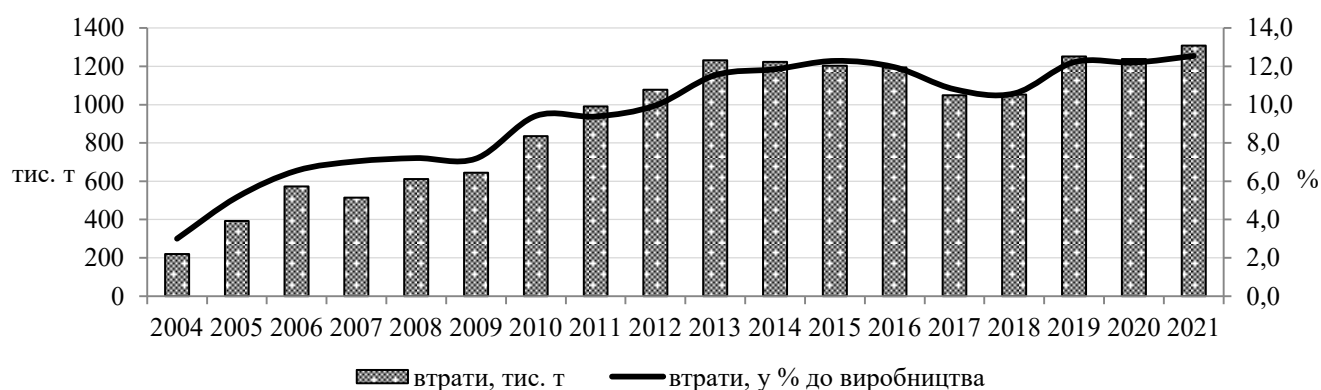

Рис. 2.12. Показники абсолютних та відносних втрат овочів і баштанних продовольчих культур, тис. т, %*

*побудовано автором за даними [176]

В 2021р. досягнуто історичного антирекорду як в абсолютному, так і у відносному вираженні – втрачено 1309 тис. т продукції, або 12,5% від обсягів виробництва. У вартісному вираженні (за цінами експорту товарної групи «07 овочі») втрати склали 932,5 млн. дол. США. При тому що на експорт спрямовується в середньому не більше 3% від виробництва. Для порівняння: в 2021р. експортовано овочів – 276 тис. т, втрачено – 1309 тис. т, або в 4,7 рази більше.

Головна причина надмірних втрат та низьких показників експорту овочів та продовольчих баштанних – дефіцит сучасних овочесховищ [181]. За даними Міністерства аграрної політики і продовольства, він становить більше 1,1 млн. тонн [193]. В результаті, екпортується незначна кількість польової продукції в період та відразу після збирання врожаю. Переважну частину овочевого експорту України становить теплична продукція. Її обмежені обсяги пояснюються вузькою нішею українських овочів на світовому, насамперед, європейському ринку – доводиться конкурувати із турецькою продукцією та продукцією європейських середземноморських країн, що вирощується у сприятливіших (тепліших) умовах. В результаті витрати виробництва української овочевої продукції вищі, а отже і вищі ціни реалізації. Що не сприяє розширенню закордонного попиту на нею.

Проблемним сегментом аграрного сектору економіки, з точки зору формування внутрішнього ланцюга вартості, є виробництво та переробка плодів, ягід і винограду. Відразу відмітимо, що баланс даного виду продукції є дефіцитним – Україна забезпечує себе ним в середньому на 80% від потреби (рис. 2.13).

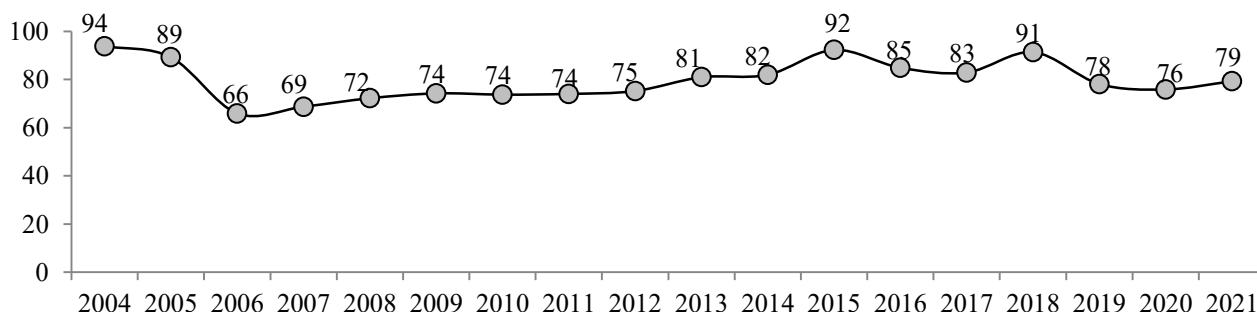

Рис. 2.13. Рівень самозабезпечення України плодами, ягодами і виноградом (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу), %*

*побудовано автором за даними [176]

Не зважаючи на нестійку тенденцію обсягів виробництва та його недостатній обсяг, з точки зору формування внутрішнього ланцюга вартості у виробництві та переробці плодів, ягід та винограду спостерігаються позитивні зрушення (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Абсолютні та відносні показники використання плодів, ягід і винограду за ключовими напрямками на внутрішньому ринку

	Витрачено на корм, тис. т	Перероблено на вино, тис. т	Спожито у свіжому та переробленому вигляді, тис. т
1995р.	214	578	1721
2004-2007рр.	145	454	1736
2008-2011рр.	181	553	2180
2012-2014рр.	239	612	2414
2015-2017рр.	219	443	2180
2018-2020рр.	249	509	2424
2021р.	253	459	2440
2021р. до 1995р., %	118,2	79,4	141,8
Середньорічний темп зміни для 2004-2021рр., ±%	104,5	100,5	102,3
Базисний індекс для 2004-2021рр.	220,0	109,5	151,8

*розраховано автором за даними [176]

На це вказує стійке зростання використання ягід, плодів та винограду, як сировини для проміжного споживання у виробництві продукції з вищою часткою доданої вартості – в якості кормів для годівлі тварин, та в якості сировини для виробництва вина (виноград) й інших продуктів спиртового бродіння (ягоди, плоди). Позитивним явищем є також зростаюча тенденція споживання даної продукції у свіжому й переробленому вигляді домогосподарствами країни – як і у випадку із овочами та баштаними культурами, споживання плодів, ягід та винограду належить до функціональних типів харчування.

Однією із головних причин високих обсягів імпорту плодово-ягідної продукції та винограду, а також недостатніх обсягів їх власного виробництва є дефіцит сучасних плодосховищ.

Враховуючи, що плоди, ягоди та виноград є високомаржинальною рослинницькою продукцією з відносно високою часткою доданої вартості, Україна має значний досі невикористаний потенціал виробництва та експорту ягід. Як відмічає з цього приводу економіст інвестиційного департаменту Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) Ярмач А.: «Експорт ягід з України у 2018-2022 роках зростав у середньому на 25% щороку, переважно внаслідок збільшення експортних відвантажень замороженої малини... При цьому Україна продовжує продавати ягоди за найнижчою ціною на ринку, в той час, як за певних маркетингових зусиль і незначних інвестицій у технології, з огляду на унікальні агрокліматичні умови вирощування, могла б продавати цю продукцію за преміальною ціною» [194].

У секторі виробництва тваринницької сировини для м'ясопереробних підприємств вітчизняної харчової промисловості спостерігається різновекторна ситуація: 1) сільськогосподарські підприємства збільшують обсяги реалізації тваринницької продукції переробним підприємствам тенденція, однак тенденція такого зростання поки що нестійка; 2) господарства населення зменшують реалізації тваринницької продукції, яку вони збувають переробним підприємствам із стійкою динамікою (рис. 2.14, 2.15). Це одна із ключових проблем формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки – сільськогосподарські товаровиробники віддають перевагу виробництву товарної рослинницької продукції переважна більшість якої (зерно, соя, ріпак) збувається у не переробленому вигляді на світовий ринок, натомість скорочують виробництво тваринницької продукції, яка основою формування гранично високого обсягу доданої вартості.

У малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, що займаються вирощуванням тварин, переважають два внутрішніх канали збуту продукції – переробним підприємствам у вигляді живої худоби та кінцевим споживачам у вигляді напівфабрикатів (м'ясо охолоджене, субпродукти, жир-сирець, сирі страви

із м'ясною начинкою тощо) і готової продукції (консерви, м'ясні вироби, ковбаси, сосиски тощо).

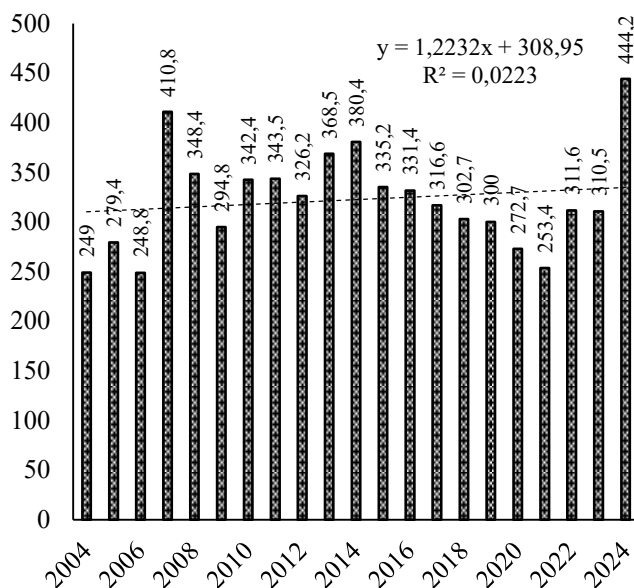

Рис. 2.14. Надійшло сільськогосподарських тварин (у живій масі) від сільськогосподарських підприємств на підприємства, що займалися їх переробкою, тис. т*

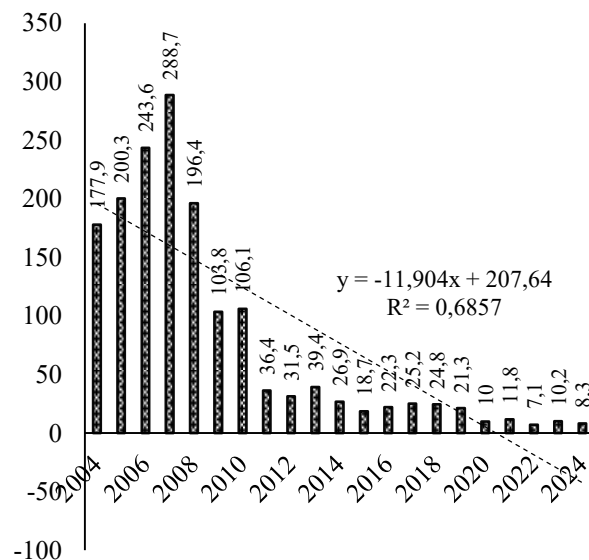

Рис. 2.15. Надійшло сільськогосподарських тварин (у живій масі) від господарств населення на підприємства, що займалися їх переробкою, тис. т*

*побудовано автором за даними [176, 195]

Спроба з'ясувати структуру внутрішніх каналів збуту тваринницької продукції сільськогосподарськими підприємствами натикнулася на обмеження непереборного характеру – чинна форма представлення офіційної статистичної інформації не дозволяє виокремити із загальної кількості сільськогосподарських підприємств, ті які є структурними частинами компаній холдингового типу, і які збувають свою продукцію виключно для промислової переробки. Іншими словами, не зрозуміло, яку кількість тваринницької продукції збувають сільськогосподарські підприємства, які є незалежними юридичними особами (не входять до агрохолдингів), по альтернативних каналах збуту. Тому що наразі, кількісні параметри сільськогосподарського виробництва представлені у розрізі лише двох груп та однієї підгрупи: група «підприємства», підгрупа «у т. ч. фермерські господарства»; гру-

па «господарства населення». Натомість обмежена можливість такої оцінки є щодо господарств населення.

Попри те, що такий канал реалізації («господарства населення») має виключно важливе значення з точки зору формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, він має суттєву ваду – згідно із чинними вимогами міжнародних стандартів якості, відображених також у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [196], проте відтермінованих до впровадження на невизначений період, реалізація необробленого молока і сиру домашнього виробництва, а також м'яса тварин подвірного забою на продовольчих ринках забороняється. Відтак, для забезпечення внутрішніх продовольчих потреб продукцією належної якості, підтримки розвитку економіки господарств населення та формування сприятливих умов для розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України, надзвичайно важливо підтримати розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в частині створення кооперативних боєнь та забійних цехів.

На відміну від попереднього кейса, у секторі виробництва тваринницької сировини для молокопереробних підприємств вітчизняної харчової промисловості спостерігається неоднорідна тенденція – сільськогосподарські підприємства нарощують, а господарства населення зменшують обсяги реалізації тваринницької продукції, яку вони збувають переробним підприємствам (рис. 2.16, 2.17). Так, впродовж аналізованого періоду (2004-2024рр.) обсяги реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами молокопереробним заводам зріс на 75%. Натомість господарства населення за цей же період зменшили реалізацію молока молокопереробним заводам на 85%. Обидві тенденції стійкі – $r = 0,902$ та $r = 0,979$ відповідно. Якби не загальне скорочення молока, що надходить на переробку у вітчизняну харчову промисловість, то зменшення збуту молока господарствами населенням переробним підприємствам можна було б вважати позитивною тенденцією. Адже згідно із європейськими нормативами, молокопереробним підприємствам заборонено закупляти молоко отримане за технологією ручного доїння.

Оскільки воно не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам щодо рівня бактеріологічної забрудненості та рівня кислотності.

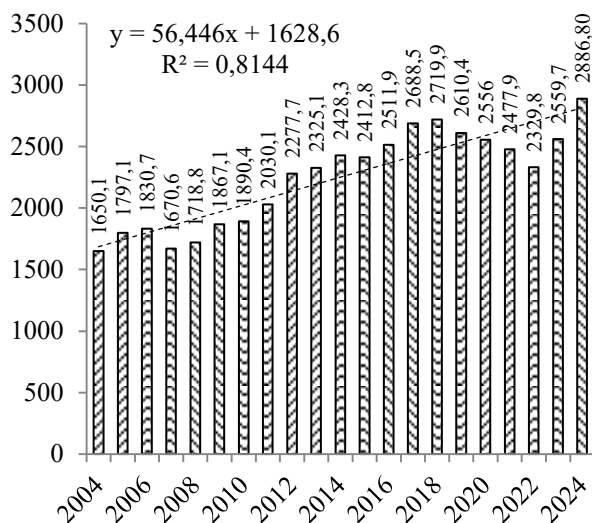

Рис. 2.16. Надійшло молока від сільськогосподарських підприємств на підприємства, що займалися його переробкою, тис. т*

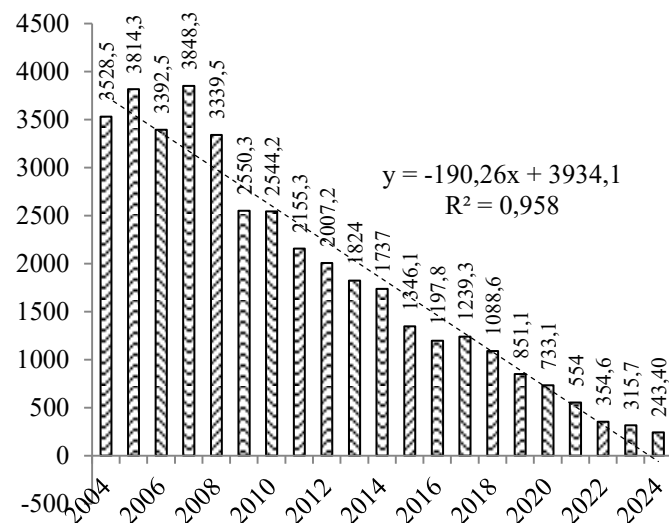

Рис. 2.17. Надійшло молока від господарств населення на підприємства, що займалися його переробкою, тис. т*

*побудовано автором за даними [176, 197]

Таке молоко можна використовувати лише для власних харчових та господарських потреб. Це означає, що ті вітчизняні молокопереробні підприємства, які досі закупають молоко у господарств населення, не зможуть отримати дозвіл на експорт своєї продукції в ЄС. Вихід із кризової ситуації полягає у проведенні двох взаємопов'язаних заходів у рамках національної аграрної політики – виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на виробництво молока та підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах.

2.2. Обсяги виробництва та українсько-європейської торгівлі промисловою продукцією, канали постачання сировини в переробній промисловості

В українській харчовій промисловості спостерігається спад виробництва (табл. 2.14, рис. 2.18). Якщо орієнтуватися на показники середньорічного темпу

змін та базисного індексу (табл. 2.14), то, на перший погляд, у харчовій промисловості має місце висхідний тренд – середньорічне зростання становить 103,8%, а за аналізований період обсяги виробництва зросли у 2,54 рази. Однак, якщо звернути увагу на досліджувану тенденцію на рис. 2.18, то ми помітимо її спадний характер із середнім рівнем стійкості ($r = 0,539$). Таке протиріччя пояснюється тим, що приріст був сформований ще в 2000-2007 роках, коли обсяги випуску продукції в кожному звітному році були вищими, ніж у попередньому.

Таблиця 2.14

Виробництво продукції промисловими підприємствами України*

	В середньому за період, років					Середньорічний темп зміни за 2000-2024рр., %	Базисний індекс
	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019	2020-2024		
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	116,3	103,7	101,0	100,7	98,2	103,8	254,0

*розраховано автором за даними [198]

Однак, як видно з рис. 2.18, прирости виробництва в кожному наступному році поступалися попередньому.

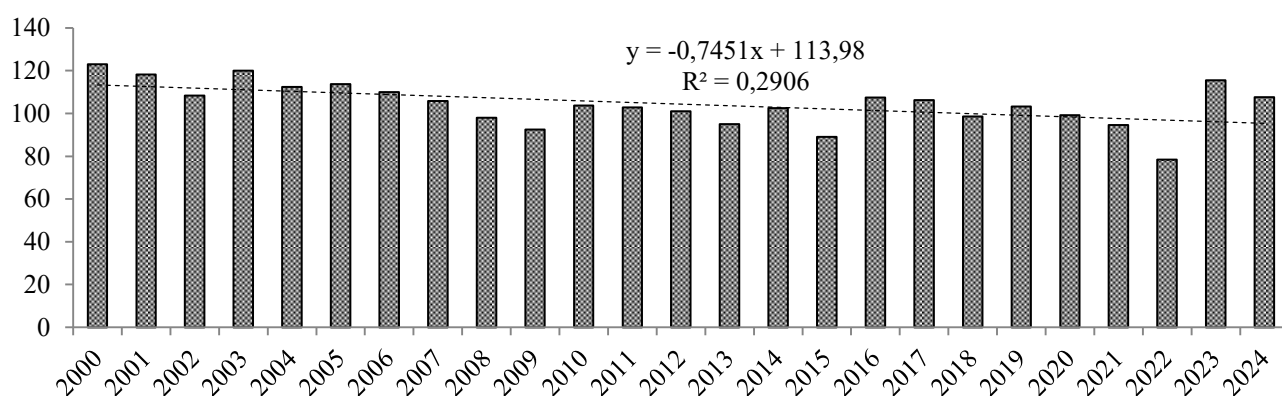

Рис. 2.18. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, % до попереднього року»*

*побудовано автором за даними [198]

Це і сформувало спадну динаміку. А починаючи з 2008р., коли розпочалася економічна криза, спровокована глобальною фінансовою кризою, українська переробна промисловість ввійшла в період високої турбулентності – періоди падіння виробництва змінювалися його зростанням. Саме глибоке падіння (-21,6%) мало місце в 2022р. у зв'язку із відновленням широкомасштабного військового вторгнення росії. Як буде показано далі, відновлення зростання в 2023-2024рр. пов'язано лише із збільшенням українського агропродовольчого експорту на ринок країн ЄС за рахунок застосування тимчасових преференцій.

Спад виробництва у харчовій промисловості України спостерігається на тлі високого рівня невизначеності. Ринок слабопрогнозований. На це вказує нестійкість тенденцій у виробництві окремих видів продукції переробної промисловості (додаток Д, табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Показники виробництва продукції підприємствами переробної промисловості в розрізі галузей в 2000-2024рр, % до попереднього року*

Галузь виробництва	Середньорічний темп зміни, %	Базисний індекс	Тенденція та її стійкість
А	1	2	3
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	101,9	1,41	↓, не стійка (r = 0,274)
Перероблення та консервування риби, ракоподібних і моллюсків	102,7	1,63	↓, не стійка (r = 0,056)
Перероблення та консервування фруктів і овочів	100,3	1,05	↓, не стійка (r = 0,02)
Виробництво олії та тваринних жирів	104,9	2,37	↓, не стійка (r = 0,141)
Виробництво молокопродуктів	97,9	0,68	↓, не стійка (r = 0,006)
Виробництво борошномельно-круп'яних продуктів, крохмалів та крохмальних продуктів	99,5	0,91	↓, середня (r = 0,246)
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	96,2	0,50	↓, не стійка (r = 0,411)
Виробництво цукру	99,8	0,96	↑, не стійка (r = 0,211)
Виробництво какао, шоколаду та кондитерських виробів	97,8	0,66	↓, не стійка (r = 0,071)
Виробництво чаю та кави	102,2	1,48	↓, середня (r = 0,661)

Продовження таблиці 2.15

А	1	2	3
Виробництво прянощів і приправ	97,1	0,59	↓, не стійка ($r = 0,126$)
Дистиляція, ректифікація та змішування спиртних напоїв	97,4	0,62	↓, не стійка ($r = 0,063$)
Виробництво виноградних вин	94,7	0,38	↓, середня ($r = 0,396$)
Виробництво безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод	101,0	1,19	↑, не стійка ($r = 0,088$)
Виробництво тютюнових виробів	92,5	0,24	↓, не стійка ($r = 0,249$)

*розраховано автором за даними [198]

Відносно стійким є лише скорочення виробництва борошномельно-круп'яних продуктів, крохмалів та крохмальних продуктів, чаю та кави, виноградних вин, тютюнових виробів.

Головними причинами негативної тенденції у виробництві продовольчих товарів вітчизняними промисловими підприємствами є:

1) низький рівень внутрішнього попиту. Значна частина українських домогосподарств є малозабезпеченими. В умовах російсько-української війни ця проблема особливо загострилася. Наразі кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн. осіб. З них 3,6 млн. – особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни. З них – 2,5 млн. осіб, які перемістилися і не можуть повернутися до своїх домівок (оскільки житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території). У 2022 році понад 2,3 млн. внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд. гривень. У 2023 році понад 2,5 млн. внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 73,3 млрд. грн. [199]. На тлі війни в країні різко зросла кількість незаможних громадян, які економлять на своїх споживчих витратах, в тому числі і продовольчих;

2) на відміну від сільськогосподарської, українська промислова продовольча продукція слабше представлена на світовому ринку. Переважно через невідповід-

ність міжнародним санітарно-гігієнічним вимогам або ж через відсутність міжнародних сертифікатів якості. Насамперед, це стосується тваринницької групи промислових товарів;

3) скорочення або недостатні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини – молока, ягід, плодів і винограду тощо.

До 2021 року включно виробництва м'яса та м'ясопродуктів переробними підприємствами України було відносно стійким. Проте, в 2022р. у зв'язку із відновленням російсько-української війни виробництво скоротилося на 11% за рік. І хоча в 2023р. знову мало місце збільшення обсягів виробництва, в 2024р. галузь повернулася до рецесії.

Однією із проблем м'ясопереробної галузі є зміна структури сировини із надмірним креном в бік м'яса птиці (рис. 2.19).

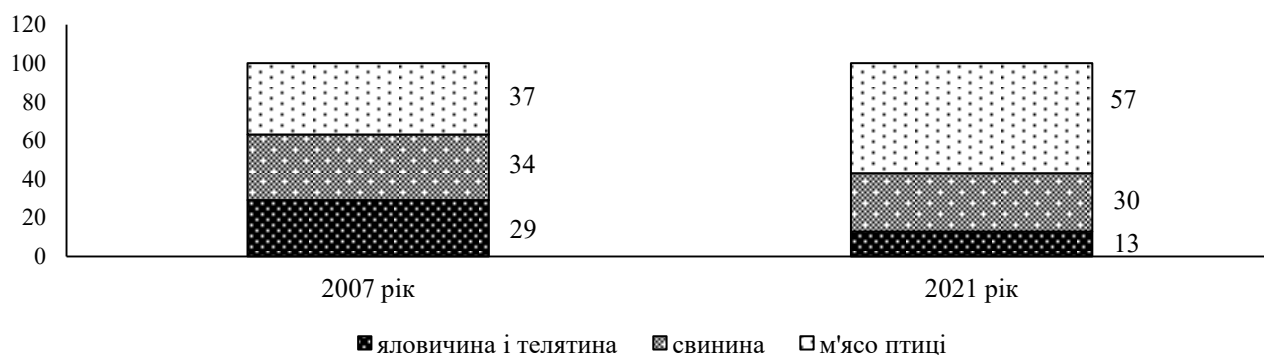

Рис. 2.19. Структура виробництва м'яса за видами в 2007 і 2021рр., %*

*побудовано автором за даними [176]

Це негативно позначається на обсягах виробництва окремих видів м'ясопродуктів якість яких напряду залежить від наявності у їх складі свинини, яловичини і телятини.

Крім російської військової агресії, найбільшим стримуючим фактором виробництва продукції м'ясопереробної галузі є обмеженість ринків збуту.

Внутрішній ринок має низьку ємність – 2191 тис. т в 2021р. (додаток В: табл. В.5). У відносно мирний період середнє споживання м'яса та м'ясопродуктів було стабільно низьким – 52-54 кг на 1 особу за рік [176] . Невисокий фонд споживання

продовжує зменшуватися через стійке скорочення чисельності постійного населення України.

Альтернативою внутрішньому ринку міг би стати зовнішній. Насамперед, ринок ЄС. Однак, доступ української м'ясної продукції на нього сильно обмежений – розміри безмитних квот по основних видах м'яса не перевищують 10% від обсягів внутрішнього виробництва, а все що надходить поза квотами обкладається, по суті, заборонними митами (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Можливості та обмеження експорту української м'ясної продукції на ринок ЄС в рамках ПВЗВТ*

Продукція	Розмір квоти, тис. т	Обсяги виробництва, тис. т**	Квота до виробництва, %	Ставка ввізного мита поза квотою
М'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці***	70	1373	6,6	32,5 €/100 кг/нетто***** 60,2 €/100 кг/нетто*****
М'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці (додаткова)****	20			
М'ясо баранини***	2,25	12,2	18,4	12,8 + 171,3 €/100 кг/нетто*****
Яловичина***	12	311	3,9	12,8 + 176,8 €/100 кг/нетто*****
Свинина (основна)***	20	724	5,5	53,6 €/100 кг/нетто*****
Свинина (додаткова)****	20			

*розраховано автором за даними [168, 200, 201]; **2021р.; ***свіжа або охолоджена продукція; ****морожена продукція; *****обскубані, патрані, без голови, лапок, ший, серця, печінки та шлунка, так звані «65% курчата», або в іншому вигляді туші та половини туш; *****грудинки та їх частини; ***** туші та половини туш

В даному контексті найперспективнішим сегментом м'ясопереробної промисловості України є переробка продукції птахівництва та, відповідно, експорт в ЄС м'яса птиці. Найбільшим попитом в країнах ЄС користується куряче філе з грудинки. Фактично квота у розмірі 70 тис. т заповнюється саме цією продукцією. Додаткова квота в обсязі 20 тис. т українськими виробниками майже не викорис-

товується оскільки – це заморожена продукція, що не користується попитом на ринку ЄС.

Мають місце нерівні умови доступу ринків м'ясної продукції України та ЄС в рамках ПВЗВТ – європейські виробники мають кращі умови, ніж їх українські візаві. Наприклад, ставка імпортного мита на європейську яловичину становить 0%, свинину поза тарифною квотою – 12%, м'ясо птиці – 0%, поза тарифною квотою – 12% і т. д. [201].

Останніми роками змінився рейтинг ключових країн-імпортерів м'яса українських виробників, оскільки з нього зникли африканські країни. Нідерланди очолювали топ-10 у період 2017-2019 років і наразі повернули собі лідерство. Більше 55% вітчизняного експорту м'яса і м'ясопродуктів в 2024 році експортували в цю країну [202]. Сальдо торгівлі України з ЄС м'ясом та м'ясопродуктами в 2024р. було позитивним – 266,3 млн. дол., збільшившись порівняно із попереднім роком на 10,6% (додаток Е). Цього вдалося досягти лише завдяки одній товарній позиції - м'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці... свіжі, охолоджені або заморожені. Як бачимо, негативне сальдо торгівлі стало позитивним лише в 2022р. Це пов'язано із запровадженням ЄС спеціального тимчасового безмитного режиму торгівлі, як акту політичної солідарності з Україною, яка зазнала неспровокованої військової агресії з боку рф. Він діяв з 4 червня 2022р. до 5 червня 2025р. Наразі Європейська Комісія затвердила обсяг квот на українську сільськогосподарську продукцію, які діятимуть з 6 червня і до кінця 2025 року в рамках Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі. Обмеження стосуватимуться і м'яса: м'ясо птиці дозволено поставити 52,511 тис. т, яловичини - 7 тис. т. Україна втратить в червні-грудні 2025 року близько 800 млн. дол. США після відновлення 6 червня квот для української агропродукції, яка потраплятиме в країни Євросоюзу [203].

Необхідно сказати, що результати українсько-європейської торгівлі м'ясом є мінливими. Наприклад, в 2019р. сальдо такої торгівлі було на користь України - +24,5 млн. дол. У зв'язку із проблемами по просуванню української зернової продукції на зовнішній ринок, можна очікувати збільшення її використання на внут-

рішньому ринку. Насамперед, в якості кормів в тваринництві. Що сприятиме насиченню внутрішнього ринку м'ясною продукцією вітчизняного виробництва та збільшенню потенціалу її експорту на зовнішній ринок, в тому числі і європейський. З точки зору нагальної потреби формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України – це позитивне очікування [204].

Серед усіх галузей переробної промисловості України, поза сумнівом, найбільш успішною є олійно-жирова. Головна причина цього – саме в олійно-продуктовому підкомплексі вітчизняного АПК вдалося сформувати замкнутий технологічний цикл виробництва та переробки насіння соняшника, або те, що ми називаємо внутрішнім ланцюгом вартості.

Майбутній успіх галузі був закладений ще в 1999р. – у жовтні 1999 року Кабінет Міністрів України запровадив 23% мито на експорт насіння соняшнику. В 2001 році воно було знижене до 17%. Не зважаючи на гостру критику збоку зернотрейдерських компаній, які втрачали можливість наживатися на експорті сировини – насінні соняшнику, звинуваченні українського уряду у відході від ринкових принципів, це дало позитивний ефект – з року в рік усе більша кількість вітчизняного насіння соняшнику спрямовувалася на переробку на вітчизняні промислові підприємства. А на експорт йшла не сировини, а готова продукція. Що суттєво покращувало умови торгівлі в даному сегменті виробництва.

Із 100 кг подрібненого насіння соняшнику переробник отримує близько 40 кг олії, 35 кг високобілкового борошна та 25 кг субпродуктів (макуха – *авт.*) [205]. Порівняємо переваги торгівлі насінням соняшнику та продуктами його переробки:

1) 100 кг насіння соняшнику за експортними цінами 2024р. коштувало 30,6 дол. США [206] або 1227,9 грн. за офіційним курсом валют [207];

2) дохід від реалізації продуктів переробки насіння соняшнику:

- 40 кг соняшникової олії за експортними цінами 2024р. коштувало 32,9 дол. США або 1320,4 грн. за офіційним курсом валют;

- 35 кг соняшnikового борошна за ціною 60 грн. за 1 кг [208] – 2100 грн.;

- 25 кг соняшникової макухи за ціною 10,5 грн. за 1 кг [209] – 262,5 грн.

- разом – 3682,9 грн.

Отже, торгівля продуктами переробки соняшника забезпечує у 2,9 рази більше доходу, ніж торгівля сировиною.

В нашій країні обсяги виробництва рослинних олій в середньому у 7,3 рази більші, ніж споживання (додаток Ж). Тому, одним із найважливіших драйверів стрімкого зростання виробництва у вітчизняній олійно-жировій галузі є стабільно-зростаючий глобальний попит на соняшникову олію. Він забезпечує стійкі темпи збільшення випуску продукції – $r = 0,967$ (рис. 2.20).

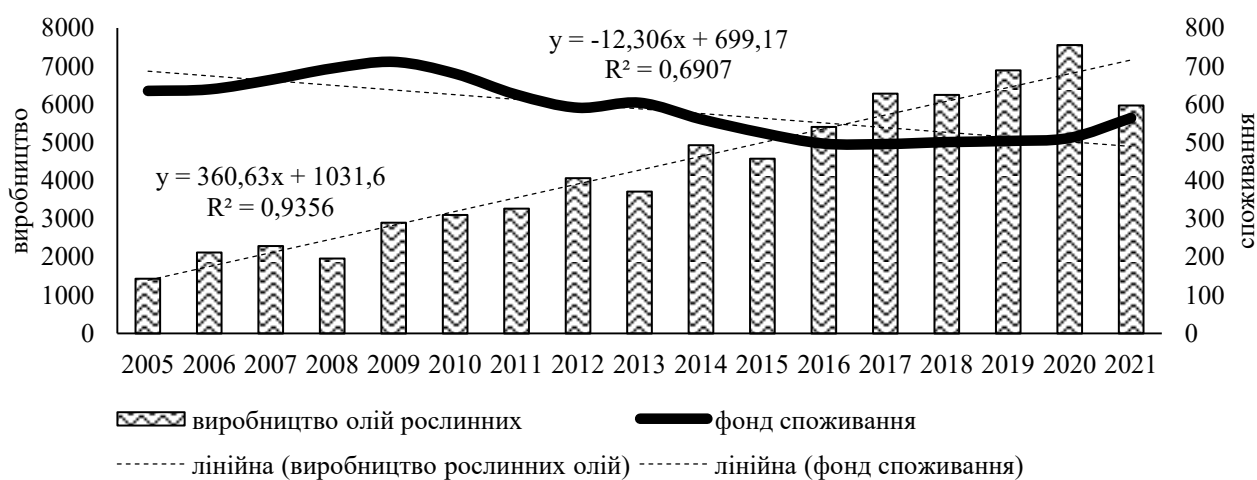

Рис. 2.20. Вирівнювання динамічних рядів «виробництво олій рослинних» та «фонд споживання олій рослинних», тис. тонн*

*побудовано автором за даними [176]

Рекордно високих обсягів виробництва вдалося досягти в 2020р. – 7549 тис. т. Україна спеціалізується на виробництві та експорті саме соняшnikової олії – в 2024р. її частка у вартісній структурі експорту рослинних олій склала 75,4% [206].

Найбільшим покупцем української соняшnikової олії в 2024р. були Індія - на її частку припало 16,5% усього українського експорту даної продукції. У Європі найбільшими покупцями української соняшnikової олії в 2024р. були: Іспанія – 13,5%, Румунія – 10,3%, Італія – 9,5%, Нідерланди – 8,5%, Польща – 5,9% від загального обсягу експорту соняшnikової олії. В цілому, квота країн ЄС перевищує 50% у експорті української соняшnikової олії.

Діаметрально протилежна ситуація у виробництві та переробці насіння ріпаку. Наприклад, в 2021р. із 2939 тис. т виробленої продукції [176] , експортовано 2671 тис. т [195], або 90,9%. Головним покупцем українського ріпаку є Європейський Союз – в 2024р. на його частку припало 89,8% експорту у вартісному вираженні (рис. 2.21) [206]. Європейці закуповують ріпак для переробки на харчові цілі та виробництво біодизелю.

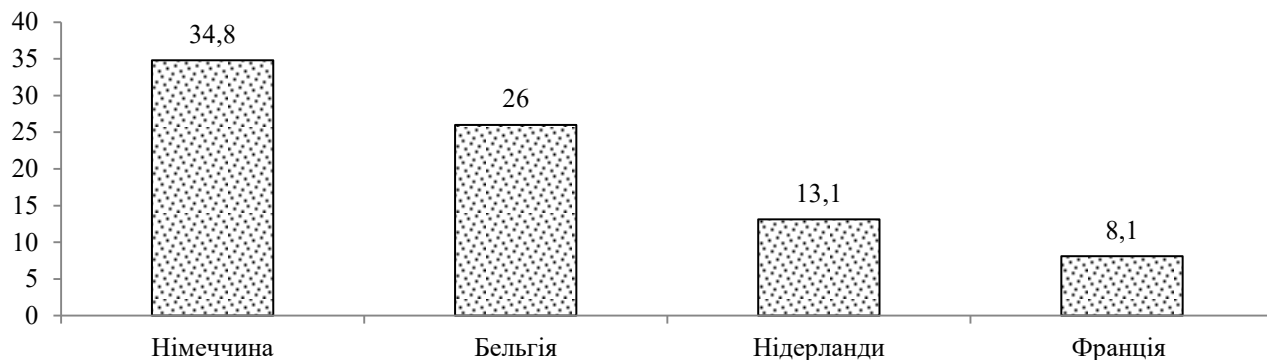

Рис. 2.21. Частка окремих країн ЄС в імпорті українського насіння ріпаку в 2024р., %*

*побудовано автором за даними [206]

Негатив експорту ріпакової сировини полягає в наступному:

1) має місце розрив ланцюга створення доданої вартості – виробництво кінцевої продукції, що містить гранично високу частку доданої вартості (ріпакова олія, біодизель тощо) винесено за межі національної економіки. Наслідки – недоотриманий дохід, не створені робочі місця, не сплачені податки до державного бюджету;

2) імпорт нафтопродуктів належить до категорії критичного – і українська економіка, і Збройні сили України повністю залежать від імпорту нафтопродуктів, що загрожує національній безпеці. І при цьому країна не розвиває власного біодизельного виробництва, а збуває стратегічно цінну сировину на експорт.

Використати експортне мито на насіння ріпаку в якості інструменту стимулювання внутрішньої переробки, як у випадку із насінням соняшнику, не видається можливим. Адже згідно із досягнутими домовленостями після вступу в СОТ, Україна зобов'язалася зменшити експортне мито на насіння олійних культур із 17

до 10% впродовж наступних шести років – з 2008 до 2014рр. [98]. Для стимулювання внутрішньої переробки насіння ріпаку необхідно застосовувати інші важелі – податкові, кредитні тощо.

Прикладом успішної участі української економіки у формування глобальних ланцюгів вартості є така галузь харчової промисловості, як виробництво чаю та кави. В аналізованому періоді воно зросло на 67%. Успіх полягає в тому, що наша економіка, не володіючи сировинною базою у виробництві чаю та кави, зуміла налагодити імпорт значно дешевшої, ніж готова продукція, сировини, і організувати на своїй території виробництво кінцевої продукції. Акумуляуючи в себе більшу частину доданої вартості [210].

Загрозливою є ситуація в одному із найважливіших сегментів продовольчого підкомплексу АПК – молокопереробній галузі. Тут досі триває криза – з 2007 по 2022рр. включно виробництво готових молочних продуктів скоротилося на 41%. І продовжує скорочуватися. Серед ключових причин кризи молокопереробної галузі можна виділити внутрішні та зовнішні чинники.

Головними внутрішніми чинниками зменшення переробки молока є скорочення виробництва молочної сировини, про що вже йшлося в попередньому підрозділі, та зменшення внутрішнього попиту.

Зменшення внутрішнього попиту відбувається внаслідок стійкого скорочення чисельності постійного населення (додаток К [211]) і подушового споживання молока та молочних продуктів (рис. 2.22). Головним зовнішнім чинником кризи вітчизняної молокопереробної галузі є суттєве посилення конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок збільшення імпорту відповідної продукції (рис. 2.23). В 2021р. встановлено історичний рекорд – 781 тис. т імпорту молочної продукції, що у вартісному вираженні дорівнювало 378,5 млн. дол. США. Фактором сприяння збільшення імпорту є зменшення ставки ввізного мита на молочну продукцію європейських виробників. В Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [99] в частині запровадження поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) передбачено поступове взаємне зниження та скасування ввізних мит на товари.

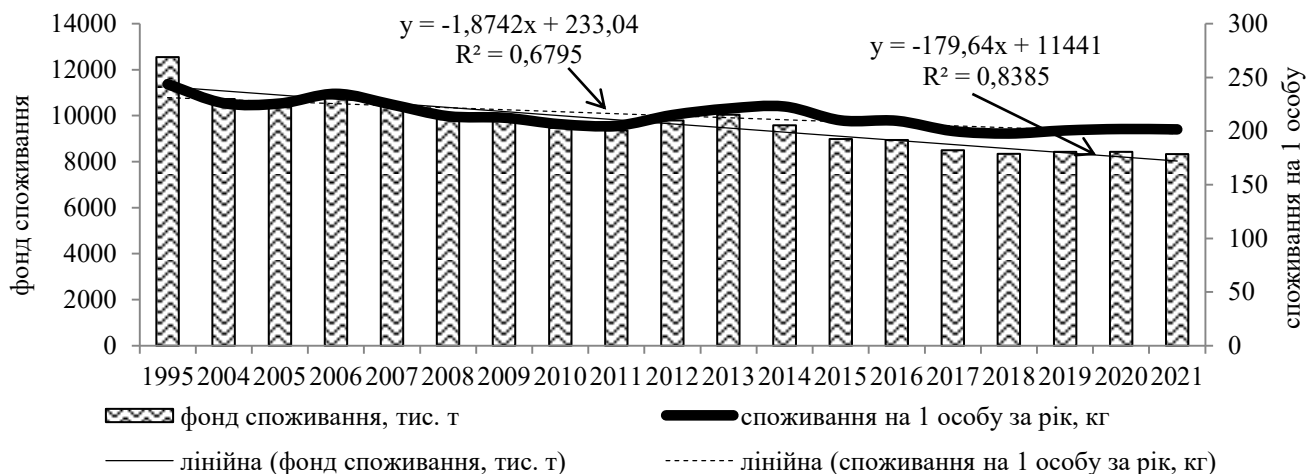

Рис. 2.22. Вирівнювання динамічних рядів «фонд споживання молока та молочних продуктів, тис. т» і «споживання молока та молочних продуктів на 1 особу за рік, кг»*

*побудовано автором за даними [176]

Зменшення ставок ввізних мит відбулося відповідно до графіків сторін, вкладених у Додатку І-А до Угоди про асоціацію між Україною і ЄС [99].

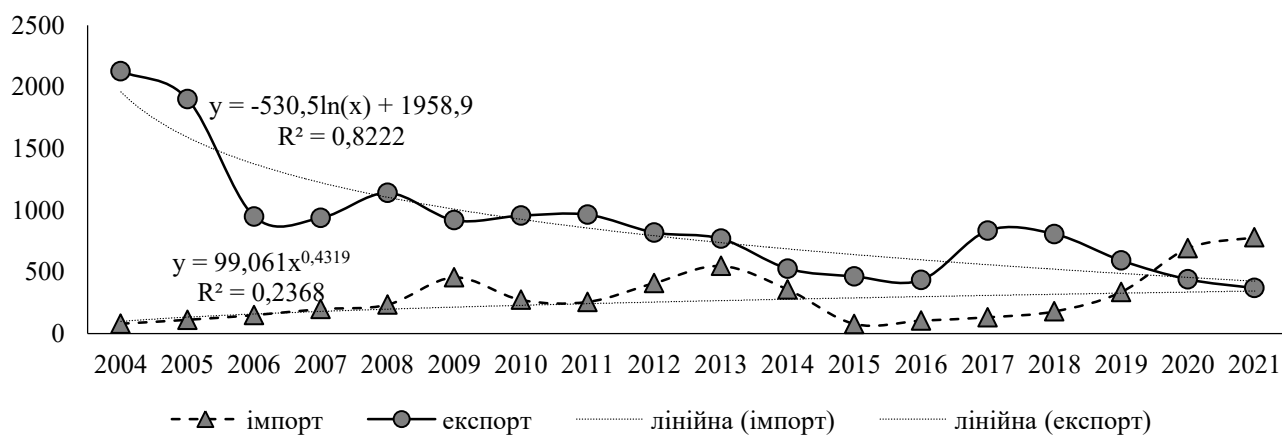

Рис. 2.23. Вирівнювання динамічних рядів «експорт молока та молочної продукції, тис. т» і «імпорт молока та молочної продукції, тис. т»*

*побудовано автором за даними [176]

Для усіх видів молочної продукції базова ставка ввізного мита на територію України була визначена на рівні 10%. Перехідні періоди для більшості видів молочної продукції були встановлені на рівні 5-7 років. Враховуючи 2014р., як перший рік дії Угоди, перші нульові ставки ввізного мита на молочну продукцію ви-

робників ЄС почали діяти на митні території України уже в 2019р. А в 2021р. майже уся молочна продукція ЄС почала ввозитися на територію України за нульовими ставками.

Україна має нерівні умови доступу молочної продукції до ринку ЄС. Наприклад, тарифна квота на вершкове масло становить 1500-3000 тонн на рік. Це означає, що українське вершкове масло імпортується в ЄС за нульовою ставкою ввізного мита лише в межах даної квоти. Поза межами квоти діє майже заборонна ставка ввізного мита - 189,6 євро за 100 кг (нетто) [99]. Разом із жорсткими санітарно-гігієнічними вимогами ЄС до молочних продуктів – це суттєво обмежує експорту української молочної продукції на європейський ринок.

Впродовж аналізованого періоду мала місце стійка тенденція скорочення експорту української молочної продукції (рис. 2.23). В 2020р. імпорт вперше перевищив експорт. В 2021р. сальдо зовнішньої торгівлі молочною продукцією зафіксувало історичний антирекорд -328,2 млн. дол. Показово, що частка країн ЄС становить менше 1% в структурі українського експорту молочної продукції і 94% в структурі українського імпорту. У 2024р. у вартісній структурі українського молочного експорту на територію ЄС переважали молоко та вершки, згущені або з доданням цукру або інших підсолоджувальних речовин. На їх частку припало 64,2% величини молочного експорту в ЄС (табл. 2.17). Найбільшими покупцями цієї продукції були Польща і Болгарія. На їх частку припало 98,8% (649,4 тис. дол.) експорту української продукції в ЄС.

Найбільшим покупцем українських йогуртів була Польща. На її частку припало 39,5% (29,3 млн. дол.) експорту української молочної продукції за кодом 402000000 УКТ ЗЕД. Найбільшу частку в структурі українського імпорту молочної продукції ЄС займають сири усіх видів (код 406000000 УКТ ЗЕД) – в 2024р. на них припало 81,1% вартісної величини імпортованої молочної продукції. Лідерами європейського сирного імпорту стали: Польща – 41%, Німеччина – 19,2% і Нідерланди – 8,9% вартісної величини імпорту європейських сирів в Україну.

Регламент Європейського Парламенту та Ради № 2022/870 від 4 червня 2022р. про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі тимчасово скасував мита на

українські товари, в тому числі молочні продукти. Це розширило доступ української продукції на ринок ЄС – експорт молочних продуктів суттєво зріс. Однак, 6 червня 2025р. було відновлено квоти: молоко і вершки – 5833 т, сухе молоко – 2917 т, вершкове масло – 1750 т [203].

Таблиця 2.17

Вартісна величина торгівлі України та ЄС молоком і молочною продукцією*,

МЛН. ДОЛ.

Код та назва молочної продукції згідно з УКТ ЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
401000000**	1,1	0,04	0,02	0,02	0,11	0,18
402000000***	3,1	1,87	0	41,1	32,5	47,3
403000000****	0,77	0,51	0,11	0,01	0,04	0,06
404000000*****	0,41	0,21	0,04	2,6	2,0	4,1
405000000*****	7,2	0,03	0,66	43,5	2,4	10,7
406000000*****	0,04	0,03	0,04	13,9	3,8	11,3
Імпорт						
401000000**	3,5	10,7	12,5	8,4	6,1	4,1
402000000***	2,6	5,0	0	2,9	4,7	5,3
403000000****	8,9	13,5	18,0	14,4	17,3	16,8
404000000*****	4,6	6,1	9,6	6,3	12,4	10,8
405000000*****	15,5	37,0	34,9	7,3	16,2	15,5
406000000*****	107,5	206,2	254,1	179,6	199,8	225,9
Сальдо						
401000000**	-2,4	-10,7	-12,5	-8,4	-6,0	-3,9
402000000***	0,5	-3,1	0,0	38,2	27,8	42,0
403000000****	-8,1	-13,0	-17,9	-14,4	-17,3	-16,7
404000000*****	-4,2	-5,9	-9,6	-3,7	-10,4	-6,7
405000000*****	-8,3	-37,0	-34,2	36,2	-13,8	-4,8
406000000*****	-107,5	-206,2	-254,1	-165,7	-196,0	-214,6
Всього	-130,0	-275,8	-328,2	-117,8	-215,7	-204,8

*розраховано автором за даними [206]; ** молоко та вершки, незгущені та без додавання цукру чи інших підсолоджувальних речовин; *** молоко та вершки, згущені або з додаванням цукру або інших підсолоджувальних речовин; **** маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інші ферментовані або сквашені (бактеріальними заквасками) молоко та вершки, згущені або незгущені, з додаванням або без додавання цукру чи інших підсолоджувальних речовин, ароматизовані чи не ароматизовані; ***** Молочна сироватка, згущена або незгущена, з додаванням чи без додавання цукру чи інших підсолоджувальних речовин" продукти, що складаються з натуральних компонентів молока, з додаванням чи без додавання цукру чи інших підсолоджувальних речовин; ***** масло вершкове та інші жири, вироблені з молока, молочні пасти; ***** сири всіх видів і кисломолочний сир

Скорочення виробництва борошномельно-круп'яних продуктів, крохмалів та крохмальних продуктів є відносно стійким – $r = 0,562$. Серед ключових причин – скорочення внутрішнього споживання продукції (табл. 2.10, рис. 2.6) та недостатні обсяги експорту (рис. 2.24).

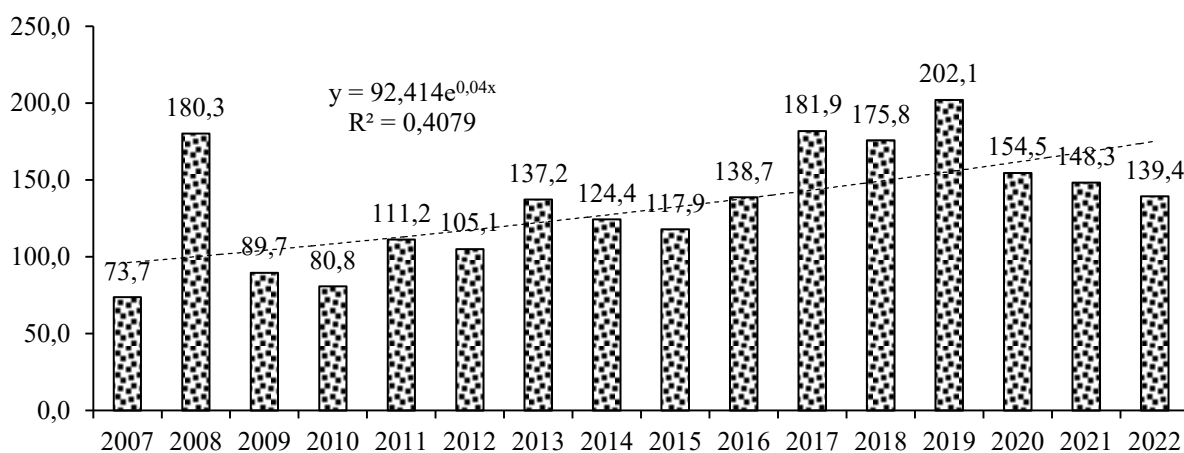

Рис. 2.24. Вирівнювання динамічного ряду «експорт продукції борошномельно-круп'яної промисловості України, млн. дол. США»*

*побудовано автором за даними [176]

Не зважаючи на відносно стійку динаміку зростання ($r = 0,639$), абсолютні значення експорту відповідної продукції - нижчі, ніж потенційні. Наприклад, в 2019р. із 1737,6 тис. т виробленого борошна, експортовано було лише 21% і т.д.

В контексті українсько-європейської торгівлі вказаною продукцією [212], Україна має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі – в 2024р. воно становило 30,3 млн. дол. США, скоротившись порівняно із попереднім роком більше, ніж наполовину. Найбільшу частку в структурі експорту України в ЄС борошномельно-круп'яних продуктів, крохмалів та крохмальних продуктів в 2024р. займала продукція за кодом УКТ ЗЕД 1104000000 – 40,7% вартісної величини відповідного експорту (табл. 2.18). Це пояснюється тим, що в Європі, в силу особливостей сучасної культури високорозвинутих країн, зростає популярність кухні швидкого приготування – на відміну від каш, які треба довго варити, приготування їжі із продуктів за цим кодом займає значно менше часу і зусиль. Мають місце резерви збільшення експорту в ЄС продукції за кодом 1103000000 УКТ ЗЕД, які, поясню-

ються гастрономічними уподобаннями жителів Європи. Так, європейці майже не вживають у їжу традиційних для українців каш – гречаної, ячмінної, пшеничної, пшоняної. Наприклад, гречана крупа споживається у невеликих кількості прибічниками вегетаріанства.

Таблиця 2.18

Вартісна величина торгівлі України та ЄС борошномельно-круп'яними продуктами, крохмалем та крохмальними продуктами, солодом в 2021 та 2024рр., млн.

дол.*

Код та назва продукції згідно з УКТ ЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
1101000000**	0,03	0,12	0,04	9,5	25,3	9,2
1102000000***	0,45	0,18	0,33	0,61	0,99	0,49
1103000000****	0,99	0,93	0,68	1,9	7,6	4,2
1104000000*****	13,4	12,1	13,2	17,8	24,1	22,3
1107000000*****	3,0	0	0,77	2,9	11,3	7,2
1108000000*****	4,4	4,4	6,9	25,6	19,2	11,3
1109000000*****	0	0	0	0	0	0,04
Імпорт						
1101000000**	0,99	1,3	1,9	1,4	1,7	1,9
1102000000***	0,79	0,77	0,14	0,05	0,05	0,04
1103000000****	0,96	1,1	1,5	1,6	2,5	2,9
1104000000*****	0,44	0,36	1,3	2,8	0,26	0,29
1107000000*****	3,7	3,0	3,8	4,2	6,2	5,5
1108000000*****	2,3	2,7	4,2	1,9	5,1	9,3
1109000000*****	2,8	3,0	3,4	3,0	3,9	4,5
Сальдо						
1101000000**	-0,96	-1,18	-1,86	8,1	23,6	7,3
1102000000***	-0,34	-0,59	0,19	0,56	0,94	0,45
1103000000****	0,03	-0,17	-0,82	0,3	5,1	1,3
1104000000*****	12,9	11,7	11,9	15	23,8	22,0
1107000000*****	-0,7	-3	-3,03	-1,3	5,1	1,7
1108000000*****	2,1	1,7	2,7	23,7	14,1	2
1109000000*****	-2,8	-3	-3,4	-3	-3,9	-4,5
Всього	10,3	5,5	5,7	43,4	68,8	30,3

*розраховано автором за даними [206]; ** борошно пшеничне або із суміші пшениці та жита (меслину); *** борошно із зерна інших зернових культур, крім пшеничного або із суміші пшениці та жита (меслину); **** крупи, крупка та гранули із зерна зернових культур; ***** зерно зернових культур, оброблене іншими способами (наприклад, лущене, плющене, у вигляді пластівців, обрушене, різане (ядро) або подрібнене), за винятком рису товарної позиції 1006; зародки зерна зернових культур, цілі, плющені, у вигляді; ***** солод, обсмажений або не обсмажений; ***** крохмалі; інулін; ***** клейковина пшенична, суха чи сира

Більшість європейців вважають гречку кормом для годівлі тварин. В багатьох країнах вона також продається в аптеках за високими цінами, як продукт дієтичного харчування для діабетиків. Європейці переважно віддають перевагу такому набору круп: рис, бобові, вівсянка і кукурудзяна крупа.

Також перспективними напрямками розвитку відповідного українського експорту в ЄС є розширення українського сегменту на європейському ринку солоду і крохмалю.

В аналізованому періоді виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів скоротилося на 54%. Головна причина – скорочення внутрішнього споживання даної групи продуктів (рис. 2.6) та зменшення чисельності постійного населення України (додаток К).

Альтернативою внутрішньому ринку є зовнішній. Освоєння закордонного ринку готових продуктів є дуже важким. Як відмічає Голіч В.: «Європейський ритейл – вибагливий партнер, і щоб закріпитися на ньому, українського походження товару недостатньо. Українському бізнесу, який хоче вийти в роздрібні мережі ЄС, доводиться пропонувати нижчу ціну, унікальний продукт і враховувати відмінності в смаках споживачів...» [213]. Що ж стосується власне європейського ринку хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, то Сичевський М.П., Шпичак О.М., Коваленко О.В. та ін. з цього приводу справедливо зауважують: «Основними стримуючими чинниками розширення експорту розвиненими країнами Європи слід вказати нетривалий термін зберігання продукції, захист внутрішніх ринків, недостатня відповідність продукції національним традиціям споживачів... Розширення експорту країнами пострадянського простору, у тому числі й Україною, крім вищезазначених, гальмується такими чинниками, як нерозвинена логістика, практично відсутнє впровадження інноваційних технологій, недостатня адаптованість нормативно-законодавчої бази до вимог та правил ЄС...» [214].

Сальдо українсько-європейської торгівлі хлібом, хлібобулочними і борошняними виробами залежить від виду продукції (табл. 2.19). В даному контексті для України проблемною групою товарів є готові продукти із зерна – тут має місце від’ємне сальдо у торгівлі з ЄС.

Таблиця 2.19

Експорт, імпорт та сальдо в українсько-європейській торгівлі цукром і кондитерські вироби з цукру, готовими продуктами із зерна, млн. дол.*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	74,0	90,7	95,8	212,4	487,1	302,5
19 готові продукти із зерна	95,6	119,4	141,2	110,1	171,4	202,1
Імпорт						
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	46,5	47,5	80,7	43,8	62,1	66,7
19 готові продукти із зерна	169,4	208,7	248,9	206,6	233,5	258,1
Сальдо						
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	27,5	43,2	15,1	168,6	425	235,8
19 готові продукти із зерна	-73,8	-89,2	-107,7	-96,5	-62,1	-56

*розраховано автором за даними [206]

Найбільшу частку в структурі українського експорту хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів на ринок ЄС займають товари за кодом 1905000000 УКТЗЕД – 78,5% (табл. 2.20). Найбільшими покупцями українських товарів за кодом 1905000000 УКТЗЕД є Румунія і Польща. В 2024р. на їх частку припало 15 і 14% відповідного українського експорту.

Друге місце в структурі українського експорту хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів у ЄС в 2024р. займають товари за кодом 1902000000 УКТЗЕД – 17,2%. Найбільшим покупцем українських товарів за кодом в 2024р. була Німеччина. На її частку припало 23,2% відповідного українського експорту. На другому місці Румунія – 10,3%. Найбільшу частку в структурі українського імпорту хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів займають також товари за кодом 1905000000 УКТЗЕД – 49,6%.

Перше місце серед імпортерів даної продукції належить Польщі – 35,8%. Друге місце в структурі українського імпорту хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів займають товари за кодом 1901000000 УКТЗЕД – 27,9%. Найбільшим імпортером цієї продукції на український ринок є Польща – 30,1% у струк-

турі відповідного імпорту. Друге місце посідає Німеччина – 12%. На третьому місці Латвія і Франція – 10,2% та 9,2% відповідно.

Таблиця 2.20

Вартісна величина торгівлі України та ЄС хлібом, хлібобулочними і борошняними виробами, млн. дол.*

Код та назва продукції згідно з УКТ ЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
1901000000**	1,9	0,41	1,1	0,56	0,94	0,9
1902000000***	25,9	33,8	46,3	28,7	42,7	35,8
1904000000****	4,4	4,7	5,3	3,9	5,8	8,0
1905000000*****	56,4	71,1	83,6	76,9	122,0	163,2
Імпорт						
1901000000**	43,7	56,0	66,5	47,8	68,0	72,2
1902000000***	31,7	39,3	46,9	46,8	30,9	41,1
1904000000****	17,0	20,0	23,7	18,4	15,0	16,9
1905000000*****	75,8	92,0	107,1	93,6	119,6	127,9
Сальдо						
1901000000**	-41,8	-55,6	-65,4	-47,2	-67,1	-71,3
1902000000***	-5,8	-5,5	-0,6	-18,1	11,8	-5,3
1904000000****	-12,6	-15,3	-18,4	-14,5	-9,2	-8,9
1905000000*****	-19,4	-20,9	-23,5	-16,7	2,4	35,3
Всього	-79,6	-97,3	-107,9	-96,5	-62,1	-50,2

*розраховано автором за даними [206]; **екстракти солодові, готові харчові продукти з борошна, крупки, крупів, крохмалю або солодового екстракту, без вмісту какао або з вмістом менш як 40 мас.% какао в перерахунку на повністю знежирену основу, в іншому місці не зазначені готові харчові продукти; *** макаронні вироби варені або неварені, начинені (м'ясом чи іншими продуктами) або не начинені, або приготовлені іншим способом, наприклад, спагеті, макарони, локшина, ріжки, галушки, равіоли, кане лоні, кускус, готовий або не готовий до вживання; ****готові харчові вироби, одержані шляхом здуття або смаження зерна зернових культур чи зернових продуктів (наприклад кукурудзяні пластівці), зернові культури (крім кукурудзи) у вигляді зерна або пластівців, гранул чи оброблені іншим способом; *****хлібобулочні, борошняні кондитерські вироби, з вмістом або без вмісту какао, вафельні пластини, порожні капсули, придатні для використання у фармацевтиці, вафельні облатки для запечатування, рисовий папір та аналогічні продукти

Окрім озвучених перешкод, на шляху українських хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів до європейських споживачів, додатковим стримуючим фактором є нерівні умови доступу до ринків у частині митних тарифів. Тарифна квота України на ринку ЄС для обробленої продукції із зерна становить всього лише 2 т на рік (у чистій вазі), для харчових продуктів – 2 тис. т на рік (у чистій вазі). Для того, щоб зрозуміти на скільки це мало достатньо сказати, що в 2024р. Україна експортувала 149,8 тис. т хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів. Усе, що

експортується поза квотою обкладається високими ставками митного збору (додаток Л [97]). При чому для європейських виробників на ринку України, за рідкісним виключенням (коди 1901909900 та 1904300000 УКТЗЕД), немає тарифних квот. При цьому ставки митного збору на відповідний європейський імпорт - мінімальні.

Динаміка виробництва цукру є нестабільною. В останніх три роки спостерігається слабка тенденція до зростання. Разом з тим, за останніх 23 роки виробництво цукру скоротилося на 50%. Середньорічний темп падіння склав -4,6%.

До початку аграрної реформи в Україні налічувалося 192 цукрових заводів виробничою потужністю 50,9 млн. т. Для порівняння – наразі в країні, в залежності від особливостей сезону цукроваріння, працює від 23 до 33 цукрових заводів, що виробляють в середньому 1,5 млн. т цукру (додаток М [97]).

В дореформений період ринком збуту був внутрішній економічний простір колишніх радянських республік. Із початком параду суверенітетів, поряд із політичною незалежністю почала формуватися їх політика економічного протекціонізму – для захисту внутрішніх ринків почали вводитися високі імпорتنі мита, в тому числі і на цукор із цукрових коренів. Також почалася переорієнтація із закупівлі бурякового цукру на тростинний. Собівартість цукру із тростини в 2-3, а в окремі роки в 5 разів нижча, ніж цукру із цукрових буряків [215]. Тому український цукор не користується високим попитом на міжнародному ринку. А взагалі, в країнах, де внутрішній ринок забезпечується за рахунок внутрішнього виробництва та переробки цукрових коренів, чинними є по суті заборонні мита на імпортний цукор.

Скорочення виробництва у вітчизняній цукровій галузі пов'язано не лише із зменшенням посівних площ цукрових буряків, але й з:

- конкурентним тиском збоку імпорту тростинного цукру;
- збільшенням пропозиції на внутрішньому ринку за рахунок цукру, виробленого з імпоротної давальницької сировини, але не вивезеного в повному обсязі за межі митної території країни;
- контрабандою цукру;

- імпортом синтетичних підсолоджувачів (аспартам (E951), ацесульфам К (E950), сукралоза, сахарин тощо), які в рази дешевші за натуральний цукор.

Якщо взяти за основу аналізу української-європейської торгівлі цукром, статистичну таблицю «Зовнішня торгівля товарами з країнами ЄС (за уточненими річними даними)» [212], то на перший погляд ситуація виглядає достатньо оптимістично (табл. 2.20). Проте більш детальний аналіз – відділення взаємної торгівлі цукром й цукромісними продуктами від торгівлі кондитерськими виробами з цукру, показує, що ситуація дещо складніша (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Експорт, імпорт та сальдо в торгівлі України і ЄС цукром та цукромісними продуктами, кондитерськими виробами з цукру, млн. дол.*

Код товарів згідно з УКТЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
1701000000**	11,5	9,3	3,9	137,4	383,9	188,2
1702000000***	0,5	1,5	4,1	69,4	11,5	12,1
1703000000****	3,45	1,2	1,4	8,8	6,7	1,9
1704000000*****	52,9	69,1	85,5	59,3	84,9	100,4
Імпорт						
1701000000**	1	1,6	21,6	3,8	1,8	1,8
1702000000***	7,4	9,4	15,9	92,7	8,9	9,2
1703000000****	0,02	0,05	0,01	0,0	0,0	0,0
1704000000*****	34,9	34,1	43,2	30,7	51,4	55,6
Сальдо						
1701000000**	10,5	7,7	-17,7	133,6	382,1	186,4
1702000000***	-6,9	-7,9	-11,8	-23,3	2,6	2,9
1703000000****	3,43	1,15	1,39	8,8	6,7	1,9
1704000000*****	18	35	42,3	28,6	33,5	44,8
Всього	25,0	36,0	14,2	147,7	424,9	236,0

*розраховано автором за даними [206]; **цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків і хімічно чиста цукроза, у твердому стані; ***інші цукри, включаючи хімічно чисті лактозу, мальтозу, глюкозу та фруктозу, у твердому стані, сиропи з цукрів без додання ароматичних добавок або барвників, мед штучний, змішаний або не змішаний з натуральним медом, карамелізовані цукор і патока; **** патока (меляса), одержана внаслідок вилучення або рафінування цукру; *****кондитерські вироби з цукру (включаючи білий шоколад) без вмісту какао

Насамперед, ми бачимо різке скорочення експорту цукру в 2024р. після його стрімкого зростання в 2022 і 2023рр. Також скорочується експорт патоки (меляси). Збільшення обсягів експорту за кодом 1702000000 суттєво поступається збі-

льшенню імпорту аналогічних товарів з ЄС. В результаті, сальдо торгівлі України з ЄС цукром і цукромісними продуктами демонструє вкрай нестійку динаміку (рис. 2.25).

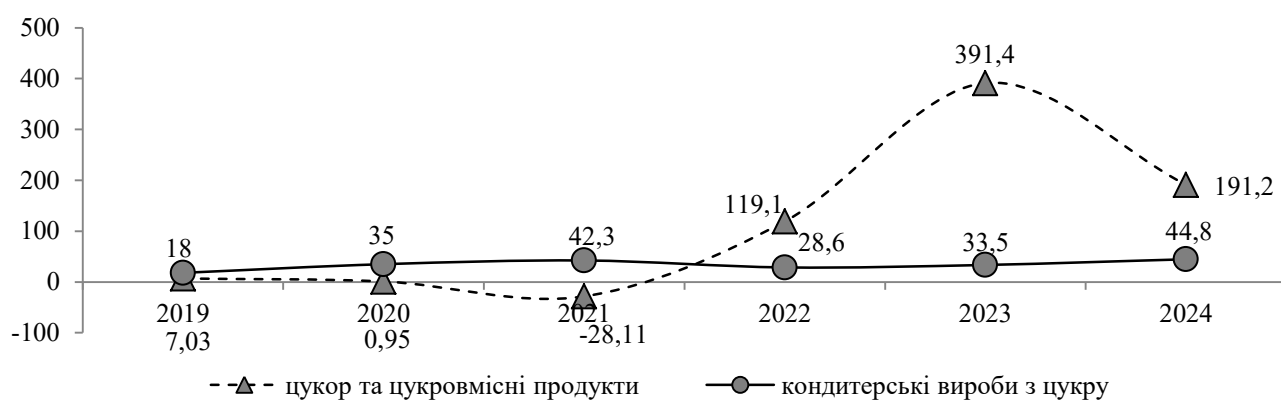

Рис. 2.25. Сальдо у торгівлі України і ЄС цукром та цукромісними продуктами, кондитерськими виробами з цукру, млн. дол.*

*побудовано автором за даними [206]

В даному контексті, стійка динаміка зростання, яка створює позитивні інвестиційні очікування, відбуваються лише в частині торгівлі України і ЄС кондитерськими виробами з цукру.

Квота на імпорт українського цукру в ЄС становить всього лише 20 тис. тонн. Усе, що ввозиться поза квотою обкладається заборонними митами. Наприклад, базова ставка ввізного мита ЄС на рафінований цукор з України становить 41,9 євро за 100 кг (нетто). В 2024р. середньозважена ціна українського цукру, що експортувався в ЄС становила 62 євро за 100 кг. Отже, ставка ввізного мита ЄС на рафінований цукор з України в 2024р. становила 67,8%. Для порівняння - квота на імпорт європейського цукру в Україну становить 30-40 тис. тонн (нетто); базова ставка ввізного мита України на рафінований цукор з ЄС становить 50%.

Ріст імпорту до ЄС української агропродукції, в тому числі цукру, в 2022-2024 роках пояснюється тимчасовою відміною з 2022 року імпорتنних квот і мит для підтримки економіки України в умовах повномасштабної війни з рф. Проте, через масові протести європейських фермерів проти імпорту в Євросоюз української агропродукції в червні 2025 року введено квоти на чутливі для європейських

фермерів товари: цукор, м'ясо птиці (переважно курятину) і яйця. Запропоноване Єврокомісією рішення погіршує умови торгівлі, які діяли протягом 2022-2024 років [216]. Як відмічає Авраменко О.: «Аналізуючи попередній досвід (до 2022 року, коли ЄС квотував та обкладав митами увесь імпорт з України), маємо визнати: після того, як вичерпувалися квоти на ці продукти, вони до Європи не їхали. Думаю, так буде і цього разу...» [217].

В 2024р. найбільшим імпортером цукру, цукромісних продуктів та кондитерських виробів із цукру в Україну з ЄС була Польща. На її частку припало 32,6% відповідного імпорту ЄС у вартісному вираженні. В абсолютному вираженні польський імпорт склав 21,7 млн. дол. На другому місці Німеччина – 18,5% та 12,3 млн. дол. відповідно.

У секторі дистиляції, ректифікації та змішування спиртних напоїв триває криза – за останніх 23 роки виробництво тут скоротилося на 53%. Середньорічний темп скорочення – один із найбільших у харчовій промисловості -4,6%. Хоча тенденція не є стійкою ($r = 0,312$). Принаймні з 2017 і по 2021рр. виробництво продукції зростало. Падіння відновилося в 2022р. – у зв'язку із відновленням широкомасштабної військової агресії росії. Тому можна вважати, що економічні чинники, починаючи з 2016р., були сприятливим для відновлення галузі.

В рамках дії ПВЗВТ Україна-ЄС сформовано, по суті, рівні умови для доступу дистилятів, ректифікованих та змішаних спиртних напоїв. Користуючись можливістю, Україна нарощує експорт етилового спирту в ЄС (табл. 2.22). Наразі має місце суттєвий потенціал для збільшення такого експорту – тарифна квота ЄС на безмитний імпорт українського спирту (з концентрацією спирту 80 об.% або більше) становить 100 тис. тонн на рік. В 2021р. було використано лише 22% квоти. Проте в 2024р. було використано 100% квоти – на ринок країн ЄС було експортовано 101 тис. т продукції за кодом 2207000000.

В 2020р. державна компанія «Укрспирт» виробила 6379,5 тис. дал спирту [218]. Це приблизно 51974 тонн. До цієї цифри необхідно додати також обсяги тіньового виробництва спирту, який, за результатами журналістських розслідувань, становить приблизно 36 тис. тонн на рік [219]. Проте очевидно, що, врахо-

вуючи фактичні обсяги експорту українського спирту в ЄС, його тіньові обсяги виробництва – значно вищі.

Таблиця 2.22

Експорт, імпорт та сальдо в торгівлі України і ЄС дистилятами, ректифікованими та змішаними спиртними напоями, млн. дол.*

Код товарів згідно з УКТЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
2207000000**	3,2	14,2	21,9	49,5	78,4	85,7
2208000000***	15,7	15,2	18,1	22,4	27,9	25,6
Імпорт						
2207000000**	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,02
2208000000 ***	96,9	85,6	114,1	51,0	122,1	148,2
Сальдо						
2207000000**	3,1	14,1	21,8	49,5	78,4	85,7
2208000000***	-81,1	-70,4	-96,0	-28,6	-94,2	-122,6

*розраховано автором за даними [206]; **спирт етиловий, неденатурований, з концентрацією спирту 80 об. % або більше; спирт етиловий та інші спиртові дистиляти та спиртні напої, одержані шляхом перегонки, денатуровані, будь-якої концентрації; ***спирт етиловий неденатурований з концентрацією спирту менш як 80 об. %; спиртові дистиляти та спиртні напої, одержані шляхом перегонки, лікери та інші напої, що містять спирт

У частині українсько-європейської торгівлі змішаними спиртними напоями має місце невтішна ситуація – сальдо торгівлі для України від’ємне з тенденцією до збільшення (табл. 2.23). Більш детальний аналіз (додаток Н) показав, що певний паритет у торгівлі спостерігається лише у частині товарів під кодом 2208600000 УКТЗЕД (горілка). По решті алкогольних напоїв Україна програє торгівлю ЄС. При чому умови торгівлі рівні із вільним доступом відповідної продукції на обох ринках. Очевидно даються взнаки три чинники:

1) виноградарська та садівнича галузі сільського господарства ЄС отримують щедрі дотації із спільного бюджету, в Україні ж дані галузі досі переживають кризу;

2) міцні алкогольні напої на основі коньячного спирту можуть суттєво відрізнятися за якістю – з якісніших винних матеріалів, отриманих у субтропічних умовах середземноморських країн ЄС (Іспанія, Франція, Італія, Греція, Болгарія і т.д.), отримують якісніші готові продукти (коньяк, бренді, арманьяк тощо);

3) в Україні відсутні історичні традиції виготовлення таких алкогольних напоїв, як віскі, ром, джин, горілка з яблук або груш (кальвадос), виноградна горілка (грапа), лікери. Тому українським виробникам, які лише почали освоювати відповідні сегменти ринку, важко конкурувати із виробниками з ЄС, які мають багаторічний досвід та репутацію.

Таблиця 2.23

Експорт, імпорт та сальдо в торгівлі України і ЄС винами та іншими зброденими напоями, млн. дол.*

Код товарів згідно з УКТЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
2204000000**	2	3,1	2,3	3,0	4,7	5,9
2205000000***	0	0,1	0	0,04	0,0	0,04
2206000000****	0,2	0,4	0,1	0,0	0,15	0,41
Імпорт						
2204000000**	101,2	128,3	162	89,8	145,7	169,5
2205000000***	8,8	7,8	9,7	4,1	8,3	6,9
2206000000****	29,2	35,4	25,7	12,9	16,7	15,5
Сальдо						
2204000000**	-99,2	-125,2	-159,7	-86,8	-141	-163,6
2205000000***	-8,8	-7,7	-9,7	-4,1	-8,3	-6,9
2206000000****	-29	-35	-25,6	-12,9	-16,6	-15,1
Всього	-137	-167,9	-195	-103,8	-165,9	-185,6

*розраховано автором за даними [206]; **вина виноградні, включаючи вина кріплені; сусло виноградне, крім того, що включено до товарної позиції 2009; ***вермут та інше вино виноградне, з доданням рослинних або ароматичних екстрактів; ****інші зброжені напої (наприклад, сидр, перрі (грушевий напій), напій медовий); суміші із зброжених напоїв та суміші зброжених напоїв з безалкогольними напоями, в іншому місці не зазначені

У виноробській галузі України спостерігається криза – в досліджуваному періоді обсяги виробництва впали на 64%, середньорічний темп падіння -6,3%. При чому тенденція скорочення є відносно стійкою ($r = 0,565$). Причини занепаду виноградарської та виноробської галузей України описані в підрозділі 2.1.

У торгівлі України з ЄС продукцією виноробської галузі діє абсолютний паритет – вільний доступ продукції на обидва ринки. Однак, в силу вище описаних причин, українська виноробна галузь програє конкурентну боротьбу європейській (табл. 2.23). В 2021р. вартісна величина імпорту вин та зброжених напоїв європейських виробників в Україну встановила історичний рекорд – 197,4 млн. дол.

Це у 82 рази більше, ніж вартісна величина відповідного експорту. В результаті в українсько-європейській торгівлі винами та іншими зброденими напоями зростає від'ємне сальдо торгівлі.

В українському імпорті вина та інших збродених напоїв квота виробників ЄС становить 84,6% (2024р.). Найбільшими постачальниками європейських вин і збродених напоїв на ринок України є: Італія – 53,1%, Франція – 17,4%, Іспанія – 14,4% від вартісної величини відповідного імпорту продукції європейських виробників.

В харчовій промисловості спостерігається стійка динаміка скорочення виробництва пива солодового – $r = 0,893$ (рис. 2.26). З одного боку – це хороша тенденція, яка свідчить про зменшення споживання громадянами країни слабоалкогольного напою. Відповідно зменшуються випадки особливо тяжких наслідків надмірного споживання пива – пивного алкоголізму. Що, в цілому, сприяє покращенню здоров'я нації.

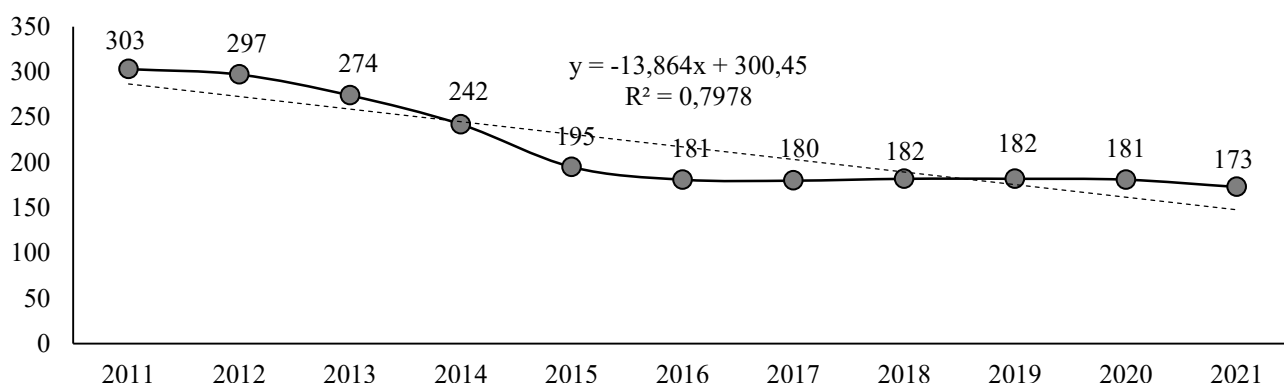

Рис. 2.26. Виробництво пива солодового (крім пива безалкогольного і пива з вмістом алкоголю не більше 0,5%), млн. дал*

*побудовано автором за даними [220, 221]

Однак, економіка галузі страждає – зменшуються інвестиції, обсяги реалізації, скорочується зайнятість, відрахування до державного бюджету тощо. Альтернативою внутрішньому ринку має стати зовнішній. Однак, наразі квота зовнішнього ринку коливається на мінімальних позначках – від 5 до 7% від обсягів виробництва (рис. 2.27).

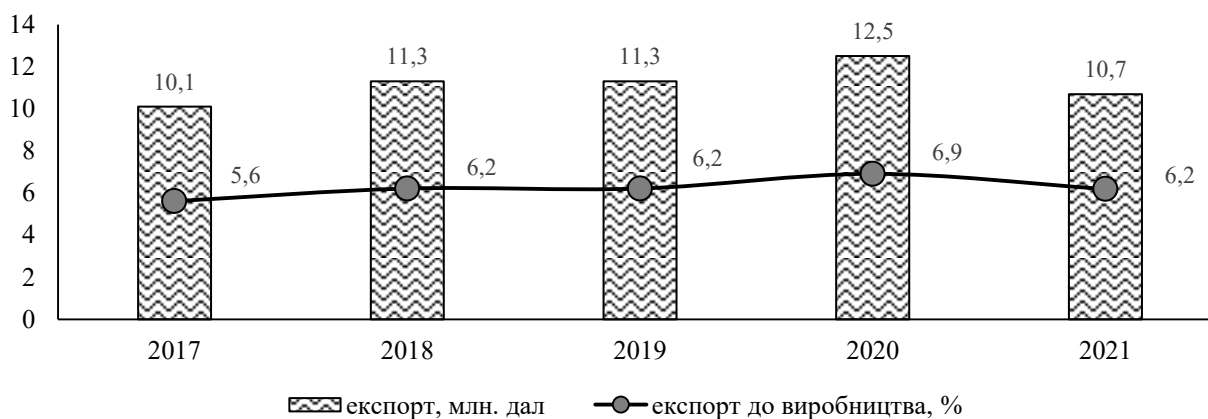

Рис. 2.27. Абсолютні та відносні показники експорту пива із солоду, млн. дал; %*
*побудовано автором за даними [206]

Квота ринку ЄС в структурі українського експорту пива в 2024р. склала 34,1%, зрісши за 3 роки на 5,8 в. п. (в натуральному вираженні). Однак, результати взаємної торгівлі України та країн ЄС даною продукцією не вигідні для української економіки – має місце зростаюча тенденція від’ємного сальдо (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Експорт, імпорт та сальдо в торгівлі України і ЄС пивом із солоду, млн. дол.*

Показник	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт	5,6	9,9	4,9	4,5	6,3	8,6
Імпорт	40,6	45	52,2	48,9	59,6	60,4
Сальдо	-35	-35,1	-47,3	-44,4	-53,2	-51,8

*розраховано автором за даними [206]

У торгівлі України з ЄС продукцією пивної галузі діє абсолютний паритет – вільний доступ продукції на обидва ринки. Однак, українським товарам важко ввійти у ритейл на ринках країн ЄС. Це стосується майже усього переліку готової продовольчої продукції. Чому так ?

Як відмічають фахівці, європейський ритейл надзвичайно вибаглива складна сфера, і щоб закріпитися на цьому ринку недостатньо позначки «Made in Ukraine». Українським виробниками, які хочуть потрапити на полиці роздрібних мереж ЄС, доводиться пропонувати нижчу ціну, унікальний продукт і враховувати відмінності в смаках споживачів [222]. Європейських споживачів важко чи-

мось здивувати. На полицях супермаркетів таке різноманіття товарів, що знайти свою нішу, та ще й з торгівельною маркою, яка не знайома споживачам, дуже важко. Вихід – продуктові інновації [223]. Європейським споживачам подобається продукція, яка продається в екологічно безпечній тарі, така, що придатна до багаторазового використання. В рекламі продуктів харчування мають бути присутні повідомлення про дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Вітається соціально-етичний маркетинг тощо [224].

Лібералізація зовнішньої торгівлі, насамперед в частині створення ПВЗВТ Україна-ЄС, формує принципово нові умови для функціонування та розвитку харчової промисловості нашої країни. З одного боку, промислові підприємства розширили канали постачання сировини – до продукції вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників додався імпорт відповідних товарів промислового призначення. З іншого, значна частка сировини, насамперед зерна, експортується. Що формує потенціал виникнення її перманентного дефіциту для внутрішнього промислового використання.

Ключовим видом сільськогосподарської продукції є зерно. Від нього залежить не лише рівень виробництва технологічно споріднених підприємств харчової промисловості – борошномельно-круп'яної, крохмале-патокової, спиртової, лікєро-горілкової, пивної та ін., але й тих, що переробляють тваринницьку сировину. Адже зерно – головна складова раціону годівлі більшості сільськогосподарських тварин.

Складність проведення оцінки каналів постачання рослинницької сировини на переробні підприємства, насамперед зерна, полягає в тому, що наразі державна статистична служба не обліковує кількість продукції, яку сільськогосподарські підприємства реалізують за наявними каналами реалізації, насамперед на підприємства, що займаються її переробкою. Натомість ведеться облік за формою «Надходження культур зернових і зернобобових, олійних на підприємства, що займаються їхнім зберіганням та переробленням» [225]. Дана форма, окрім іншого містить дві таблиці, які стосуються напряму нашого дослідження:

1) «Наявність та надходження культур зернових і зернобобових на підприємства, що займаються їхнім зберіганням і переробленням». В таблиці не вказано скільки продукції надійшло за рахунок імпорту, і скільки – за рахунок внутрішніх каналів постачання. Про те, що це продукція вітчизняних сільськогосподарських підприємств можуть непрямо свідчити середні ціни закупівлі, що в цілому корелюють із статистикою внутрішніх закупівельних цін. Проте, головна проблема полягає в тому, що не зрозуміло, яка кількість продукції зберігається з метою продажу на експорт, а яка переробляється;

2) друга таблиця «Перероблено культур зернових підприємствами, що займаються їхнім зберіганням і переробленням» могла б дати точну відповідь на це питання. Проте, знову ж таки, є місце для потенційної помилки – у таблиці не вказано, яка кількість переробленого зерна є імпортного походження, а яка - внутрішнього.

З високою ймовірністю, ми припускаємо, що усе зерно у таблиці «Перероблено культур зернових підприємствами, що займаються їхнім зберіганням і переробленням» є продукцією внутрішнього походження. Такий висновок є результатом перехресної перевірки обсягів та складу зернового імпорту за статистикою балансів основних продуктів харчування [176] та зовнішньої торгівлі окремими видами товарів за країнами світу [206].

Частка імпортного зерна коливається в межах 0,5% до обсягів внутрішнього виробництва та не перевищує 2% від обсягів внутрішнього використання (рис. 2.28). Дослідження зовнішньої торгівлі України окремими видами товарів за країнами світу [206] дає змогу зробити висновок, що незначні обсяги імпорту формуються за рахунок екзотичних для нашої країни видів зерна, насамперед рису, та насіннєвої продукції.

В 2021р. імпорт рису становив 81,8 тис. т [206], з якого вітчизняними підприємствами перероблено було 7,8 тис. т або 0,19% [225]. Таким чином, без малого, українські зернопереробні підприємства на 100% забезпечені сировиною внутрішнього виробництва. Однак, кількість сировини, яку вони переробляють щороку зменшується (табл. 2.25).

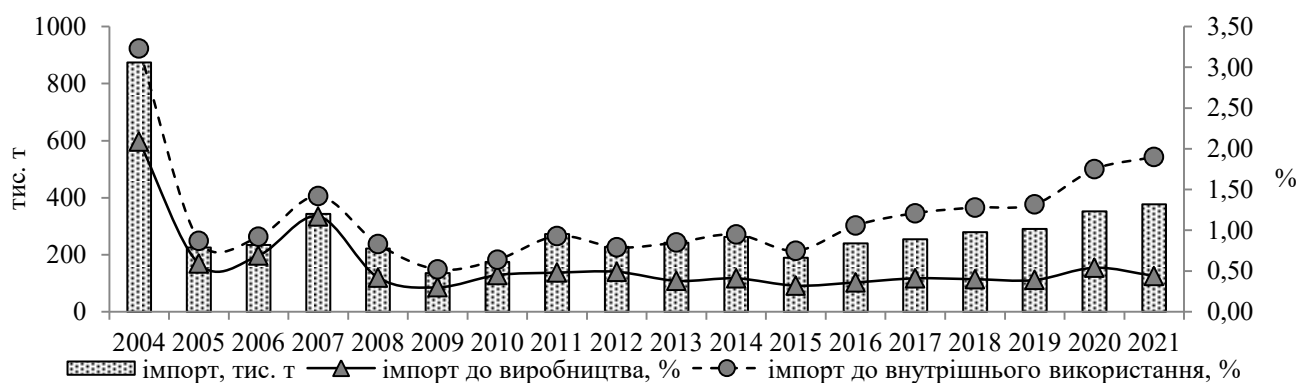

Рис. 2.28. Абсолютні та відносні показники імпорту продукції зернових та зернобобових культур, тис. т, %*

*побудовано автором за даними [176]

Не зважаючи на стійке збільшення обсягів виробництва зернової сировини, її переробка демонструє стійке зниження. Частка переробленого зерна відносно обсягів його виробництва за останніх 12 років скоротилася майже вчетверо (табл. 2.25). На мікрорівні зростає незавантаженість виробничих потужностей промислових підприємств зернопродуктового підкомплексу, що зумовлює збільшення витрат виробництва та, відповідно, оптово-відпускних цін їхньої продукції. На мезорівні має місце розрив ланцюга вартості, який обертається погіршення умов торгівлі на макрорівні – Україна експортує товар з найнижчою часткою доданої вартості (зернову сировину), натомість імпортує товари з високою часткою доданої вартості (харчові напівфабрикати та готова їжа) для виробництва яких використовується зернова сировина.

Таблиця 2.25

Абсолютні і відносні показники переробки зернових та зернобобових культур на підприємствах, що займалися їхнім зберіганням та переробкою*

Рік	Виробництво зернових та зернобобових культур, тис. т	Перероблено зернових та зернобобових культур на підприємствах, що займалися їхнім зберіганням та переробкою, тис. т	Переробка до виробництва, %
А	1	2	3
2010	39271	6598,9	16,8
2011	56747	6389,9	11,3
2012	46216	6542,2	14,2

Продовження таблиці 2.25

A	1	2	3
2013	63051	6340,3	10,1
2014	63859	6101,3	9,6
2015	60126	5419,7	9,0
2016	66088	5025,8	7,6
2017	61917	5145,5	8,3
2018	70057	4924,3	7,0
2019	75143	4911,6	6,5
2020	64933	4559,4	7,0
2021	86010	4082,4	4,7
Середньорічний темп зміни, $\pm \%$	+6,8	-3,9	x
Тенденція та її стійкість	↑, стійка ($r = 0,729$)	↓, стійка ($r = 0,939$)	↓, стійка ($r = 0,827$)

*розраховано автором за даними [176, 225]

У промисловому секторі переробки картоплі, овочів, баштанних продовольчих культур та плодів наразі немає такої деталізованої статистичної інформації, як у попередньому випадку. Тому ми беремо за основу оцінки непрямі дані – відповідні баланси [176] та зовнішню торгівлю продукцією [206].

Не зважаючи на суттєве зростання імпорту картоплі в 2019-2021рр., її частка у забезпеченні внутрішніх потреб економіки залишається низькою – меншою 2% (рис. 2.29).

Рис. 2.29. Абсолютні та відносні показники імпорту картоплі, тис. т, %*

*побудовано автором за даними [176]

На нашу думку вітчизняні підприємства, що займаються переробкою картоплі на харчові та не харчові цілі, повністю забезпечують себе сировиною внутріш-

нього виробництва. В якості доказу такого припущення можна взяти порівняння внутрішніх та імпорتنих цін на картоплю в 2021р. Так, у звітному році в Україну було ввезено 5,6 тис. т насіннєвої картоплі по ціні 21819 грн. за 1 т. Решта імпортованої картоплі – харчова по ціні 5970 грн. за 1 т [206]. Ми вважаємо, що вона була ввезена з метою реалізації в мережі роздрібної торгівлі. Оскільки середні гуртові ціни за якими переробні підприємства закуповували сировину в 2021р. були нижчими - 4520 грн. за 1 т. При чому – це середньорічна ціна. В період від масового збирання врожаю картоплі (вересень) до кінця календарного року ціни на картоплю були ще нижче: вересень – 3957, жовтень – 4402, листопад – 3876, грудень – 4001 грн. за 1 т [176] .

Український імпорт овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) демонструє нестабільну динаміку ($r = 0,374$) (рис. 2.30).

Рис. 2.30. Абсолютні та відносні показники імпорту овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу), тис. т, %*

*побудовано автором за даними [176]

Однак, не зважаючи на його зростання впродовж 2019-2021рр., частка імпортової продукції не перевищує 4% до обсягів виробництва та внутрішнього використання. Цей факт, а також порівняння внутрішніх та імпорتنих цін на дану продукцію дозволяють з високою ймовірністю припустити, що українські овочеконсер-

вні заводи задовольняють свої потреби у сировині за рахунок внутрішніх джерел постачання.

Мінімальні ціни на найбільш популярні види овочевої продукції формують в період масового збору врожаю. А для продукції, яка піддається зберіганню низькі ціни тримають від моменту збирання врожаю і до кінця календарного року.

Найвищі ціни на свіжі помідори та огірки формують перед новорічними святами і зберігаються такими аж до нового урожаю. Найвищі ціни на овочеву продукцію, що піддається зберіганню формуються в останні місяці перед збиранням нового урожаю, що свідчить про дефіцит в Україні сучасних якісних овочесховищ. Причиною підвищення цін, зазвичай, є надходження в роздрібну мережу дорожчої імпоротної продукції.

Що стосується промислової переробки овочів, то найбільшим попитом традиційно користуються помідори та огірки. З них виготовляють консервовані маринади, пасти, кетчупи, соуси, соки, сушені й заморожені продукти тощо. В 2021р. вітчизняні промислові підприємства переробили 850 тис. т помідорів. Це 34,8% від обсягів їх валового збору [226]. Гіпотетично імпортні томати, зважаючи на їх ціну, теж можуть ввозитися в України в якості сировини для промислової переробки. В 2021р. 92,8 тис. т, або понад 90% від усього імпорту, їх було завезено з Туреччини за ціною 15,98 грн. за 1 кг. Проте, наразі неможливо сказати, як дана продукція розділилася між роздрібною мережею та промисловою переробкою. Слід зауважити, що в табл. 2.27 представлено роздрібні ціни на споживчому ринку. Гуртові ціни за якими переробні заводи закупають овочеву сировину для промислової переробки можуть бути на 30% нижчими.

Враховуючи, що значна частина Херсонської області, в якій традиційно вирощується найбільше вітчизняних томатів, з початку 2022р. знаходиться під російською окупацією, не виключено, що відповідна турецька продукція імпортується і для переробки українськими овочеконсервними заводами. Разом з тим, за словами фахівців ринку овочевої продукції, свіжі помідори та огірки імпортуються в Україну для реалізації в роздрібній мережі: «...Імпортні поставки овочів мають чітко виражену сезонність, яка пов'язана з внутрішнім виробництвом. Пік

надходжень імпорتنих помідорів припадає на травень, коли потреба в свіжих овочах в населення зростає, але внутрішня пропозиція ще недостатня. Щодо огірків, то їх максимальну кількість завозиться взимку. Мінімальні поставки обох овочів спостерігаються в червні-жовтні, коли є достатня внутрішня пропозиція...» [227].

Ринок плодово-ягідної та виноградарської продукції є проблемним сегментом національного продовольчого ринку (рис. 2.31).

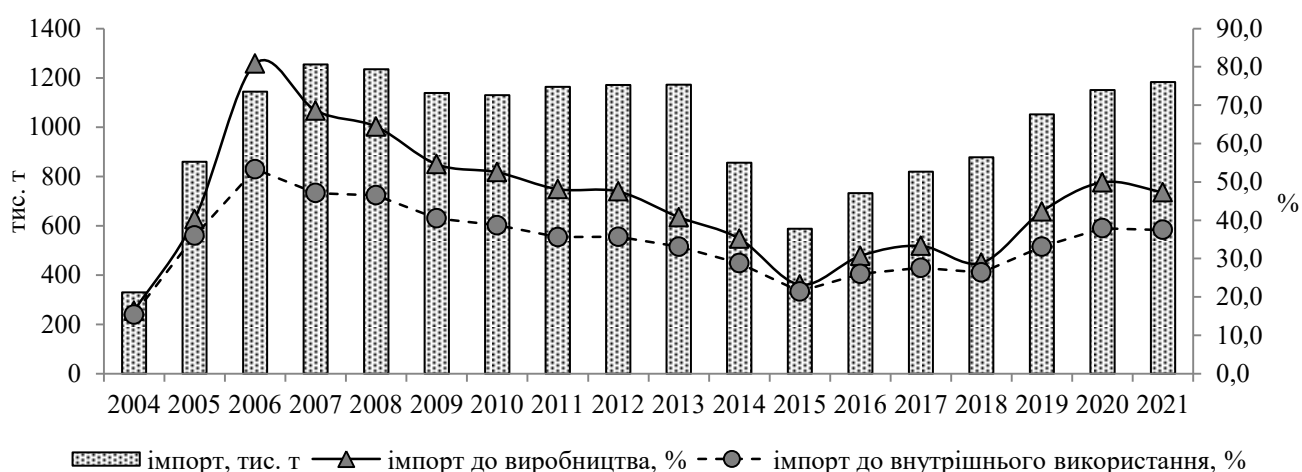

Рис. 2.31. Абсолютні та відносні показники імпорту плодів, ягід і винограду (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу), тис. т, %*

*побудовано автором за даними [176]

В числі інших проблем, тут не виконується одна із умов продовольчої безпеки – рівень самозабезпечення не повинен опускатися нижче 70%. Слід відмітити, що дана умова, за виключенням періоду 2013-2017рр., перестала виконуватися з початку 2000-их років. Наприклад, в 2021р. частка імпорту у внутрішньому використанні даної продукції (витрати на корм, втрати, переробка на вино, фонд споживання) становила 37,5%. Відповідно, власної продукції не вистачає не лише для кінцевих споживачів, але й для промислових. На думку вченого секретаря Інститут садівництва НААН Сало І., рівень самозабезпечення вітчизняного ринку у сировинній продукції садівництва становить 72-92% [228]. Наразі, за наявними вторинними даними (Держана служба статистики України) практично неможливо

дати точну оцінку частки сировини внутрішнього виробництва у структурі джерел її постачання для переробки на вітчизняні переробні підприємства.

Частка господарств населення у виробництві плодово-ягідної та виноградарської продукції в 2022р. становила 82,3% (табл. 2.8). Що автоматично переводить їх у категорію головних постачальників сировини для переробних підприємств. Сало І. звертає увагу на головні проблеми, що перешкоджають поглибленню співпраці: «Плоди, вирощені господарствами населення, особливо у врожайні роки, через проблеми збуту (дороге транспортування, відсутність засобів для зберігання, недостатню поінформованість про можливість масових продаж переробним підприємствам) часто не використовуються взагалі, псуються. Наприклад, згідно з проведеним опитуванням власників дачних ділянок, зосереджених біля великих міст, зокрема Києва, які вирощують плоди різних видів, у врожайні роки втрати урожаю сягають, за нашими оцінками, понад 30%. Через це не зайве ще раз наголосити про необхідність розвитку обслуговуючих кооперативів...» [228].

Олійно-екстракційна галузь харчової промисловості України повністю забезпечена сировиною для виробництва готової продукції – соняшникової олії. Наприклад, в 2021р. в країні було вироблено 16392,4 тис. т насіння соняшнику з якого на експорт відправлено лише 79 тис. т або 0,48%. Імпорт насіння соняшнику становив 23,5 тис. т з якого 95,4% - посівний матеріал. Найбільшими постачальниками для України високоврожайних гібридів насіння соняшнику є США і Туреччина.

У вітчизняній цукровій галузі має місце висока волатильність обсягів виробництва – динаміка є нестабільною ($r = 0,045$). Попри це, в даному сегменті продовольчого ринку рівень самозабезпечення перевищує 100%. Зокрема в 2021р. – 114,6%. В питаннях сировинного забезпечення українська цукрова галузь удовлетворяється продукцією внутрішнього виробництва. Це традиційні цукрові буряки. Імпорт цукрової тростини та цукрових коренів – відсутній [229].

У джерелах постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств м'ясопереробної промисловості сталися помітні зміни (табл. 2.26, рис. 2.32). Перш за все слід відмітити позитивну тенденцію – впродовж досліджуваного пе-

ріоду мало місце стійке зростання надходження сировини на м'ясопереробні підприємства. За 21 рік даний показник зріс у 4,9 рази.

Таблиця 2.26

Надходження продукції тваринництва на м'ясопереробні підприємства, що займалися її переробкою, живою вагою, тис. тонн*

Джерело надходження	В середньому за період, років						
	2004-2006	2007-2009	2010-2012	2013-2015	2016-2018	2019-2021	2022-2024
Куплено у сільськогосподарських підприємств	292,4	351,3	383,8	414,0	316,9	275,4	355,4
Куплено у господарств населення	207,3	196,3	58,0	28,3	24,1	14,4	8,5
Надійшло на переробку власно вирощених переробними підприємствами тварин	155,4	628,6	923,9	1212,6	1314,6	1504,5	1519,1
Прийнято на давальницьких засадах	14,5	54,1	38,2	20,9	41,4	37,9	60,1
Всього	669,6	1230,3	1403,8	1675,8	1697,0	1832,2	1943,2

*розраховано автором за даними [176, 195]

Іншою помітною зміною стало суттєве скорочення надходження сировини від сільськогосподарських товаровиробників (2.32).

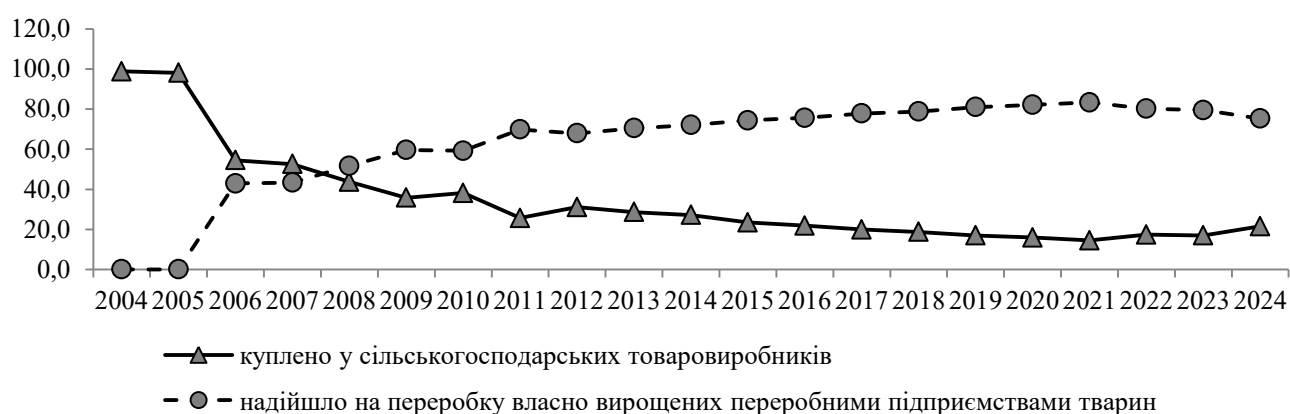

Рис. 2.32. Надходження продукції тваринництва на м'ясопереробні підприємства, купленої у сільськогосподарських товаровиробників та власно вирощеної переробними підприємствами, що займалися її переробкою, у % до усіх джерел постачання*

*побудовано автором за даними [176, 195]

Переважно за рахунок продукції, виробленої в господарствах населення – у 21,4 рази. Натомість, зросла квота власно виробленої переробними підприємствами сировини – з 0% в 2004р. до 83,3% у 2021р.

Як з'ясувалося, надзвичайно важким дослідницьким завданням є встановлення обсягів сировини, що надходить на вітчизняні м'ясопереробні підприємства по імпортних каналах постачання. Наразі в матеріалах Державної служби статистики України немає точної інформації, яка кількість живої худоби та м'яса первинної переробки надходить на вітчизняні м'ясопереробні заводи. Достеменно відомо лише про обсяги відповідного імпорту продукції за класифікацією УКТ ЗЕД. Ми припускаємо, що:

- серед живих тварин, що імпортуються, на забій надходить не племінна велика та мала рогата худоба, свині. Однак, якщо для коду 102000000 (велика рогата худоба, жива) вказуються тварини для забою (коди 102292100, 102294100, 102295100, 102296100, 102299100), то для кодів 103000000 (свині, живі) й 104000000 (вівці та кози, живі) такої деталізації немає. Крім того невідомо для яких цілей імпортуються не племінні тварини за кодом 101000000 (коні, віслюки, мули, лошаки, живі);

- серед м'яса первинної переробки, що імпортується, для подальшої переробки на вітчизняних підприємствах, надходить морожене м'ясо, субпродукти їстівні великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, віслюків, мулів або лошаків, свіжі, охолоджені або морожені (код 206000000), свинячий жир, який відокремлений від пісного м'яса, та жир свійської птиці, не витоплені та не виділені іншим способом, свіжі, охолоджені, морожені, солені або в розсолі (код 209000000). Однак, якщо для м'яса великої рогатої худоби є деталізація по мороженій продукції (код 202000000), то для м'яса малої рогатої худоби та свиней такої деталізації немає. Крім того, певна частина мороженого м'яса і субпродуктів, що хоча й не користується великим попитом серед населення, надходить на споживчий ринок.

Тому наша подальша оцінка є припущенням на основі непрямих даних.

Імпорт гіпотетичної сировини для вітчизняних м'ясопереробних заводів з моменту підписання угоди про Асоціацію Україна-ЄС постійно коливається (табл.

2.27). Наразі Україна не імпортує великої рогатої худоби для забою. Проте, у випадку з імпортом малої рогатої худоби та свиней не можна із впевненістю робити такого висновку із причин описаних вище.

Таблиця 2.27

Обсяги імпорту окремих видів тваринницької продукції, тис. тонн*

Назва і код товару згідно з УКТ ЗЕД	Рік										
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
М'ясо великої рогатої худоби, морожене (код 202000000)	1,8	1	1,3	0,9	1,1	0,9	1,4	1,9	0,79	2,1	2,5
Субпродукти їстівні... свіжі, охолоджені або морожені (код 206000000)	26,3	28,6	23,7	24,0	27,2	25,8	24,3	22,8	15,8	12,4	10,9
М'ясо та субпродукти птиці морожене за кодами:											
207120000	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0	0,6	0,5	0,2	0,1	0,6
207140000	53,6	55,7	74,4	106,8	121,5	122,8	99,5	111,3	70,9	56,2	41,2
207270000	7,2	5,4	8,8	11,4	8,7	7,9	7,3	7,1	3,5	2,8	2,4
207420000	0	0	0	0	0	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1	0,3
207450000	0	0	0	0	0	0	0	0,1	0	0	0
Свинячий жир... та жир свійської птиці... свіжі, охолоджені, морожені, солені або в розсолі (код 209000000)	70,4	56,5	45,0	53,6	59,9	46,5	35,7	34,8	31,3	24,5	14,7
Всього	159,4	147,3	153,3	196,8	218,6	204,1	169	178,9	122,6	98,2	72,6

*побудовано автором за даними [206]

Найбільше м'ясної продукції, як потенційної сировини для внутрішньої переробки, надходить за кодами: 206000000, 207140000 і 209000000.

Для того, щоб з'ясувати, яку частку імпорт займає у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи, живу масу сільськогоспо-

дарських тварин, що надійшли на м'ясопереробні підприємства необхідно перевести у забійну. Для цього використаємо усереднений коефіцієнт 0,5.

Отже, частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи в 2014-2024рр. коливалася в межах 7-25% (рис. 2.33).

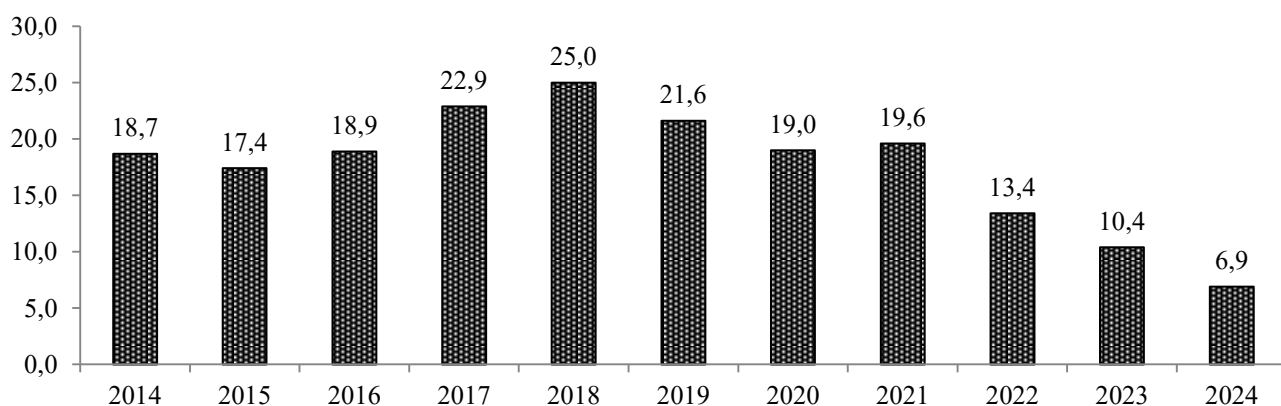

Рис. 2.33. Частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи, %*

*побудовано автором за даними [176, 195, 206]

Таким чином, в середньому 18% у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи займає імпорт.

Як показують подальші дослідження вирішальне значення у надходженні імпортової м'ясної сировини на українські переробні підприємства займають виробники країн ЄС:

- по коду 202000000 квота країн ЄС займає 98,9%. Найбільшими постачальниками були Австрія (59,2%), Литва (27,6%) і Польща (7%);
- по коду 206000000 квота країн ЄС займає 97,3%. Найбільшими постачальниками були Польща (46%), Нідерланди (12,8%), Франція (11,6%) і Швеція (6%);
- по коду 207140000 квота країн ЄС займає 98,9%. Найбільшими постачальниками були Польща (74,1%) і Угорщина (16,4%);
- по коду 207270000 квота країн ЄС займає 98,9%. Найбільшими постачальниками були Польща (72,2%) та Італія (6,8%);
- по коду 209000000 квота країн ЄС займає 100%. Найбільшими постачальниками були Польща (59,7%), Нідерланди (22,6%) та Іспанія (6,4%).

Як і у попередньому випадку, в джерелах постачання молочної сировини для вітчизняних підприємств молочної промисловості сталися помітні зміни (табл. 2.28, рис. 2.32).

Таблиця 2.28

Надходження молока на підприємства, що займалися його переробкою, тис. тонн*

Джерело надходження	В середньому за період, років						
	2004-2006	2007-2009	2010-2012	2013-2015	2016-2018	2019-2021	2022-2024
Куплено у сільськогосподарських підприємств	1759,3	1752,2	2302,5	2781,7	2640,1	2548,1	2444,8
Куплено у господарств населення	3578,4	3246,0	2235,6	1635,7	1175,2	712,7	335,2
Надійшло на перероблення молока, виробленого переробними підприємствами	0,0	42,4	30,5	21,8	27,2	19,4	6,6
Прийнято на давальницьких засадах	173,6	367,5	139,6	50,1	394,2	222,9	66,2
Всього	5511,3	5408,1	4708,2	4489,3	4236,7	3503,2	2969,5

*розраховано автором за даними [176, 197]

Перш за все слід відмітити негативну тенденцію – впродовж досліджуваного періоду мало місце стійке скорочення надходження сировини на молокопереробні підприємства. За 2004-2024 роки даний показник зменшився на 38,5%.

Іншою помітною зміною стало суттєве скорочення надходження сировини від господарств населення. За досліджуваний період її частка в структурі джерел надходжень молока на переробні заводи скоротилася з 67,4 до 7,6%. З одного боку – це позитивне явище. Адже відомою проблемою тваринницької продукції, що виробляється в господарствах населення є її невідповідність міжнародним стандартам якості. З іншого боку – це спричинило загострення дефіциту сировини для української молокопереробної промисловості. Позитивною тенденцією є збільшення надходження сировини від сільськогосподарських підприємств. За досліджуваний період її кількість зросла на 75%. Головною перевагою тваринницької продукції, що виробляється сільськогосподарськими підприємствами порівняно із

продукцією господарств населення є її відповідність міжнародними стандартами якості. Це означає, що за рівних інших умов готова молочна продукція вироблена із такої сировини може експортуватися в країни ЄС.

На відміну від попереднього кейса, кількість сировини, що виробляється переробними підприємствами незначна. Її частка коливається від 1 до 9%. Що вказує на значні невикористані резерви даного джерела молочної сировини для вітчизняної молочної промисловості.

В умовах суттєвого загострення проблеми дефіциту молочної сировини для вітчизняних підприємств, додатковим її джерелом є відповідний імпорт. Звісно, в силу біологічних особливостей сирого молока, Україна його не імпортує. На територію нашої країни, в числі іншого, ввозиться продукція отримана в результаті первинної переробки молочної сировини – пастеризоване молоко та вершки різної жирності. Про те, що ця продукція ввозиться для подальшої переробки може свідчити два факти: 1) в 2024р. ціна імпоротної продукції була суттєво нижчою, ніж відповідні ціни споживчого ринку. Наприклад, молоко та вершки, незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю від 1 до 6% ввозилися за митною ціною 30,07 грн. за 1 кг [206, 207]. Тоді як середньорічна ціна даної продукції на споживчому ринку становила 39,99 грн. за 1 кг [230]; 2) вказана продукція імпортується в тарі 2 та 2,5 л. Така тара вважається великою сімейною упаковкою, що не користується попитом серед пересічних споживачів. Більше 95% молока та вершків продаються в тарі 0,5 та 1 кг.

Обсяги імпорту окремих видів молочної продукції, що може мати подвійне призначення (продаж на споживчому ринку та подальша переробка) демонструють нестабільну динаміку (табл. 2.29). Їх частка у структурі молочної сировини, що надійшла на переробку за середніми показниками 2019-2024рр. не перевищує 1%. Найбільшим постачальником європейської молочної продукції на український ринок є Польща – в 2024р. її частка у відповідному українському імпорті становила більше 77%. Ще майже 8% припадає на Литву та Німеччину. А в цілому квота ЄС становить 90%.

Таблиця 2.29

Обсяги імпорту молока та вершків, не згущених та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин (401000000 за УКТ ЗЕД), тонн*

Назва і код товару згідно з УКТ ЗЕД	Рік										
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
З вмістом жи- рів не більш як 1 мас. %	-	1,5	-	1,3	1,2	0,1	4,1	10	2,3	1,8	0
З вмістом жи- рів понад 1 мас. %, але не більш як 6 мас. %	1443,7	34,4	77,9	142,9	480,2	2642,3	10084,4	11670,8	8281,2	3968,3	835,7
З вмістом жи- ру більш як 6 мас. %, але не більш як 10 мас. %	423,1	288,3	373,4	573,1	682,2	702,4	871,5	965,5	575,9	638,2	736,1
З вмістом жи- ру більш як 10 мас. %	479,8	83,3	135,1	119,2	162,1	252,6	2008,9	1722,3	526,4	517,5	448,8
Всього в екві- валенті моло- ка базисної жирності (3,4%), тис. тонн	5,3	1,2	1,8	2,2	3,1	5,9	24,3	24,4	13,0	8,6	5,2

*побудовано автором за даними [206]

2.3. Міжнародний досвід виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини

Для втілення кращих практик формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України, важливим етапом дослідження є вивчення існуючого досвіду виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини.

На відміну від попередніх підрозділів, в даній частині роботи ми сфокусуємо увагу на виробництві і розподілі двох ключових видів сільськогосподарської продукції – зернових і насінні (плодах) олійних культур. Адже саме ці види рослин-

ницької продукції стоять на початку ланцюгів вартості, всередині і кінці яких створюється високомаржинальна проміжна (тваринницька) та кінцева (продовольчі та непродовольчі товари) продукція з гранично високою часткою доданої вартості (рис. 2.34).

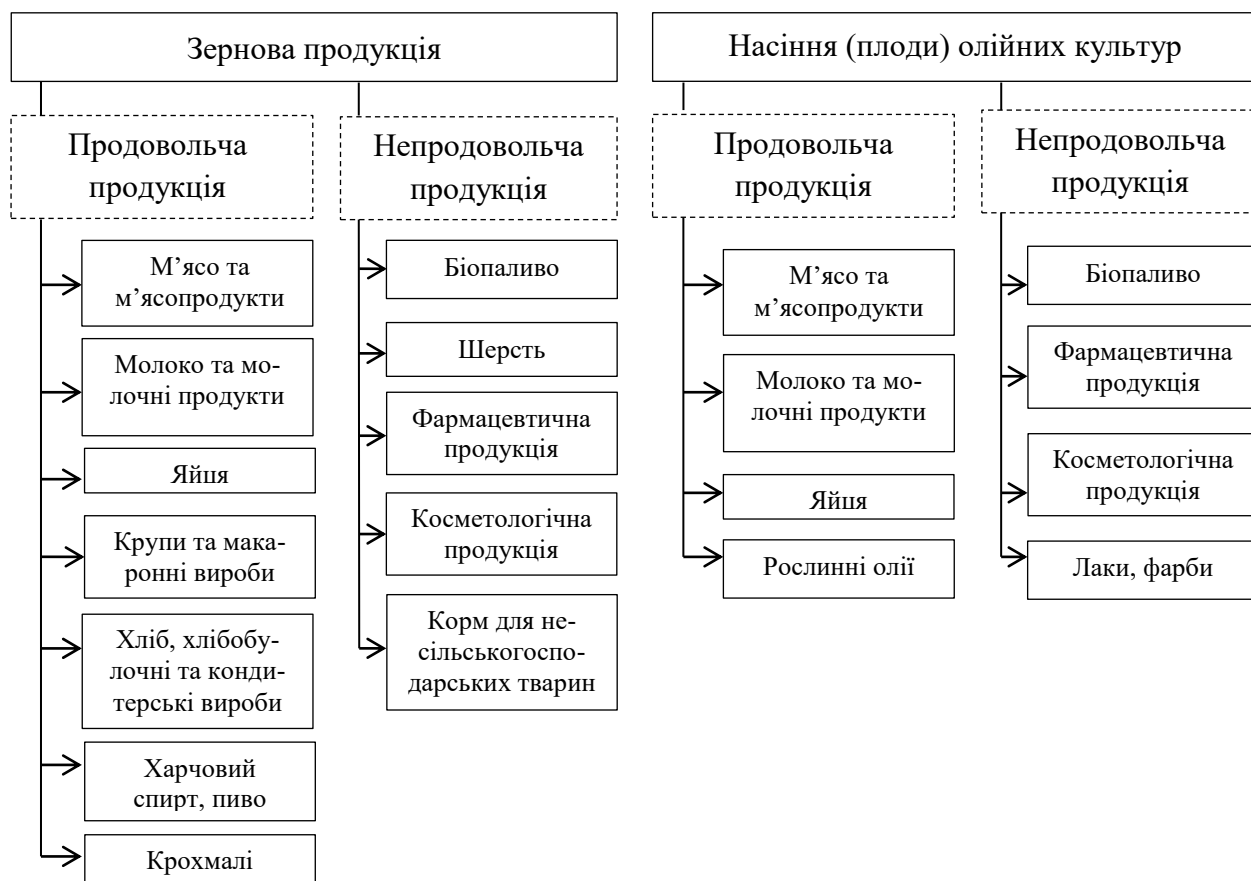

Рис. 2.34. Роль зернової продукції та насіння (плодів) олійних культур у формуванні ланцюга вартості в аграрному секторі економіки*

*власна розробка автора

Для вивчення міжнародного досвіду виробництва та розподілу зернової продукції, насіння (плодів) олійних культур, ми проаналізували відповідні баланси для країн, що є найбільшими виробниками та експортерами зернової продукції. Це Австралія, Аргентина, Бразилія, ЄС, Казахстан, Канада, Китай, США і Україна. В 2023р. на їх частку припало 71% світового експорту зерна і 87% світового експорту насіння (плодів) олійних культур [231]. Оскільки Україна входить до переліку таких країн, то отримані результати можна порівнювати та робити на їх

основі науково-обґрунтовані висновки. А саме – Україна забезпечує достатні обсяги внутрішнього споживання зернової та олійно-жирової сировини для вибудовування внутрішнього ланцюга вартості або ж не забезпечує.

В Австралії (табл. 2.32) виробництво зернової продукції демонструє стійку зростаючу динаміку – за досліджуваний період зростання склало 122,9% із середньорічним темпом приросту +0,86%.

Таблиця 2.32

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур Австралії в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	34657,4	32537,3	38481,9	40893,5
Імпорт, тис. т	142,5	184,8	184,2	456,2
Споживання, тис. т	12996,9	13717,2	13791,5	16359,4
Експорт, тис. т	20304,9	19635,4	25349,9	24904,5
Кінцеві запаси, тис. т	9652,6	8604,7	8201,0	7739,3
Споживання до виробництва, %	40,1	46,5	36,4	42,9
Споживання на душу населення, кг	661,8	641,8	582,2	636,5
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	1669,1	2038,3	3846,1	4128,6
Імпорт, тис. т	27,9	35,7	23,9	28,7
Споживання, тис. т	637,9	879,3	1023,7	1077,1
Експорт, тис. т	1047,3	1184,5	2794,6	3130,6
Кінцеві запаси, тис. т	17,5	89,2	193,2	121,1
Споживання до виробництва, %	39,6	51,4	27,4	29,9
Споживання на душу населення, кг	32,3	40,8	43,2	41,8

*розраховано автором за даними [231, 232]

Це дозволило підтримувати високий рівень споживання зернової продукції за усіма напрямками. Однак, середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +1,28 та 1,02% відповідно. Тому Австралія наростила обсяги імпорту зернової продукції впродовж останнього шестирічного періоду.

Низький показник відношення обсягів споживання до виробництва зернової продукції пояснюється особливостями структури тваринницької галузі Австралії – 63,6% м'яса забезпечують вівчарство та м'ясне скотарство. Економія зернових

кормів забезпечується за рахунок використання пасовищної технології годівлі овець та великої рогатої худоби. А також тим, що увесь обсяг високобілкового борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) використовується для годівлі сільськогосподарських тварин.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур також демонструє стійку зростаючу динаміку – за досліджуваний період зростання склало 200,1% із середньорічним темпом приросту +2,9%. Це дозволило підтримувати високий рівень споживання продукції за усіма напрямками. Оскільки середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +2,81 та 2,93% відповідно, то Австралія не потребувала збільшення обсягів відповідного імпорту.

В Аргентині (табл. 2.33) виробництво зернової продукції демонструє стійку зростаючу динаміку – за досліджуваний період зростання склало 244,5% із середньорічним темпом приросту +3,79%.

Таблиця 2.33

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур Аргентини в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	35006,2	40378,2	60956,4	88323,3
Імпорт, тис. т	22,6	16,0	16,5	17,0
Споживання, тис. т	15036,3	16867,0	27448,8	32672,1
Експорт, тис. т	19386,3	23666,7	33306,6	55282,5
Кінцеві запаси, тис. т	4449,5	4662,7	6795,3	8111,2
Споживання до виробництва, %	43,3	42,6	45,2	37,0
Споживання на душу населення, кг	395	417	639	717
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	37497,5	51750,3	56471,6	52886,2
Імпорт, тис. т	1084,9	648,4	459,5	3802,2
Споживання, тис. т	30769,1	40369,4	45395,7	43417,9
Експорт, тис. т	7469,6	12083,6	11456,4	13071,4
Кінцеві запаси, тис. т	4524,6	2053,1	4885,0	4170,8
Споживання до виробництва, %	81,6	78,5	81,8	82,5
Споживання на душу населення, кг	806	1000	1058	953

*розраховано автором за даними [231, 232]

Це дозволило підтримувати високий рівень споживання зернової продукції за усіма напрямками. Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +3,39 та 4,15% відповідно. Особливо високі темпи приросту виробництва в останній шестирічний період (+4,35%) дозволили Аргентині забезпечити одночасне збільшення споживання та експорту без зростання імпорту.

В Аргентині, як і у Австралії є ресурсні можливості комбінувати годівлю сільськогосподарської худоби за рахунок польового кормовиробництва і пасовищної годівлі. Тому в структурі виробництва м'яса майже 60% припадає на яловичину і телятину. Це суттєво знижує потребу у зерновій продукції для виробництва концентрованих кормів і дозволяє без втрат для внутрішніх потреб збільшувати відповідний експорт.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур також демонструє стійку зростаючу динаміку – за досліджуваний період зростання склало 178% із середньорічним темпом приросту +2,43%.

Це дозволило підтримувати високий рівень споживання олійної сировини за усіма напрямками. Однак, середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +2,78 та 4,49% відповідно. Тому Аргентина суттєво наростила обсяги імпорту відповідно продукції впродовж останнього шестирічного періоду.

В Бразилії (табл. 2.34) виробництво зернової продукції демонструє стійку зростаючу динаміку – за досліджуваний період зростання склало 232,7% із середньорічним темпом приросту +3,58%. Це дозволило підвищити рівень споживання зернової продукції за усіма напрямками майже вдвічі. Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +2,56 та 7,84% відповідно. Однак, в період з 2012 по 2023рр. темп приросту експорту уповільнився (+3,35%). Це дозволило забезпечити внутрішні потреби в зерновій продукції без суттєвого зростання імпорту.

В Бразилії, як і в Австралії та Аргентині, є ресурсні можливості комбінувати годівлю сільськогосподарської худоби за рахунок польового кормовиробництва і пасовищної годівлі. Тому в структурі виробництва м'яса майже 40% припадає на яловичину і телятину. Крім того, 50% високобілкового борошна та шротів з на-

сіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) використовується для годівлі сільськогосподарських тварин. Це суттєво знижує потребу у зерновій продукції для виробництва концентрованих кормів і дозволяє без втрат для внутрішніх потреб збільшувати відповідний експорт.

Таблиця 2.34

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур Бразилії в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	54866,8	73644,7	98345,2	119777,0
Імпорт, тис. т	7760,2	8153,3	9389,7	10056,7
Споживання, тис. т	58296,3	68706,5	79422,9	97187,3
Експорт, тис. т	4069,5	12380,7	27022,5	32346,7
Кінцеві запаси, тис. т	5378,5	9245,2	15566,4	17177,4
Споживання до виробництва, %	106,7	93,7	81,2	81,2
Споживання на душу населення, кг	321	355	389	455
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	48495,1	64714,4	100104,2	130835,9
Імпорт, тис. т	652,5	105,3	429,9	399,4
Споживання, тис. т	28863,2	38147,0	45114,5	52340,2
Експорт, тис. т	20207,4	27025,3	54970,5	78967,8
Кінцеві запаси, тис. т	2770,5	2482,0	2860,4	2119,3
Споживання до виробництва, %	59,7	59,1	45,7	40,0
Споживання на душу населення, кг	159	197	221	245

*розраховано автором за даними [231, 232]

Виробництво насіння (плодів) олійних культур також демонструє стійку зростаючу динаміку – за досліджуваний період зростання склало 356,9% із середньорічним темпом приросту +5,45%. Це дозволило підтримувати високий рівень споживання олійної сировини за усіма напрямками. Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +3,46 та 7,09% відповідно. В період з 2018 до 2023 темп приросту споживання уповільнився до +1,51% на рік. Це дозволило підтримувати високі темпи приросту експорту без суттєвого збільшення імпорту.

В ЄС (табл. 2.35) виробництво зернової продукції демонструє відносно стійку зростаючу динаміку ($r = 0,559$) – за досліджуваний період зростання склало 110,2% із середньорічним темпом приросту +0,41%.

Таблиця 2.35

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур ЄС в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	262889,4	264526,4	283351,1	284303,4
Імпорт, тис. т	14543,9	17547,0	21641,4	25711,5
Споживання, тис. т	250041,5	256706,6	260535,3	264215,2
Експорт, тис. т	27178,4	27891,4	43768,7	45832,0
Кінцеві запаси, тис. т	49840,6	41763,9	33612,8	41443,8
Споживання до виробництва, %	95,4	97,4	92,1	93,0
Споживання на душу населення, кг	579	584	587	590
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	18435,5	25024,4	29856,2	30152,4
Імпорт, тис. т	17035,8	16275,5	17716,8	20501,3
Споживання, тис. т	34218,0	40165,7	46147,8	49921,6
Експорт, тис. т	1013,6	1039,8	1151,0	1101,3
Кінцеві запаси, тис. т	1891,0	3084,0	3229,7	3233,0
Споживання до виробництва, %	187,8	161,1	155,3	166,0
Споживання на душу населення, кг	79	91	104	112

*розраховано автором за даними [231, 232]

Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +0,46 та 1,81% відповідно. Темпи приросту експорту випереджають темпи приросту виробництва в чотири рази. Тому ЄС імпортує зернову продукцію. Середній розмір квоти імпорту в 2018-2023рр. (до споживання) склав 9,7%. Однак, Європейський Союз імпортує кормове зерно, а експортує високомаржинальну рослинницьку продукцію – насіння та гібриди високоврожайних сортів зернових колосових і кукурудзи.

Споживання зерна в ЄС одне із найвищих у групі досліджуваних країн – 93% від обсягів виробництва. Хоча в абсолютному вимірі – це достатньо середній показник. Пояснюється це дуже високою щільністю населення ЄС.

Причиною високого показника споживання зерна є структура виробництва вторинної сировини – м'яса. В ЄС понад 80% в структурі відповідного виробництва припадає на свинину та курятину, які потребують значного використання концентрованих кормів. Цим же ж і пояснюється структура балансу борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) – в ЄС споживається майже 50 тис. т даної продукції половина якої імпортується. Тобто в альянсі власне борошно та шроти з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) повністю використовується для потреб європейського тваринництва.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур в ЄС демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,901$) – за досліджуваний період зростання склало 190,3% із середньорічним темпом приросту +2,71%. Це та імпорт дозволили підтримувати високий рівень споживання олійної сировини за усіма напрямками. Середньорічний темп приросту споживання склав +1,82% відповідно. В період з 2018 до 2023 темп приросту споживання уповільнився до +1,51% на рік. ЄС є нетто-імпортером насіння (плодів) олійних культур. Квота імпорту у споживанні в 2018-2023рр. склала 41,1%. ЄС є одним із головних глобальних споживачів насіння ріпаку, який використовується для виробництва біодизелю.

Експортується переважно дорога оливкова олія.

В Казахстані (табл. 2.36) виробництво зернової продукції демонструє відносно стійку зростаючу динаміку ($r = 0,539$) – за досліджуваний період зростання склало 171,9% із середньорічним темпом приросту +2,28%. Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +1,73 та 3,91% відповідно. Випереджаючий темп приросту експорту зумовив зменшення споживання зернової продукції в період з 2012 по 2023рр. А в останній шестирічний період внутрішні дефіцити довелося покривати за рахунок імпорту частка якого у споживання зросла з 1,9% в 2012-2017рр. до 13% в 2018-2023рр.

Квота експорту у виробництві зернової продукції Казахстану зростала впродовж усього досліджуваного період – в 2000-2005рр. вона становила 31%, в 2018-2023рр. – 51%. Можливість збільшувати обсяги зернового експорту Казахстану обумовлено ресурсними можливостями країни – у годівлі тварин використовується

ся пасовищна технологія. Тому 70% структури виробництва м'яса припадає на яловичину, телятину і баранину. Крім того, понад 60% виробленого борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) використовується для внутрішніх потреб – годівлі сільськогосподарських тварин.

Таблиця 2.36

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур Казахстану в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	13875,6	18412,5	17336,4	18402,6
Імпорт, тис. т	29,9	88,3	188,7	1326,9
Споживання, тис. т	8686,7	9864,0	10178,5	10194,4
Експорт, тис. т	4346,1	8297,9	8107,1	9356,9
Кінцеві запаси, тис. т	4979,7	5430,3	4200,2	4509,1
Споживання до виробництва, %	63,1	56,5	59,8	55,7
Споживання на душу населення, кг	581	620	584	536
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	269,0	506,9	1023,6	1526,5
Імпорт, тис. т	38,6	81,1	31,8	52,8
Споживання, тис. т	285,8	516,7	769,2	1101,5
Експорт, тис. т	15,1	63,8	268,6	490,4
Кінцеві запаси, тис. т	13,3	39,3	99,3	91,6
Споживання до виробництва, %	112,7	104,6	78,0	72,0
Споживання на душу населення, кг	19	33	44	58

*розраховано автором за даними [231, 232]

Виробництво насіння (плодів) олійних культур в Казахстані демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,974$) – за досліджуваний період зростання склало 14,5 разів із середньорічним темпом приросту +11,77%. Це дозволило втричі збільшити обсяги подушового споживання рослинних олій. А експорт зріс із 15,1 тис. т в 2000-2005рр. до 490,4 тис. т в 2018-2023рр.

В Канаді (табл. 2.37) виробництво зернової продукції демонструє відносно стійку зростаючу динаміку ($r = 0,678$) – за досліджуваний період зростання склало 122,2% із середньорічним темпом приросту +0,84%. Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +0,08 та 1,69% відповідно.

Таблиця 2.37

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур Канади в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	46641,6	49303,1	56371,8	59041,8
Імпорт, тис. т	3345,0	2374,7	1636,9	2849,3
Споживання, тис. т	30758,7	29667,3	29634,6	32209,9
Експорт, тис. т	18782,6	23130,8	28048,5	30032,5
Кінцеві запаси, тис. т	12188,6	10892,5	11204,4	8868,1
Споживання до виробництва, %	67,0	60,4	52,9	55,3
Споживання на душу населення, кг	978	888	832	841
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	9412,9	15687,4	24315,8	25391,6
Імпорт, тис. т	889,2	593,1	618,6	772,4
Споживання, тис. т	5584,2	7295,4	10867,1	12855,3
Експорт, тис. т	4704,7	9248,7	13671,5	13241,3
Кінцеві запаси, тис. т	1493,6	2101,6	2437,5	3288,5
Споживання до виробництва, %	49,6	59,0	56,3	52,2
Споживання на душу населення, кг	149	276	383	346

*розраховано автором за даними [231, 232]

В останньому шестирічному періоді темп приросту виробництва збільшився до +1,53% на рік, споживання до +0,84%, експорту до +1,76%. Темпи приросту експорту випереджають темпи приросту виробництва. Левова частка приросту виробництва зернової продукції спрямовується на експорт.

Темп зростання споживання свідчить, по суті, про його відносну сталість. І це не випадково, адже в Канаді – історично один із найвищих по даній групі країн показників подушового споживання зерна. Це обумовлено структурою виробництва вторинної сировини – м'яса: майже 70% припадає на свинину та курятину. Основою кормових раціонів птахів та свиней є концентровані корми на основі зерна. Додатковим фактором спрямування зернової продукції на експорт, є використання канадськими тваринниками високобілкового борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) для годівлі сільськогосподар-

ських тварин. Квота внутрішнього споживання даної продукції (до обсягів виробництва) в 2023р. становила 41%.

Імпорт не відіграє помітної ролі у внутрішньому споживанні зернової продукції – його квота коливається від 5 до 10%.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур в Канаді демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,919$) – за досліджуваний період зростання склало 273,5% із середньорічним темпом приросту +4,28%. Це дозволило вдвічі збільшити обсяги подушового споживання рослинних олій. А експорт зріс із у 2,6 рази.

Надзвичайно цікавим є досвід Китаю. Наразі він є найбільшим світовим виробником зернової продукції (табл. 2.38).

Таблиця 2.38

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур Китаю в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	354178,3	430830,3	534622,2	556634,7
Імпорт, тис. т	4835,4	4538,0	22125,8	40412,6
Споживання, тис. т	371155,5	422156,4	527070,0	596443,9
Експорт, тис. т	11474,9	3176,7	919,4	2542,9
Кінцеві запаси, тис. т	224882,1	192269,3	339773,1	387508,2
Споживання до виробництва, %	105,2	98,0	98,5	107,2
Споживання на душу населення, кг	289	318	383	423
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	39656,7	39444,3	40651,6	47668,8
Імпорт, тис. т	20165,5	45928,4	80212,9	101388,6
Споживання, тис. т	58869,1	82575,4	120570,7	146650,3
Експорт, тис. т	965,8	946,3	813,7	911,1
Кінцеві запаси, тис. т	5834,3	13459,5	15448,2	19342,5
Споживання до виробництва, %	148,1	209,1	296,0	307,6
Споживання на душу населення, кг	46	62	88	104

*розраховано автором за даними [231, 232]

Динаміка зростання виробництва є стійкою ($r = 0,952$). За досліджуваний період обсяги виробництва зросли на 145,1% із середньорічним темпом приросту +1,56%. Впродовж останнього шестирічного періоду Китай перетворився із нетто-

експортера на нетто-імпортера зернової продукції. Динаміка зростання імпорту зерна в 2000-2023рр. склала 13,6 рази. Натомість експорт скоротився на 80%. В сукупності, збільшення виробництва й імпорту та зменшення експорту, дозволило збільшити обсяги споживання зерна на 61,4%. Враховуючи чисельність населення даної країни, це все одно не забезпечило подушового споживання зерна на рівні розвинутих країн. Тому, найімовірніше, Китай продовжить, описану вище, модель аграрної політики на ринку зерна. Адже в структурі виробництва м'яса Китаю майже 90% припадає на свинину та курятину, які потребують значної кількості концентрованих кормів на основі зерна. З високою ймовірністю можна припустити, що Китай намагається побудувати внутрішній ланцюг вартості, спрямований на виробництво вторинної сировини (тваринницька продукція) та кінцевої продукції з гранично високою часткою доданої вартості.

Додатковим аргументом на користь даного припущення є використання Китаєм власних ресурсів борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці). Вони повністю використовуються для внутрішнього споживання – годівлі сільськогосподарських тварин.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур в Китаї демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,79$) – за досліджуваний період зростання склало 127,2% із середньорічним темпом приросту +1,0%. Китай є нетто-імпортером насіння та плодів олійних культур. За досліджуваний період імпорт збільшився майже у сім разів. Разом із незначними обсягами експорту це дозволило втричі збільшити споживання продукції.

В США (табл. 2.39) виробництво зернової продукції демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,852$) – за досліджуваний період зростання склало 135,7% із середньорічним темпом приросту +1,28%. Середньорічний темп приросту споживання і експорту склали +1,61 та 0,09% відповідно. Особливо помітним було коригування зернового експорту США в останній шестирічний період – мінус 0,75% щорічного уповільнення. Це дало можливість збільшити обсяги споживання зернової продукції як у відносному, так і в абсолютному вираженні.

Таблиця 2.39

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур США в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	341731,6	391136,9	426840,7	441894,2
Імпорт, тис. т	4753,4	6147,8	8004,4	6581,3
Споживання, тис. т	261958,9	314345,0	345446,4	360401,0
Експорт, тис. т	85125,3	86767,5	82854,6	91257,1
Кінцеві запаси, тис. т	63902,7	59083,0	71124,5	72444,5
Споживання до виробництва, %	77,0	80,5	81,3	81,6
Споживання на душу населення, кг	907	1029	1081	1088
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	80743,1	87741,2	108457,6	120653,9
Імпорт, тис. т	512,5	1117,9	1769,8	1136,0
Споживання, тис. т	52543,3	53702,1	59059,2	67485,9
Експорт, тис. т	27922,5	36543,0	49830,9	55057,0
Кінцеві запаси, тис. т	7241,4	7330,5	6935,3	10893,0
Споживання до виробництва, %	65,2	61,6	54,9	56,3
Споживання на душу населення, кг	182	176	185	204

*розраховано автором за даними [231, 232]

Курс на розширення виробництва за рахунок внутрішнього ланцюга вартості підтверджується і розподілом високобілкового борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) – понад 80% (від обсягів виробництва) спрямовується на годівлю сільськогосподарських тварин. Це та територіальний ресурс дозволили США стати одним із найбільших світових виробників м'яса. Поєднуючи пасовищну годівлю та кормовиробництво на основі зернової продукції, в США щорічно виробляють більше 10 млн. т свинини, понад 11 млн. т яловичини і телятини та майже 20 млн. т м'яса птахів.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур в США демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,901$) – за досліджуваний період зростання склало 162,8% із середньорічним темпом приросту +2,05%. Це дозволило збільшити обсяги подушового споживання на 31,7%. А експорт зріс у 2,1 рази. Щорічний темп приросту експорту (+3,14%) випереджає темп приросту виробництва, тому США

в досліджуваному періоді збільшили імпорт олійної сировини в 2,7 рази. Хоча квота імпорту у споживанні не перевищує 2%.

В Україні (табл. 2.40) виробництво зернової продукції демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,803$) – за досліджуваний період зростання склало 210,4% із середньорічним темпом приросту +3,15%.

Таблиця 2.40

Показники балансу зерна та насіння (плодів) олійних культур України в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Зерно				
Виробництво, тис. т	33166,9	42798,4	59788,2	66133,9
Імпорт, тис. т	997,2	193,8	181,3	165,7
Споживання, тис. т	25441,9	27023,8	24864,3	21147,7
Експорт, тис. т	7731,4	15398,4	35663,4	43808,3
Кінцеві запаси, тис. т	5404,4	8387,3	9751,9	13583,9
Споживання до виробництва, %	81,2	65,8	42,4	33,4
Споживання на душу населення, кг	529	585	549	508
Насіння (плоди) олійних культур				
Виробництво, тис. т	4026,7	9793,3	17297,2	21657,7
Імпорт, тис. т	16,5	16,5	33,5	43,6
Споживання, тис. т	3453,7	7424,3	13427,8	17018,1
Експорт, тис. т	581,5	2324,3	3958,2	4473,1
Кінцеві запаси, тис. т	67,7	230,2	381,8	1305,3
Споживання до виробництва, %	86,3	76,5	77,7	78,7
Споживання на душу населення, кг	72	161	297	408

*розраховано автором за даними [231, 232]

Разом з тим Україна є єдиною країною в досліджуваній групі у якій має місце скорочення споживання зерна. За період 2000-2023рр. споживання зменшилося на 8,41%, із середньорічним темпом скорочення -0,37%. Головною причиною скорочення споживання є безпрецедентне збільшення експорту – за досліджуваний період він зріс у 19,8 рази. Отже, внутрішній ринок програє конкурентну боротьбу зовнішньому за зерновий ресурс. Зернова галузь України включена в глобальний ланцюг вартості, як постачальник дешевої сировини для закордонних підприємств. Це завдає суттєвих економічних збитків. Адже альтернативна вартість

українського зерна, при умові його включення у внутрішній ланцюг вартості, є набагато вищою – ціна вторинної сировини (тваринницька продукція) та кінцевих товарів вироблених із зерна є в рази більшою, ніж ціна його експорту.

Виробництво насіння (плодів) олійних культур в Україні також демонструє стійку зростаючу динаміку ($r = 0,97$) – за досліджуваний період зростання склало 5,96 рази. Це дозволило збільшити обсяги споживання у 6,9 рази. А експорт зріс у 3,8 рази. Щорічний темп приросту споживання і експорту (+7,78%) дещо випереджає темп приросту виробництва (+7,73%), тому Україна в досліджуваному періоді збільшили імпорт олійної сировини у 8,7 рази. Хоча квота імпорту у споживанні не перевищує 0,5%.

Попри очевидні успіхи України у розвитку внутрішнього ланцюга вартості в частині виробництва та переробки насіння соняшнику, відкритою проблемою залишається побудова внутрішнього ланцюга вартості у частині ріпакового виробництва – наразі понад 90% вирощеного в країні насіння ріпаку експортується. На мікрорівні - це втрата вищої альтернативної вартості (біодизель, харчова ріпакова олія тощо), на макрорівні - завдання шкоди енергетичній безпеці країни.

Ще одним суттєвим недоліком у побудові внутрішнього ланцюга вартості України є структура балансу борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) (2.41).

Таблиця 2.41

Показники балансу борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці) України в 2000-2023рр., в середньому за період*

Показник	Період, роки			
	2000-2005	2006-2011	2012-2017	2018-2023
Виробництво, тис. т	1095,7	3011,0	5866,3	7467,1
Імпорт, тис. т	84,0	73,3	45,0	29,5
Споживання, тис. т	305,7	847,7	1813,8	2108,0
Експорт, тис. т	892,5	2208,3	4063,8	5391,1
Кінцеві запаси, тис. т	49,8	125,8	256,3	392,0
Споживання до виробництва, %	27,9	28,2	30,9	28,2

*розраховано автором за даними [231]

Це високобілкові продукти, що використовуються як корм для годівлі сільськогосподарської худоби. Не зважаючи на те, що їх виробництво збільшилося більше, ніж у 10 разів, частка яка спрямовується на споживання становить менше третину обсягів виробництва. Натомість більше 70% даної продукції експортується. Переважно в ЄС, де використовується для годівлі сільськогосподарських тварин.

Додатковим аргументом на користь припущення про проблеми включення вітчизняного зернового виробництва у внутрішній ланцюг вартості є аналітичне групування досліджуваних країн за двома групувальними ознаками: «споживання зерна на душу населення у звітному періоді, кг» і «споживання зерна до його виробництва у звітному періоді, %» (табл. 2.42).

Таблиця 2.42

Аналітичне групування країн-експортерів зерна за ознаками «споживання зерна на душу населення у звітному періоді, кг» і «споживання зерна до його виробництва у звітному періоді, %» в 2023р.*

Споживання зерна на душу населення у звітному періоді, кг	Країна	Споживання зерна до його виробництва у звітному періоді, %	Країна
від 400 до 600	Бразилія, ЄС, Казахстан, Китай, Україна	від 30 до 50	Австралія, Аргентина, Україна
від 600 до 800	Австралія, Аргентина, Канада	від 50 до 80	Казахстан, Канада
більше 800	США	більше 80	Бразилія, ЄС, Китай, США

* побудовано автором за даними [231, 232]

Як бачимо, в обох випадках Україна перебуває у групах із найнижчим значенням групувальної ознаки.

Негативна тенденція із включенням вітчизняного зернового виробництва у внутрішній ланцюг вартості і в цілому позитивна тенденція із відповідним включенням вітчизняного виробництва насіння (плодів) олійних культур формулюють

логічне запитання - яке місце займає Україна у глобальному аграрному ланцюгові вартості, постачальник сировини чи напівфабрикатів і готової продукції? Для того, щоб дати на нього відповідь, для початку необхідно з'ясувати ким є Україна - нетто-імпортером продовольства чи нетто-експортером продовольства. Для цього необхідно відслідкувати фактичні значення обсягів агропродовольчого експорту та імпорту за попередній період. На нашу думку, в якості попереднього необхідно брати період, починаючи з 2008р. – року коли Україна членом СОТ.

Як видно з даних табл. 2. 43, Україна є нетто-експортером агропродовольчої продукції.

Таблиця 2.43

Експорт, імпорт та сальдо торгівлі України агропродовольчою продукцією, млрд.

дол.*

Показник	В середньому за період, років					
	2008-2010	2011-2013	2014-2016	2017-2019	2020-2022	2023-2024
Експорт	10,1	15,9	15,5	19,5	24,4	23,4
Імпорт	5,7	7,4	4,5	5,0	6,8	7,3
Сальдо	4,4	8,6	11,0	14,5	17,7	16,0

* розраховано авторами за даними [206]

Тенденція зростання позитивного сальдо такої торгівлі має високий рівень стійкості – $r = 0,943$ (рис. 2.35).

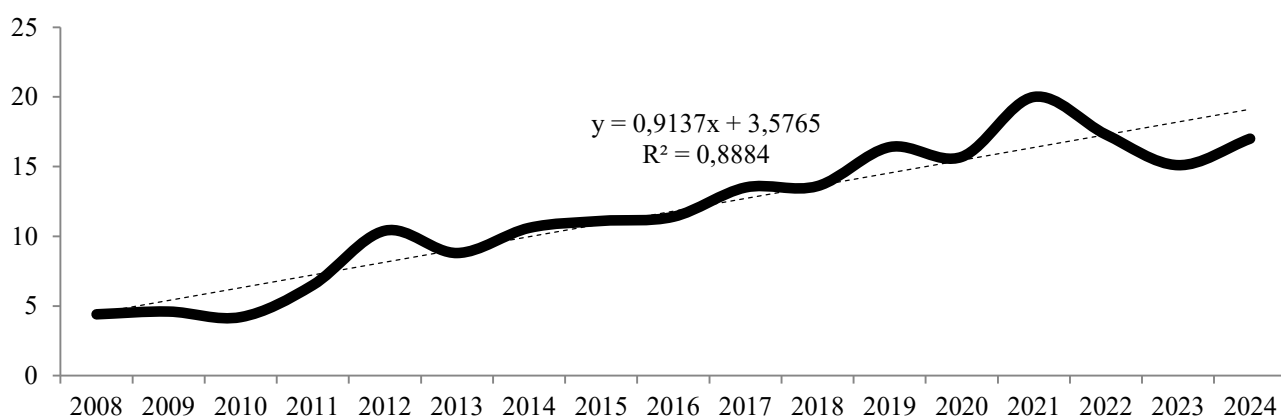

Рис. 2.35. Сальдо торгівлі України агропродовольчою продукцією, млрд. дол.*

* побудовано авторами за даними [206]

Показово, що навіть в 2022р., не зважаючи на повномасштабне військове вторгнення росії та блокування чорноморських транспортних коридорів, обсяги відповідного експорту склали 23,4 млрд. дол. Це на 15,6% менше, ніж в 2021р., проте на 5,6% більше, ніж у доковідному (пандемія COVID-19) 2019р.

Наступний крок – з'ясування експортної спеціалізації агропродовольчого сектору економіки країни за критерієм ступеня обробки продукції, що продається на світовому ринку. В даному контексті важливо зауважити, що трьома найважливішими ланками глобального ланцюга вартості у виробництві продовольства є:

- › I ланка або початок ланцюга – виробництво сільськогосподарської сировини першої стадії: зерно, насіння та плоди олійних культур, свіжі плоди рослин, цукрова тростина, жива худоба тощо;

- › II ланка – виробництво сільськогосподарської сировини другої стадії: туші та напівтуші тварин (м'ясо охолоджене або м'ясо глибокої заморозки), цукор-сирець, молочні вершки, сухе молоко, жир-сирець, виноматеріали тощо;

- › III ланка – напівфабрикати та готова до споживання їжа.

Зрозуміло, що найменша частка доданої вартості знаходиться на початку ланцюга – у сільськогосподарській сировині першої стадії, найбільша – у напівфабрикатах та готовій до споживання їжі. Отже, експортну спеціалізацію можна визначити за часткою в структурі експорту відповідної продукції:

- сировини першої стадії;
- сировини другої стадії, харчових напівфабрикатів та готової їжі.

До харчових напівфабрикатів відносяться усі види агропродовольчої продукції, яку можна споживати у сирому вигляді або довести до стану готової їжі в побутових умовах: розроблене охолоджене та заморожене м'ясо, яйця, охолоджена та заморожена риба, свіжі (сушені, копчені, заморожені) плоди, коренеплоди, горіхи, борошно, крупи, макарони, жири тваринного та рослинного походження і т.д.

Для відповідного групування агропродовольчої продукції, використаємо український класифікатор товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД):

- 1) сировина першої стадії:

- 01 живі тварини;
- 06 живі рослини та продукти квітництва;
- 10 зернові культури;
- 12 насіння і плоди олійних культур;
- 13 камеді, смоли;
- 14 інші продукти рослинного походження;

2) сировина другої стадії, харчові напівфабрикати і готова їжа:

- 02 м'ясо та харчові субпродукти;
- 03 риба і ракоподібні;
- 04 молоко та молочні продукти, яйця; мед;
- 05 інші продукти тваринного походження;
- 07 овочі, коренеплоди;
- 08 їстівні плоди і горіхи; цитрусові;
- 09 кава, чай, прянощі;
- 11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості;
- III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження;
- IV. Готові харчові продукти [206].

Експортну спеціалізацію аграрного сектору економіки України пропонуємо оцінювати за допомогою показника «коефіцієнт експортної спеціалізації»:

$$C_{ES} = \frac{\sum E_{sfr+rm}}{\sum E_{frm}} (2.1),$$

де: $\sum E_{sfr+rm}$ – вартісна величина експорту сільськогосподарської сировини другої стадії, харчових напівфабрикатів та готової їжі;

$\sum E_{frm}$ – вартісна величина експорту сільськогосподарської сировини першої стадії.

Якщо $C_{ES} > 1$, то експортна спеціалізація аграрного сектору економіки України – це постачання на глобальний продовольчий ринок сільськогосподарської сировини другої стадії, напівфабрикатів та готової до споживання їжі.

Якщо $C_{ES} < 1$, то експортна спеціалізація аграрного сектору економіки України – це постачання на глобальний продовольчий ринок продовольчої сировини першої стадії.

Отже, глобальна спеціалізація аграрного сектору економіки України змінювалася впродовж аналізованого періоду – із постачальника сировини другої стадії, напівфабрикатів та готової до споживання їжі, він поступово перетворюється на постачання сировини першої стадії (табл. 2.44).

Таблиця. 2.44

Визначення коефіцієнта експортної спеціалізації аграрного сектору економіки України*

Показник	В середньому за період, років					
	2008-2010	2011-2013	2014-2016	2017-2019	2020-2022	2023-2024
Експорт сировини, млрд. дол. США	4,4	7,4	7,9	10,1	13,1	15,6
Експорт харчових напівфабрикатів та готової їжі, млрд. дол.	5,7	8,5	7,6	9,4	11,4	11,3
<i>Коефіцієнт експортної спеціалізації</i>	1,3	1,1	1,0	0,9	0,9	0,7

*розраховано авторами за даними [206]

Це погіршення умов торгівлі, оскільки Україна збільшує торгівлю продукцією з найнижчою часткою доданої вартості. В глобальному продовольчому ланцюгові така продукція має найнижчу ціну. По мірі зростання ступеня обробки на кожному наступному етапі ланцюга, споживна цінність продукту зростає – це головна причина збільшення цінової надбавки за одиницю продукції.

Нажаль, посилення сировинної орієнтації українського агропродовольчого експорту демонструє відносно стійку динаміку – $r = 0,699$ (рис. 2.36).

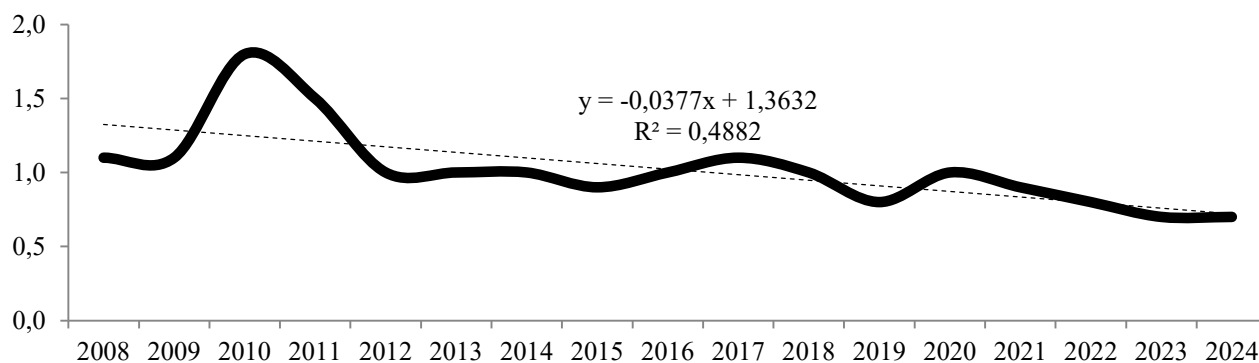

Рис. 2.36. Динаміка фактичних значень коефіцієнта експортної спеціалізації аграрного сектору економіки України в 2008-2024рр.*

*побудовано авторами за даними [206]

Вирішення виявленої проблеми передбачає:

1) прикладання зусиль для розвитку у глобальному ланцюгові вартості. Для цього Україна має розширювати свою присутність у таких сегментах глобального продовольчого ринку, як харчові напівфабрикати і готова їжа;

2) підвищення ємності внутрішнього продовольчого ринку [193].

Для того, щоб обидва підходи були реалізовані необхідно забезпечити суттєве підвищення внутрішнього продовольчого попиту та стимулювання розвитку вітчизняної харчової промисловості [229].

Висновки до 2 розділу

1. Виробництво сільськогосподарської продукції усіма категоріями товаровиробників до моменту відновлення широкомасштабного російського вторгнення демонструвало зростаючу динаміку із середньорічним темпом приросту +0,16% за період 1991-2021рр. Однак, позитивна тенденція була перервана відновленням бойових дій в російсько-українській війні – в 2022р. падіння обсягів виробництва склало 25%.

2. Вплив війни на виробництво в розрізі ключових галузей сільського господарства виявився неоднаковим: в 2022р. обсяги виробництва рослинницької продукції скоротилися на 28%, тваринницької – лише на 12%. Головна причина – орієн-

тація виробників рослинницької продукції на зовнішній, а тваринницької продукції на внутрішній ринок.

3. Вплив війни на виробництво в розрізі ключових категорій виробників сільськогосподарської продукції виявився теж неоднаковим: в 2022р. обсяги виробництва в секторі господарств населення, які повністю зорієнтовані на внутрішній ринок, скоротилися на 18,6%, а в секторі сільськогосподарських підприємств – на 28%.

4. В період з 1990 по 2022рр. спостерігається зростання посівних площ технічних культур. Це відбувається за рахунок збільшення посівів: соняшнику – з 1636 до 6622 тис. га, сої – з 93 до 1006 тис. га, ріпаку – з 90 до 1311 тис. га. Скорочуються площі посівів під високомаржинальних цукровим буряком (фабричним) – з 1607 до 227 тис. га.

5. Понад 70% насіння соняшнику спрямовується на переробку на внутрішньому ринку, на експорт реалізується менше 1%.

6. Скорочуються площі посівів під високомаржинальними картоплею та овоче-баштанними культурами; зменшуються площі насаджень високомаржинальних плодово-ягідних культур та винограду. Лише завдяки суттєвому підвищенню урожайності плодово-ягідних культур, починаючи з 2000р. відбувається збільшення виробництва відповідної продукції. Однак, цього недостатньо для забезпечення внутрішніх продовольчих потреб у відповідній продукції – в 2021р. рівень самозабезпечення плодами, ягодами та виноградом становив 79,3%. Частка імпорту у внутрішньому споживанні плодів, ягід та винограду коливається в межах 30%.

7. У переважній більшості тваринницьких галузей продовжується спад виробництва. Найбільше скорочення спостерігається у вітчизняному скотарстві: виробництво яловичини та телятини скоротилося у 7,4 рази, молока – у 3,2 рази. Єдиними тваринницькими галузями, в яких спостерігається стійка тенденція до збільшення обсягів виробництва, є свинарство і м'ясне птахівництво.

8. Стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин – одне із ключових завдань державної аграрної політики, спрямованої на формування й розвиток лан-

цюга вартості. Тому що вирощування худоби забезпечує збільшення доданої вартості – тваринницька продукція це сировина другої стадії, що володіє відносно вищою часткою доданої вартості порівняно із рослинницької продукцією, яка є сировиною першої стадії.

9. Господарства населення України відіграють важливу роль у функціонуванні і розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки: у рослинництві майже увесь обсяг виробництва високомаржинальних видів продукції здійснюється у господарствах населення; у тваринництві, за виключенням м'яса (у забійній вазі), на господарства населення припадає більша частка виробництва основних видів продукції.

10. В період з 1995 до 2021р. сформувалася стійка тенденція зменшення збуту зерна на внутрішньому ринку та збільшення його збуту на зовнішньому ринку. За останніх 18р. використання зерна для годівлі худоби скоротилося на 28,3%. Має місце збільшення обсягів використання зерна для переробка на нехарчові цілі на 32,2%. За останніх 18р. використання зерна для виготовлення продуктів харчування та їх реалізації на внутрішньому ринку зменшилося на 35,6%.

11. Переробка картоплі на харчові цілі зменшується лише через скорочення чисельності постійного населення України. За період 2004-2021рр. переробка картоплі на нехарчові цілі зросла у 5,8 рази. Має місце незначне скорочення використання картоплі для годівлі сільськогосподарських тварин – на 3,9%.

12. В досліджуваному періоді збільшилася реалізація овочів та баштанних культур на внутрішньому ринку, а також їх використання для годівлі тварин. На експорт спрямовується не більше 3% від виробництва.

13. Проблемним сегментом аграрного сектору економіки є виробництво та переробка плодів, ягід і винограду - баланс даного виду продукції є дефіцитним: Україна забезпечує себе ним в середньому на 80% від потреби. Однією із головних причин високих обсягів імпорту плодово-ягідної продукції та винограду, а також недостатніх обсягів їх власного виробництва є дефіцит сучасних плодосховищ.

14. У секторі виробництва тваринницької сировини для м'ясопереробних підприємств вітчизняної харчової промисловості спостерігається негативна тенденція – і сільськогосподарські підприємства, і господарства населення зменшують обсяги виробництва, а отже і реалізації тваринницької продукції, яку вони збувають переробним підприємствам.

15. Наразі неможливо з'ясувати структуру внутрішніх каналів збуту тваринницької продукції сільськогосподарськими підприємствами - чинна форма представлення офіційної статистичної інформації не дозволяє виокремити із загальної кількості сільськогосподарських підприємств, ті які є структурними частинами компаній холдингового типу і збувають свою продукцію виключно для промислової переробки. Тобто, не зрозуміло яку кількість тваринницької продукції збувають сільськогосподарські підприємства, які є незалежними юридичними особами (не входять до агрохолдингів), по альтернативних каналах збуту.

16. Понад 90% тварин, вирощених в господарствах населення, реалізується на внутрішньому ринку приватним заготівельникам та самостійно, Близько 10% реалізується за іншими каналами збуту.

17. Впродовж аналізованого періоду (2004-2021рр.) обсяги реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами молокопереробним заводам зросло на 50,2%. Натомість господарства населення за цей же період зменшили реалізацію молока молокопереробним заводам на 84,3%.

18. Не зважаючи на позитивні загальні показники динаміки виробництва в переробній промисловості, тут має місце спад виробництва - за період 2000-2022рр. обсяг виробництва продукції зріс більш, ніж удвічі, із середньорічним темпом приросту +3,2%. Однак, такий приріст був сформований в 2000-2007 роках, коли обсяги випуску продукції в кожному звітному році були вищими, ніж у попередньому. Наразі у переробній промисловості України спостерігається сильні коливання виробництва на тлі високого рівня невизначеності.

19 Вітчизняні підприємства борошномельно-круп'яної, крохмале-патокової, спиртової, лікеро-горілчаної, пивної та комбікормової галузей повністю забезпечені зернової сировиною внутрішнього виробництва. Частка імпортного зерна ко-

ливається в межах 0,5% до обсягів внутрішнього виробництва та не перевищує 2% від обсягів внутрішнього використання. незначні обсяги імпорту формуються за рахунок екзотичних для нашої країни видів зерна, насамперед рису, та насіннєвої продукції.

20. Не зважаючи на суттєве зростання імпорту картоплі в 2019-2021рр., її частка у забезпеченні внутрішніх потреб економіки залишається низькою – меншою 2%. Вітчизняні підприємства, що займаються переробкою картоплі на харчові та не харчові цілі, повністю забезпечують себе сировиною внутрішнього виробництва.

21. Український імпорт овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) демонструє нестабільну динаміку. Однак, не зважаючи на його зростання впродовж 2019-2021рр., частка імпортової продукції не перевищує 4% до обсягів виробництва та внутрішнього використання. Цей факт, а також порівняння внутрішніх та імпортованих цін на дану продукцію дозволяють з високою ймовірністю припустити, що українські овочеконсервні заводи задовольняють свої потреби у сировині за рахунок внутрішніх джерел постачання.

22. Частка імпорту у внутрішньому використанні плодово-ягідної та виноградарської продукції коливається в межах 35-40%. Відповідно, власної продукції не вистачає не лише для кінцевих споживачів, але й для промислових.

23. Олійно-екстракційна галузь харчової промисловості України повністю забезпечена сировиною для виробництва готової продукції – соняшникової олії.

24. Українська цукрова галузь у повному обсязі забезпечується сировиною внутрішнього виробництва. Це традиційні цукрові буряки. Імпорт цукрової тростини та цукрових коренів – відсутній.

25. У джерелах постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств м'ясопереробної промисловості сталися помітні зміни: 1) суттєве скоротилося надходження сировини від сільськогосподарських товаровиробників, переважно за рахунок продукції, виробленої в господарствах населення – у 15,1 рази; 2) зросла квота власно виробленої переробними підприємствами сировини – з 0%

в 2004р. до 83,3% у 2021р.; частка імпорту у структурі джерел надходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи в 2014-2024рр. коливалася в межах 7-25%.

26. В джерелах постачання молочної сировини для вітчизняних підприємств молочної промисловості сталися помітні зміни: 1) на 84% скоротилося надходження сировини від господарств населення; 2) на 50% зросло надходження сировини від сільськогосподарських підприємств; 3) частка власно виробленої переробними підприємствами сировини коливається від 1 до 9%; 4) імпорт молочної сировини відбувається у вигляді пастеризованого молока та вершків різної жирності. Оцінити точну кількість імпорту сировини не видається можливим адже вказана продукція може використовуватися і як кінцева, і як проміжна.

27. Угода про асоціацію Україна-ЄС в частині поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) в цілому справила позитивний вплив на розвиток аграрного сектору економіки України – обсяги агропродовольчого експорту суттєво зросли. Ріст імпорту до ЄС української агропродукції в 2022-2023 роках пояснюється тимчасовою відміною з 2022 року імпортних квот і мит для підтримки економіки України в умовах повномасштабної війни з РФ. Режим безмитної торгівлі Євросоюзу з Україною діє до 5 червня 2025р. Проте, через масові протести європейських фермерів проти імпорту в Євросоюз української агропродукції в червні 2024 року введено квоти на чутливі для європейських фермерів товари: цукор, м'ясо птиці і яйця.

28. Україна має нерівні умови доступу до ринку ЄС по таких видах продукції: 1) м'ясні продукти; 2) молочні продукти; 3) хліб, хлібобулочні та борошняні вироби; 4) цукор. Безмитне ввезення української продукції діє лише в межах квот абсолютні розміри яких настільки малі, що по більшості продукції ліміти використовуються менш, ніж за півроку. Натомість європейські виробники мають безперешкодний доступ до усіх сегментів українського продовольчого ринку.

29. Міжнародні порівняння дали змогу встановити, що Україна – єдина із найбільших країн-експортерів зерна, яка впродовж періоду 2000-2023рр. скоротила абсолютне та відносне споживання зерна. Головною причиною скорочення

споживання є безпрецедентне збільшення експорту – за досліджуваний період він зріс у 19,8 рази. Це означає, що внутрішній ринок програє конкурентну боротьбу зовнішньому за зерновий ресурс. Зернова галузь України включена в глобальний ланцюг вартості, як постачальник дешевої сировини для закордонних підприємств. Це завдає економічних збитків. Адже альтернативна вартість українського зерна, при умові його включення у внутрішній ланцюг вартості, є набагато вищою – ціна вторинної сировини (тваринницька продукція) та кінцевих товарів вироблених із зерна є в рази більшою, ніж ціна його експорту.

30. Відкритою проблемою залишається побудова внутрішнього ланцюга вартості у частині ріпакового виробництва – наразі понад 90% вирощеного в країні насіння ріпаку експортується. На мікрорівні - це втрата вищої альтернативної вартості (біодизель, харчова ріпакова олія тощо), на макрорівні - завдання шкоди енергетичній безпеці країни.

31. Суттєвим недоліком у побудові внутрішнього ланцюга вартості України є структура балансу борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці). Це високобілкові продукти, що використовуються як корм для годівлі сільськогосподарської худоби. Не зважаючи на те, що їх виробництво збільшилося більше, ніж у 10 разів, частка яка спрямовується на внутрішнє споживання становить менше третину обсягів виробництва. Натомість більше 70% даної продукції експортується. Переважно в ЄС, де використовується для годівлі сільськогосподарських тварин.

32. Глобальна спеціалізація аграрного сектору економіки України змінювалася впродовж аналізованого періоду – із постачальника сировини другої стадії, напівфабрикатів та готової до споживання їжі, він поступово перетворюється на постачання сировини першої стадії. Це погіршення умов торгівлі, оскільки Україна збільшує торгівлю продукцією з найнижчою часткою доданої вартості. В глобальному продовольчому ланцюгові така продукція має найнижчу ціну. По мірі зростання ступеня обробки на кожному наступному етапі ланцюга, споживна цінність продукту зростає – це головна причина збільшення цінової надбавки за одиницю продукції.

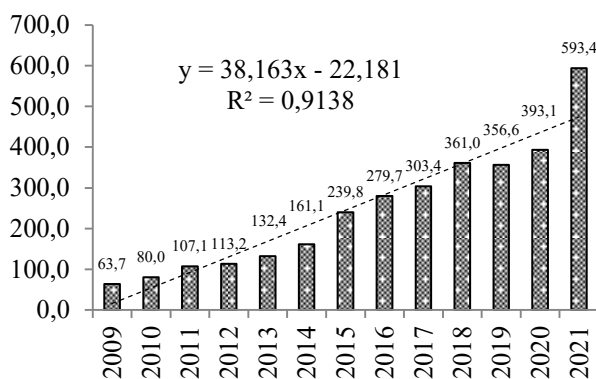
РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ЛАНЦЮГА ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

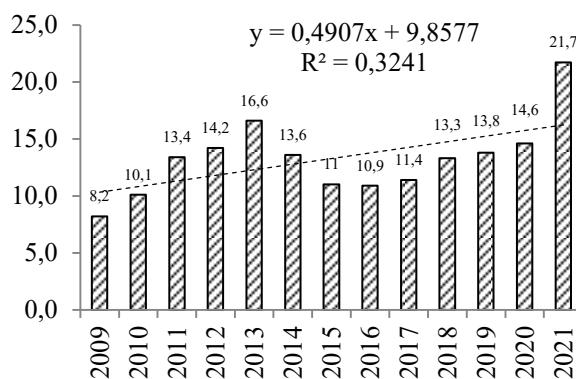
3.1. Моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів ланцюга вартості в аграрному секторі економіки

Лева частка доданої вартості в аграрному секторі економіки України формується у сільському господарстві та переробній промисловості.

Оцінка динаміки обсягів виробництва доданої вартості галузями сільського господарства суттєво ускладнюється інфляційним процесом – тенденція номінальних змін часто є прямопротилежною реальним. Наприклад, якщо досліджувати динаміку зміни обсягів виробництва валової доданої вартості в сільському господарстві у національній валюті, то може скластися враження, що ми маємо справу із стабільно зростаючим трендом – $r = 0,956$ (рис. 3.1 (а)).

(а) млрд. грн.

(б) млрд. дол. США

Рис. 3.1. Виробництво валової доданої вартості в сільському господарстві України (в основних цінах), млрд. грн., млрд. дол. США [207, 233]

Зростаючи із середньорічним темпом приросту +18,7%, виробництво валової доданої вартості в сільському господарстві України за період 2009-2021рр. у національній валюті збільшилося у 9,3 рази.

Однак, якщо провести розрахунок у більш стабільній валюті – доларах США, то результат буде суттєво відрізнятись (рис. 3.1 (б)). Як бачимо зростання є не на-

стільки стійким, як у попередньому прикладі – $r = 0,569$. Зростаючи із середньорічним темпом приросту +7,8%, виробництво валової доданої вартості в сільському господарстві України за період 2009-2021рр. у валюті США збільшилося лише у 2,6 рази.

Динамічний ряд демонструє два екстремуми – в 2013 і 2021рр. З 2014 по 2016рр. мав місце спад причиною якого став початок військової агресії росії проти України.

Додана вартість формується у результаті поєднання у процесі виробництва проміжного споживання та власних факторів виробництва [234].

Проміжне споживання складається з вартості товарів і послуг, спожитих, як виробничі ресурси в процесі виробництва впродовж облікового періоду, за винятком основних фондів, споживання яких обліковується, як споживання основного капіталу. Товари або послуги можуть бути або перетворені, або використані в процесі виробництва. Деякі ресурси з'являються знову після того, як вони були перетворені і включені у вихідну продукцію, наприклад, зерно може бути перетворене на борошно, яке, в свою чергу, може бути перетворене на хліб. Інші ресурси повністю споживаються або витрачаються, наприклад, електроенергія та більшість послуг. Проміжне споживання не включає витрати підприємств на придбання цінностей, які складаються з творів мистецтва, дорогоцінних металів і каміння та виготовлених з них ювелірних виробів. Цінності - це активи, придбані як запаси вартості: вони не використовуються у виробництві і не погіршуються фізично з часом. Витрати на цінності відображаються в рахунку операцій з капіталом. Проміжне споживання також не включає витрати, пов'язані з поступовим використанням основних фондів, що належать підприємству: зменшення їх вартості впродовж звітного періоду відображається, як споживання основного капіталу. Однак проміжне споживання включає орендну плату за користування основними фондами (обладнанням або будівлями), орендованими в інших інституційних одиниць на умовах операційної оренди, а також гонорари, комісійні, роялті тощо, які сплачуються за ліцензійними угодами [156, с. 8, 120].

З метою визначення кількісних параметрів впливу проміжного споживання на виробництво доданої вартості в сільському господарстві України, було проведено кореляційно-регресійний аналіз в якому у якості функції (Y) прийнято «виробництво валової доданої вартості в сільському господарстві України (в основних цінах), млн. грн.» за період 2012-2021рр.

Для формування набору факторів впливу було використано статистичні дані [233], вміщені у таблицях «витрати-випуск (в основних цінах)» - обсяги проміжного споживання сільського, лісового та рибного господарства України за 2012-2021рр. (додаток Р).

Із вміщеного переліку галузей національної економіки за класифікацією КВЕД-2010, були відібрані, ті частка яких, у середньому за досліджуваний період, перевищувала 0,4% в структурі проміжного споживання сільського, лісового та рибного господарства України. Це дозволило зменшити кількість факторів до 16 – саме стільки є максимальною кількістю факторів, які можна використати для проведення кореляційно-регресійного аналізу в пакеті «Аналіз даних» Excel-2010. На частку відібраних галузей припадає в середньому понад 97% усього обсягу проміжного споживання сільського, лісового та рибного господарства України за 2012-2021рр.:

- x_1 - сільське, лісове та рибне господарство;
- x_2 - добувна промисловість і розроблення кар'єрів;
- x_3 - виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів;
- x_4 - текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів;
- x_5 - виробництво хімічних речовин і хімічної продукції;
- x_6 - виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів;
- x_7 - виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції;
- x_8 - виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань;

- x_9 - виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів;

- x_{10} - постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря;

- x_{11} - оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;

- x_{12} - транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;

- x_{13} - фінансова та страхова діяльність;

- x_{14} - операції з нерухомим майном;

- x_{15} - діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження;

- x_{16} - діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

Проведені розрахунки дали змогу встановити, що між функціональною та факторними ознаками існує прямий функціональний зв'язок – $R = 1$ (додаток С). Розкладання варіації функціональної ознаки на фактори не видається можливим оскільки в кореляційній матриці між більшістю факторних ознак існує сильний зв'язок (мультиколінеарність), що спотворює результати економетричного моделювання (продовження додатку Р).

Серед включених в аналіз факторів відберемо ті, які відповідають двом умовам:

- враховуючи, що зв'язок між функціональною і факторними ознаками описується рівнянням прямої лінії $Y_x = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n$ (3.1), коефіцієнти регресії (a_n) біля цих факторів мають бути більші за 0;

- парні коефіцієнти регресії для цих факторів і функціональної ознаки повинні забезпечувати умову $r_{Yx_i} > 0,7$, тобто вказувати на тісний зв'язок.

Оголошеним умовам відповідають фактори $x_1, x_5, x_9, x_{12}, x_{13}, x_{15}$.

Отже, на формування доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України в 2012-2021рр. найбільший вплив здійснювало проміжне споживання продукції таких галузей:

1) сільського, лісового та рибного господарства. До сільськогосподарської продукції, що використовується у сільськогосподарському виробництві у якості проміжного споживання відноситься: посадковий та садивний матеріал (саджанці плодових дерев, кущів, винограду, багаторічних трав'яних культур (полуниця), коренеплоди тощо); насіння високоврожайних сортів та гібридів сільськогосподарських культур; спермопродукція та племінні тварини високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин; мальок та зарібок прісноводних риб; послуги із обробки ґрунту, догляду за рослинами, збирання врожаю, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції; послуги із штучного запліднення сільськогосподарських тварин, ветеринарного та зоотехнічного обслуговування сільськогосподарських тварин тощо;

2) виробництва хімічних речовин і хімічної продукції. В даному випадку йдеться про мінеральні добрива, отрутохімікати і т.д.;

3) виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів. В даному випадку йдеться про розвитку транспортної інфраструктури сільськогосподарського виробництва;

4) транспортного, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності. В даному випадку йдеться про розвитку транспортної та складської інфраструктури сільськогосподарського виробництва;

5) фінансової та страхової діяльності. В даному випадку йдеться про споживання сільськогосподарськими товаровиробниками послуг банківських та страхових компаній – кредитів, страхових полісів тощо;

6) діяльності у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльності головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльності у сферах архітектури та інжинірингу; технічного випробування та дослідження. В даному випадку йдеться про споживання сільськогосподарськими товаровиробниками консалтингових послуг.

З'ясувавши перелік галузей, продукція яких є найважливішою у проміжному споживанні сільського, лісового та рибного господарства України, важливо прослідкувати динаміку споживання їх продукції сільськогосподарськими товарови-

робниками в 2012-2021рр. Для цього ми визначили відповідні середньорічні абсолютні показники за 2012-2014, 2015-2017 та 2018-2021 роки (додаток Т).

Як бачимо, аналіз абсолютних показників проміжного споживання продукції галузей національної економіки сільським, лісовим та рибним господарством – малоінформативний. Це пов'язано із прискореним темпом зростання цін. Наприклад, за період 2012-2021рр. ціни на промислову продукцію зросли у 5,2 рази [69], сільськогосподарську продукцію реалізовану підприємствами – у 3,9 рази [235], у будівництві – в 3,2 рази [236] і т.д. За таких обставин навіть деяке скорочення справжніх обсягів (у фізичних одиницях) проміжного споживання тієї чи іншої продукції буде компенсоване номінальним зростанням за рахунок її ціни. Тому більш інформативною є оцінка зміни частки продукції кожної із галузей у загальному обсязі проміжного споживання сільським, лісовим та рибним господарством.

Насамперед слід відмітити скорочення частки у проміжному споживанні власне продукції самого сільського, лісового та рибного господарства. Це може свідчити про небезпечну тенденцію – скорочення використання в якості проміжного споживання високопродуктивної сортової насінницької та племінної тваринницької продукції. З метою економії витрат. Негативним наслідком такої економії є незадовільні темпи зростання продуктивності праці. Так, згідно Національного доповіддю «Цілі Сталого Розвитку: Україна», що була виголошена 2017р. [237], продуктивність праці в сільському господарстві у 2020р. мала становити 10 тис. дол. США на одного зайнятого. По факту, вона була майже вдвічі менша – 5,4 тис. дол. США (валова додана вартість : чисельність зайнятих в сільському господарстві [176, 206, 233]).

Слід також звернути увагу на низькі абсолютні показники та нестабільну динаміку частки проміжного споживання наукових досліджень та розробок. Це вказує на відсутність інноваційного чинника, як фактору продукування доданої вартості у вітчизняному сільському господарстві.

Серед позитивних змін слід звернути увагу на збільшення споживання продукції галузей, які розширюють виробничу інфраструктуру сільськогосподарсько-

го виробництва: виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів; будівництво; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Середньорічне проміжне споживання їх продукції збільшилося із 13,7 млрд. грн. у 2012-2014рр. до 102,6 млрд. грн. у 2018-2021рр., а частка в структурі проміжного споживання – з 7,7 до 18,0% відповідно.

Важливим етапом дослідження є з'ясування впливу європейської інтеграції на проміжне споживання вітчизняного сільського господарства. Адже, як було встановлено у ході попереднього дослідження (розділ 2), майже весь агропродовольчий імпорту, що надходить в Україну, походить із країн ЄС.

Для цього слід порівняти динаміку загальних обсягів проміжного споживання (додаток П), проміжного споживання за рахунок продукції вітчизняного виробництва (додаток Р) та імпорту.

За період з 2012 до 2021рр. зросли обсяги споживання сільськогосподарськими товаровиробниками проміжної продукції як вітчизняного, так і закордонного походження. Разом з тим, частка імпортової продукції у структурі відповідного балансу зросла із 21,4 до 27,8%, збільшившись за десять років на 6,4 п.п. Це вказує на зростання залежності вітчизняного сільського господарства від постачальників продукції для проміжного споживання із-за кордону (табл. 3.1).

Середньорічний темп зростання споживання сільським господарством України вітчизняної проміжної продукції склав 117,3%, імпортової – 121,4%. У результаті, за період 2012-2021рр. споживання проміжної продукції вітчизняного походження зросло у 4,9 рази, імпортової – у 6,9 рази.

Така зміна структури споживання не йде на користь продукуванню доданої вартості вітчизняними аграріями (рис. 3.2).

Результати моделювання свідчать про те, що між розміром частки вітчизняної продукції у проміжному споживанні сільського, лісового та рибного господарства України та продукування ним валової доданої вартості, існує зв'язок із середньою щільністю ($r = 0,57$).

Таблиця 3.1

Абсолютні та відносні показники обсягів споживання проміжної продукції вітчизняного та закордонного походження сільським, лісовим та рибним господарством України*

Показник	Рік									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Млрд. грн.										
Всього	145,1	171,6	215,6	309,2	366,2	412,8	497,6	494,9	506,6	778,3
в т.ч.:										
вітчизняна продукція	114,0	126,1	153,9	213,9	240,2	270,3	353,3	344,5	377,6	562,1
імпорт	31,0	45,5	61,7	95,4	126,0	142,5	144,4	150,4	129,1	216,0
%										
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
в т.ч.:										
вітчизняна продукція	78,6	73,5	71,4	69,2	65,6	65,5	71,0	69,6	74,5	72,2
імпорт	21,4	26,5	28,6	30,8	34,4	34,5	29,0	30,4	25,5	27,8

*розраховано автором за даними [233]

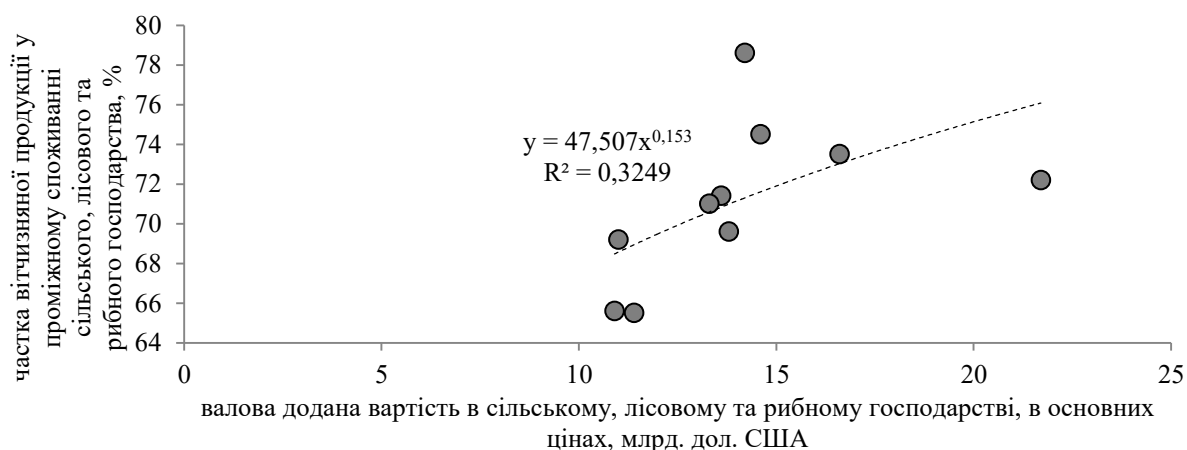

Рис. 3.2. Вплив розміру частки вітчизняної продукції у проміжному споживанні сільського, лісового та рибного господарства України на продукування ним валової доданої вартості*

*побудовано автором за даними [233]

Для моделювання зв'язку було використано степеневу функцію $Y = a \cdot x^b$ (3.2), яка має важливу властивість – коефіцієнт регресії b є коефіцієнтом еластич-

ності, який показує на скільки відсотків зміниться функціональна ознака при зміні факторної ознаки на 1%. Отже, зростання в структурі проміжного споживання сільського господарства продукції вітчизняного походження на 1% зумовлює збільшення випуску валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України на 0,153%.

Таким чином, для збільшення виробництва валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України на 1%, споживанням ним проміжної продукції вітчизняного походження має зрости на 6,5%.

Наступний етап моделювання – дослідження кількісних параметрів впливу факторів виробництва на функцію – виробництво валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України. Методичною основою такого дослідження є використання найпростішої моделі економічного зростання - виробничої функції Леонтьєва:

$$GVA = fT(AL, K, L) \quad (3.3),$$

де: GVA – валова додана вартість в сільському, лісовому та рибному господарстві;

AL – обсяг земель сільськогосподарського призначення;

K – обсяг капіталу;

L – обсяг трудових ресурсів;

T – технологічний рівень виробництва.

Фактор «технологічний рівень виробництва» (T) винесено за дужки. Це означає, що його величина є постійною при зміні функціональної ознаки. На справедливність саме такої інтерпретації впливу T на GVA в реальних умовах економіки України вказують дані Державної служби статистики України – ані в переліку інноваційно-активних підприємств за видами економічної діяльності [238], ані в даних про обсяги реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності [239] немає галузі сільського, лісового та рибного господарства України.

Для дослідження кількісних параметрів впливу факторів виробництва на продукування валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України, проведено кореляційно-регресійний аналіз (додаток У) в якому:

- Y - валова додана вартість в сільському, лісовому та рибному господарстві, в основних цінах, млрд. дол. США;

- x_1 - площа сільськогосподарських угідь, тис. га;

- x_2 - чисельність зайнятих в сільському господарстві, тис. осіб;

- x_3 - обсяг капіталу в сільському господарстві, млн. дол. США.

Результати:

1) коефіцієнт кореляції: $R = 0,86$. Щільність зв'язку в висока;

2) критерій Фішера: $F_\phi = 8,544$, $F_{кр} = 3,863$; $F_\phi > F_{кр}$. Нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається – модель адекватна реальній дійсності;

3) критерій Дарбіна-Уотсона: $DW_\phi = 4,54$, $DW_1 = 0,82$, $DW_2 = 1,75$; $DW_\phi > DW_2$. В моделі відсутня автокореляція залишків;

4) мультиколінеарність: в кореляційній матриці відсутні парні коефіцієнти кореляції $r_{x_i x_j}$ значення яких перевищує 0,7. Приймається гіпотеза про відсутність мультиколінеарності;

5) рівняння регресії: $Y = 11,423 - 0,0003x_1 + 0,0008x_2 + 0,0007x_3 + \varepsilon$ (3.4).

Для визначення вагової частки впливу кожного із факторів на мінливість результативної ознаки, проведено розкладання загальної варіації валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України (табл. 3.2). Правильність розрахунків підтверджується тим, що сума добутоків парних коефіцієнтів кореляції (r_{Yx_i}) і β -коефіцієнтів дорівнює коефіцієнту детермінації (R^2):

$$-0,07765 + (-0,00442) + 0,82219 = 0,74012$$

Як бачимо, зв'язок між виробництвом валової доданої вартості та виробничим факторами земля і праця – відсутній. Це не означає, що він відсутній як такий. Інтерпретація відсутності зв'язку може бути сформульована наступним чином: 1) відсутність впливу площі сільськогосподарських угідь на обсяг виробниц-

тва валової доданої вартості може свідчити лише про одне – впродовж досліджуваного періоду досягнуто максимально можливого залучення земельних ресурсів у процес виробництва; 2) відсутність впливу чисельності зайнятих у сільськогосподарському виробництві на обсяг виробництва валової доданої вартості - впродовж досліджуваного періоду відбувалося скорочення чисельності зайнятих при зростанні продукування доданої вартості, що пояснюється інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 3.2

Розкладання загальної варіації валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України на фактори

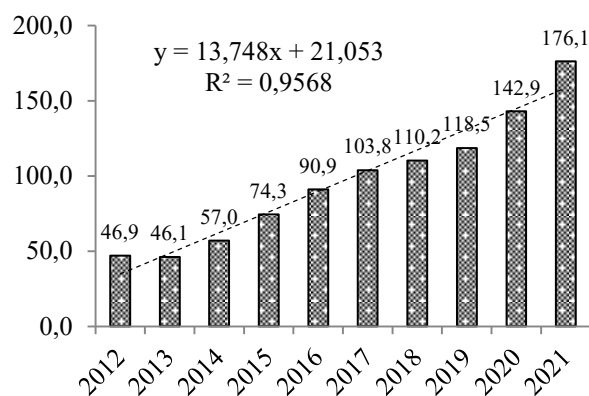
Фактор	Парний коефіцієнт кореляції, r_{Yx_i}	β -коефіцієнт, β_{x_i}	Вага фактора, %
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га (x_1)	0,39556	-0,19630	-7,8
Чисельність зайнятих в сільському господарстві, тис. осіб (x_2)	-0,06758	0,06542	-0,4
Обсяг капіталу в сільському господарстві, млн. дол. США (x_3)	0,83783	0,98133	82,2

Мінливість варіації валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України на 82% формується обсягом капіталу в сільському господарстві. Отже, єдиним резервом збільшення обсягів продукування валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України, є обсяг капіталу [240].

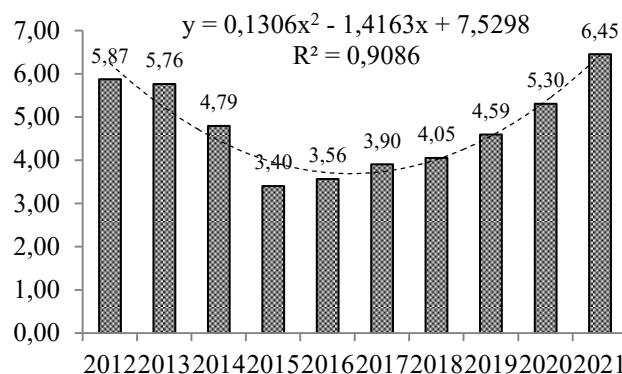
Аналогічне дослідження для оцінки кількісних параметрів впливу факторів на мінливість результативної ознаки, проведемо і для харчової промисловості України.

Зміни у виробництві валової доданої вартості харчової промисловості України в номінальному вираженні описуються стрімко зростаючою стійкою тенденцією (рис. 3.3 (а)). Проте, оцінка динаміки досліджуваної ознаки у стійкішій валюті, вказує на наявність значних «гойдалок» (рис. 3.2 (б)). Вони обумовлені скорочен-

ням обсягів промислового виробництва у відповідь на початок російської військової агресії проти України (2014р.).

(а) млрд. грн.

(б) млрд. дол. США

Рис. 3.3. Виробництво валової доданої вартості в харчовій промисловості України (в основних цінах) [207, 233]

Стійкий внутрішній та зовнішній попит на продовольчі товари дозволив адаптуватися вітчизняним харчовикам до нових умов. Проте, відновлення російської агресії на початку 2022р. зумовило нове падіння обсягів промислового виробництва України в цілому та харчової промисловості зокрема (рис. 3.4).

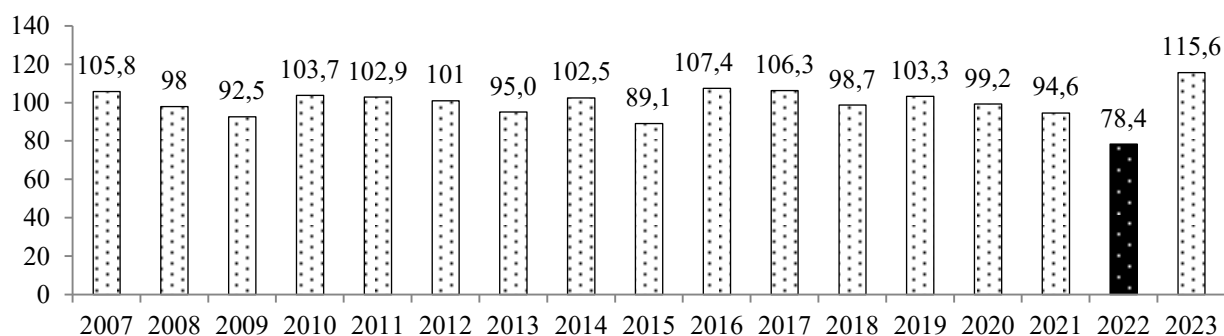

Рис. 3.4. Індекси виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, % до попереднього року [198]

З метою визначення кількісних параметрів впливу проміжного споживання на виробництво доданої вартості в харчовій промисловості України, було проведено кореляційно-регресійний аналіз в якому у якості функції (Y) прийнято «виробництво валової доданої вартості в харчовій промисловості України (в основних цінах), млн. грн.» за період 2012-2021рр.

Для формування набору факторів впливу було використано статистичні дані [233], вміщені у таблицях «витрати-випуск (в основних цінах)» - обсяги проміжного споживання при виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів за 2012-2021рр. (додаток Ф). Із вміщеного переліку галузей національної економіки за класифікацією КВЕД-2010, були відібрані 16 - частка яких, у середньому за досліджуваний період, перевищувала 1% в структурі проміжного споживання харчової промисловості України:

- x_1 - сільське, лісове та рибне господарство;
- x_2 - добувна промисловість і розроблення кар'єрів;
- x_3 - виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів;
- x_4 - виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність;
- x_5 - виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення;
- x_6 - виробництво хімічних речовин і хімічної продукції;
- x_7 - виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції;
- x_8 - виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування;
- x_9 - виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань;
- x_{10} - постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря;
- x_{11} - будівництво;
- x_{12} - оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;
- x_{13} - транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;
- x_{14} - фінансова та страхова діяльність;
- x_{15} - діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження;
- x_{16} - рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність.

Проведені розрахунки дали змогу встановити, що між функціональною та факторними ознаками існує прямий функціональний зв'язок – $R = 1$ (додаток X). Розкладання варіації функціональної ознаки на фактори не видається можливим оскільки в кореляційній матриці між більшістю факторних ознак існує сильний зв'язок (мультиколінеарність), що спотворює результати економетричного моделювання (продовження додатку X).

Серед включених в аналіз факторів відберемо ті, які відповідають двом умовам:

- враховуючи, що зв'язок між функціональною і факторними ознаками описується рівнянням прямої лінії $Y_x = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n$ (3.1), коефіцієнти регресії (a_n) біля цих факторів мають бути більші за 0;

- парні коефіцієнти регресії для цих факторів і функціональної ознаки повинні забезпечувати умову $r_{Yx_i} > 0,7$, тобто вказувати на тісний зв'язок.

Оголошеним умовам відповідають фактори: $x_1, x_7, x_{11}, x_{12}, x_{16}$. Отже, на формування доданої вартості в харчовій промисловості України в 2012-2021рр. найбільший вплив здійснювало проміжне споживання продукції таких галузей:

- 1) сільського, лісового та рибного господарства. Найвищий парний коефіцієнт кореляції ($r_{Yx_1} = 0,9914$) між досліджуваною функціональною та факторними ознаками, отримано саме для фактору x_1 (проміжне споживання харчової промисловістю України продукції сільського, лісового та рибного господарства). І це цілком закономірно, адже продукція галузей секції А (КВЕД-2010) є безальтернативною сировиною для підприємств харчової промисловості;

- 2) виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції. В даному випадку йдеться про продукцію, що використовується для пакування продовольчих напівфабрикатів та готової їжі;

- 3) будівництво. В харчовій промисловості України відбуваються значні організаційні зміни про які вже йшлося в 2 розділі роботи – з'являються нові суб'єкти господарської діяльності (агрохолдинги, великі сільськогосподарські підприємст-

ва тощо), які будують власні виробничі потужності для переробки місцевої та імпортованої сільськогосподарської продовольчої сировини;

4) оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Оптова та роздрібна торгівля є найважливішими ланками ринкової інфраструктури, що забезпечує рух аграрної продукції по етапах ланцюга вартості до кінцевого споживача;

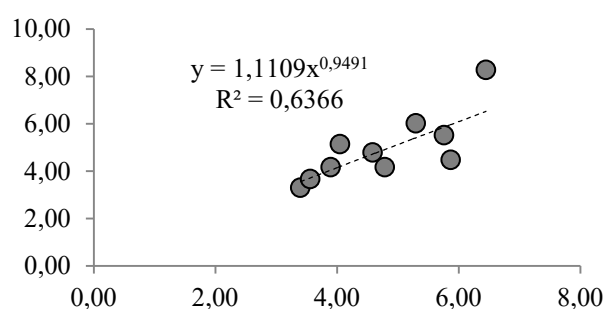
5) рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність. Це важливі маркетингові інструменти, що використовуються адміністрацією підприємств харчової промисловості для вивчення конкурентів, потреб споживачів (дослідження кон'юнктури ринку) та спробою переконати своїх фактичних та потенційних покупців (рекламна діяльність), що саме їхні продовольчі товари найкраще забезпечать задоволення споживчих потреб у продуктах харчування. В умовах зростання конкуренції на ринку України за рахунок збільшення сегменту європейських виробників продовольчих товарів, дослідження кон'юнктури та рекламна діяльність перетворюються на надзвичайно важливі інструменти захисту ринкових сегментів вітчизняними підприємствами.

В контексті тематичної спрямованості дослідження, важливо спробувати встановити, як реагує вітчизняна харчова промисловість на місце походження сільськогосподарської сировини – внутрішнє виробництво та імпорт. Для цього ми змоделювали зв'язок між функцією «валова додана вартість у харчовій промисловості України, млрд. дол. США» та фактором «проміжне споживання харчовою промисловістю продукції сільського, лісового та рибного господарства, млрд. дол. США» вітчизняного та імпортного походження (рис. 3.5). Як бачимо, місце походження сільськогосподарської сировини суттєво впливає на можливості харчової промисловості України продукувати додану вартість. Перш за все, слід відмітити тісноту досліджуваного зв'язку: між функцією та фактором вітчизняного походження зв'язок тісний - $r = 0,798$; між функцією та фактором імпортного походження зв'язок середній - $r = 0,604$.

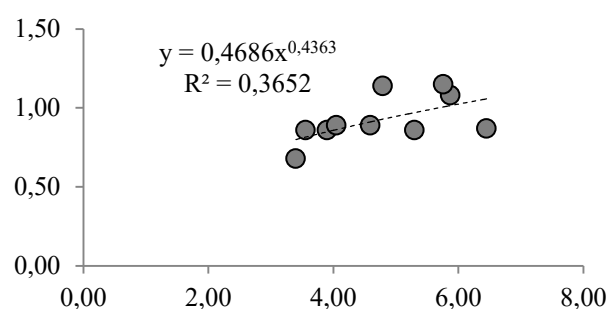
Ще більше вигідність сільськогосподарської сировини вітчизняного виробництва підкреслює коефіцієнт еластичності (E). Для його значення ми використали степеневу функцію (3.2):

1) для продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва $E = 0,9491$. Це означає, що при збільшенні проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва на 1%, виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України зростає на 0,95%;

2) для продукції сільського, лісового та рибного господарства імпортного походження $E = 0,4363$. Це означає, що при збільшенні проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства імпортного походження на 1%, виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України зростає на 0,44%.

(а) продукція сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва

(б) продукція сільського, лісового та рибного господарства імпортного походження

Рис. 3.5. Графічна модель зв'язку між функцією «валова додана вартість у харчовій промисловості України, млрд. дол. США» та фактором «проміжне споживання харчовою промисловістю продукції сільського, лісового та рибного господарства, млрд. дол. США» вітчизняного та імпортного походження за період 2012-2021рр.*

*побудовано автором за даними [207, 233]

Отже, економічна ефективність проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва порівняно із ана-

логічним імпортом, при виробництві валової доданої вартості харчовою промисловістю України, вдвічі вища.

Це відповідь на одне із ключових питань нашого дослідження – чи можна досягнути граничної корисності (максимізації доданої вартості в аграрному секторі економіки України) при побудові ланцюга вартості, розглядаючи імпорт сільськогосподарської сировини, як рівноцінну альтернативу її виробництва національними сільськогосподарськими виробниками? Науково-обґрунтована відповідь – не можна. Такий канал постачання сільськогосподарської сировини, як імпорт, слід розглядати лише в якості допоміжного. А стратегія розвитку аграрного сектору економіки повинна базуватися на тому, що головним каналом постачання сільськогосподарської сировини для підприємств харчової промисловості України, має бути саме внутрішнє виробництво [241].

Наступним надзвичайно важливим питанням є таке – чи сприяє поглиблення інтеграції України і ЄС розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України? Це складне питання і відповідь на нього не може бути простою. Для того, щоб на нього відповісти, необхідно прийняти ряд вихідних тверджень та передумов:

1) валова додана вартість в аграрному секторі економіки України – це сума валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві, та валової доданої вартості, створеної у харчовій промисловості України. Однак, вплив євроінтеграції на сільське господарство і харчову промисловість України – не однаковий. Формування повної та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС розширює доступ до європейського ринку української сільськогосподарської продукції. Це стимулює виробництво доданої вартості в сільському господарстві України – експорт сільськогосподарської продукції зростає при незначному зростанні відповідно європейського імпорту. Що вказує на міцні конкурентні позиції українських сільськогосподарських виробників, як на внутрішньому, так і на європейському ринку. Однак, як уже було доведено в попередньому розділі, збільшення експорту сільськогосподарської сировини чинить негативний вплив на формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки та уне-

можливіює продукування ним максимально можливого розміру доданої вартості. Разом з тим, формування повної та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС розширює доступ до українського ринку європейської продовольчої продукції – напівфабрикатів та готової їжі. Натомість доступ відповідної української продукції на ринок ЄС має обмеження про які йшлося в 2 розділі. Полегшення доступу українським товарам на ринок ЄС, у зв'язку із відновлення широкомасштабної російської агресії, стосується переважно сільськогосподарської сировини – в 2022р. її експорт зріс у 2,2 рази (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Торгівля між Україною та ЄС продовольчою сировиною, харчовими напівфабрикатами та готовою їжею, млрд. дол. США*

Рік	Сировина			Харчові напівфабрикати та готова їжа		
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	Імпорт	Сальдо
2011	1,95	0,46	1,49	1,24	1,98	-0,74
2012	3,21	0,57	2,65	1,72	2,41	-0,69
2013	3,02	0,59	2,43	1,45	2,48	-1,03
2014	2,81	0,53	2,28	1,96	1,95	0,00
2015	2,33	0,27	2,05	1,72	1,23	0,49
2016	1,91	0,31	1,61	2,21	1,41	0,80
2017	2,83	0,33	2,50	2,92	1,68	1,24
2018	3,42	0,37	3,05	2,61	2,05	0,56
2019	4,22	0,38	3,84	3,09	2,46	0,63
2020	3,08	0,35	2,73	3,43	2,92	0,51
2021	3,44	0,40	3,04	4,23	3,36	0,87
2022	7,62	0,32	7,30	5,29	2,81	2,48
2023	6,57	0,34	6,23	5,93	3,29	2,64
2024	6,36	0,37	5,99	6,49	3,61	2,87

* розраховано автором за даними [212, 242]

Натомість приріст українського експорту харчових напівфабрикатів та готової їжі в ЄС був значно скромнішим – 125,1%. Збільшення частки європейських виробників харчової продукції на внутрішньому ринку України посилює конкуренцію та негативно позначається на можливостях вітчизняної харчової промисловості продукувати додану вартість.

Підсумовуючи сказане, можна достатньо впевнено стверджувати, що збільшення експорту української сільськогосподарської продукції на ринок ЄС та збільшення європейського імпорту продовольчої продукції – напівфабрикатів та готової їжі, на ринок України, перешкоджають формуванню й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки нашої країни. В даному контексті, єдиним сприятливим фактором є збільшення експорту української продовольчої продукції – напівфабрикатів та готової їжі, на ринок ЄС;

2) для оцінки обсягів експорту української продовольчої продукції – напівфабрикатів та готової їжі, на ринок ЄС, із переліку товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) ми виключили сільськогосподарську сировину (01 живі тварини, 06 живі дерева та інші рослини, 10 зернові культури, 12 насіння і плоди олійних культур, 13 шелак природний, 14 рослинні матеріали для виготовлення) та продукцію, що може мати подвійне використання – сировина для промислової переробки та харчові напівфабрикати для кінцевих споживачів (02 м'ясо та їстівні субпродукти, 03 риба і ракоподібні, 05 інші продукти тваринного походження, 07 овочі, 08 їстівні плоди та горіхи). Залишили продовольчу продукцію промислового походження: 04 молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед; 09 кава, чай; 11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості; III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження; IV. Готові харчові продукти.

Незначною похибкою буде включення в останній перелік пташиних яєць та натурального мед, що йдуть в одній групі з молоком та молочними продуктами (04). Однак, їхня частка в структурі відповідного експорту - незначна, а тому не впливає на загальну тенденцію.

Як бачимо, вплив поглиблення інтеграції Україна-ЄС на продукування валової доданої вартості харчовою промисловістю України відсутній – $r = 0,049$ (рис. 3.6). Отже, сама по собі інтеграція Україна-ЄС в частині ПВЗВТ не є автоматичною гарантією формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. Насамперед, за рахунок збільшення продукування валової доданої вартості харчовою промисловістю України. Вона є лише інструментом, яким українським виробникам ще належить правильно скористатися.

Безумовно, інтеграція Україна-ЄС в частині ПВЗВТ створює сприятливі умови для нарощування присутності української продовольчої сільськогосподарської та промислової продукції на ринку Європи. Адже з моменту підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС в 2014р., квота українських виробників на ринках відповідної продукції ЄС повільно, але неухильно зростає.

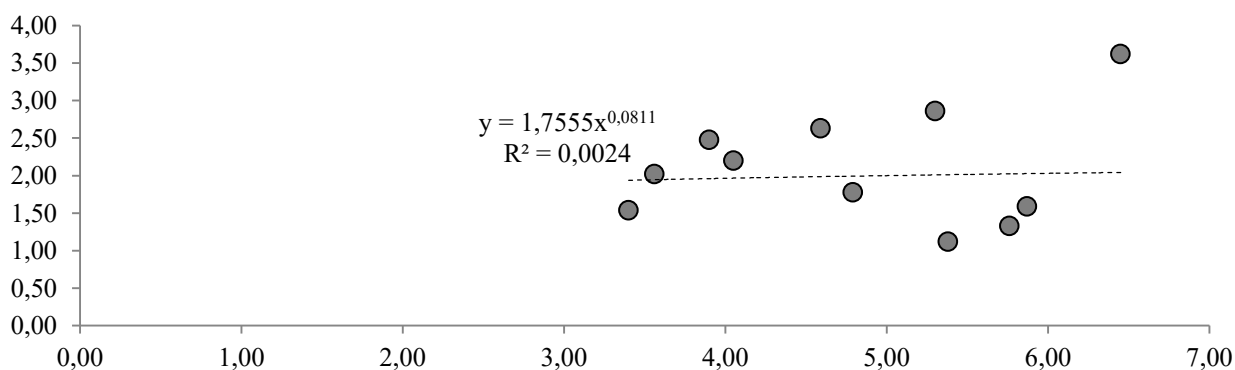

Рис. 3.6. Графічна модель зв'язку між функцією «валова додана вартість у харчовій промисловості України, млрд. дол. США» та фактором «експорт українських напівфабрикатів та готової їжі на ринок ЄС, млрд. дол. США» за період 2011-2021рр.*

*побудовано автором за даними [207, 212, 233, 242]

Однак, для того, щоб у повній мірі скористатися потенційними можливостями ПВЗВТ, українській владі спільно з вітчизняним бізнесом необхідно вирішити три важливих завдання:

- 1) домогтися від європейців розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію;
- 2) масово впровадити на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасні системи менеджменту якості для забезпечення відповідності продовольчої продукції європейським санітарно-гігієнічним вимогам;
- 3) із залученням європейських партнерів (створення спільних підприємств, відкриття торгових домів в країнах ЄС тощо), розбудувати нові логістичні ланцюги для входження в європейську роздрібну продовольчу торгівлю [243].

Не зважаючи на те, що в харчовій промисловості України формується більша частина валової доданої вартості аграрного сектору економіки, залишається відк-

ритим питання – який обсяг валової доданої вартості виробляє вітчизняний аграрний сектор в цілому і як на це впливає євроінтеграція?

Відповідь на це питання є складнішою, ніж здається на перший погляд. Помилковим є підхід простого додавання сум валової доданої вартості, створеної у сільському, лісовому та рибному господарстві і у харчовій промисловості. Адже в такому разі до валової доданої вартості аграрного сектору економіки країни буде неправомірно включена валова додана вартість, що міститься у експортованій сільськогосподарській продукції. Цього не можна робити, тому що валова додана вартість аграрного сектору економіки формується в рамках внутрішнього ланцюга вартості – додана вартість, створена на етапі сільськогосподарського виробництва, у сировині переходить по ланцюгові на наступний етап – промислову переробку, де відбувається максимізація валової доданої вартості у продовольчих напівфабрикатах та готовій продукції. Та ж додана вартість, яка була експортована у вигляді первинної сировини – безповоротно випадає із ланцюга вартості аграрного сектору економіки України, і включається у ланцюг вартості країни, яка її імпортувала.

Для того, щоб визначити обсяг валової доданої вартості, що виробляє вітчизняний аграрний сектор в цілому, враховуючи вищенаведені застереження, ми провели наступні розрахунки, використовуючи таблиці «витрати-випуск України, в основних цінах» [233]:

1) використовуючи дані 1 таблиці «витрати-випуск в основних цінах», ми розраховували, яку частку в структурі валового випуску сільського, лісового та рибного господарства займає валова додана вартість;

2) використовуючи дані 5 таблиці «матриця використання продукції вітчизняного виробництва» та розрахований показник частки валової доданої вартості в структурі валового випуску сільського, лісового та рибного господарства, ми розраховували обсяг валової доданої вартості сільського, лісового та рибного господарства, яка використовується у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в якості проміжного споживання. Це зроблено для того, щоб із продукції сільського, лісового та рибного господарства, яка використовується у вироб-

ництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в якості проміжного споживання, виключити вартість проміжного споживання самої галузі сільського, лісового та рибного господарства;

3) статистична інформація в таблицях «витрати-випуск України, в основних цінах» представлена в такому вигляді, що при розрахунках валової доданої вартості харчової промисловості неможливо виключити вплив валової доданої вартості імпортової продукції сільського, лісового та рибного господарства. Однак, враховуючи, що частка імпортової продукції сільського, лісового та рибного господарства у проміжному споживанні харчовою промисловістю усієї продукції сільського, лісового та рибного господарства займає менше 10%, її вплив можна проігнорувати.

Має місце зростання обсягів виробництва валової доданої вартості аграрним сектором економіки України (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Валова додана вартість в аграрному секторі економіки України, млрд. дол. США*

Рік	Всього	В тому числі				Мультиплікатор перетворення валової доданої вартості
		валова додана вартість сільсько-го, лісового та рибного господарства, що перейшла по ланцюгові вартості у харчову промисловість України		валова додана вартість в харчовій промисловості		
		млрд. дол. США	%	млрд. дол. США	%	
2011	7,25	1,87	25,8	5,38	74,2	2,88
2012	7,75	1,88	24,3	5,87	75,7	3,12
2013	8,07	2,31	28,6	5,76	71,4	2,49
2014	6,55	1,76	26,9	4,79	73,1	2,72
2015	4,81	1,41	29,3	3,40	70,7	2,41
2016	5,12	1,56	30,5	3,56	69,5	2,28
2017	5,64	1,74	30,9	3,90	69,1	2,24
2018	6,18	2,13	34,5	4,05	65,5	1,90
2019	6,56	1,97	30,0	4,59	70,0	2,33
2020	7,88	2,58	32,7	5,30	67,3	2,05
2021	9,96	3,51	35,2	6,45	64,8	1,84

* розраховано автором за даними [233]

Важливо відмітити показові зміни у галузевій структурі валової доданої вартості: частка сільського, лісового та рибного господарства зросла на 9,4 п. п., а харчової промисловості дзеркально зменшилася. Причина – збільшення виробництва низькомаржинальної сільськогосподарської сировини (зернова продукція) і скорочення виробництва високомаржинальної (сире молоко, жива вага худоби, цукрові буряки, плоди, ягоди, виноград, баштанні тощо). Особливістю низькомаржинальної сільськогосподарської сировини є те, що вона має нижчий коефіцієнт конверсії у додану вартість в харчовій промисловості порівняно із високомаржинальною. Це й пояснює той факт, що за вказаний період виробництво валової доданої вартості сільського, лісового та рибного господарства, що перейшла по ланцюгові вартості у харчову промисловість, зросло на 87,7%, а харчової промисловості – лише на 19,9%. А мультиплікатор перетворення валової доданої вартості сільського, лісового та рибного господарства у валову додану вартість харчової промисловості зменшився на 36,1%.

Наступним кроком є з'ясування впливу євроінтеграції на обсяги виробництва валової доданої вартості в аграрному секторі економіки України. Цей вплив ми перевіримо так само як і у попередньому кейсі – у вигляді тісноти зв'язку між обсягом валової доданої вартості в аграрному секторі економіки України та обсягом експорту в ЄС продовольчих напівфабрикатів та готової їжі (рис. 3.7):

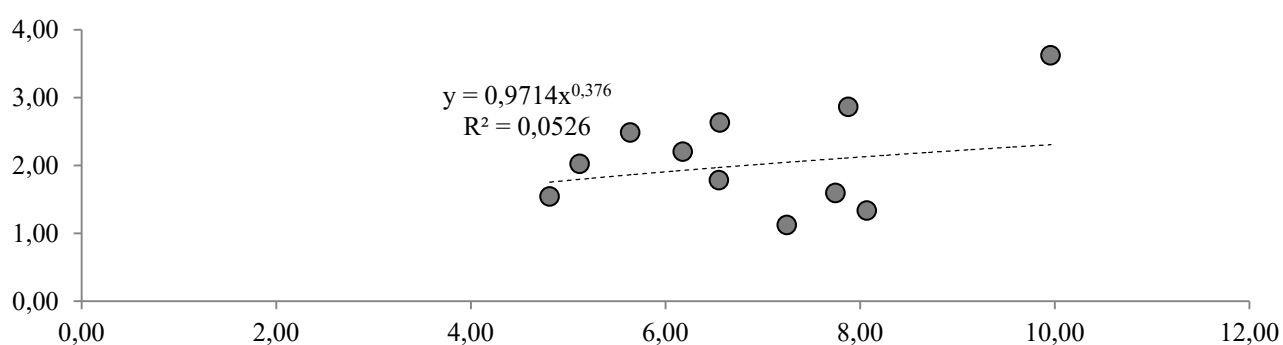

Рис. 3.7. Графічна модель зв'язку між функцією «валова додана вартість у аграрному секторі економіки України, млрд. дол. США» та фактором «експорт українських напівфабрикатів та готової їжі на ринок ЄС, млрд. дол. США» за період 2011-2021рр.*

*побудовано автором за даними [207, 212, 233, 242]

Як бачимо, вплив поглиблення інтеграції Україна-ЄС на продукування валової доданої аграрний сектором економіки України відсутній – $r = 0,229$.

3.2. Стратегія формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки

В якості методичного інструментарію обґрунтування стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції ми використаємо SWOT-аналіз. Це метод вибудовування стратегії розвитку досліджуваного об'єкту, заснований на оцінці його сильних (S) та слабких характеристик (W), а також можливостей (O) та загроз (T) середовища його функціонування.

Підбір сильних та слабких характеристик аграрного сектору економіки України, а також можливостей та загроз для його розвитку, ми сформулювали виходячи із результатів проведеного нами дослідження в 2 розділі та підрозділі 3.1 даної роботи, а також загальновідомих фактів. Наприклад, так як: багатокладність вітчизняного сільськогосподарського виробництва, замкнутий технологічний цикл у виробництві та переробці насіння соняшнику, наявність успішного досвіду розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, дефіцит сучасних плодосховищ, російсько-українська війна та пов'язані з нею соціально-економічні ризики тощо (додаток Ц).

Виходячи із традиційного для даного методу підходу, після систематизації та класифікації усіх факторів в таблиці SWOT-аналізу, розробляються 4 типи стратегій:

1) стратегія WT («mini-mini»): слабкі сторони посилюють існуючі ризики. Зіткнувшись із зовнішніми загрозами та внутрішніми слабкостями, як мінімізувати як слабкості, так і загрози?;

2) стратегія WO («mini-maxi»): використовуємо можливості для посилення слабких сторін. Як мінімізувати слабкі сторони та максимізувати можливості перед обличчям зовнішніх можливостей та внутрішніх слабкостей?;

3) стратегія ST («maxi-mini»): сильні сторони мінімізують ризики. Як, маючи внутрішні сильні сторони та зовнішні загрози, максимізувати сильні сторони та мінімізувати загрози?;

4) стратегія SO («maxi-maxi»): сильні сторони створюють умови для використання можливостей. Як, маючи зовнішні можливості та внутрішні сильні сторони, максимізувати як можливості, так і сильні сторони? [244].

Для полегшення систематизації і вимірюванні частоти відібраних факторів, будуються графічні моделі, в яких з лівого боку у вертикальному вигляді розміщено фактори, а з правого боку – умови, явища або процеси на які вони впливають. Наступний крок – від кожного із факторів проводять стрілки до тих умов, явищ або процесів на які вони чинять прямий або опосередкований вплив. Після цього визначають найактуальніші фактори шляхом підрахунку частоти впливу кожного із них. Графічний спосіб зручний у тих випадках, коли кількість сильних і слабких сторін, можливостей і ризиків є невеликою (до 10 кожного). В нашому випадку краще показати досліджувані зв'язки у вигляді таблиць: у стовпцях ми розмістили фактори впливу, у стрічках - умови, явища або процеси на які вони впливають (додатки Ш, Щ, Я, Ю). Таблиці в додатках підписані відповідно до назв стратегій, що набули популярності у вітчизняному дослідницькому середовищі.

На перший погляд, при виборі одного із запропонованих варіантів, необхідно зупинитися на стратегії «порівняльні переваги». Адже саме вона сфокусована на використанні сильних сторін для реалізації можливостей. Однак, не слід забувати, що SWOT-аналіз, як методичний інструмент планування стратегії, був придуманий насамперед для підприємств - у 1965 році професори Гарвардського університету Лірнед Е.Ф., Хрістенсен К.Р., Ендрюс К.Р. і Гут В.Д. розробили методику використання SWOT-моделі для планування стратегії поведінки фірми [245]. І лише згодом вона почала застосовуватися для розробки стратегій розвитку більш складних соціально-економічних об'єктів: територій, громад, галузей, виробничих кластерів тощо [246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254].

У чому ж полягають відмінності застосування SWOT-аналізу для стратегічного планування фірми і нашого об'єкту дослідження – аграрного сектору еконо-

міки України? Насправді таких відмінностей багато, проте нас цікавить конкретно використання стратегії SO («порівняльні переваги»). В даному контексті головною відмінністю є те, що сильні сторони фірми є значно більш постійною величиною, ніж сильні сторони аграрного сектору економіки України. Наприклад, у разі продовження російсько-української війни і втрати нових територій, сильні сторони «стійке зростання виробництва рослинницької продукції», «достатні обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської сировини для потреб вітчизняної переробної промисловості», «виробництво валової доданої вартості сільським, рибним та лісовим господарством збільшується», «виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України збільшується», «аграрний сектор економіки має відносно вищий рівень інвестиційної привабливості порівняно з іншими секторами економіки» зникнуть. У разі скорочення фінансування міжнародними донорами [255], зникне сильна сторона «наявність успішного досвіду розвитку соціальної та економічної сфери сільських територій за рахунок грантового фінансування» і т.д.

Значна частина загроз (Т) є обставинами непереборного характеру оскільки можливість впливу на них збоку державної адміністрації та бізнесу України, за нинішніх обставин, є незначною або ж нульовою: продовження російської військової агресії, бідність населення, посилення впливу європейського аграрного лобі на протекціоністську політику ЄС, продовження міжнародної правової кризи, зниження родючості українських ґрунтів у результаті порушення норм земельного законодавства та глобального потепління, загострення дефіциту робочої сили в сільському господарстві, продовження деградації життєвого середовища селян – сільських територій.

Тому, на нашу думку, найбільш продуктивним підходом буде розробка стратегії, що розрахована на використання наявних можливостей з метою посилення слабких сторін. Тобто, це стратегія OW або «виклики» (додаток Я). Окремі зв'язки потребують пояснення:

1) збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях → використання застарілих технологій в скотарстві.

Якщо промислові підприємства розвиватимуть власне виробництво сировини, то вони використовуватимуть сучасні високопродуктивні технології;

2) збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях → надмірний експорт зерна. Якщо промислові підприємства розвиватимуть власне виробництво сировини, то вони збільшуватимуть попит концентровані корми, що зменшить надмірний експорт зерна;

3) збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях → технологія виробництва та заготівлі тваринницької продукції в особистих селянських господарствах не відповідає європейським санітарно-гігієнічними вимогам. Якщо промислові підприємства розвиватимуть власне виробництво сировини, то вони використовуватимуть сучасні технології, що дозволяють отримувати високоякісну сировину. Це зменшить проблему низької якості сировини в особистих селянських господарствах;

4) збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях → відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами безпеки і якості. Якщо промислові підприємства розвиватимуть власне виробництво сировини, то вони використовуватимуть сучасні технології, що дозволяють отримувати високоякісну сировину, та сертифікувати своє виробництво щодо відповідності міжнародним стандартам безпеки і якості;

5) виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування ВРХ та виробництво молока → використання застарілих технологій в скотарстві. Виплата в повному обсязі бюджетних дотацій дозволить частково компенсувати надмірні витрати на виробництво скотарської продукції в малих організаційних формах для яких притаманно використання застарілих затратних технологій;

6) виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування ВРХ та виробництво молока → надмірний експорт зерна. Виплата в повному обсязі бюджетних дотацій підвищить інтерес селян до виробництва скотарської продукції, що зумовить збільшення попиту на концентровані корми та зменшення надмірного експорту зерна;

7) виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування ВРХ та виробництво молока → низька ємність внутрішнього продовольчого ринку. Виплата в повному обсязі бюджетних дотацій підвищить інтерес селян до виробництва скотарської продукції, що зумовить збільшення пропозиції відповідної продовольчої продукції, стабілізації цін на неї та відновлення попиту домогосподарств;

8) підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах → використання застарілих технології в скотарстві. Фінансова підтримка обслуговуючих молочних кооперативів дозволить частково компенсувати надмірні витрати на виробництво скотарської продукції в малих організаційних формах для яких притаманно використання застарілих затратних технологій;

9) використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпорتنі мита → надмірний експорт зерна. Збільшення імпорتنих мит на продовольчу продукцію тваринного походження послабить конкуренцію на внутрішньому ринку. Це стимулюватиме вітчизняні підприємства харчової промисловості збільшувати пропозицію своєї продукції, а отже – збільшувати попит на сировину. Збільшення попиту на сировину зумовить зростання виробництва тваринницької продукції та збільшення попиту на кормове зерно, що зумовить зменшення його надмірного експорту.

10) врахування європейських смакових уподобань для збільшення експорту продовольства в ЄС → низька ємність внутрішнього продовольчого ринку. Збільшення українського продовольчого експорту на європейський ринок за рахунок кращого врахування смакових уподобань жителів ЄС, певною мірою дозволить компенсувати низьку ємність внутрішнього продовольчого ринку, що обмежує внутрішню пропозицію;

11) повне використання квоти на безмитний експорт українського спирту в ЄС → переважання низькомаржинальних культур в структурі посівів. Повне використання квоти на безмитний експорт українського спирту в ЄС дозволить частково компенсувати переважання низькомаржинальних культур в структурі посі-

вів (зернові колосові, кукурудза на зерно тощо) за рахунок збільшення їх використання для виробництва спирту;

12) збільшення виробництва посадкового та садивного матеріалу, насіння високоврожайний сортів та гібридів сільськогосподарських культур; спермопродукції та племінних тварини високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин; малька та зарибку прісноводних риб; послуг із обробітку ґрунту, догляду за рослинами, збирання врожаю, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції; послуг із штучного запліднення сільськогосподарських тварин, ветеринарного та зоотехнічного обслуговування сільськогосподарських тварин дозволить збільшити продукування доданої вартості в аграрному секторі економіки. Наразі значна частка посадкового та садивного матеріалу, насіння, спермопродукція та племінні тварини і т.д. – це імпорتنі матеріали. Їх заміна на матеріали вітчизняного виробництва покращить умови торгівлі та забезпечить збільшення доданої вартості в аграрному секторі економіки;

13) збільшення виробництва засобів праці транспортної інфраструктури сільськогосподарського виробництва → недостатні обсяги виробництва плодово-ягідної продукції. Збільшення кількості транспортних засобів, забезпечення належного стану приміських доріг дозволить скоротити час та транспортні витрати на транспортування видів сільськогосподарської продукції, яка швидко псується (ягоди, плоди тощо). Це стимулюватиме збільшення пропозиції такої продукції;

14) збільшення споживання сільськогосподарськими товаровиробниками послуг банківських та страхових компаній → надмірний експорт зерна. Збільшення доступу до банківських кредитів позитивно вплине саме на тих сільськогосподарських товаровиробників, які мають найбільші проблеми із кредитними ресурсами – це малі організаційні форми. Вони спеціалізуються на вирощуванні високомаржинальних культур (ягоди, плоди, виноград) та утриманні сільськогосподарських тварин (ВРХ, свині тощо). Тому збільшення їх ресурсних можливостей сприятиме збільшенню виробництва тваринницької продукції, зростанню попиту на кормове зерно та, відповідно, скорочення його надмірного експорту;

15) збільшення споживання харчовою промисловістю сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва → відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами. Збільшення споживання харчовою промисловістю сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва зумовить зростання пропозиції продовольчих напівфабрикатів та готової продукції. В умовах низької ємності внутрішнього ринку це стимулюватиме підприємства харчової промисловості до пошуку нових ринків збуту, насамперед, в ЄС. Що й зумовить зростання попиту на сертифікацію виробництв на відповідність міжнародним стандартам безпечності і якості;

16) збільшення виробництва пакувальних матеріалів → в Україні відсутні історичні традиції виготовлення низки алкогольних напоїв, популярних в ЄС. Врахування споживчих уподобань європейських споживачів означає не лише певні характеристики продовольчих товарів, але й способи маркування, пакування, тари тощо. Наприклад, в ЄС пересічними громадянами вітається використання вторинної сировини для виготовлення пакувальних матеріалів, використання дружніх до природи пакувальних матеріалів і т.д. Такі товари краще збуваються;

17) забезпечення розвитку оптової та роздрібної торгівлі → низька ємність внутрішнього продовольчого ринку. Розвиток оптової та роздрібної торгівлі є важливим елементом підтримання конкурентного середовища. Достатній рівень конкуренції є природним стабілізатором цін, що сприятливо впливає на зростання попиту та ємності ринку;

18) забезпечення розвитку рекламної діяльності і дослідження кон'юнктури ринку → скорочення виробництва та переробки молока. Застосування вітчизняними виробниками ефективних рекламних стратегій є одним із інструментів протидії розширенню частки імпортової продукції на внутрішньому ринку;

19) забезпечення розвитку рекламної діяльності і дослідження кон'юнктури ринку → низька ємність внутрішнього продовольчого ринку. Ґрунтовне й постійне дослідження споживчих запитів є важливими елементом маркетингової стратегії, спрямованої на задоволення самих актуальних потреб покупців. Це сприяє зростанню попиту та ємності ринку;

20) розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію на ринку ЄС → відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами. Покращення можливостей доступу для української промислової продовольчої продукції на ринок ЄС є сильним мотиваційним чинником інвестування у впровадження на підприємствах харчової промисловості України міжнародних систем менеджменту якості із наступною їх сертифікацією;

21) запровадження програм продовольчої допомоги малозабезпеченим → відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами безпечності і якості. Збільшення внутрішнього попиту на продовольчі товари за рахунок реалізації програм продовольчої допомоги є частковою компенсацією низького доступу для української промислової продовольчої продукції на ринок ЄС, виробленої на підприємствах, що не впровадили міжнародних систем менеджменту якості;

22) створення спільних підприємств українських та іноземних інвесторів у харчовій промисловості → відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами безпечності і якості. Створення спільних підприємств означає прихід інвесторів, що володіють ресурсами та доступом до сучасних технологій. Це дозволить впровадити на відповідних підприємствах харчової промисловості України міжнародні системи менеджменту якості із наступною їх сертифікацією.

Далі визначимо частоту кожної із 28 можливостей (рис. 3.8). На нашу думку, для обґрунтування відповідної стратегії необхідно відібрати ті можливості частота яких зустрічаються у більш, ніж половині випадків. Тобто 9 і більше для підсилення кожної слабкої сторони, загальна кількість яких 16. Логіка такого відбору полягає в тому, що можливості, які спроможні підсилити слабкі сторони у більш, ніж у 50% випадків є найбільш продуктивними.

Запропонований підхід є не випадковим, а опирається на метод кореляційного аналізу: зв'язок між двома досліджуваними ознаками вважається відсутнім або слабким, якщо він виявляється у менш, ніж 50% випадків ($r < 0,5$). Натомість

зв'язок вважається середнім, якщо він виявляється у 51-70% випадків ($0,5 < r < 0,7$). І сильним, якщо він виявляється у більш, ніж 70% випадків ($r > 0,7$). Таким чином ми пропонуємо відібрати ті можливості, які гіпотетично мають середній і сильний зв'язок із слабкими сторонами. Гіпотетичність зв'язку означає, що ми опираємося на припущення. Оскільки фактичної статистичної бази перевірки такого зв'язку поки що немає.

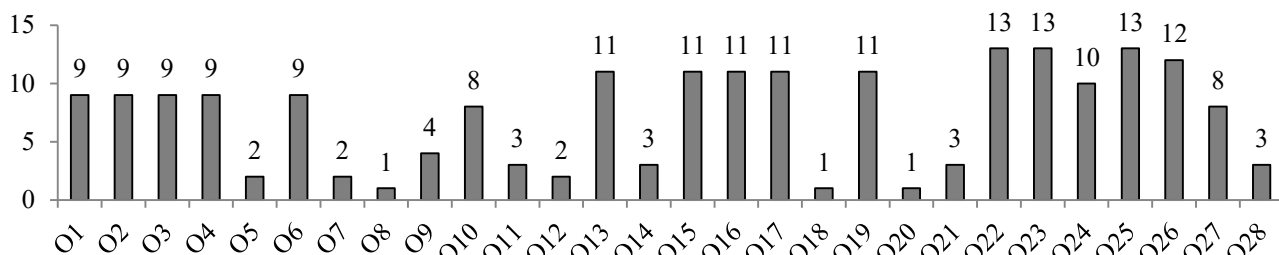

Рис. 3.8. Частота потенційного застосування окремих можливостей для підсилення слабких сторін у стратегії «виклики», спрямованої на формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції*

*власна розробка автора

З результатами запропонованого принципу вибудовування зв'язків між можливостями та слабкими сторонами, із загального списку можливостей (28), ми відібрали 15:

1) збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях (O1);

2) збільшення частки сировини для м'ясопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях (O2);

3) виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока (O3);

4) підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах (O4);

5) використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпорتنі мита (O6);

6) збільшення споживання сільськогосподарськими товаровиробниками послуг банківських та страхових компаній (O13);

7) стимулювання інвестиційного попиту в сільському господарстві (O15);

8) стимулювання інвестиційного попиту в харчовій промисловості (O16);

9) збільшення споживання харчовою промисловістю сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва (O17);

10) збільшення будівництва виробничих потужностей для переробки місцевої та імпортованої сільськогосподарської продовольчої сировини (O19);

11) розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію на ринку ЄС (O22);

12) масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості для забезпечення відповідності продовольчої продукції європейським санітарно-гігієнічним вимогам (O23);

13) розбудова нових логістичних ланцюгів для входження в європейський продовольчий рітейл із залученням європейських партнерів (створення спільних торгових підприємств, відкриття торгових домів в країнах ЄС тощо) (O24);

14) запровадження програм продовольчої допомоги малозабезпеченим (O25);

15) стимулювання домогосподарств до участі у державній програмі «Національний кешбек» (O26).

Зміст окремих можливостей якісно споріднений. Тому для зручності обґрунтування стратегії, окремі можливості доцільно об'єднати та закріпити за ними такі назви:

1) O1 + O2: збільшення частки тваринницької сировини для підприємств харчової промисловості, виробленої на власних потужностях;

2) O13 + O15: стимулювання інвестиційного попиту в сільському господарстві;

3) O16 + O17 + O19: стимулювання інвестиційного попиту в харчовій промисловості.

Нашу думку, ключовою умовою реалізації стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції

(додаток АБ), є відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей. Насамперед, скотарства – молочного і м'ясного. Це безальтернативна умова найефективнішого використання сільськогосподарської сировини, як джерела формування доданої вартості, максимально можливий розмір якої втілюється лише у товарах споживчого призначення - продовольчих напівфабрикатах та готовій їжі. Тваринництво забезпечує конверсію кормового зерна – перетворення його із первинної сировини (зерно) у вторинну (м'ясо тварин, сире молоко, птишині яйця, риба), що втілює у собі суму доданих вартостей: додана вартість, створена на стадії виробництва зерна + додана вартість, створена на стадії виробництва тваринницької продукції. Надходження тваринницької сировини на підприємства харчової промисловості, доповнює та максимізує додану вартість в момент реалізації кінцевої продукції : додана вартість, створена на стадії виробництва зерна + додана вартість, створена на стадії виробництва тваринницької продукції + додана вартість, створена на стадії виробництва промислової продовольчої продукції + додана вартість створена на стадії реалізації готової продукції домогосподарствам.

Просте порівняння закупівельної ціни сировини першої (наприклад, зерно) і другої (наприклад, сире молоко) стадії, показує переваги розвитку аграрного сектору економіки в напрямку формування внутрішнього (закритого) технологічного ланцюга, тобто ланцюга вартості:

- 1) зерно кукурудзи – 10,15 грн. за 1 кг [256];
- 2) сире молоко (гатунок екстра) – 19,6 грн. за 1 кг [257];
- 3) для виробництва 1 кг сирого молока треба затратити, в середньому, 240 грам зерна кукурудзи. Отже, конверсія зерна кукурудзи в сире молоко описується співвідношенням 1 : 4,2.

Таким чином ми отримуємо альтернативу: продати 1 кг зерна кукурудзи трейдерській компанії за ціною 10,15 грн. для його вивезення за кордон, чи витратити для виробництва сирого молока за ціною 82,32 грн. (за 4,2 кг). Попри очевидну перевагу, критична більшість сільськогосподарських товаровиробників вибирають перший варіант.

По перше, це пов'язано із особливостями молочного скотарства, яке потребує значно вищих витрат живої і уречевленої (капітал) праці на виробництво одиниці продукції, технологічно є значно складнішим за вирощування зерна, потребує спеціальних знань і навичок, є ризикованим тощо [177]. По друге, закордонний ринок формує стабільно високий попит на українську зернову продукцію, що мінімізує ризики падіння цін та збитковості виробництва. В результаті ми отримуємо неспівпадіння або конфлікт економічних інтересів (рис. 3.9):

КОНФЛІКТ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

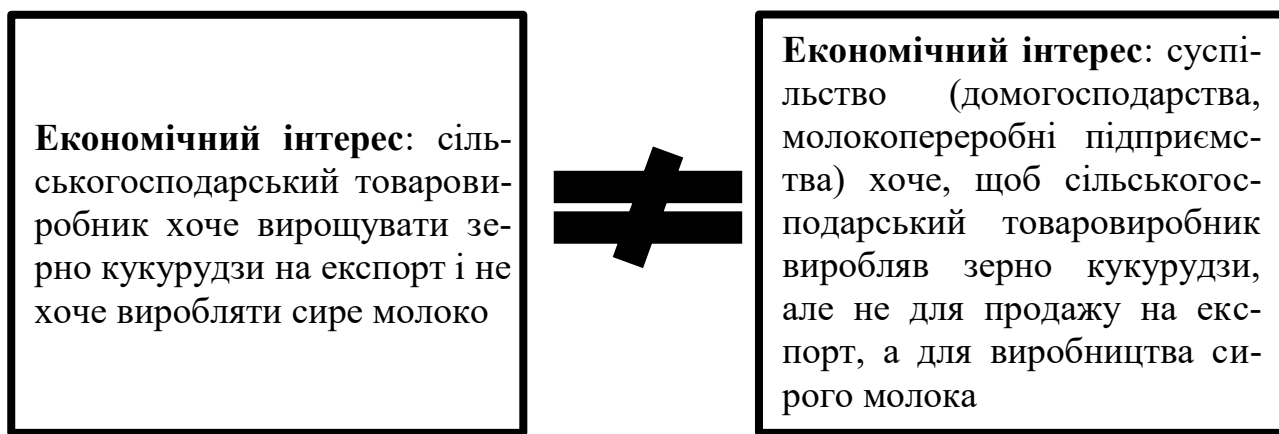

Рис. 3.9. Конфлікт економічних інтересів сільськогосподарського товаровиробника і суспільства*

*власна розробка автора

Це надзвичайно гострий і актуальний конфлікт економічних інтересів, який пояснює причину катастрофічного скорочення поголів'я великої рогатої худоби та падіння обсягів виробництва молочної сировини в аграрному секторі економіки. Проблема складна, а тому її вирішення потребує непростих рішень.

Насамперед, необхідно зрозуміти, що ми маємо справу із економічним конфліктом суб'єктів, що обумовлений діаметральною протилежністю локації їх економічних інтересів – виробник зерна кукурудзи зорієнтований на попит зовнішнього ринку, суспільство (домогосподарства, молокопереробні підприємства) зорієнтоване на попит внутрішнього ринку. Власне підприємства харчової промисловості та домогосподарства і є ключовими агентами внутрішнього ринку, які формують попит на сільськогосподарську сировину та продукти харчування, вироб-

лені з неї. Однак, галузь сільського господарства молочне скотарство, а за нею і молокопереробна галузь харчової промисловості України програють конкурентну боротьбу за ресурси (земля та продукти праці, отримані за її допомогою) зовнішньому ринку.

Корисність економічних благ «сире молоко» та «готові молочні продукти» для суспільства є дуже високою. Ринковий індикатор, що свідчить про правильність такого висновку – це ціни на молочні продукти. Вони зростають тому що має місце дефіцит, який означає, що попит перевищує пропозицію. Цінність молочних продуктів для кінцевих споживачів настільки висока, що вони продовжують їх купувати навіть при суттєвому зростанні цін. Тобто, ми маємо справу із нееластичним по ціні попитом на товар: за період з 2001 по 2021рр. ціни на молоко зросли в 13,4 рази [184]; за цей же період середнє подушкове споживання молока (кг на 1 особу за рік) зросло на 1,2% [194]. Частка імпортованих молочних продуктів у фонді споживання українців зросла із 0,5% в 2000р. до 9,4% у 2021р. [176], і продовжує зростати. Одночасно корисність економічного блага «зерно кукурудзи» є також дуже високою: за період з 2001 по 2021рр. ціна на зерно кукурудзи зросла у 16,7 рази, її внутрішнє споживання – у 2,1 рази, а експорт – у 58 разів [231]. Ці цифри свідчать про те, що в даному випадку українська економіка зазнає щонайменше двох збитків: 1) бідне населення воюючої країни переплачує за дефіцитні продукти тваринного походження; 2) погіршуються умови торгівлі – експортується дешева сировина, імпортуються дорогі готові харчові продукти.

Вирішення конфлікту економічних інтересів можливе лише в рамках нового інституту – державно-приватне партнерство, засадничими принципами якого мають стати довіра, рівність, відповідальність. Безальтернативним пусковим механізмом до його створення є політична воля уряду, спрямована на формування мотивації сільськогосподарських товаровиробників здійснювати випуск сирого молока та можливостей молокопереробних підприємств самостійно забезпечувати себе молочною сировиною. Для цього ми й запропонували комплекс заходів (засобів досягнення тактичних цілей):

- сприяння розвитку власних і кооперативних переробних потужностей у власності сільськогосподарських товаровиробників;
- укладання угод на оренду тваринницьких приміщень та постачання кормів із діючими сільськогосподарськими підприємствами;
- пряма оренда/суборенда земельних паїв для будівництва (викуп) тваринницьких приміщень та виробництва кормів – організація виробництв холдингового типу;
- використання субсидій «синьої скрині» [258] - виплата дотації сільськогосподарським товаровиробникам за переведення землі із польової сівозміни у кормову;
- надання підприємствам молочної промисловості та скотарським сільськогосподарським підприємствам першочергового права на оренду земель НААН України;
- бюджетні дотації на вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока - захищена статтями державного бюджету;
- бюджетні дотації на підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації – захищена стаття державного бюджету;
- популяризація розвитку сільськогосподарської кооперації.

Це мінімальний набір умов відродження та розвитку вітчизняного тваринництва. Насамперед, скотарства.

Серед представлених пропозицій, хочемо звернути особливу увагу на «надання підприємствам молочної промисловості та скотарським сільськогосподарським підприємствам першочергового права на оренду земель НААН України».

Питання доступу до земельних ресурсів є одним із найважливіших. Адже будівництво тваринницького комплексу, облаштування гноєсховищ, виробництво кормів потребує тривалого і надійного винаймання землі. Наприклад, новостворена молокотоварна ферма починає приносити прибуток лише на 6-ий рік. Тому для уникнення шоків у зерновій галузі, важливим ресурсом земель сільськогосподарського призначення, які могли б отримати чітке цільове призначення – виробництво скотарської продукції, є землі НААН України.

За даними Держгеокадастру, за НААН числиться 320 тис. га земель. Рахункова палата України станом на 2020 рік, після аудиту академії, вивела цифру в 465 тис. га. Наразі 100 тис. га земель НААН перейшли під управління Фонду держмайна для подальшої здачі в оренду [259].

Маючи вихідну умову – 100 тис. га сільськогосподарських угідь, можна розрахувати кількість великої рогатої худоби та обсяги виробництва відповідної продукції.

Попри наявне різноманіття підходів щодо потенційної кількості корів, які може прогодувати 1 га [260, 261, 262], на нашу думку, доцільно зважати на актуальну молочарську практику. Зокрема, генеральний директор ТОВ «Молоко Вітчизни» Рошка Ф. слушно зауважує, що якби у нас був повноцінний ринок кормів, то у випадку неврожайного року можна було б докупити фураж, і тоді мінімум становив би 1 га на корову. Однак, з урахуванням того, що в нас немає ринку грубих кормів, фермеру, щоб почуватися безпечно, потрібно 1,5 га на корову, з яких 0,5 га - для компенсації ризиків неврожайного сезону [263]. Отже, 100 тис. га сільськогосподарських угідь може прогодувати 66,7 тис. голів дорослої рогатої худоби. Маючи загальну кількість великої рогатої худоби, можна розрахувати структуру стада та орієнтовні обсяги виробництва продукції [264]:

1) структурне стадо – 66700 голів (при незмінному поголів'ї, одержанні 90 телят від 100 корів і нетелей, наявних на початок року і закуплених в інших господарствах, та вибраковці 22% корів);

2) середній вік реалізації молодняка – 15 днів;

3) співвідношення поголів'я на початок року:

- корови – 80%;
- нетелі – 4%;
- телиці старше року – 6%;
- бички старше року – 0%;
- телята до однорічного віку – 10%;

4) куплено нетелей (за 3-4 місяці до отелення) – 8671 гол.;

5) виробництво молока при надої від однієї корови 6700 кг [176] – 446,9 тис. тонн;

6) реалізація яловичини в рамках новостворених молочнотоварних ферм – 8,3 тис. тонн;

7) структура реалізації живої маси худоби:

- доросла худоба (маса вибракуваних корів 450 кг) – 65,4%;
- молодняк худоби всіх вікових і статевих груп – 34,6%.

Важливо зауважити, що виробництво яловичини не обмежується 8,3 тис. тонн, реалізованими новоствореними молочнотоварними фермами. Адже цей обсяг отриманий за рахунок вибракування дорослої худоби (корови і ремонтні телиці). П'ятнадцятиденний молодняк реалізується особистим селянським господарствам та сільськогосподарським підприємствам, що займаються вирощуванням великої рогатої худоби на забій. Річний приплід від 53360 корів та 2668 нетелів становитиме 50425 телят. Враховуючи, що ця худоба буде відправлена на забій масою 500-600 кг та забійний вихід 50% (молочні породи ВРХ), додатковий обсяг яловичини (телятини) становитиме ще 13,9 тис. тонн.

Отже, виділення 100 тис. га сільськогосподарських угідь НААН України для першочергового права оренди підприємствами молочної промисловості та скотарськими сільськогосподарським підприємствам, забезпечить виробництво додаткових 446,9 тис. тонн молока і 22,2 тис. тонн яловичини. Це приблизно 6 і 9% від нинішніх обсягів виробництва молока і яловичини відповідно. Разом з тим, загальний соціально-економічний ефект формування замкнутого ланцюга вартості буде значно більший за рахунок ефекту синергії (рис. 3.10). Синергетичний ефект полягає у поєднанні кількох факторів економічного зростання, які, підсилюючи один одного, дають більший кінцевий результат, ніж проста арифметична сума від їх додавання: вищий рівень зайнятості, вищі доходи домогосподарств, стабільні внутрішні ціни, більші надходження до державного бюджету, сприятливий екологічний ефект від розвитку скотарства, покращення умов зовнішньої торгівлі тощо.

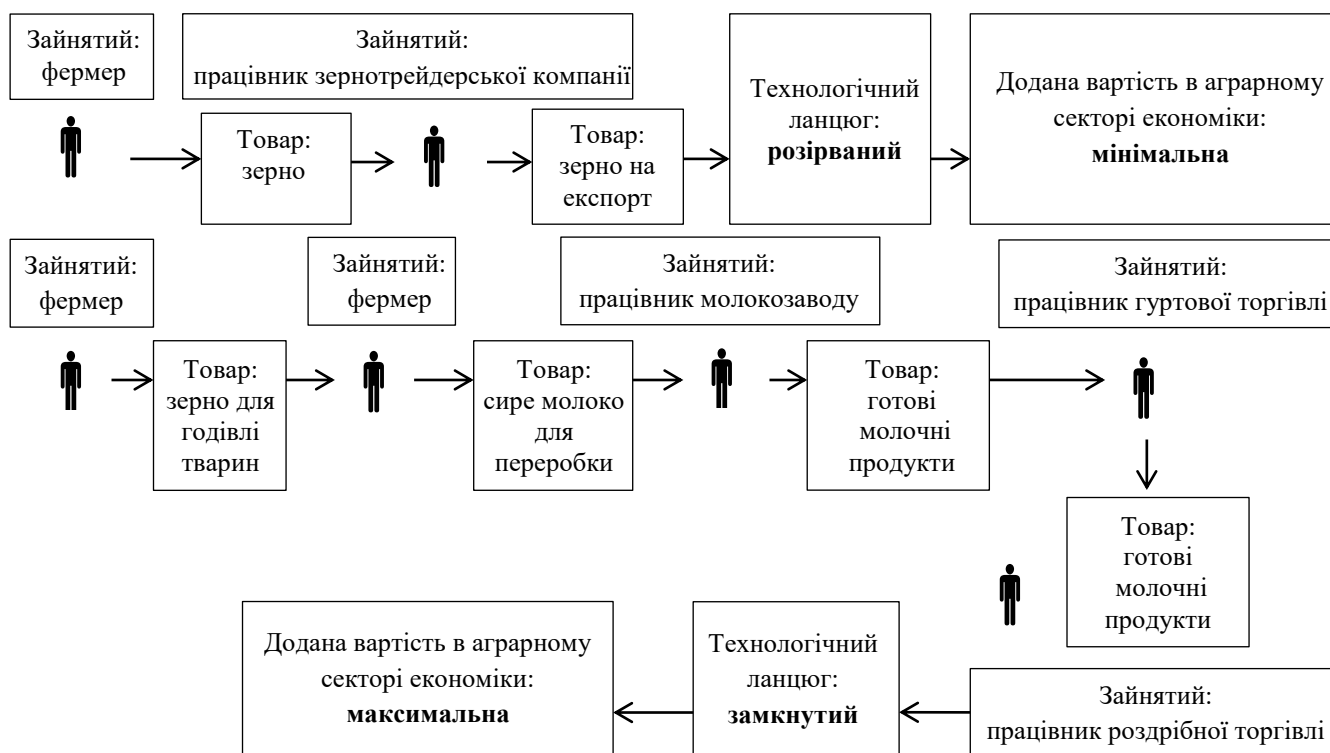

Рис. 3.10. Соціально-економічні ефекти в аграрному секторі економіки в умовах розірваного і замкнутого ланцюга вартості*

*власна розробка автора

3.3. Організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки

Формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки має відбуватися через взаємодію усіх стейкхолдерів в рамках організаційно-економічного механізму, спрямованого на реалізацію засобів досягнення тактичних цілей відповідної стратегії.

Поза всяким сумнівом, досягнення стратегічної мети можливе у результаті поєднання організаційних, інтелектуальних та економічних ресурсів національного уряду й бізнесу. Це складний процес, оскільки передбачає поєднання елементів політичної (уряд) і комерційної (бізнес) мотивації. Адже вони мають якісно іншу природу: політична мотивація – збереження та примноження влади (у часі), комерційна мотивація - збереження та примноження бізнесу (у грошах) (рис. 3.11). Спільним знаменником у цій складній конструкції є домогосподарство – воно ви-

бирає владу, голосуючи «руками» (бюлетень), і вибирає бізнес (товар), голосуючи «ногами». Іншими словами, джерелом політичної влади та комерційного успіху є задоволення економічних інтересів домогосподарств.

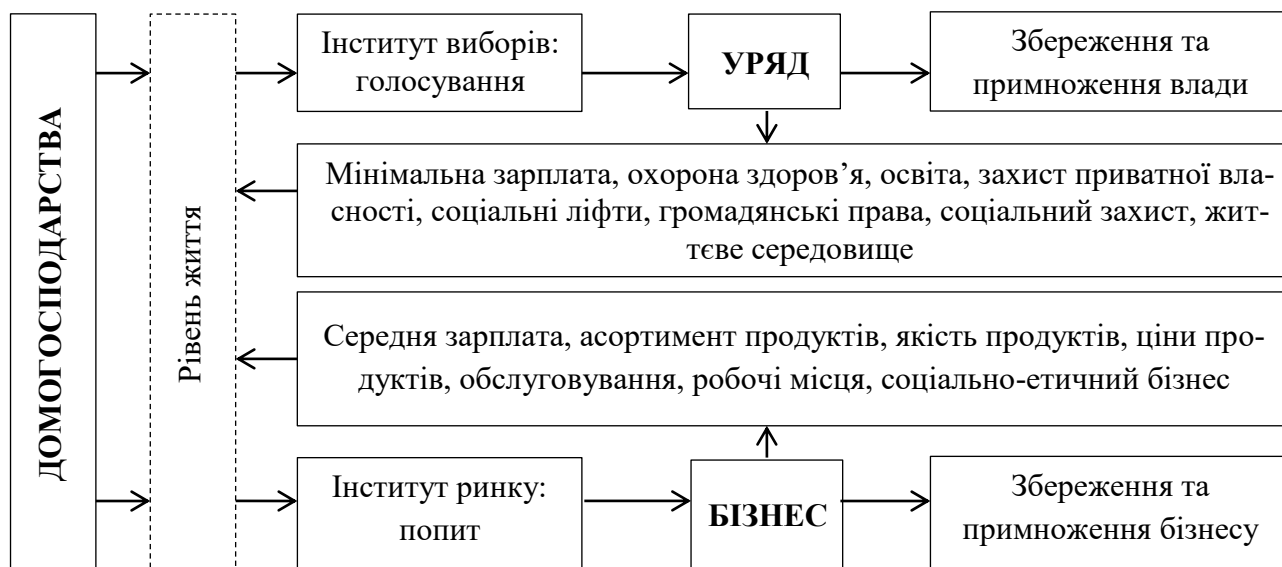

Рис. 3.11. Механізм політичної та комерційної мотивації підвищувати рівень життя домогосподарств*

*власна розробка автора

Отже, і уряд, і бізнес мають бути зацікавлені у високому рівні життя домогосподарств. Для влади високий рівень життя домогосподарств означає, що вона - владна політична сила, турбується про громадян. Це формує стосовно неї позитивні електоральні настрої. Для бізнесу високий рівень життя домогосподарств означає їх кращу спроможність купувати більше товарів, в тому числі вітчизняних. Власне усі зусилля щодо ефективного розвитку національної економіки, в тому числі і в межах тематичної спрямованості нашого дослідження, спрямовані на забезпечення зростання рівня життя громадян країни. Оскільки економіка, як певна модель суспільного виробництва, не є цінністю в собі, а лише інструментом задоволення зростаючих потреб людей.

Якби це парадоксально не звучало в умовах глобалізації в цілому та євроінтеграції зокрема, формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є продуктивною ідеєю лише у випадку інтенсивного розвитку внутрішнього ринку. Ємність такого ринку вимірюється спроможністю внутріш-

ніх агентів купувати продукцію національних виробників – переробних підприємств сільськогосподарську сировину, домогосподарств – харчові напівфабрикати та готову їжу. Розвинутий внутрішній ринок є умовою соціально-економічної стабільності та стійкості до коливань зовнішнього ринку. Наприклад, в ЄС у 2023р. загальний обсяг експорту товарів склав 6,7 трлн. євро із яких 61,1% або 4,1 трлн. євро – це був експорт всередині об’єднання [265]. Це відповідь на питання щодо ключових чинників макроекономічної нестабільності України – рівень відкритості національної економіки впродовж останніх років надмірно високий. Відповідно до Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», відкритість економіки визначається за формулою:

$$BE = \frac{(E + I) \cdot KG}{ВВП} \cdot 100\%, (3.5)$$

де: E – експорт товарів та послуг, млн. дол. США;

I – імпорт товарів та послуг, млн. дол. США;

KG – середній курс гривні до долара США, грн. за 1\$;

$ВВП$ – валовий внутрішній продукт, млн. грн. [266].

Порогові значення показника: критичний – 100%; небезпечний – 95%; незадовільний – 90%; задовільний – 85%; оптимальний – 75% [266]. Як бачимо, Україна має один із найвищих рівнів відкритості економіки в світі (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Рівень відкритості економіки окремих країн світу, в окремих групах країн та в середньому по світу, %*

Країна, група країн	Рік							
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
А	1	2	3	4	5	6	7	8
США	26,5	27,1	27,4	26,3	23,1	25,2	26,9	24,9
Китай	36,9	37,6	37,6	35,9	34,8	37,3	38,4	37,3
Японія	31,3	34,4	36,6	35,2	31,3	36,8	46,8	45,2
Великобританія	59,7	63,1	64,5	64,7	58,8	58,6	68,9	63,9
Німеччина	76,0	77,6	79,2	79,1	73,0	80,2	89,1	82,8
Франція	63,3	65,4	66,8	66,4	58,8	63,8	75,8	70,6
Італія	54,4	57,6	59,3	58,7	53,9	60,3	72,1	66,2

Продовження таблиці 3.6

А	1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	105,5	104,0	99,2	90,5	79,2	82,7	87,4	77,5
<i>Країни з високим рівнем доходу**</i>	58,3	60,6	62,3	60,9	56,3	61,5	66,9	63,0
<i>Країни із середнім рівнем доходу**</i>	44,6	45,9	48,0	46,1	43,2	47,7	51,3	48,6
<i>Країни із низьким рівнем доходу**</i>	47,2	50,9	54,2	50,7	47,4	53,3	55,3	45,8
У середньому по світу	53,7	55,5	57,4	55,7	51,7	56,5	61,2	57,8

*розраховано автором за даними [267, 268, 269];

**за класифікацією Світового банку

По суті, ідея формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є невід’ємним елементом значно ширшої концепції – ідеї розвитку внутрішнього ринку (рис. 3.12).

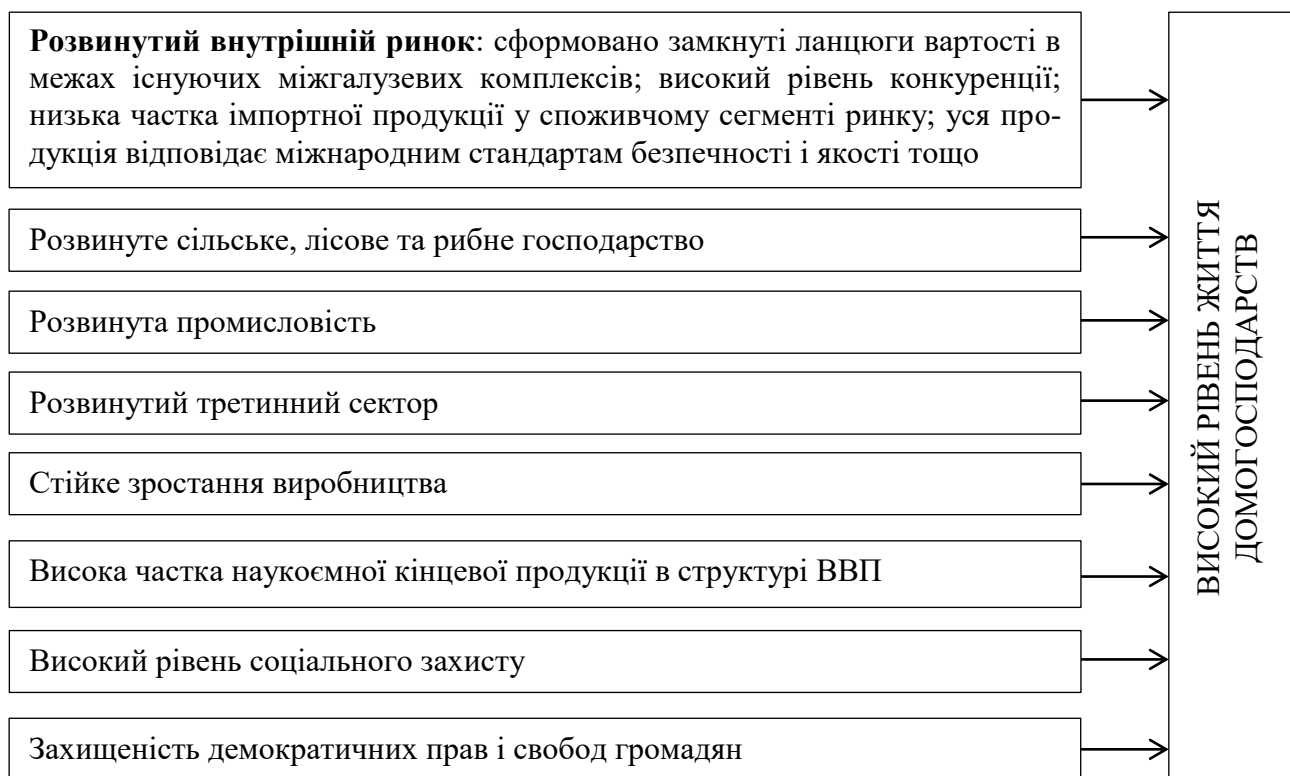

Рис. 3.12. Соціально-економічні умови високого рівня добробуту домогосподарств із деталізацією складового елементу «розвинутий внутрішній ринок»*

*власна розробка автора

Багатими є самодостатні країни, що виробляють таку номенклатуру промислової продукції, яка задовольняє більшість внутрішніх потреб та є джерелом стабільних надходжень від її експорту в обмін на імпорт сировини.

Інтенсивний розвиток промислового сектору є також умовою високого рівня доходів домогосподарств, які формують достатній для його розвитку внутрішній попит та заощадження. Останні є найважливішою складовою національних заощаджень, що перетворюються у інвестиції і капітал. Тому відродження української харчової промисловості є безальтернативною умовою формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки та важливими чинником зростання доходів населення країни.

Організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції (рис. 3.13) є поєднанням обґрунтованих засобів досягнення тактичних цілей у рамках відповідної стратегії (табл. 3.5), мотиваційних чинників урядової та бізнесової активності щодо їх застосування (рис. 3.11, 3.12) та, власне, політичної волі і підприємницької готовності їх застосувати. Представлений організаційно-економічний механізм може забезпечити ефективну роботу - формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, лише при наявності політичної волі влади та готовності бізнесу приймати складні рішення, що не дають миттєвого позитивного результату. Як розроблена стратегія (табл. 3.5), так і представлений організаційно-економічний механізм її реалізації (рис. 3.13) є довгостроковим планом дій. Основою його продуктивності є дотримання принципів системності та комплексності. Системність означає розгляд об'єкту - ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків (прямих та опосередкованих).

Комплексність означає застосування такого набору засобів досягнення і в такій послідовності, які дозволяють враховувати ієрархічну системну конструкцію об'єкта - ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Поміж іншим, це означає спроможність прикладати управлінські зусилля як послідовно (покроково), так і паралельно.

Рис. 3.13. Організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в агарному секторі економіки України в умовах євроінтеграції*

*власна розробка автора

Наприклад, забезпечити масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості можна лише після того, як буде сформовано повноцінну сировинну базу, насамперед в тваринницькому секторі (рис. 3.14):

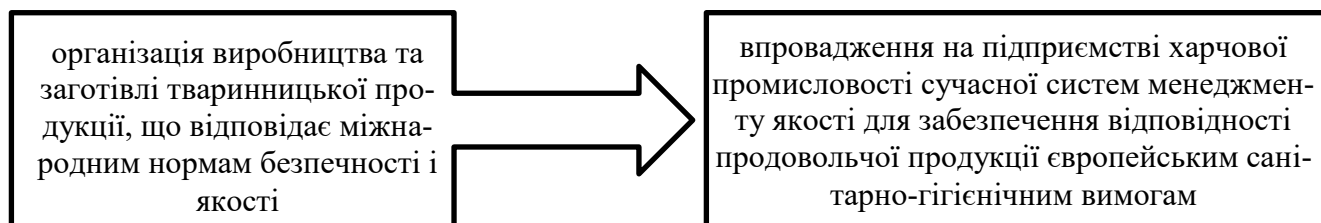

Рис. 3.14. Послідовний підхід до застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в агарному секторі економіки України в умовах євроінтеграції*

*власна розробка автора

Натомість, наприклад, дипломатична та організаційна допомога у просуванні продовольчих товарів на ринок ЄС, і створення спільних підприємств, відкриття торгових домів в країнах ЄС тощо, можуть застосовуватися паралельно з метою розширення доступу продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринок ЄС (рис. 3.15):

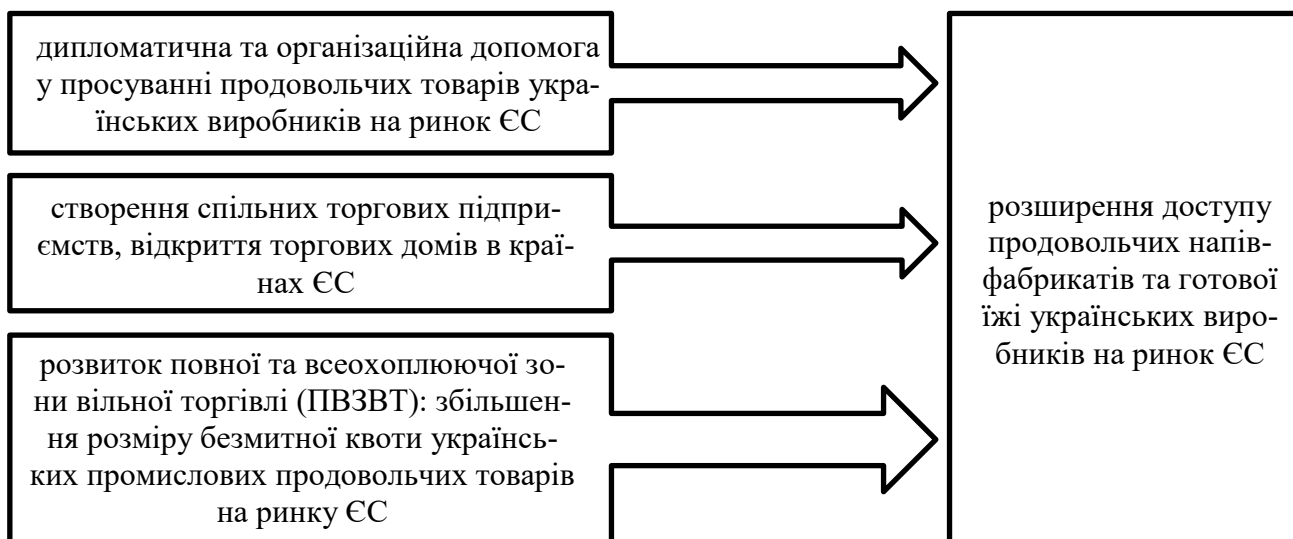

Рис. 3.15. Паралельний підхід до застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в агарному секторі економіки України в умовах євроінтеграції*

*власна розробка автора

Орієнтовна послідовність застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції або хронограма, представлена на рис. 3.16. На вертикальній осі відображено засоби формування, на горизонтальній – час та тривалість застосування. Оскільки наразі невідомо скільки реального часу (місяці, роки) потрібно для отримання очікуваних ефектів від застосування відповідних засобів формування, такі ефекти ми відобразили на осі абсцис. Вони є етапами, що відображають позитивні зміни у формуванні та розвитку ланцюга вартості України в умовах євроінтеграції.

Першим етапом є стабілізація виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції.

Другим етапом є перехід до збільшення обсягів виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції. Важливим досягненням другого етапу має стати впровадження системи НАССР в аграрному секторі економіки. Насамперед у виробництві сільськогосподарської сировини без якої неможливо забезпечити впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості з послідуною їх сертифікацією. НАССР – система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок. Система є науково-обґрунтованою, що дозволяє гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації й контролю небезпечних чинників. Найбільш важливим законодавчим актом ЄС, що регламентує сферу застосування НАССР, – є Директива 93/43/ЄЕС «Про гігієну харчових продуктів». Вона застосовується на всіх підприємствах, які працюють з харчовими продуктами. Застосування директиви стало обов'язковим для країн-членів ЄС з 14 грудня 1995 року. З цією директивою в європейське законодавство було інтегровано принципи НАССР та основні принципи гігієни харчових продуктів. Міжнародним стандартом, що встановлює єдині вимоги до систем НАССР, гармонізованого до стандартів менеджменту якості, екологічного менеджменту і пристосованого до сертифікації став ISO 22000:2005 «Системи управління безпечністю харчових продуктів».

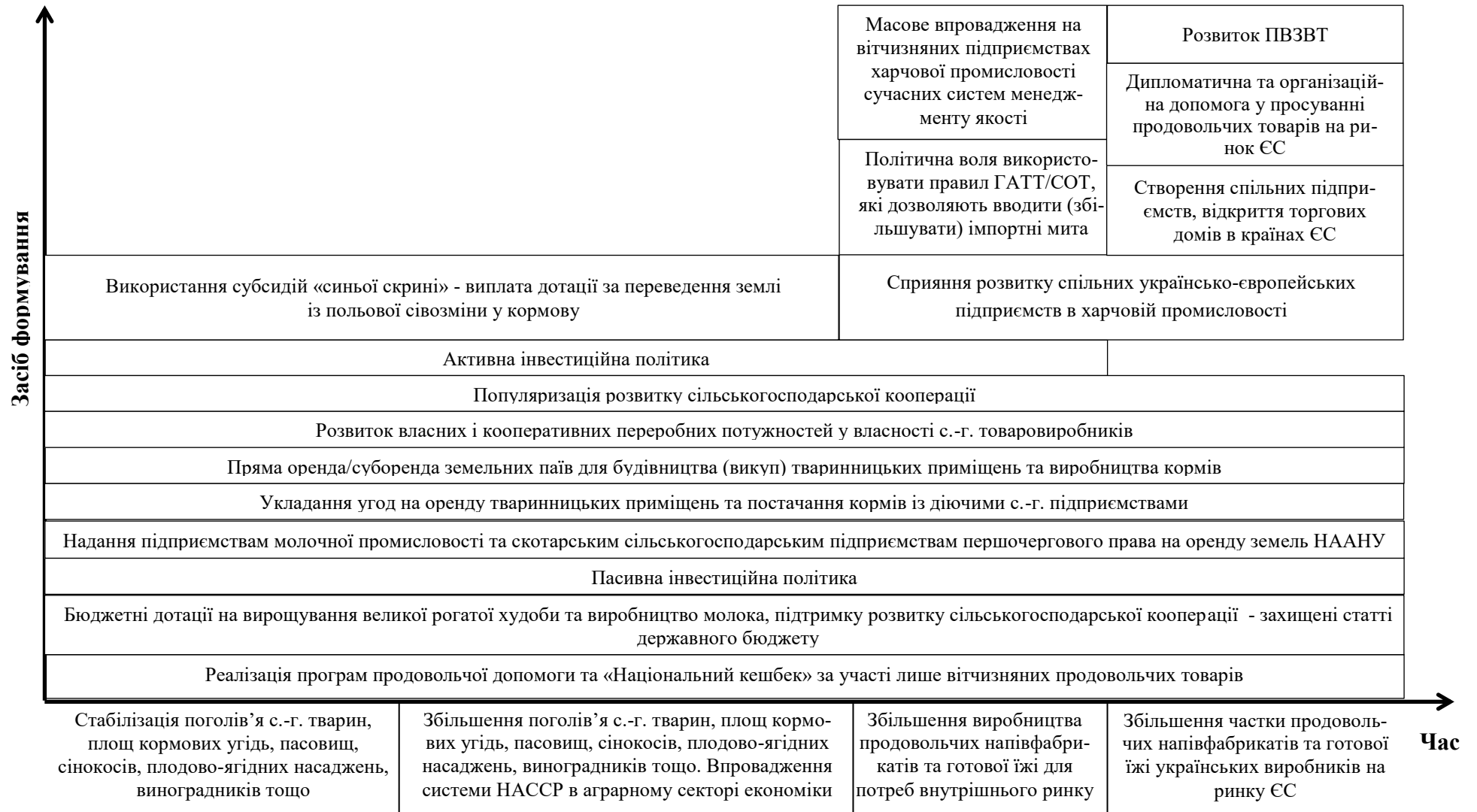

Рис. 3.16. Хронограма застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції*

*власна розробка автора

Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга», який був опублікований у 2005 році [270].

В межах третього етапу мають бути створені умови для збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку.

В межах четвертого етапу мають бути створені умови для збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС.

Для зручності використання хронограми, спочатку ми розмістили вісім засобів, які мають безстроковий характер впливу.

На нашу думку, активна інвестиційна політика має застосовуватися до моменту збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС. Збільшення попиту європейських споживачів на відповідну вітчизняну продукцію підвищить інвестиційну привабливість аграрного капіталу для приватних інвесторів, що знизить необхідність у застосуванні відповідної державної політики.

Використання субсидій «синьої скрині» - виплата дотації за переведення землі із польової сівозміни у кормову, доцільне в межах заходів спрямованих на стабілізацію та збільшення поголів'я сільськогосподарських тварин до рівня, що забезпечує внутрішні та експортні потреби у виробництві відповідної промислової продукції. З моменту збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку, на ньому сформується стабільний попит на сільськогосподарську тваринницьку продукцію, що забезпечить достатній рівень окупності витрат та спроможність сплачувати конкурентну орендну плату за користування земельними паями.

Сприяння розвитку спільних українсько-європейських підприємств в харчовій промисловості доцільне з моменту забезпечення надійної сировинної бази, що відповідає необхідним кількісним та якісним характеристикам.

Використання правил ГАТТ/СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпорتنі мита доцільно в обмежений період - збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку під час якого

підприємства харчової промисловості України відновлять втрачені позиції, зменшивши частку імпорту у внутрішньому продовольчому споживанні.

Масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості. Черговість даного засобу описана у коментарі до рис. 3.14.

Нарешті, три останніх засоби, описані у коментарі до рис. 3.15, мають бути спрямовані на досягнення четвертого (останнього) етапу - збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС.

Висновки до 3 розділу

1. Виробництво валової доданої вартості в сільському господарстві України за період 2009-2021рр. у валюті США збільшилося у 2,6 рази. З 2014 по 2016рр. мав місце спад причиною якого став початок військової агресії росії проти України. Те ж саме відбулося і в 2022 році – в результаті її відновлення.

2. На формування доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України в 2012-2021рр. найбільший вплив здійснювало проміжне споживання продукції таких галузей: сільського, лісового та рибного господарства; виробництва хімічних речовин і хімічної продукції; виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів; транспортного, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; фінансової та страхової діяльності; діяльності у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльності головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльності у сферах архітектури та інжинірингу; технічного випробування та дослідження.

3. Для збільшення випуску валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України на 1%, споживанням ним проміжної сільськогосподарської продукції вітчизняного походження має зрости на 6,5%.

4. Єдиним резервом збільшення обсягів продукування валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України, є збільшення обсягу капіталу.

5. Динаміка виробництва валової доданої вартості харчової промисловості України в цілому є зростаючою. Понижуючим фактором є російська військова агресія, що розпочалася в 2014р. і продовжилася в 2022р. Стійкий внутрішній та зовнішній попит на продовольчі товари дозволив адаптуватися вітчизняним харчовикам до умов воєнного стану.

6. На формування доданої вартості в харчовій промисловості України в 2012-2021рр. найбільший вплив здійснювало проміжне споживання продукції таких галузей: сільського, лісового та рибного господарства; виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції; будівництво; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність.

7. Економічна ефективність проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва порівняно із аналогічним імпортом, при виробництві валової доданої вартості харчовою промисловістю України, вдвічі вища. Такий канал постачання сільськогосподарської сировини, як імпорт, слід розглядати лише в якості допоміжного. Тому стратегія розвитку аграрного сектору економіки повинна базуватися на тому, що головним каналом постачання сільськогосподарської сировини для підприємств харчової промисловості України, має бути внутрішнє виробництво.

8. За період з 2009 по 2021рр. виробництво валової доданої вартості в аграрному секторі економіки України зросло на 37,4%. Однак, мультиплікатор перетворення валової доданої вартості, створеної в сільському господарстві, на валову додану вартість, створену в переробній промисловості, зменшився на 36,1%.

9. Збільшення експорту української сільськогосподарської продукції на ринок ЄС та збільшення європейського імпорту промислової продовольчої продукції на ринок України, перешкоджають формуванню й розвитку ланцюга вартості в

аграрному секторі економіки нашої країни. Єдиним сприятливим фактором є збільшення експорту української продовольчої продукції – напівфабрикатів та готової їжі, на ринок ЄС.

10. Вплив поглиблення інтеграції Україна-ЄС на продукування валової доданої вартості аграрним сектором економіки України відсутній. Сама по собі інтеграція Україна-ЄС в частині ПВЗВТ не є автоматичною гарантією формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. Насамперед, за рахунок збільшення продукування валової доданої вартості харчовою промисловістю України. Вона є лише інструментом, яким українським виробникам ще належить правильно скористатися.

11. Найбільш продуктивним підходом до розробки стратегії формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, є використання наявних можливостей з метою посилення слабких сторін. Це стратегія «виклики». Найбільш перспективними можливостями для її реалізації є: збільшення частки тваринницької сировини для підприємств харчової промисловості, виробленої на власних потужностях; виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока; підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах; використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпорتنі мита; стимулювання інвестиційного попиту в сільському господарстві і харчовій промисловості; розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію на ринку ЄС; масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості для забезпечення відповідності продовольчої продукції європейським санітарно-гігієнічним вимогам; розбудова нових логістичних ланцюгів для входження в європейський продовольчий ритейл із залученням європейських партнерів; запровадження програм продовольчої допомоги малозабезпеченим; розвиток державної програми «Національний кешбек».

12. Ключовою умовою реалізації стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, є відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей. Насамперед, молочного і м'ясного скотарства. Для цього пропонується комплекс наступних заходів:

- сприяння розвитку власних і кооперативних переробних потужностей у власності сільськогосподарських товаровиробників;
- укладання угод на оренду тваринницьких приміщень та постачання кормів із діючими сільськогосподарськими підприємствами;
- пряма оренда/суборенда, викуп земельних паїв для будівництва тваринницьких приміщень, кормовиробництва – організація агробізнесу холдингового типу;
- використання субсидій «синьої скрині» - виплата дотації сільськогосподарським товаровиробникам за переведення землі із польової сівозміни у кормову;
- бюджетні дотації на вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока - захищена стаття державного бюджету;
- бюджетні дотації на підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації – захищена стаття державного бюджету;
- популяризація розвитку сільськогосподарської кооперації;
- надання підприємствам молочної промисловості та скотарським сільськогосподарським підприємствам першочергового права на оренду земель НААН України.

13. Виділення 100 тис. га сільськогосподарських угідь НААН України для першочергового права оренди підприємствами молочної промисловості та скотарськими сільськогосподарським підприємствам, забезпечить виробництво додаткових 446,9 тис. тонн молока і 22,2 тис. тонн яловичини. Це приблизно 6 і 9% від нинішніх обсягів виробництва молока і яловичини відповідно. Разом з тим, загальний соціально-економічний ефект формування замкнутого технологічного ланцюга буде значно більший за рахунок ефекту синергії.

14. В умовах глобалізації в цілому та євроінтеграції зокрема, формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є продуктивною

ідеєю лише у випадку інтенсивного розвитку внутрішнього ринку. Ємність такого ринку вимірюється спроможністю внутрішніх агентів купувати продукцію національних виробників – переробних підприємств сільськогосподарську сировину, домогосподарств – харчові напівфабрикати та готову їжу.

15. Ідея формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є невід’ємним елементом значно ширшої концепції – ідеї розвитку внутрішнього ринку. Багатими є самодостатні країни, що виробляють таку номенклатуру промислової продукції, яка задовольняє більшість внутрішніх потреб та є джерелом стабільних надходжень від її експорту в обмін на імпорт сировини. Інтенсивний розвиток промислового сектору є також умовою високого рівня доходів домогосподарств, які формують достатній для його розвитку внутрішній попит та заощадження. Тому відродження української харчової промисловості є безальтернативною умовою формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, та важливими чинником зростання доходів населення країни.

16. Організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції є поєднанням обґрунтованих засобів досягнення тактичних цілей у рамках відповідної стратегії, мотиваційних чинників урядової та бізнесової активності щодо їх застосування та політичної волі і підприємницької готовності їх застосувати.

17. Застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції має забезпечити досягнення наступних ефектів:

- стабілізація виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції;
- збільшення обсягів виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції. Впровадження системи НАССР в аграрному секторі економіки;
- збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку;
- збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС.

ВИСНОВКИ

1. Ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України - це послідовність дій, що виконують товаровиробники другої і третьої сфери агропромислового комплексу, щоб забезпечити постачання продуктів кінцевому споживачу; послідовність дій означає логічний поетапний рух технологічно-спорідненої продукції по стадіях виробництва, починаючи із випуску сільськогосподарської сировини, продовжуючи її промисловою переробкою і закінчуючи постачанням напівфабрикатів та готових продуктів кінцевим споживачем.

2. Ключовими причинами, що перешкоджають формуванню доданої вартості в аграрному секторі економіки є:

- руйнування господарських зв'язків у вертикально-інтегрованих технологічних ланцюгах вітчизняного АПК в період трансформаційної кризи 1991-1999 років;
- зростання відкритості національної економіки та поява інституційного сектору «закордон»;
- низька ефективність державної політики стимулювання виробництва продукції сільського господарства;
- криза довіри;
- низька якість сільськогосподарської сировини, насамперед тваринницької;
- низька ємність внутрішнього продовольчого ринку;
- зростання імпорту європейських продовольчих напівфабрикатів та готової їжі на продовольчий ринок України;
- низька мотивація сільськогосподарських виробників вкладати капітал у виробництво високомаржинальної продукції: тваринницької, плодово-ягідної, виноградарської, - через високі господарські ризики.

3. В методиці формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки виділяється гносеологічний, нормативний та організаційний аспекти:

- гносеологічний аспект представлений еволюцією теорії вартості. Її кульмінацією стала модель «витрати-випуск» Леонтьєва В., в якій остаточно сформу-

льовано сучасний підхід до таких категорій, як «додана вартість», «проміжне споживання» і «валовий випуск»;

- нормативний аспект формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки базується на загальноприйнятому підході до визначення факторів, умов та правил розрахунку доданої вартості, що міститься в Системі національних рахунків ООН;

- організаційний аспект формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки полягає у трансформації каналів розподілу сировини сільськогосподарськими товаровиробниками та каналів її постачання на переробні підприємства.

4. До моменту відновлення широкомасштабного російського вторгнення на початку 2022р., виробництво усіх видів сільськогосподарської продукції характеризувалося стійкою зростаючою динамікою. Широкомасштабні військові дії призвели до скорочення виробництва рослинницької продукції на 28%, тваринницької – на 12%. Економіка особистих селянських господарств виявилася стійкішою, ніж економіка сільськогосподарських підприємств.

В сільському господарстві України має місце негативна тенденція - скорочення виробництва високомаржинальної продукції: скотарської, цукрових буряків, плодів, ягід і винограду; скорочуються площі посівів під картоплею та овочеваштанними культурами. У рослинництві майже увесь обсяг виробництва високомаржинальних видів продукції здійснюється у господарствах населення.

Сільськогосподарські товаровиробники зменшують обсяги виробництва і реалізації тваринницької продукції, яку вони збувають переробним підприємствам.

Сформувалася стійка тенденція зменшення збуту зерна на внутрішньому ринку та збільшення його збуту на зовнішньому.

5. У переробній промисловості України спостерігаються сильні коливання виробництва на тлі високого рівня невизначеності. Найбільшим стримуючим фактором виробництва продукції м'ясо- та молокопереробної галузі є обмеженість ринків збуту. У джерелах постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств м'ясопереробної промисловості зросла квота власно виробленої сировини – з 0% в 2004р. до 83,3% у 2021р.; частка імпорту у структурі джерел над-

ходження сировини на вітчизняні м'ясопереробні заводи коливається в межах 7-25%. У джерелах постачання тваринницької сировини для вітчизняних підприємств молокопереробної промисловості на 84% скоротилося надходження сировини від господарств населення, на 75% зросло надходження сировини від сільськогосподарських підприємств, а частка власно виробленої переробними підприємствами сировини коливається від 1 до 9%.

В аграрному секторі економіки двома продовольчими підкомплексом із замкнутим ланцюгом вартості є олійно-продуктовий та буряко-цукровий – на експорт спрямовується менше 1% насіння соняшнику, імпорту цукрової тростини та цукрових коренів відсутній. Відкритою проблемою залишається побудова внутрішнього ланцюга вартості у частині ріпакового виробництва – наразі понад 90% вирощеного в країні насіння ріпаку експортується.

Ріст імпорту до ЄС української агропродукції в 2022-2023 роках пояснюється тимчасовою відміною з 2022 року імпорتنих квот і мит для підтримки економіки України в умовах повномасштабної війни з РФ. Україна має нерівні умови до ринку ЄС по таких видах продукції: 1) м'ясні продукти; 2) молочні продукти; 3) хліб, хлібобулочні та борошняні вироби; 4) цукор. Безмитне ввезення української продукції діє лише в межах квот абсолютні розміри яких настільки малі, що по більшості продукції ліміти використовуються менш, ніж за півроку. Натомість європейські виробники мають безперешкодний доступ до усіх сегментів українського продовольчого ринку.

6. Україна – єдина із найбільших країн-експортерів зерна, яка впродовж періоду 2000-2023рр. скоротила абсолютне та відносне споживання зерна. Головною причиною цього є безпрецедентне збільшення експорту – у 19,8 рази. Це означає, що внутрішній ринок програє конкурентну боротьбу зовнішньому за зерновий ресурс. Зернова галузь України включена в глобальний ланцюг вартості, як постачальник дешевої сировини для закордонних підприємств. Це завдає економічних збитків - альтернативна вартість українського зерна, при умові його включення у внутрішній ланцюг вартості, є набагато вищою.

Суттєвим недоліком у побудові внутрішнього ланцюга вартості України є структура балансу борошна та шротів з насіння олійних культур або олійних плодів (крім гірчиці). Це високобілкові продукти, що використовуються, як корм для годівлі сільськогосподарської худоби. Не зважаючи на те, що їх виробництво збільшилося більше, ніж у 10 разів, частка яка спрямовується на споживання становить менше третину обсягів виробництва. Натомість більше 70% даної продукції експортується. Переважно в ЄС, де використовується для годівлі сільськогосподарських тварин.

7. Виробництво валової доданої вартості в сільському господарстві України за період 2009-2021рр. у валюті США збільшилося у 2,6 рази. Падіння у 2014-2016рр. та 2022р. пов'язані із початком та продовженням військової агресії росії. Для збільшення випуску валової доданої вартості сільським, лісовим та рибним господарством України на 1%, споживанням ним проміжної сільськогосподарської продукції вітчизняного походження має зрости на 6,5%. Єдиним резервом збільшення обсягів продукування валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України, є збільшення обсягу капіталу.

Динаміка виробництва валової доданої вартості харчової промисловості України в цілому є зростаючою. Понижуючим фактором є російська військова агресія. Стійкий внутрішній та зовнішній попит на продовольчі товари дозволив адаптуватися вітчизняним харчовикам до умов воєнного стану.

При виробництві валової доданої вартості харчовою промисловістю України, економічна ефективність проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства вітчизняного виробництва порівняно із аналогічним імпортом, вдвічі вища. Тому стратегія розвитку аграрного сектору економіки повинна базуватися на тому, що головним каналом постачання сільськогосподарської сировини для підприємств харчової промисловості України, має бути внутрішнє виробництво.

За період з 2009 по 2021рр. виробництво валової доданої вартості в аграрному секторі економіки України зросло на 37,4%.

8. У зовнішній торгівлі єдиним сприятливим фактором формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції є збільшення експорту української промислової продовольчої продукції. Вплив поглиблення інтеграції Україна-ЄС на продукування валової доданої вартості аграрним сектором економіки України відсутній. Вона є лише інструментом, яким українським виробникам ще належить правильно скористатися.

9. Найбільш продуктивним підходом до розробки стратегії формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, є використання наявних можливостей з метою посилення слабких сторін. Це стратегія «виклики».

Ключовою умовою реалізації стратегії формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, є відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей. Насамперед, скотарства – молочного і м'ясного.

Ідея формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України є невід'ємним елементом значно ширшої концепції – ідеї розвитку внутрішнього ринку. Багатими є самодостатні країни, що виробляють таку номенклатуру промислової продукції, яка задовольняє більшість внутрішніх потреб та є джерелом стабільних надходжень від її експорту в обмін на імпорт сировини. Інтенсивний розвиток промислового сектору є також умовою високого рівня доходів домогосподарств, які формують достатній для його розвитку внутрішній попит та заощадження. Тому відродження української харчової промисловості є безальтернативною умовою формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, та важливими чинником зростання доходів населення країни.

10. Організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції є поєднанням обґрунтованих засобів досягнення тактичних цілей у рамках відповідної стратегії, мотиваційних чинників урядової та бізнесової активності щодо їх застосування та політичної волі і підприємницької готовності їх застосувати.

Застосування засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції має забезпечити досягнення наступних ефектів:

- стабілізація виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції;
- збільшення обсягів виробництва високомаржинальної сільськогосподарської продукції. Впровадження системи НАССР в аграрному секторі економіки;
- збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку;
- збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Graef F., Sieber S., Mutabazi K., Asch F., Biesalski H.K., Bitegeko J., Bokelmann W., et al. Framework for participatory food security research in rural food value chains. *Global Food Security*. 2014. Vol. 3. Issue 1. P. 8-15.
2. Casaburi L., Reed R. Using Individual-Level Randomized Treatment to Learn about Market Structure. *American Economic Journal: Applied Economics*. 2022. Vol.14. Issue 4. P. 58-90. DOI: 10.1257/app.20200306
3. Mausch K., Hall A., Hambloch, C. Colliding paradigms and trade-offs: Agri-food systems and value chain interventions. *Global Food Security*. 2020. Vol. 26. 100439. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100439>
4. Allen S., Brauw A. Nutrition sensitive value chains: Theory, progress, and open questions. *Global Food Security*. 2018. Vol. 16. P. 22-28. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.07.002>
5. Nordhagen S. Food supply chains and child and adolescent diets: A review. *Global Food Security*. 2020. Vol. 27. 100443. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100443>
6. Kumar D., Rajeev P.V. Value chain: a conceptual framework. *International Journal of Engineering and Management Sciences*. 2016. Vol. 7. Issue 1. P. 74-77. <https://www.researchgate.net/publication/325110680>
7. Kruijssen F., Tedesco I., Ward A., Pincus L., Lovoe D., Thorne-Lyman A.L. Loss and waste in fish value chains: A review of the evidence from low and middle-income countries. *Global Food Security*. 2020. Vol. 26. 100434. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100434>
8. Farmery A.K., Brewer T.D., Farrell P., Kottage H., Reeve E., Thow A.M. et al. Conceptualising value chain research to integrate multiple food system elements. *Global Food Security*. 2021. Vol. 28. 100500. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100500>
9. Dubey S.K., Singh R., Singh S.P., Mishra A., Singh N.V. A brief study of value chain and supply chain. *Agriculture Development and Economic Transformation in Global Scenario*. 2020. P. 177-183. Publisher: Mahima Publications 194, Karaundi, Banaras Hindu University, Varanasi-221 005, UP, India.

10. Калініченко З.Д., Кільдянкін М.Д. Проблеми правового регулювання входження в глобальні ланцюги доданої вартості вітчизняними підприємствами. Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпро, 23 листопада 2018р. Дніпро, 2018. С. 154-156.

11. Дугінець Г.В. Глобальні ланцюги вартості: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2018. 412с.

12. Нікішина О.В. Діагностика показників доданої вартості та логістичних витрат у ланцюгу ринку зернових і хлібних продуктів України. Економіка харчової промисловості. 2021. Том 13. Випуск 2. С. 9-21.
<https://doi.org/10.15673/fie.v13i2.2035>

13. Фінансова енциклопедія. Ланцюжка створення вартості. 29 квітня 2021р. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/valuechain/>

14. Value chain. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Value_chain

15. Porter Michael E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Simon and Schuster, 1985.

16. University of Cambridge. Porter's Value Chain . URL: <https://www.ifm.eng.cam.ac.uk/research/dstools/value-chain-/>

17. Wiley Encyclopedia of Management: 3rd Edition, vol 12 Strategic Management; Cooper Cary L. (Eds.). (pp.5). John Wiley & Sons, 2014 DOI: 10.1002/9781118785317

18. Крикавський Є.В., Патор-Висоцька З. Ланцюг вартості Портера (конструкція, деконструкція, реконструкція) та управління за цінностями. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 2. С. 121-133. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/41670/1/Krykavskyy_Patora-Wysocka.pdf

19. Zamora E.A. Value Chain Analysis: A Brief Review. Asian Journal of Innovation and Policy. 2016. Vol. 5. Issue 2. P. 116-128.
<http://dx.doi.org/10.7545/ajip.2016.5.2.116>

20. Antras P., Chor D. Global Value Chains. Handbook of International Economics, 5th Edition. 2021. URL: https://scholar.harvard.edu/files/antras/files/antras_chor_gvc_chapter_long_version.pdf

21. Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку. *Глобальні ланцюги доданої вартості. Підтримка всеохоплюючого та сталого промислового розвитку з боку ЮНІДО*, 2015 (переклад з англійської). 70с. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/140:global-value-chains-ukrpdf>

22. Hérault P. Strengthening Sovereignty in the Era of Global Value Chains. *Études de l'Ifri*. Ifri. 2021, December. 42p. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/herault_global_value_chains_2021.pdf

23. Nag B. Understanding Global Value Chains and Trade in Value Added. Capacity building workshop trade and trade policy analysis for the post COVID-19 recovery. ESCAP, ADB, OECD, 2021. 40p. URL: https://www.google.com/search?q=CAPACITY+BUILDING+WORKSHOP+TRADE+AND+TRADE+POLICY+ANALYSIS+FOR+THE+POST+COVID-19+RECOVERY&oq=CAPACITY+BUILDING+WORKSHOP+TRADE+AND+TRADE+POLICY+ANALYSIS+FOR+THE+POST+COVID-19+RECOVERY&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCDEyOTVqMGo3qAIA sAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8

24. Koenig P., Antràs P. The importance of Global value chains in International Trade and their consequences for Trade Policy. Policy brief. 2023, August. URL: <https://www.parisschoolofeconomics.eu/IMG/pdf/note3-chaire-mondialisation-antras-koenig.pdf>

25. Mausch K., Hall A., Hambloch C. Colliding paradigms and trade-offs: Agri-food systems and value chain interventions. Global Food Security. 2020. Vol. 26. 100439. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100439>

26. Farmery A.K., Brewer T.D., Farrell P., Kottage H., Reeve E., Thow A.M., Andrew N.L. Conceptualising value chain research to integrate multiple food system

elements. Global Food Security. 2021. Vol. 28. 100500.
<https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100500>

27. Hollweg C.H. Global value chains and employment in developing economies. Global value chains development report / World Bank Group, 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvc_dev_report_2019_e_ch3.pdf

28. Li C., He Q., Ji H.C. Global Value Chain Upgrading Promote Regional Economic Growth? Empirical Evidence and Mechanism Analysis Based on City-Level Panel Data in China. Sustainability. 2023. № 15. <https://doi.org/10.3390/su151511732>

29. Дугінець Г.В. *Глобальні ланцюги вартості : монографія*. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2018. 412с.

30. Кизим М. О., Крамарев Г. В., Іванова О. Ю., Хаустова В. Є. Теоретичні засади розвитку глобальних ланцюгів створення вартості. *Бізнес Інформ*. 2018. №12. С. 39-50. URL: <https://www.researchgate.net/publication/335892751>

31. Павловська І.Г., Хаустова В.Є., Губарева І.О. Вимірювання участі країн у глобальних ланцюгах створення вартості. *Академічний огляд*. 2022. № 2(57). С. 50-58. DOI: 10.32342/2074-5354-2022-2-57-4

32. Грушко В., Ковчар Р. Сучасне розуміння глобальних ланцюгів вартості. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 1 (69). С. 9-14. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-9-14>

33. Черкас Н. І., Чех М. М., Василиця О. Б. Економічна модернізація у глобальних ланцюгах вартості. *Бізнес Інформ*. 2018. №10. С. 45-50. URL: <https://www.researchgate.net/publication/337821560>

34. Шевчук В.О., Черкас Н.І. Вплив структури зовнішньої торгівлі України на економічне зростання в контексті залучення до глобальних ланцюгів вартості. *Економіка України*. 2019. № 2(687). С. 22-36.

35. Trienekens J.H. Value Chains in Developing Countries. Global Value Chains. Linking Local Producers from Developing Countries to International Markets / ed. by van Dijk M.P. and Trienekens J.H. Amsterdam, 2012. 281p.

36. Миценко В. Систематизація теоретичних підходів до поняття «глобальні ланцюги створення вартості». *Галицький економічний вісник*. 2023. № 1(80). С. 144-153. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.01.144

37. Павлова Г.Є. Особливості аграрного сектора в національній економіці. *Ефективна економіка*. 2014. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2729>

38. Біляк Ю.В. Аграрний сектор — одна з найбільш перспективних галузей, що забезпечують зростання української економіки. *Агросвіт*. 2015. №23. С. 33-38.

39. Кононенко Ж.А., Сокіл В.О. Пріоритетні напрями розвитку аграрного сектору економіки. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 283-286.

40. Маркова Є., Шестаковська Т. Особливості розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. *Журнал європейської економіки*. 2017. Том 16. №4(63). С. 414-425.

41. Михайленко О.В., Хільченко І.Ю. Аграрний сектор України: сучасний стан, проблеми та перспективи реформування галузі. *Modern Economics*. 2019. №15. С. 148-152. [https://doi.org/10.31521/modecon.V15\(2019\)-21](https://doi.org/10.31521/modecon.V15(2019)-21)

42. Хорошун Ю.В. Стан і тренди аграрного сектору: національний та світовий вимір. *Економіка і організація управління*. 2020. №4(40). С. 153-166. DOI 10.31558/2307-2318.2020.4.15

43. Пасько С.М. Стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Випуск 42. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. С. 171-176. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-42-30>

44. Мисник О.П. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року в умовах сталого розвитку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 35. С. 123-129. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7678306>

45. Балла М.І. Новий англо-український словник; 5-те стереотип. видання. К.: Чумацький Шлях, 2008. 668с.

46. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. №1. С.17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>

47. Розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року» від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text>

48. Проект Плану відновлення України. *Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика»*. К.: Міністерства аграрної політики та продовольства України, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>

49. Анисенко О.В., Вакар К.В. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах інституційних змін. *Агросвіт*. 2018. №9. С. 27-32.

50. Матковський П.Є. Поняття та складові елементи аграрного сектору економіки. *Вісник Прикарпатського університету*. 2018. Випуск XIII. Економіка. С. 69-73.

51. Новітній індустріальний розвиток як політика отримання і контролю вигідних ланцюгів доданої вартості. *Вебінар «Міжнародна співпраця та інтеграція у глобальні ланцюги доданої вартості»* (1 червня 2020р.). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=06gpYH6Yj84>

52. Banga R. Measuring value in global value chains. Unit of economic cooperation and integration amongst developing countries (ECIDC), UNCTAD. 2013. Background paper № RVC-8. 34p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ecidc2013misc1_bp8.pdf

53. United Nations. Population . URL: <https://www.un.org/en/global-issues/population>

54. FAO. Land use in agriculture by the numbers . URL: <https://www.fao.org/sustainability/news/detail/en/c/1274219/>

55. United Nations. Water – at the center of the climate crisis . URL: <https://www.un.org/en/climatechange/science/climate->

[issues/water?gclid=CjwKCAiAtt2tBhBDEiwALZuhAJ64Bg1ylt1Ghn_m9FbPWJLKoL0ZxXe-YDFdCqMNn9W7wJgTFQReVRoCZ38QAvD_BwE](https://doi.org/10.32782/2415-8240-2023-102-2-26-35)

56. Грабек Я.А. Ланцюг вартості: суть категорії та методичне значення. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2023. Випуск 102. Частина 2. С. 26-35. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-26-35

57. Грабек Я.А. Трансформаційні перетворення в аграрному секторі економіки України. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали XIV всеукраїнської наукової конференції за міжнародною участю, м. Умань, 15 листопада 2022 р. Умань, 2022. С. 294-295.*

58. Захарчук О.В. Розвиток експорту агропродовольчої продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2021. №1. С. 28-33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>

59. Бутко М.П., Харченко Ю.П. Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С.58-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058>

60. Киризьок С.В., Риковська О. В. Розподіл доходів у сільському господарстві в контексті інклюзивного розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 36-49. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201908036>

61. Онегіна В.М., Маренич Т.Г. Граничний продукт праці як критерій ефективності формування ціни праці в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 55-64. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811055>

62. Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 73-83. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902073>

63. Mohylnyi O., Kalinchyk M., Gryschenko O. Post-war restructuring of the agricultural sector of Ukraine: elimination of distortions to achieve stability and well-being. *Ekonomika APK*. 2022. Vol. 29, No. 6. P. 10-27. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202206010>

64. Світовий О., Кірдан О., Гечбаия Б. Організаційно-економічні засади формування доданої вартості в зернопродуктовому виробництві. *Agricultural and*

Resource Economics. 2022. Vol. 8. No. 3. P. 200-223.
<https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.10>

65. Левандівський О., Свиноус І., Радько В., Сало І. Теоретичні підходи до визначення доданої вартості в сільськогосподарських підприємствах: фінансово-обліковий аспект. *Економічний дискурс*. 2021. Випуск 3-4. С. 38-47.
<https://doi.org/10.36742/2410-0919-2021-2-4>

66. Levandivskyi O., Shpykuliak O., Balaniuk I., Svynous I., Shelenko D. Modeling of added value as a financial indicator of activity of agricultural enterprises in the regions of Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2022. Vol. 44. No. 3. P.288-301.
<https://doi.org/10.15544/mts.2022.30>

67. Індекси сільськогосподарської продукції (1991-2009) [Електронний ресурс]. URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/sg_rik/iosv_91_09_u.html

68. Виробництво основних видів промислової продукції за 1990–2002 роки . URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_rik/prm_rik_u/vov_u.html

69. Індекси цін виробників промислової продукції у 1991-2021 роках (до попереднього місяця) . URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ct/icv_rik/icv1991-2021_pm.xlsx

70. Тарасюк Г.М. Основні тенденції та проблеми розвитку підприємств харчової промисловості Житомирської області в нових економічних умовах. *Регіональна економіка*. 2008. №4. С. 193-199.

71. Шелудько Е.І. Структурно-технологічні засади модернізації харчової промисловості України. *Ефективна економіка*. 2010. №11. URL:
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=404>

72. Пономаренко Р. Стан та перспективи молокопереробної галузі в Україні. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених і студентів «Сучасні проблеми розвитку підприємств харчової промисловості: теорія та практика»*, 13-14 листопада 2014р., Київ. С. 49-51.

73. Кундєєва Г.О. Продовольча безпека країни: харчова промисловість. *Ефективна економіка*. 2015. №12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5011>

74. Калетнік Г.М., Коваленко О.В., Брояка А.А. Сучасні тенденції розвитку харчової промисловості та її місце в економіці держави. *Економіка. фінанси. менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. №8. С. 7-26.

75. Нагорна Г. Молочна та цукрова галузі в Україні перебувають у глибокій кризі – експерти. *УНІАН*. 03.11.2020, 14:59. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/molochna-ta-cukrova-galuzi-v-ukrajini-perebuvayut-u-glibokiy-krizi-eksperti-novini-11205152.html>

76. В Україні поглиблюється криза молочної галузі. *АВМ*. 06.04.2021. URL: <https://kurkul.com/news/25477-v-ukrayini-pogliblyuyetsya-kriza-molochnoyi-galuzi--avm>

77. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2008 рік. К.: Державний комітет статистики України, 2009. 361с.

78. Пугачевська К.С. Сучасні тенденції лібералізації зовнішньої торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. №3. С. 70-77.

79. Мовчан В. Лібералізація зовнішньої торгівлі та регіональна інтеграція: аналіз з точки зору цілей. Матеріали круглого столу «Ціна кордонів: досвід лібералізації зовнішньої торгівлі в Україні, Грузії та Азербайджані», 24.09.2013, м. Київ, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: http://www.ier.com.ua/ua/public_events

80. Данкевич В.Є., Пивовар П.В., Данкевич Є.М. Вплив лібералізації світової торгівлі на розвиток вітчизняних підприємств пивоварної галузі. *Проблеми економіки*. 2020. №1(43). С. 59-67. : <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-59-67>

81. Макаренко І.П. Моделювання макроекономічного середовища здійснення трансмісій. *Математичне моделювання в економіці*. 2016. №3-4. С. 146-157.

82. *Макроекономічна політика у макроекономічній стабілізації національної економіки : монографія* / за наук. ред. проф. І. Ф. Радіонової. К. : Університет економіки та права «КРОК», 2017. 240 с.

83. Рябенко В.В. Теоретичні аспекти розвитку вертикальних інтеграційних процесів в АПК. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. 2001. Випуск 35. С. 244-249.

84. Нестерчук Ю.О. *Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві: монографія*. Умань: Видавець «Сочінський», 2009. 372с.

85. Коваленко О.М. Місце і роль інтегрованих об'єднань у механізмі реформування харчової галузі. *Ефективна економіка*. 2012. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3587>

86. Басюріна Н.Й. Особливості розвитку інтеграційних процесів в агропродовольчому секторі України. *Наукові праці НДФІ*. 2012. №3(60). С. 79-86.

87. Лугова О.І. Сучасний стан кооперації в свинарстві. *Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої Міжнародному року кооперативів, м. Житомир, 5-7 квітня 2012р. Житомир, 2012. С. 303-308.

88. Наконечна К.В. Проблеми та перспективи трансформаційних процесів аграрної сфери на рівні регіонів. *Ефективна економіка*. 2013. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1810>

89. Гнилянська О.В. Фінансово-економічне забезпечення виробничого господарського процесу у м'ясопродуктовому підкомплексі АПК : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2015. 214с.

90. Надходження культур зернових і зернобобових, олійних на підприємства, що займаються їхнім зберіганням і переробленням у січні 2022 року . URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/nkzzo/nkzzo0122_xl.xls

91. Надходження молока на переробні підприємства у 2021 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nmpp/nmpp_2021_ue.xls

92. Надходження сільськогосподарських тварин на переробні підприємства у 2021 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nptpp/nptpp_2021.xls

93. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» № 2581-VIII від 02.10.2018 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>

94. Закон України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» № 2849-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-16#Text>

95. Україна нарешті стала ринковою. *Українська правда*. 30.12.2005, 11:31. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/12/30/3044718/>

96. США надали Україні статус країни з ринковою економікою. *Радіо Свобода*. 17.02.2006, 21:21. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/940304.html>

97. Мальський О. Ринковий статус країни: трохи історії та теорії. *Дзеркало тижня*. 10.03.2006, 00:00. URL: https://zn.ua/ukr/business/rinkoviy_status_krayini_trohi_istoriyi_ta_teoriyi.html

98. Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» №250-VI від 10.04.2008. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2008. №23. С. 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-17#Text>

99. Закон України «УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» № 1678-VII від 16.09.2014. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 40. С. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>

100. Mudrak R., Lagodiienko V., Kordzaia, N. Industry Structure of Agri-Food Production and Consumer Food Price Index. *Scientific Horizons*. 2022. Tom 25. No7. P. 90-100.

101. Грабек Я.А. Проблеми формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *European congress of scientific discovery: Proceedings of the 4th International scientific and practical conference, Madrid, Spain, April 1-3, 2025. Madrid, 2025. С. 341-345.*

102. *Проблеми на шляху інтеграції аграрної політики України в загальноєвропейську та заходи щодо їх вирішення* : аналітична записка / Ф. А. Важинський; Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього. Львів : [б. в.], 2015. 8 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/e20150204.pdf>

103. Вдовенко Л.О., Вдовенко С.А. Стан та перспективи розвитку аграрного сектору в контексті державної політики фінансової підтримки товаровиробників. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2018. № 3(26). С. 113-122. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.110583>

104. Кернасюк Ю. Державна підтримка АПК. *Агробізнес сьогодні*. 01.07.2019, 12:42. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/14260-derzhavna-pidtrymka-apk.html>

105. Радченко О.Д., Мельничук О.О. Досягнення та виклики державної підтримки агросектору України в умовах євроінтеграції . *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 31. С. 168-174. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/31_2019_ukr/27.pdf

106. Мельник Т.М., Головачова О.С. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. №3. С. 169-184.

107. Статівка А.М. Економіко-правові фактори впливу на ефективність сільськогосподарства в Україні. *Матеріали III круглого столу «Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах»*, 25 червня 2020, м. Харків. С. 249-256.

108. Петлюк Л.О., Медведкова Н.С. Державна підтримка у забезпеченні розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 105-111. DOI: 10.32702/23066806.2021.2.105

109. Нікішина О.В. Інклюзивний підхід до формування логістичних ланцюгів аграрного ринку України. *Економіка АПК*. 2020. №1. С. 46-56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046>

110. Заяць Т.А., Жаховська В.Л. Конвертація соціального капіталу в Україні: суперечності, принципи і перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 1 (43). С. 63-79. <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.063>

111. Русан В.М. Державна аграрна політика: оцінка ефективності та шляхи удосконалення. *Аналітична записка*. 2019. № 2. Серія «Економіка». 12с.

112. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2023. Том 1 (48). С. 282-297. DOI: 10.55643/fcaptp.1.48.2023.3956

113. Шкурят М., Михайленко А. Місце українських виробників на світовому ринку аграрної продукції. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 5(84). С. 171-177. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.05.171

114. Кількість активних підприємств за регіонами України та видами економічної діяльності станом на 23.02.2023 . URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/kap/kap_ue_22_.xls

115. Торік 380 українських підприємств скористалися правом експорту власної продукції до ЄС. *AgroPolit*. 05.01.2022, 15:00. URL: <https://agropolit.com/news/22894-torik-380-ukrayinskih-pidpriyemstv-skoristalisya-pravom-eksportu-vlasnoyi-produktsiyi-do-yes>

116. Збільшилася кількість експортерів продуктів тваринного походження до ЄС. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 16.11.2022, 16:47. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zbilshilasya-kilkist-eksporteriv-produktiv-tvarinnogo-pohodzhennya-do-yes>

117. Павлова Г., Абрамович І., Бальзан М. Стратегічні заходи підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України на міжнародному ринку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. С. 62-67. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-10>

118. Микитюк В.М., Чугаєвська С.В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 68-76.

119. Михайлова Л.І., Гриценко В.Л. Організаційно-економічні засади функціонування ринку продукції бджільництва. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 35-43.

120. Гаманюк О., Таран С., Хорунжа М., Шепотало О., Яворський П. *Експорт України до ЄС: вплив нетарифних заходів*. К.: Центр аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ Київської школи економіки, 2020. 39с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/02/EU-NTMs_2020-02-18_new-1.pdf

121. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. *Наразі в Україні зареєстровано понад 900 експортних потужностей операторів ринку продуктів тваринного походження*. URL: <https://dpss.gov.ua/news/narazi-v-ukraini-zareiestrovano-ponad-900-eksportnykh-potuzhnostei-operatoriv-rynku-produktiv-tvarynnoho-pokhodzhennia>

122. Мудрак Р.П. Продовольчий ринок України: ризики та нові можливості в контексті європейської інтеграції. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2014. Випуск 85. Частина 2. С. 219-228.

123. Брояка А.А. Удосконалення системи управління якістю та безпечністю агрохарчової продукції в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 3. С. 85-103. DOI: 10.37128/2411-4413-2021-3-6

124. Відчутна користь від впровадження HACCP для виробників. *Сертифікат*. 03.06.2018. URL: <https://certificant.org/vidchutna-korist-vid-vprovadzhennya-haccp-dlya-virobnikiv/>

125. Фонд Східна Європа. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у громади - посібник для органів місцевої влади . *Децентралізація*. 05.09.2023. URL: <https://www.decentralization.ua/news/17134?page=2?page=2>

126. Кирилюк І.М. Соціально-економічні чинники загострення проблеми безпечності та якості продуктів харчування тваринного походження в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6022>

127. Мудрак Р.П. Економічна доступність продовольства в умовах російсько-української війни. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Випуск 100. Частина 2. С. 43-55. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-43-55

128. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>

129. Прунцева Г. Аналіз чинників розвитку аграрної сфери в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 12(177). Серія «Економіка». С. 49-54. <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/177-12/7>

130. Кубай О.Г., Коломієць Х.М. Аграрне виробництво в системі забезпечення продовольчої безпеки держави . *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 5.С. 63-69. http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/5_61_2017_ukr/9.pdf

131. Лагодієнко В.В. Продовольча безпека Причорноморського регіону: стан, тенденції, перспективи. *Економічна та продовольча безпека України*. 2018. № 3-4. С. 16-25. <https://doi.org/10.15673/efs.v6i3-4.1282>

132. Мостова А.Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 43. С. 59-68.

133. Wikipedia. Accelerator effect. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Accelerator_effect

134. Головний ринок. Як розвивається і зростає український експорт в ЄС. Forbes. 02.03.2023. URL: <https://forbes.ua/company/golovniy-rinok-yak-rozvivaetsya-i-zrostaе-ukrainskiy-eksport-v-es-02032023-12061>

135. Куницький О. Український експорт до ЄС: розквіт посеред війни. DW. 17.02.2023. URL: <https://www.dw.com/uk/ukrainskij-eksport-do-es-rozkvit-posered-vijni/a-64739129>

136. Саббаті Дж., Вінчі К. *Війна Росії проти України: торгівля агропродовольчою продукцією між Україною та ЄС* . Дослідницька служба Європейського парламенту. ЄП 729.322, березень 2022 року. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250410/0129_T_1258036_EPRS-AaG-729322-EU-Ukraine-agri-food-products-FINAL-ForTrad.pdf

137. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України». URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf;

https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_spog_zb.htm

138. Коломиченко Т. «Завод реалізовує кілограм сиру за 223 грн. Ціна на поліці - 374 грн. Тобто націнка мережі - 67%», - голова наглядової ради «Молочного альянсу» Сергій Вовченко. Censor. 03.01.2024, 11:49. URL:

https://biz.censor.net/resonance/3465355/zavod_realizovuye_kilogram_syr_u_za_223_grn_tsina_na_polytsi_374_grn_tobto_natsinka_mereji_67_golova

139. *Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах (1990-2020)*. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/rrvpsg/rrvpsgp_90_20_ue.xlsx

140. Інвестиції у молочну ферму окуповуються через 10 років — Ярмачук. 03.03.2016. URL: <https://kurkul.com/news/3151-investitsiyi-u-molochnu-fermu-okupovuyutsya-cherez-10-rokiv--yarmak>

141. Грабек Я.А. Проблеми відновлення господарських зв'язків між сільськогосподарськими товаровиробниками та підприємствами переробної промисловості України. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали XVI Всеукраїнської наукової конференції*, м. Умань, 14 листопада 2024 р. Умань, 2024 С. 137-139.

142. Тваринництво (1990-2022). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/sg_rik/tvar_1990-2020_ue.xls

143. Як створити перспективну свиноферму. Agro-online. URL: <https://app.agro-online.com/47767/details/>

144. Прибиток П. Бізнес на свинях: з чого почати та як досягти успіху? Dumka. 10.11.2022. URL: <https://dumka.biz/biznes-na-svinyax-chogo-pochati-ta-yak-dosyagti-uspixu/>

145. Сарафанова Н. На Кіровоградщині на території фермерського господарства зафіксували спалах африканської чуми свиней. *Суспільне новини*. 15.11.2023, 17:36. URL: <https://suspilne.media/617939-na-kirovogradsini-na-teritorii-fermerskogo-gospodarstva-zafiksuvali-spalah-afrikanskoi-cumi-svinej/>

146. Франсуа Кене. *Вікіпедія*. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Франсуа_Кене
147. Система національних рахунків. *Вікіпедія*. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Система_національних_рахунків
148. Фізіократична доктрина розвитку бухгалтерського обліку: Колективна монографія / В.М. Жук, Б.В. Мельничук, С.М. Остапчук та ін.; за ред. В.М. Жука. К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2015. 234 с.
149. Вартість банківського бізнесу: монографія / А. О. Єпіфанов, С. В. Леонов, Й. Хабер та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова та д-ра екон. наук С. В. Леонова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ». 295 с.
150. Міністерство економіки України. *Загальна характеристика таблиць «витрати-випуск» (міжгалузевого балансу) як економіко-математичної моделі економіки*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b0e5c176-f2c4-4b47-9478-ad73f5d48915&title=ZagalnaKharakteristikaTablitsvitrati-vipusk-mizhgaluzevogoBalansuYakEkonomiko-matematichnoiModeliEkonomiki&isSpecial=true>
151. Леонтьєв Василь Васильович. *Вікіпедія*. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Леонтьєв_Василь_Васильович
152. Витрати - випуск (модель). *Вікіпедія*. URL:
[https://uk.wikipedia.org/wiki/Витрати_-_випуск_\(модель\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Витрати_-_випуск_(модель))
153. Попова В.В. Теоретико-методологічні засади статистичного оцінювання економічного розвитку балансовим методом В.Леонтьєва «витрати-випуск». *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 16. С. 3-14.
154. United Nations. The System of National Accounts (SNA). URL:
<https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna.asp>
155. System of National Accounts. Wikipedia. URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/System_of_National_Accounts
156. System of National Accounts 2008. New York: European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Cooperation and Devel-

?pment, United Nations & World Bank, 2009. 722p. URL:
<https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf>

157. *Production function*. Britannica Encyclopaedia. URL:
<https://www.britannica.com/money/production-function>

158. Шумська С.С. Виробнича функція в економічному аналізі: теорія та практика використання. *Економіка і прогнозування*. 2007. №2. С. 138-153.

159. Грабек Я.А. Методичні аспекти категорії «додана вартість». *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 25 травня 2023 р. Умань, 2023. С. 43-44.

160. What is an agroholding? Large Scale Agriculture. 31 грудня 2017 р. URL:
<https://www.largescaleagriculture.com/home/news-details/what-is-an-agroholding/>

161. Агрохолдинг . URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Агрохолдинг>

162. Драган О.О., Зубченко В.В. Особливості функціонування аграрних холдингових компаній в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 5. С. 44-50. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.5.44

163. Дудар Т.Г., Галушак В.В. *Агрохолдинги у системі агропромислової інтеграції, оцінка їх потенціалу та ринкових позицій* . Тернопіль: СМП «ТАЙП», 2011. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/10366/1/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f.pdf>

164. Трансфертне ціноутворення. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Трансфертне_ціноутворення

165. Дубровик А., Калінчак М. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України: чи існує вона? *День*. 23 жовтня 2013р., 11:23. URL:
<https://day.kyiv.ua/article/ekonomika/stratehiya-rozvytku-ahrarnoho-sektoru-ekonomiky-ukrayiny-chy-isnuye-vona>

166. Кирилов Ю.Є. Роль та місце агрохолдингів в подальшому розвитку аграрного сектору економіки України. *Таврійський науковий вісник*. 2014. № 87. С. 237-249.

167. Карасьова Н.А. Бізнес-середовище експортоорієнтованих товаровиробників аграрного сектора. *Агросвіт*. 2016. № 23. С. 15-23.

168. Дяченко М.І. Агрохолдинги та їх наслідки для села. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2018. Випуск 92. Частина 2. С. 126-134.

169. Нагернюк Д.В., Непочатенко О.О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-37>

170. Грабек Я.А. Агрохолдинг: суть, переваги та недоліки в контексті формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини: нові реалії та можливості*: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 6-7 грудня 2024 р. Львів-Торунь, 2024. С. 39-41. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-440-8-8>

171. Agribusiness. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Agribusiness#cite_note-21

172. Seheda S. A. The agro-food export trends in Ukraine: focus on grain crop market. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. Випуск 56. С. 81-90. DOI: 10.24025/2306-4420.0.56.2020.201677

173. Свиноус І.В., Ібатуллін М.І., Сало І.А., Радько В.І., Семисал А.В. Організаційно-економічні засади функціонування ринку молока. *Продовольчі ресурси*. 2022. Том 10. № 18. С. 276-286. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-27>

174. Грабек Я.А. Методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Випуск 104. Частина 2. С. 83-94. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-83-94

175. Грабек Я.А. Додана вартість та канали розподілу сільськогосподарської продукції. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали XV Всеукраїнської

наукової конференції за міжнародною участю, м. Умань, 15 листопада 2023 р. Умань, 2023. С. 178-180.

176. Статистичний збірник «Сільське господарство України». URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf

177. Мудрак Р.П. Розподіл української зернової продукції між внутрішнім та зовнішнім ринком: стан, причини та наслідки. *Економіка харчової промисловості*. 2023. Том 15. Випуск 3. С. 3-12. <https://doi.org/10.15673/fie.v15i3.2743>

178. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179 від 3 березня 2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>

179. Сегеда С.А. Тенденції, особливості та чинники зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 50-1. С. 36-43. <https://doi.org/10.32843/bses.50-6>

180. Світовий О.М. Управління виробництвом та збутом зерна і продуктів його переробки в контексті максимізації доданої вартості. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2021. № 3-4(78-79). С. 66-80. [https://doi.org/10.33987/vsed.3-4\(78-79\).2021.66-80](https://doi.org/10.33987/vsed.3-4(78-79).2021.66-80)

181. В Україні дефіцит овочесховищ досяг 60%. Agronews.ua. 15.02.2025. URL: <https://agronews.ua/news/v-ukrayini-deficyt-ovocheshovyshh-dosyag-60/>

182. В Україні середня закупівельна ціна молока зросла на 34 копійки - профільна асоціація. *Укрінформ*. 31.12.2023, 12:25. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3807181-v-ukraini-seredna-zakupivelna-cina-moloka-zrosla-na-34-kopijki-profilna-asociacia.html>

183. Індекси споживчих цін на товари та послуги (до попереднього місяця). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_u.html

184. Production of cow's milk on farms by NUTS 2 regions. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/agr_r_milkpr_custom_10360278/default/table?lang=en

185. Bovine population - annual data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/apro_mt_lscatl/default/table?lang=en&category=agr.apro.apro_anip.apro_mt.apro_mt_ls

186. Приріст молодняку ВРХ знаходиться в межах 60% від можливого – експерт. MilkUA.info. 26.01.2016, 15:28. URL: <http://milkua.info/uk/post/pririst-molodnaku-vrh-znahoditsa-v-mezah-60-vid-mozlivogo-ekspert>

187. Середньодобовий приріст свиней на відгодівлі в «Агропродсервісі» – понад 900 г. AGROTIMES. 17.01.2022, 09:50. URL: <https://agrotimes.ua/tvarinnitstvo/serednodobovyj-pryrist-svynej-na-vidgodivli-v-agroprodservisi-ponad-900-g/>

188. Гераніна Л., Ляшенко Г., Гайдено О. Сучасні технології для галузі свиначарства. *Агробізнес Сьогодні*. 05.03.2021, 14:32. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnnytstvo/item/20710-suchasni-tekhnologii-dlia-haluzi-svynarstva.html>

189. Грабек Я.А. Стан та перспективи розвитку тваринницьких галузей сільськогосподарства України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету*. 2025. Випуск 106. Частина 2. С. 197-207. DOI: 10.32782/2415-8240-2025-106-2-197-207

190. Герстер-Бентая М. Методи оцінки та аналізу продовольчої безпеки і повноцінного харчування на макрорівні. Документ III / Марія Герстер-Бентая. Фельдафінг: Відділ сільського розвитку, продовольства і захисту споживачів Фельдафінг на озері Штарнберг, 2007. 292 с. (Продовольча безпека і повноцінне харчування. Відповіді на глобальні виклики. Матеріали для курсів навчання; під. ред. Кленнерта К.).

191. Бутурлим О. В Україні зберігається помітний дефіцит валюти, – Нацбанк. *УНІАН*. 19.06.2024. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/v-ukrajini-zberigayetsya-pomitniy-deficit-valyuti-12671076.html>

192. Мудрак Р.П., Грабек Я.А. Глобальні ланцюги вартості у виробництві продовольства та місце України в них. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2023. Випуск 103. Частина 2. С. 16-29. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-16-29

193. Кириченко А. Дефіцит овочесховищ в Україні – понад 1,1 мільйон тонн. *Економічна правда*. 01.07.2025. URL: <https://epravda.com.ua/biznes/yakiy-deficit-ovocheshovishch-v-ukrajini-808678/>

194. Україна – лідер за темпами нарощування експорту ягід. *Журнал «Ягідник»*. 30.11.2023. URL: <http://www.jagodnik.info/ukrayina-lider-za-tempamy-naroshhuvannya-eksportu-yagid/>

195. Надходження сільськогосподарських тварин на переробні підприємства. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nptpp/arh_nptpp2023_u.html

196. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 19. Ст. 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

197. Надходження молока на переробні підприємства. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nmpp/arh_nmpp23_u.html

198. Індекси промислової продукції за видами діяльності. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_ric/prm_ric_u/arh_ipv_u.html

199. Міністерство соціальної політики України. *Внутрішньо переміщені особи*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>

200. Представництво України при Європейському Союзі. *Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС*. 15.04.2021, 19:20. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/centr-pidtrimki-eksporteriv/torgovelni-rezhimi/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>

201. Міністерство економіки України. *Обсяги тарифних квот у 2016-2021 роках в рамках ПВЗВТ* [URL]: <https://me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=ca8522ae-60ec-4c9e-889b-9fc8edc45f90>

202. Україна наростила експорт м'яса до ЄС, але отримала менше грошей. *AgroPolit*. 26.02.2024, 08:30. URL: <https://agropolit.com/news/27707-ukrayina-narostila-eksport-myasa-do-yes-ale-otrimala-menshe-groshey>

203. Волокіта В. Кінець «торговельного безвізу» з ЄС: оприлюднені обсяги квот на українську агропродукції. *Європейська правда*. 05.06.2025. URL:

<https://epravda.com.ua/biznes/yevrokomisiya-oprilyudnila-obsyagi-kvot-na-ukrajinsku-agroprodukciju-807643/>

204. Грабек Я.А. Українсько-європейська торгівлі м'ясом та м'ясопродуктами. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 27 травня 2024 р. Умань, 2024 С. 104-106.

205. Nuseed.Ukraine. Використання насіння соняшнику. 17.06.2020. URL: <https://nuseed.com/ua/використання-насіння-соняшнику/>

206. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/e_iovt/arh_iovt2025.htm

207. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls

208. Борошно соняшника 1 кг. URL: <https://ecolotos.com.ua/ua/p994366235-muka-podsolnechnika.html>

209. Макуха соняшникова сиродавлена. URL: <https://kormobaza.com.ua/ua/p159161944-zhmyh-podsolnechnyj-syrodavlenyj.html>

210. Грабек Я.А. Переробна промисловість України: стан та головні фактори впливу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Випуск 105. Частина 2. С. 41-51. DOI 10.32782/2415-8240-2024-105-2-41-51

211. Населення (1990-2021). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/nas_rik/nas_90-2021.xlsx

212. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/arh_tsztt_es_2021_u.html

213. Голіч В. Несолодкий шлях. Бути Made in Ukraine недостатньо, щоб продаватись в європейських магазинах. Як українські бренди пробиваються на полиці найбільших ритейлерів Європи. Forbes. 12.10.2023, 14:39. URL: <https://forbes.ua/business/nesolodkiy-shlyakh-made-in-ukraine-nedostatno-yak-ukrainski-brendi-namagayutsya-zakripitisya-v-evropeyskomu-riteyli-12102023-16597>

214. Сичевський М.П., Шпичак О.М., Коваленко О.В., Куць О.І., Бокій О.В. Тенденції та перспективи розвитку хлібопекарського виробництва в європейських країнах. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 54-67. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007054>

215. Мудрак Р. П. Розвиток буряко-цукрового виробництва та продовольча безпека країни. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2011. Випуск 75. Частина 2. С. 250-259.

216. ЄС може обмежити імпорт українського цукру, курятини і яєць: чи чека-ти на закриття заводів. Qdpro. 15.02.2024, 09:28. URL: <https://www.qdpro.com.ua/uk/news/ies-mozhe-obmezhati-import-ukrayinskogo-cukru-kuryatini-i-yaiec-chi-chekati-na-zakrittya>

217. Через квоти постачання цукру, птиці та яєць з України до ЄС фактично зупиниться – експертка. *УКРІНФОРМ*. 16.04.2024, 11:46. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3852941-cerez-kvoti-postacanna-cukru-ptici-ta-aec-z-ukraini-do-es-fakticno-zupinitsa-ekspertka.html>

218. Після ліквідації спиртової держмонополії «Укрспирт» скоротив вироб-ництво на 9,4%. *Українські новини*. 26.01.2021, 17:02. URL: <https://ukranews.com/ua/news/752246-skilky-spyrtu-vyroblyaye-ukrspyrt-rezultaty-za-2020>

219. Топалов М. «Сірий і нерозведений». Хто контролює левову частку ті-ньового ринку спирту в Україні? *Українська правда*. 26.10.2023, 15:30. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/26/705905/>

220. Виробництво окремих видів промислової продукції за 2011–2020 роки. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/xls/vppv_2011_2020.xlsx

221. Виробництво промислової продукції за видами за 2021 рік. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/pr/ovp/ovp_rik/vppv_21xls_ue.xlsx

222. Як українські виробники підкорюють полиці європейських ритейлерів – історії успіху. UCSC. 13.10.2023. URL: <https://www.ucsc.org.ua/yak-ukrayinski-vyrobnyky-pidkoryuyut-polyczi-yevropejskyh-rytejleriv-istoriyi-uspihu/>

223. Перепелиця Г. Очікування бельгійських покупців: чи складно вийти на ринок ЄС українській продукції. AgroPortal. 01.07.2016, 07:45. URL: <http://agroportal.ua/views/blogs/ozhidaniya-belgiiskikh-potrebitelei-slozhno-li-vyiti-na-rynok-es-dlya-ukrainskoi-produktsii/>

224. Грабек Я.А. Інновації у виробництві продовольства, як безальтернативна умова розвитку внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 07-08 листопада 2024 р. Кропивницький, 2024. С. 139-140.

225. Надходження культур зернових і зернобобових, олійних на підприємства, що займаються їхнім зберіганням та переробленням. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/nkzzo/arh_nkzzo2022_u.html

226. Статистичний збірник «Рослинництво України». URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_rosl_zb.htm

227. Лише 4% виробництва огірків в Україні — промислове. AgroPortal. 22.04.2021, 09:13. URL: <https://agroportal.ua/news/rasteniievodstvo/lish-4-proizvodstva-ogurtsov-v-ukraine-promyshlennoe>

228. Сало І. Особливості розвитку ринку переробленої плодової продукції. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 26-1. С. 79-82.

229. Грабек Я.А. Розвиток харчової промисловості, як умова формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Innovations and prospects in modern science: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference, Stockholm, Sweden, June 5-7, 2023*. Stockholm, 2023. С. 509-515.

230. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm

231. OECD-FAO Agricultural Outlook. URL: [https://data-explorer.oecd.org/?fs\[0\]=Topic%2C1%7CAgriculture%20and%20fisheries%23AGR%23%7CAgricultur-](https://data-explorer.oecd.org/?fs[0]=Topic%2C1%7CAgriculture%20and%20fisheries%23AGR%23%7CAgricultur-)

[al%20trade%20and%20markets%23AGR_TRD%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=](https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.POP.TOTL?downloadformat=excel)
4

232. Population. URL:
<https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.POP.TOTL?downloadformat=excel>

233. Таблиця «витрати-випуск» (в основних цінах). URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/vvp/kvartal_new/tvv_oc/arh_tvv_oc_u.html

234. Грабек Я.А. Додана вартість в сільському господарстві України: динаміка та ключові фактори впливу. *Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Умань, 15 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 145-147.

235. Індекси цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами (1996-2023). URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/icsh/icrp_96-20_ue.xls

236. Індекси цін у будівництві у 2002-2023 роках (до попереднього місяця). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ct/icbud/bs_pm_02_21.xls

237. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL:
<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>

238. Кількість інноваційно-активних підприємств за видами економічної діяльності (2016-2018,2018-2020). URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ni/rik/kiap_ved_20_ue.xlsx

239. Обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності (2016-2018,2018-2020). URL:
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ni/rik/orip_ved_20_ue.xlsx

240. Грабек Я.А. Додана вартість в сільськогосподарському виробництві України стан та фактори впливу. *Ефективна економіка*. 2023. №11.
<http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.11.81>

241. Грабек Я.А. Додана вартість в аграрному секторі економіки України. *Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього*

та вплив на освіту: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 20-22 вересня 2023 р., Харків, 2023. С. 394-395.

242. Статистичний збірник «Співробітництво між Україною та країнами ЄС». URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ES_zb.htm

243. Грабек Я.А. Вплив відкритості економіки на виробництво доданої вартості в харчовій промисловості України. *Український журнал прикладної економіки і техніки*. 2025. Том 10. № 2. С. 237-241. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2025-2-47>

244. Wikipedia. SWOT analysis. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/SWOT_analysis

245. Learned E.P., Christensen C.R., Andrews K.R., Guth W.D. Business policy: text and cases; 1st ed. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1965. 1068p.

246. Денисенко Н.О., Супрун О.А. Використання swot-аналізу території при розробці проектних рішень. *Науково-технічний збірник «Містобудування та територіальне планування»*. 2019. Випуск 70. С. 187-198. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/handle/987654321/6056>

247. Бабенко К.Є. SWOT-аналіз території як передумова формування стратегічного бачення її економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 126-130. DOI: 10.32702/23066806.2020.6.126

248. Корецька міська територіальна громада. SWOT-аналіз територіальної громади. 2021. URL: <https://koretska-gromada.gov.ua/news/1626704160/>

249. Соколова А.О., Ратошнюк Т.М. SWOT-аналіз як дієвий інструмент процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення. *Економіка АПК*. 2014. №1. С. 57-64. URL: <https://eapk.com.ua/uk/article/download/swot-analiz-yak-diyevy-instrument-protseesu-formuvannya-produktivnoyi-zaynyatosti-silskogo-naselennya>

250. Дідковська Л.І. SWOT-аналіз розвитку зрошуваного землеробства в Україні. *Економіка АПК*. 2015. №5. С. 33-38. URL: <https://eapk.com.ua/uk/article/download/swot-analiz-rozvitku-zroshuvanogo-zemlerobstva-v-ukrayini>

251. Данкевич В. Є. SWOT та PESTEL-аналіз сучасного стану земельних відносин в Україні. *Економіка АПК*. 2018. №7. С. 93-103. URL: <https://eapk.com.ua/uk/article/download/swot-ta-pestel-analiz-suchasnogo-stanu-zemelnikh-vidnosin-v-ukrayini>

252. Kriukova I. O., Zamlinskyi V. A., Kalyna T. Ye. Agrarian potential of Ukraine in context of economic cooperation with Canada: the modern state and prospects for building up. *Економіка АПК*. 2018. №9. Р. 46-55. URL: <https://eapk.com.ua/uk/article/download/agrarny-potentsial-ukrayini-v-konteksti-ekonomichnogo-spivrobitnitstva-z-kanadoyu-suchasny-stan-ta-perspektivi-naroshchuvannya>

253. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Розвиток галузі біопалив як детермінанта сталого розвитку України. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 71-81. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102071>

254. Михайлов А. М., Коренівська Л. В., Рачицька Є. В. Стратегічне управління розвитком галузі коноплярства. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 42-53. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106042>

255. «Клубок хробаків» і «купка божевільних». Що Трамп і його команда кажуть про USAID. *BBC news Україна*. 03.02.2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ce8jn4p6941o>

256. Ціни зернотрейдерів на кукурудзу сьогодні. *Tripoli.land*. 07.02.2025. URL: <https://tripoli.land/ua/kukuruza>

257. Закупівельні ціни на молоко почнуть знижуватись. *Agroportal.ua*. 05.01.2025. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/zakupivelni-cini-na-moloko-pochnut-znizhuvatis>

258. WTO. Domestic support: Amber, Blue and Green Boxes. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negs_bkgrnd13_boxes_e.htm

259. Кравченко В. Усе до хати: як держава акумулює землі Академії аграрних наук. *Mind*. 15.08.2023. URL: <https://mind.ua/publications/20261308-use-do-hati-yak-derzhava-akumulyue-zemli-akademiyi-agrarnih-nauk>

260. АВМ. *Скільки корів може прогодувати 1 га*. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/skilki-koriv-moze-progoduvati-gektar?milku=1>

261. Скільки в середньому потрібно на одну корову гектар. URL: <https://aqua-svit.com.ua/koral/?Скільки%20землі%20потрібно%20для%20утримання%20корови>

262. Держава даватиме по 5000 грн і по 2 га землі на кожну корову. URL: https://buh.ligazakon.net/news/193510_derzhava-davati-po-5000-grn--po-2-ga-zeml-na-kozhnu-korovu

263. Бублик О. Фермеру потрібно 1,5 га землі на корову для забезпечення кормами. Agrotimes. 13.02.2020. URL: <https://agrotimes.ua/tvarinnitstvo/fermeru-potribno-15-ga-zemli-na-korovu-dlya-zabezpechennya-kormamy/>

264. Довідник по плануванню сільськогосподарського виробництва / за заг. ред. І.О.Никифрук. К.: Урожай, 1980. 360 с.

265. International trade of EU and non-EU countries since 2002 by HS2-4-6. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ds-059341/legacyMultiFreq/table?lang=en&category=ext_go.ext_go_detail

266. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

267. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання (2010-2023) (2021=100). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/vvpkvv10-23_2021_100.xlsx

268. Exports of goods and services (% of GDP). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?view=chart>

269. Imports of goods and services (% of GDP). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?view=chart>

270. HACCP. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/HACCP>

ДОДАТКИ

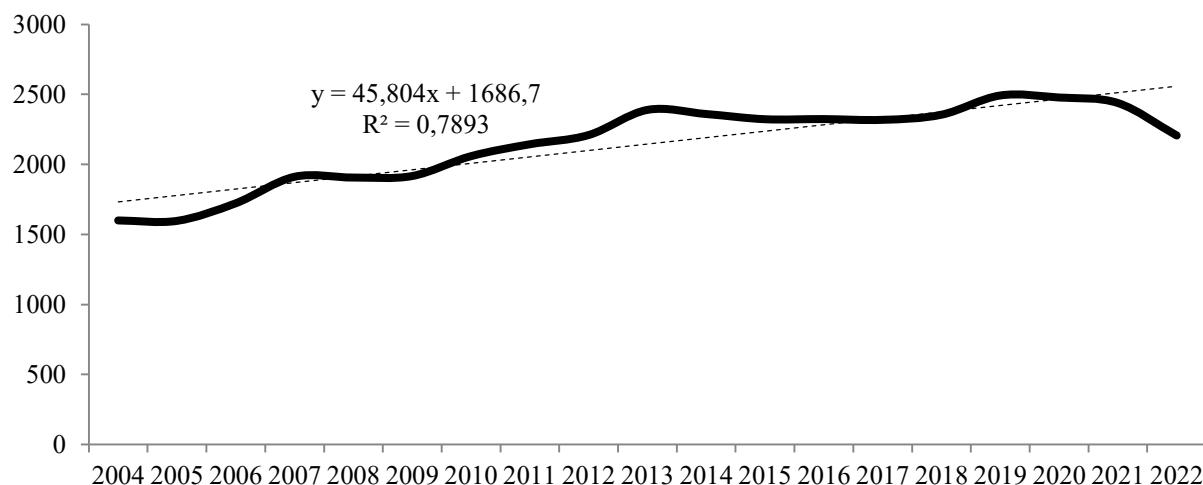

Рис. А.1. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво м'яса (у забійній вазі), всього, тис. т»

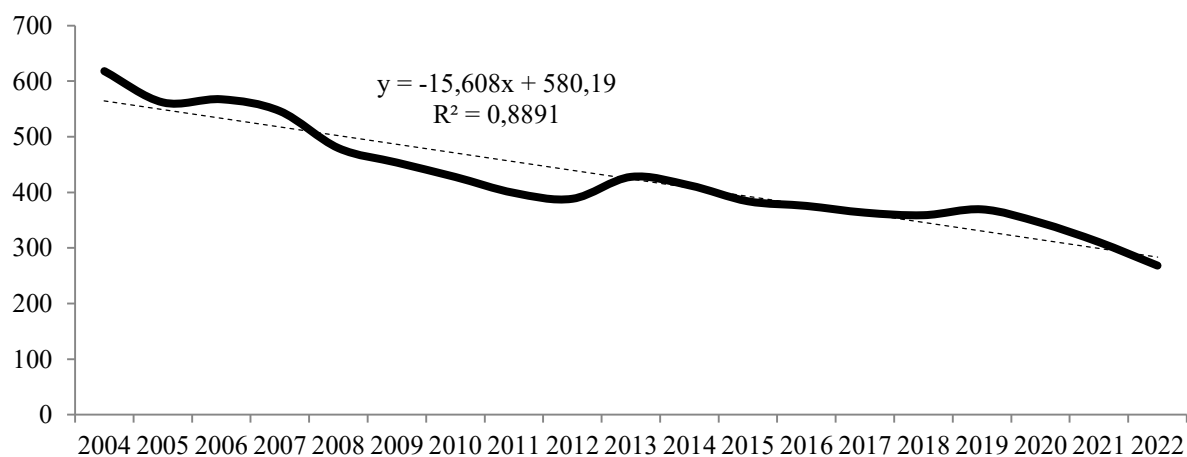

Рис. А.2. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво яловичини і телятини, тис. т»

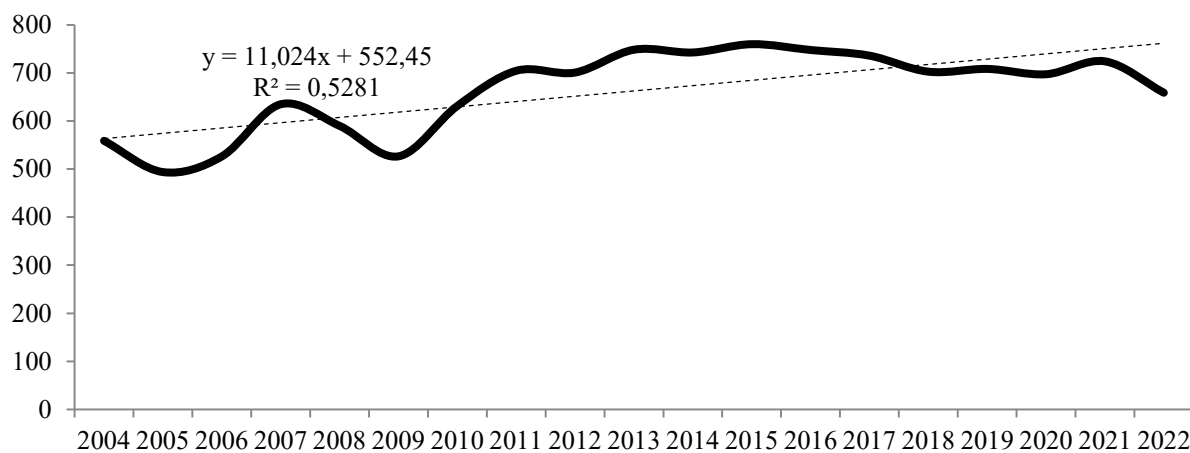

Рис. А.3. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво свинини, тис. т»

Продовження додатку А

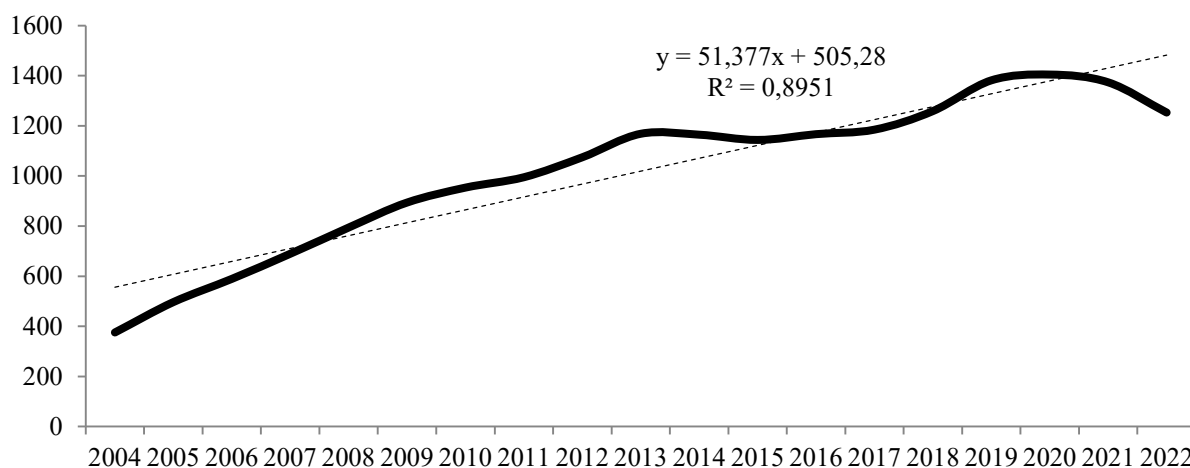

Рис. А.4. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво м'яса птиці, тис. т»

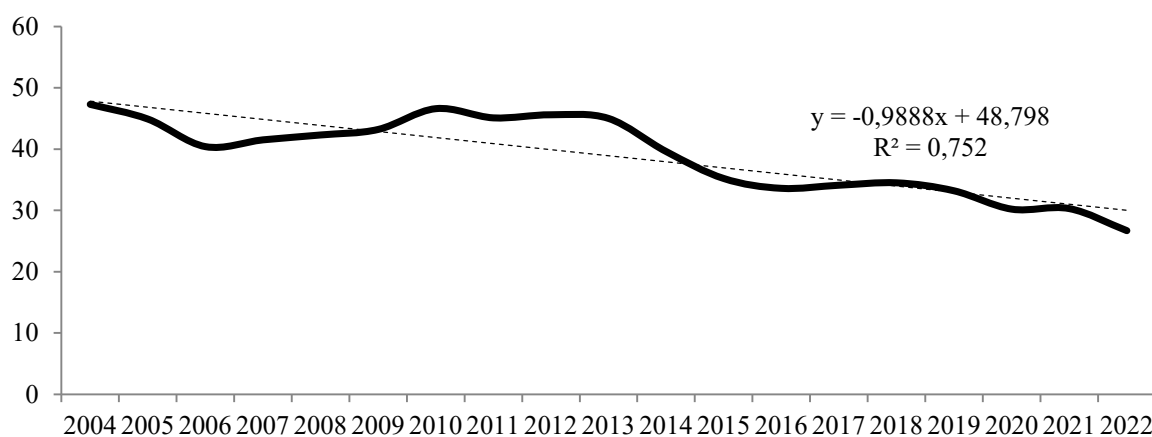

Рис. А.5. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво інших видів м'яса, тис. т»

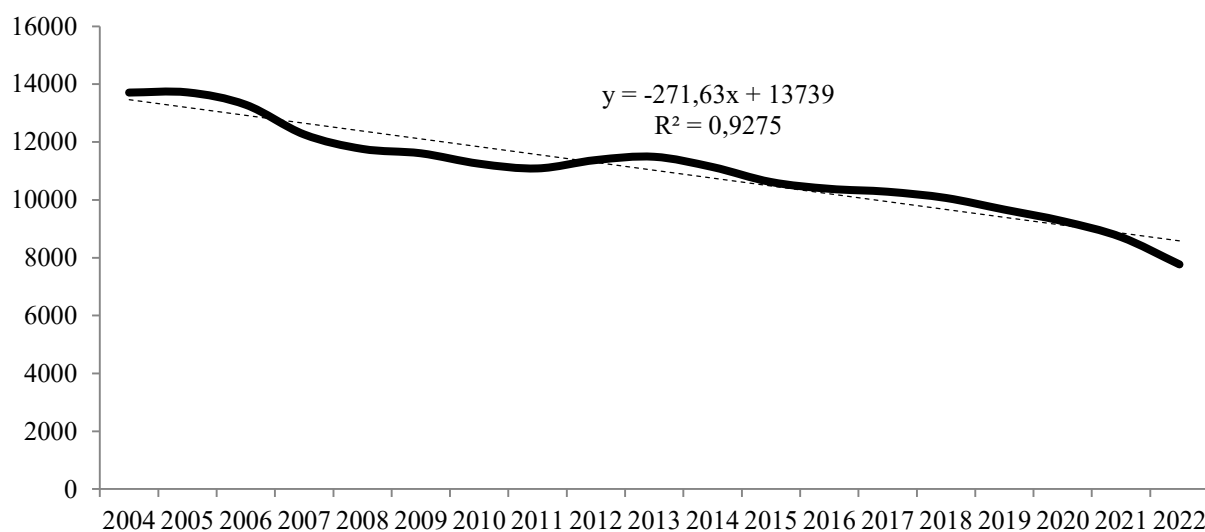

Рис. А.6. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво молока, тис. т»

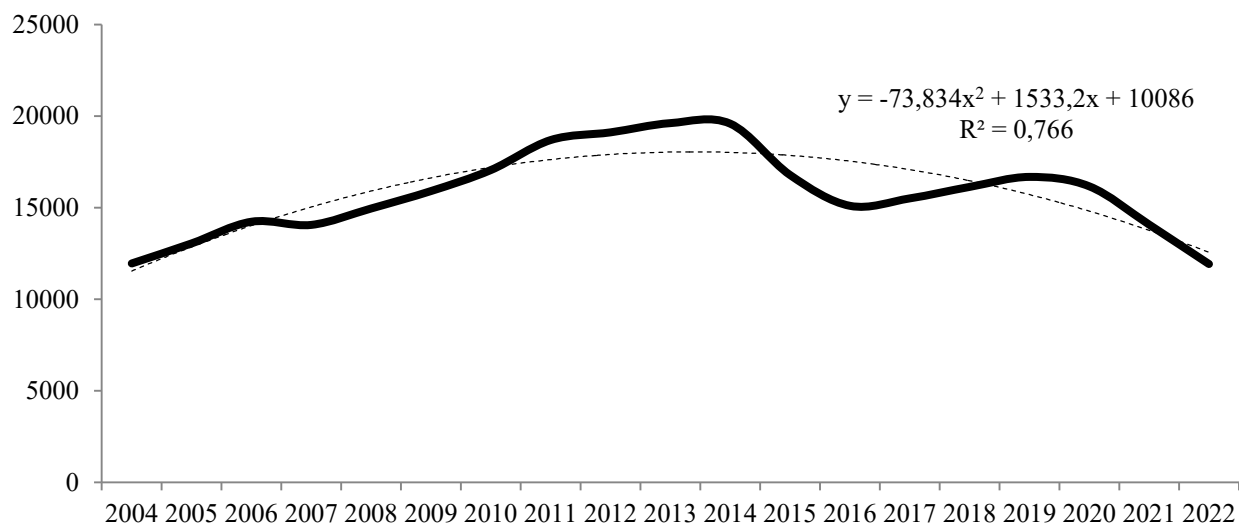

Рис. А.7. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво яєць, млн. шт.»

Рис. А.8. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво вовни, тонн»

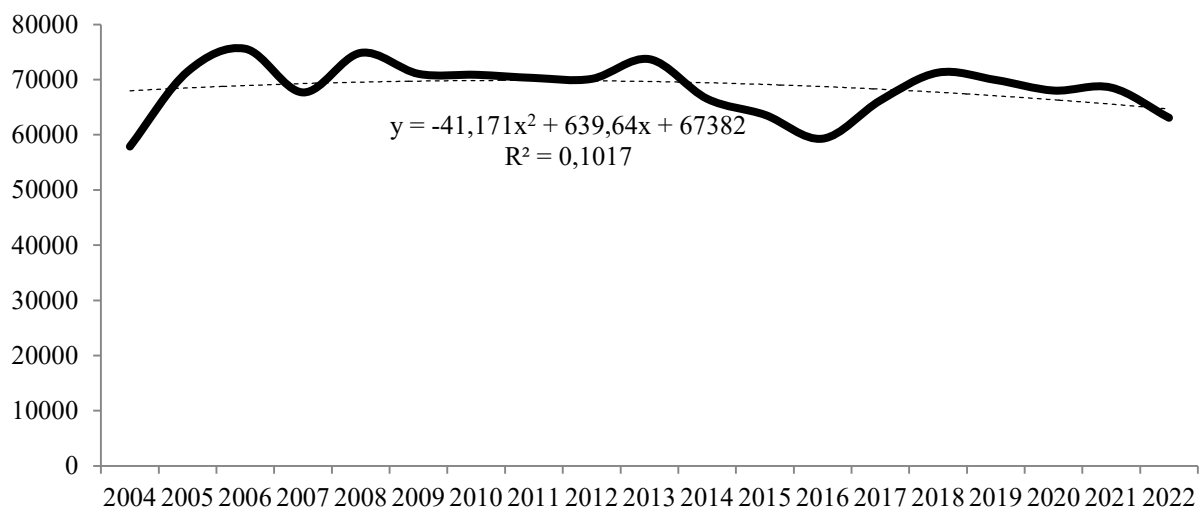

Рис. А.9. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво меду, тонн»

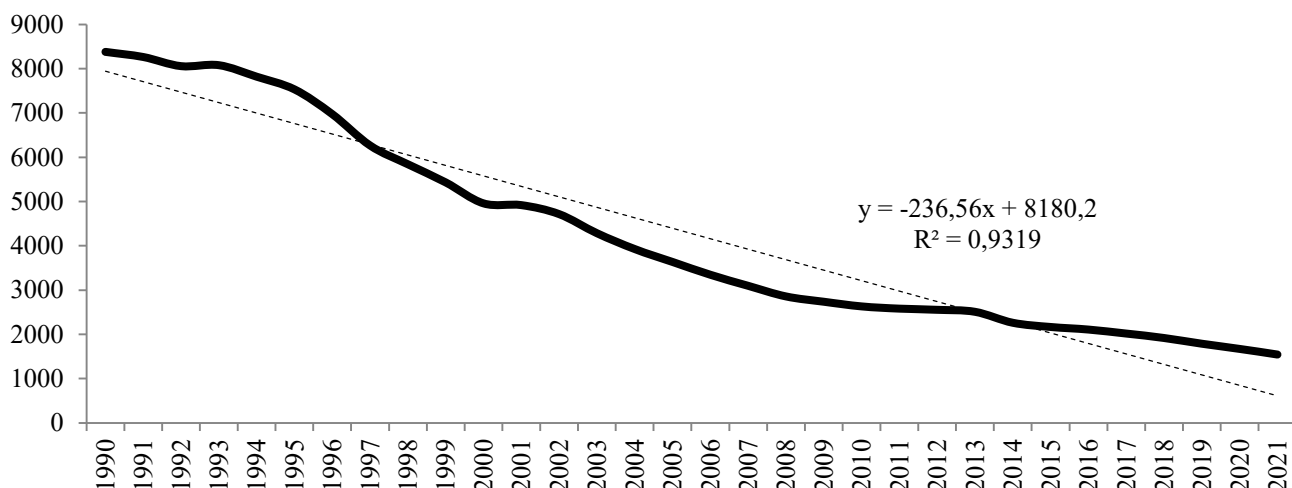

Рис. Б.1. Вирівнювання динамічного ряду «поголів'я корів, тис. гол.»

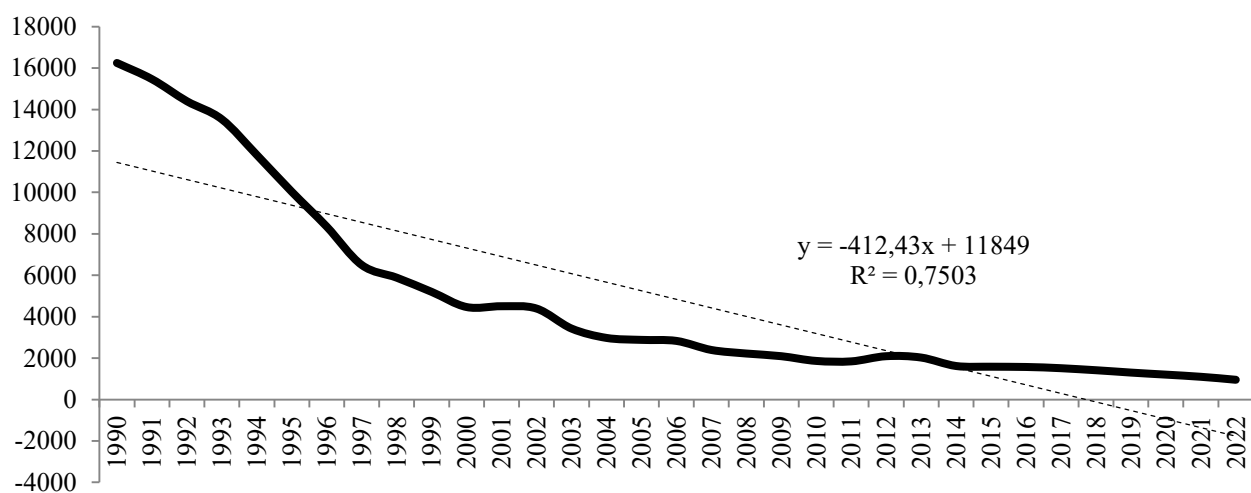

Рис. Б.2. Вирівнювання динамічного ряду «поголів'я великої рогатої худоби на вирощуванні і відгодівлі, тис. гол.»

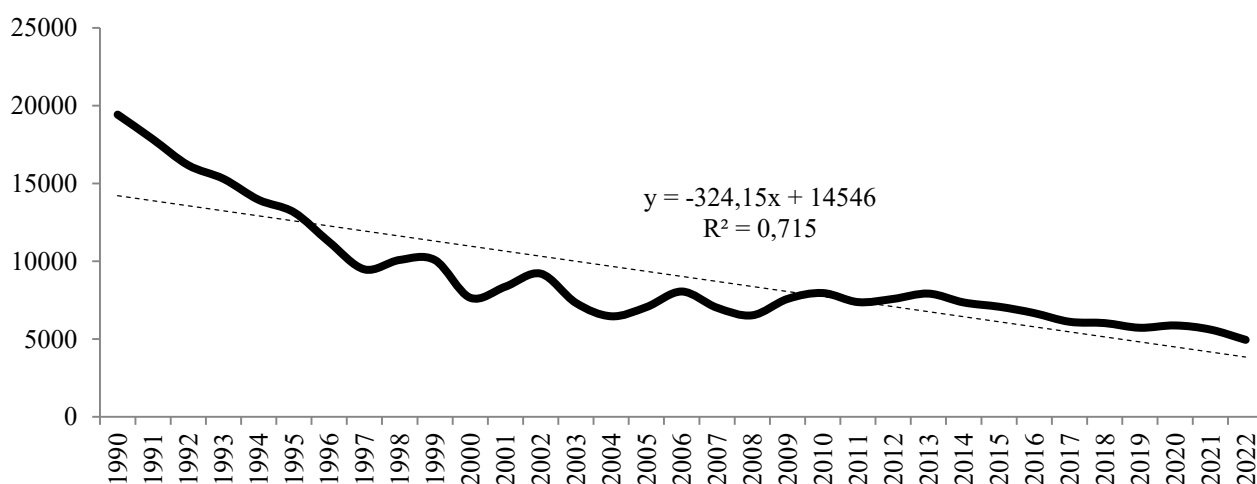

Рис. Б.3. Вирівнювання динамічного ряду «поголів'я свиней, тис. гол.»

Продовження додатку Б

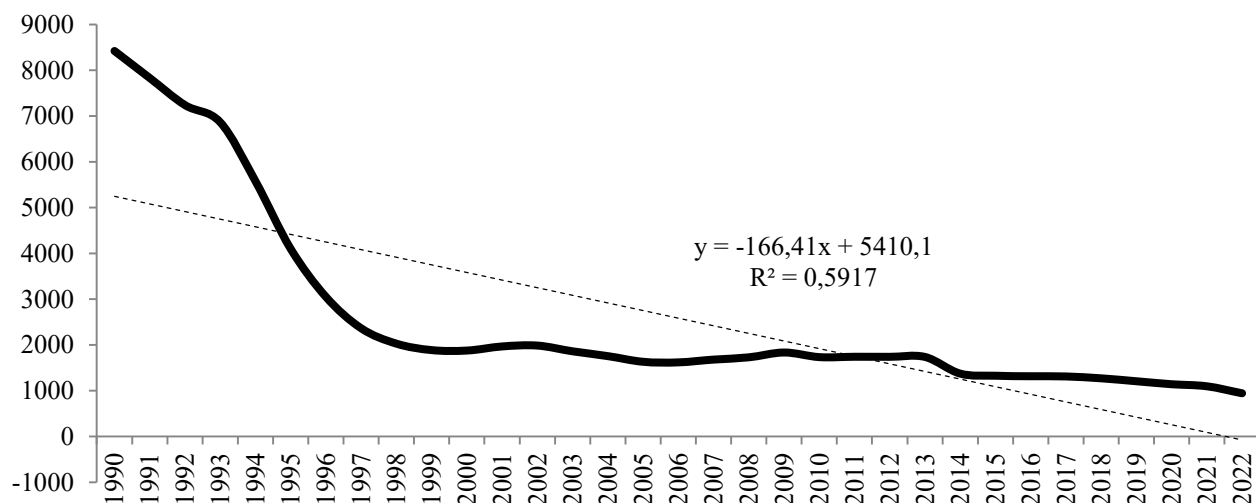

Рис. Б.4. Вирівнювання динамічного ряду «поголів'я овець і кіз, тис. гол.»

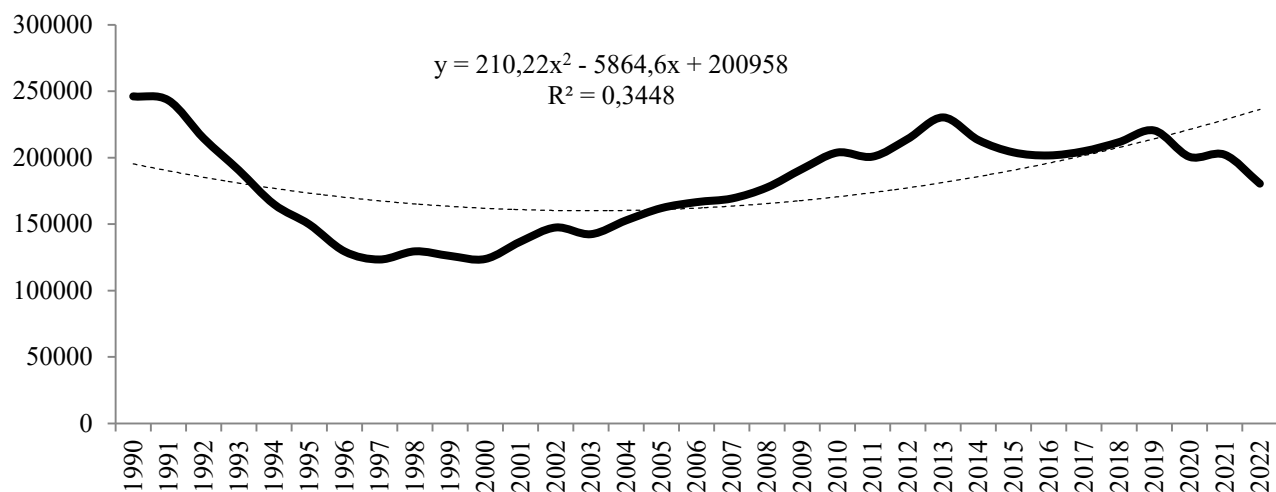

Рис. Б.5. Вирівнювання динамічного ряду «поголів'я птиці, тис. гол.»

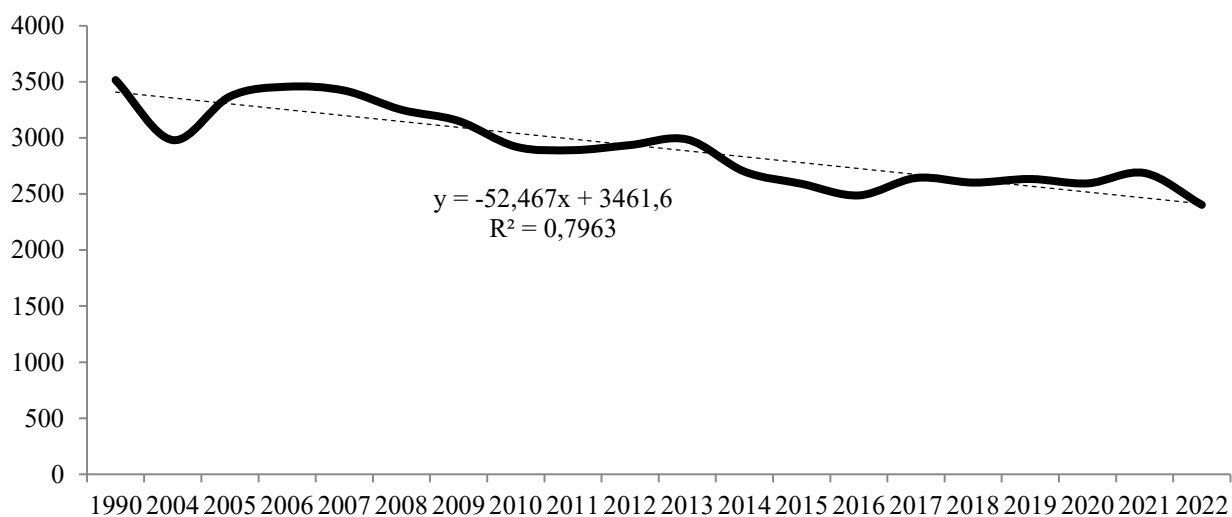

Рис. Б.6. Вирівнювання динамічного ряду «кількість бджолосімей, тис. од.»

Додаток В

Таблиця В.1

Баланс зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	33930	41809	38016	34258	29295	53290	46028	39271	56747	46216	63051	63859	60126	66088	61917	70057	75143	64933	86010
Зміна запасів на кінець року	-757	7817	-314	-2304	948	9952	-6079	-2054	12784	-10052	6933	2977	-3204	2130	-1465	5447	-4505	-7042	14958
Імпорт	200	875	226	235	343	222	136	175	273	228	242	263	190	240	255	280	291	352	377
Усього ресурсів	34887	34867	38556	36797	28690	43560	52243	41500	44236	56496	56360	61145	63520	64198	63637	64890	79939	72327	71429
Експорт	814	7786	12650	11168	4490	16668	26160	14239	14825	27798	27836	33423	38338	41451	42499	42940	57925	52245	51573
Витрачено на корм	18527	13852	13817	13750	12845	13580	13997	14787	16334	16147	16183	15678	14189	12278	11011	11698	11674	10343	9930
Витрачено на посів	4600	3584	3294	3301	3280	3489	3558	3222	3226	2953	2890	2883	2597	2330	2120	2232	2224	2247	2227
Втрати	1220	545	375	633	507	1177	752	794	1570	1491	1506	1593	1400	1350	1106	1253	1363	1073	1424
Переробка на нехарчові цілі	876	1150	670	645	478	1625	916	1650	1551	1454	1367	1281	1089	1044	1246	1157	1283	1040	1158
Фонд споживання	8850	7950	7750	7300	7090	7021	6860	6808	6730	6653	6578	6224	5897	5745	5655	5610	5470	5379	5117

Таблиця В.2

Баланс картоплі, тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	14729	20755	19462	19467	19102	19545	19666	18705	24248	23250	22259	23693	20839	21751	22208	22504	20269	20838	21356
Зміна запасів на кінець року	-1090	2353	-100	-61	57	423	156	-410	2232	-370	-641	1211	-937	374	376	337	-1242	351	528
Імпорт	126	1	5	21	7	10	15	30	41	23	23	40	17	27	24	28	278	325	252
Усього ресурсів	15945	18403	19567	19549	19052	19132	19525	19145	22057	23643	22923	22522	21793	21404	21856	22195	21789	20812	21080
Експорт	16	7	6	6	3	3	5	8	13	7	16	17	15	5	18	22	6	4	33
Витрачено на корм	4764	5900	5985	5849	5656	5724	5842	5606	6906	7434	7377	6970	6538	6769	6821	6911	6677	5840	5668
Витрачено на посадку	4389	5039	5128	4976	5038	4930	4936	4897	5377	5873	5660	5600	5416	5490	5565	5570	5530	5611	5545
Втрати та переробка на нехарчові цілі	400	746	2062	2469	2290	2376	2616	2720	3393	3935	3709	3824	3799	3174	3361	3799	3871	3764	4354
Фонд споживання	6376	6711	6386	6249	6065	6099	6126	5914	6368	6394	6161	6061	5892	5966	6091	5893	5705	5593	5480

Продовження додатку В

Таблиця В.3

Баланс овочів і баштаних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу), тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	6377	7333	7606	8745	7317	8489	8976	8873	10562	10815	10668	10323	9792	9998	9721	9940	10244	10148	10438
Зміна запасів на кінець року	100	230	196	718	-85	689	534	-22	514	458	-13	183	-213	73	-39	78	451	437	665
Імпорт	41	44	100	168	158	356	232	311	285	213	237	225	95	136	129	188	313	292	343
Усього ресурсів	6318	7147	7510	8195	7560	8156	8674	9206	10333	10570	10918	10365	10100	10061	9889	10050	10106	10003	10116
Експорт	194	85	150	201	298	251	347	335	303	346	379	294	212	224	444	434	284	297	276
Витрачено на корм	755	1276	1214	1394	1139	1216	1262	1337	1473	1568	1747	1620	1564	1548	1503	1525	1535	1512	1552
Витрачено на по-сів	68	88	90	100	99	102	108	118	126	127	130	117	110	110	109	112	111	110	113
Втрати	322	220	393	573	515	612	645	835	991	1077	1231	1223	1203	1195	1050	1052	1252	1238	1309
Фонд споживання	4979	5478	5663	5927	5509	5975	6312	6581	7440	7452	7431	7019	6890	6984	6783	6927	6924	6846	6866

Таблиця В.4

Баланс плодів, ягід і винограду (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу), тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	2355	2009	2133	1415	1829	1919	2087	2154	2418	2465	2871	2435	2539	2385	2458	3039	2485	2305	2499
Зміна запасів на кінець року	120	-10	297	123	52	245	131	10	76	8	105	-55	31	24	22	259	-76	145	175
Імпорт	309	330	860	1144	1254	1235	1139	1130	1163	1171	1172	856	588	732	819	878	1052	1150	1183
Усього ресурсів	2544	2349	2696	2436	3031	2909	3095	3274	3505	3628	3938	3346	3096	3093	3255	3658	3613	3310	3507
Експорт	31	208	305	290	370	252	284	353	239	351	392	350	324	283	291	331	433	272	355
Витрачено на корм та втрати	214	115	191	106	166	161	173	170	221	210	277	231	218	213	225	285	231	230	253
Переробка на вино	578	419	450	410	537	486	537	548	640	635	709	491	355	478	497	597	480	451	459
Фонд споживання	1721	1607	1750	1630	1958	2010	2101	2203	2405	2432	2560	2249	2179	2119	2242	2445	2469	2357	2440

Продовження додатку В

Таблиця В.5

Баланс м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець), тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	2294	1600	1597	1723	1912	1906	1917	2059	2144	2210	2389	2360	2323	2324	2318	2355	2492	2478	2438
Зміна запасів на кінець року	11	16	-11	-2	-20	76	16	-3	-37	23	-20	-18	-1	-2	-5	-3	4	-15	-8
Імпорт	19	366	325	278	245	550	439	378	244	423	332	201	158	182	233	283	261	230	260
Усього ресурсів	2302	1950	1933	2003	2177	2380	2340	2440	2425	2610	2741	2579	2482	2508	2556	2641	2749	2723	2706
Експорт	184	110	82	29	45	28	40	48	79	125	182	218	245	303	351	399	487	473	509
Витрачено на нехарчові цілі (на корм, втрати та ін.)	116	13	7	7	7	12	10	8	7	7	9	8	8	10	10	10	10	6	6
Фонд споживання	2002	1827	1844	1967	2125	2340	2290	2384	2339	2478	2550	2325	2179	2195	2195	2232	2252	2244	2191

Таблиця В.6

Баланс молока та молочних продуктів, тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	17274	13710	13714	13287	12262	11761	11610	11249	11086	11378	11488	11133	10615	10382	10281	10064	9663	9264	8714
Зміна запасів на кінець року	-440	-360	27	174	-72	-78	230	-11	-9	90	-45	85	-41	28	33	74	-1	171	-26
Імпорт	58	80	112	150	199	234	455	273	257	410	548	357	78	105	132	180	337	691	781
Усього ресурсів	17772	14150	13799	13263	12533	12073	11835	11533	11352	11698	12081	11405	10734	10459	10380	10170	10001	9784	9521
Експорт	1420	2126	1901	950	939	1140	919	956	964	820	769	527	464	434	835	807	593	440	369
Витрачено на корм	3723	1296	1270	1326	1141	1038	1126	1099	1020	1072	1252	1153	1097	1069	1036	996	969	904	805
Втрати	80	3	3	7	5	5	10	8	5	9	10	14	15	14	13	12	11	10	10
Фонд споживання	12549	10725	10625	10980	10448	9890	9780	9470	9363	9797	10050	9581	8995	8942	8496	8355	8428	8430	8337

Продовження додатку В

Таблиця В.7

Баланс яєць, тис. тонн

Стаття	Рік																		
	1995	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	544	690	753	822	812	863	919	985	1079	1104	1133	1131	969	872	896	932	963	934	813
Зміна запасів на кінець року	-11	9	13	35	10	20	12	9	8	7	0	0	-4	0	0	-2	5	-1	-3
Імпорт	5	4	5	3	3	7	7	7	3	4	5	7	11	5	7	4	5	4	4
Усього ресурсів	560	685	745	790	805	850	914	983	1074	1101	1138	1138	984	877	903	938	963	939	820
Експорт	4	1	1	1	16	23	58	75	83	82	105	147	126	112	155	186	198	192	97
Витрачено на корм та інкубацію	47	76	91	100	100	115	120	125	148	172	180	163	136	95	72	77	78	74	70
Втрати	0	5	6	12	11	15	14	16	25	37	40	37	21	11	6	4	4	3	3
Фонд споживання	509	603	647	677	678	697	722	767	818	810	813	771	694	659	670	671	683	670	650

Таблиця В.8

Баланс риби та рибних продуктів, тис. тонн

Стаття	Рік							
	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	296	260	139	132	128	128	118	105
Зміна запасів на кінець року	14	3	-3	-8	8	0	5	-2
Імпорт	425	490	237	338	394	417	424	461
Усього ресурсів	707	747	379	478	514	545	537	568
Експорт	20	75	10	13	13	14	15	15
Втрати	11	5	2	5	6	7	5	5
Фонд споживання	676	667	367	460	497	524	517	548

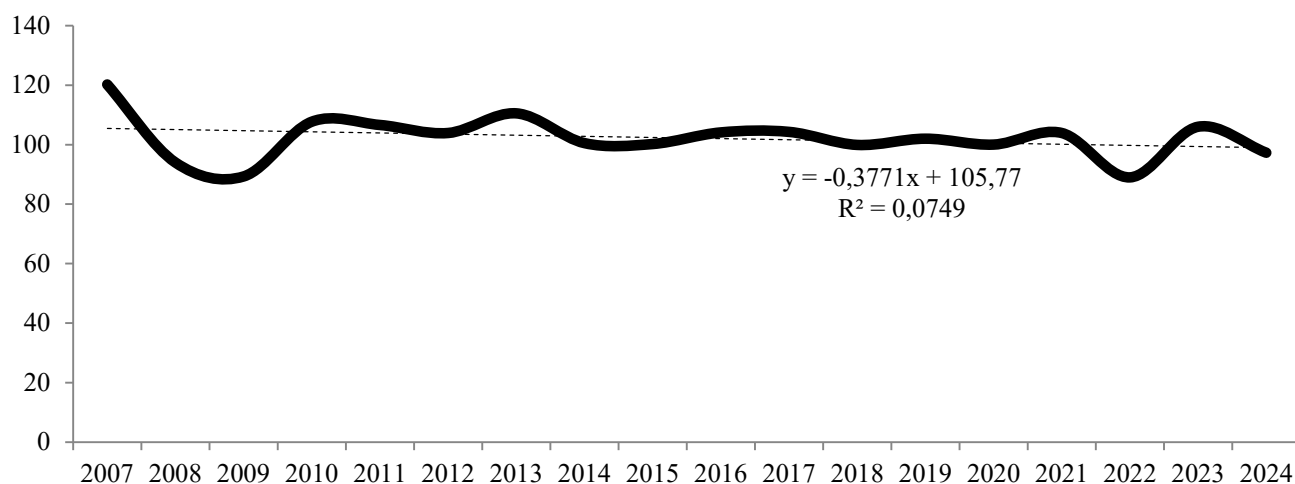

Рис. Д.1. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво м'яса та м'ясних продуктів, % до попереднього року»

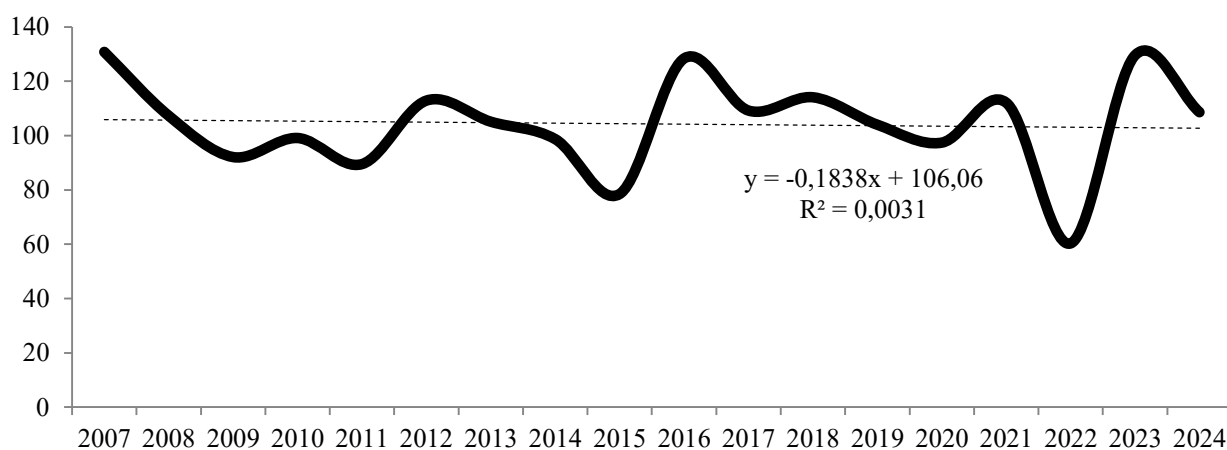

Рис. Д.2. Вирівнювання динамічного ряду «перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків, % до попереднього року»

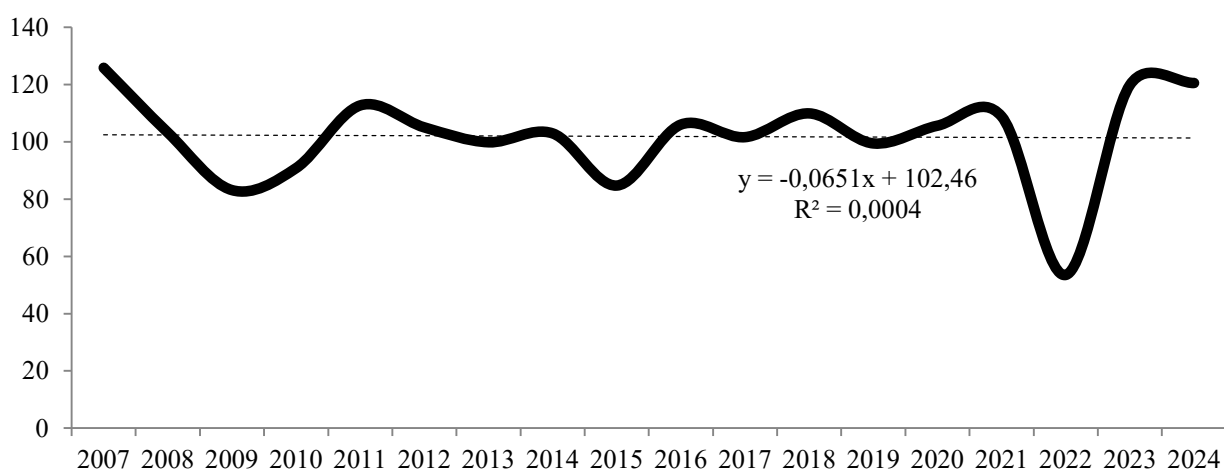

Рис. Д.3. Вирівнювання динамічного ряду «перероблення та консервування фруктів і овочів, % до попереднього року»

Продовження додатку Д

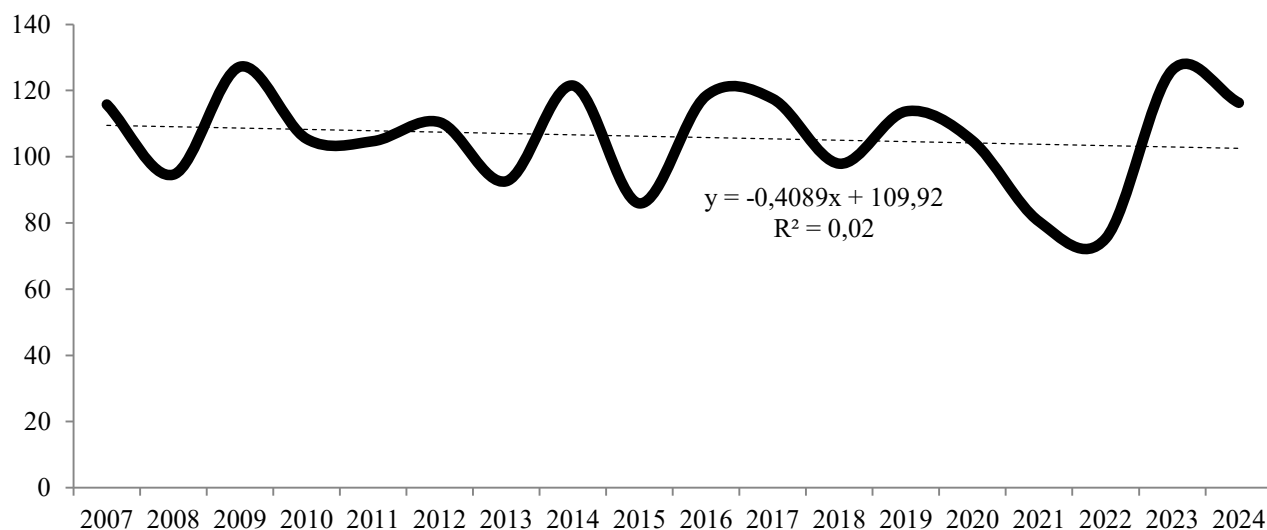

Рис. Д.4. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво олії та тваринних жирів, % до попереднього року»

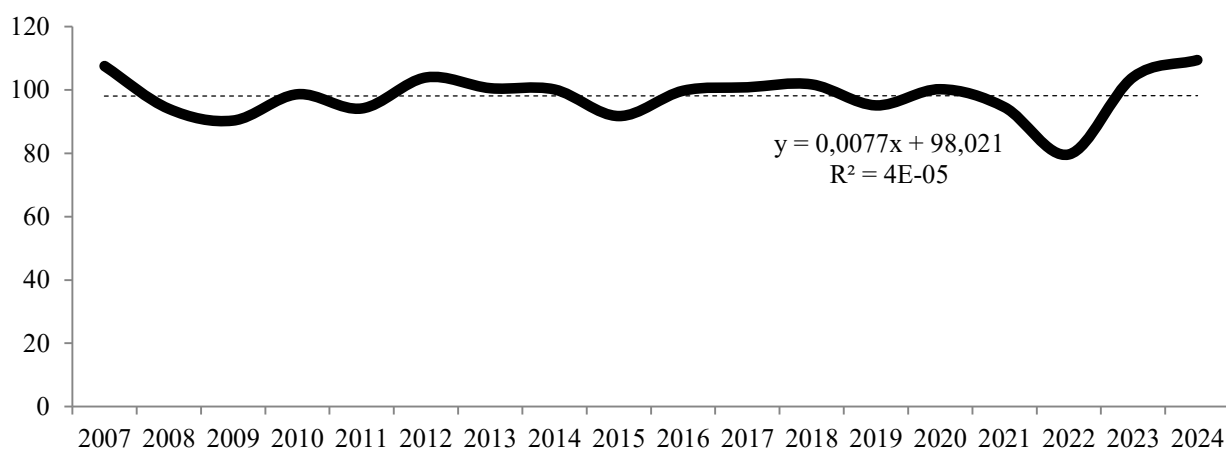

Рис. Д.5. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво молочних продуктів, % до попереднього року»

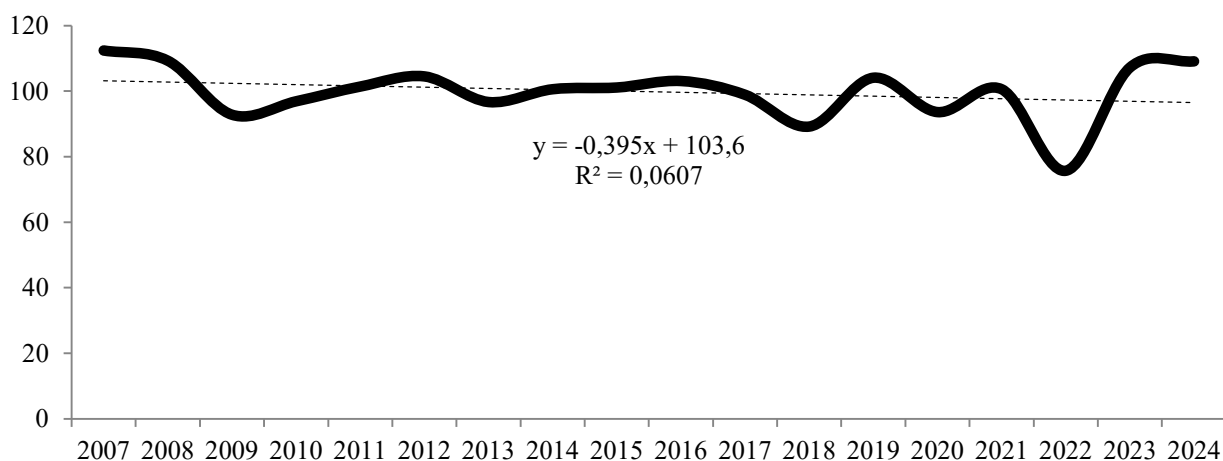

Рис. Д.6. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів, % до попереднього року»

Продовження додатку Д

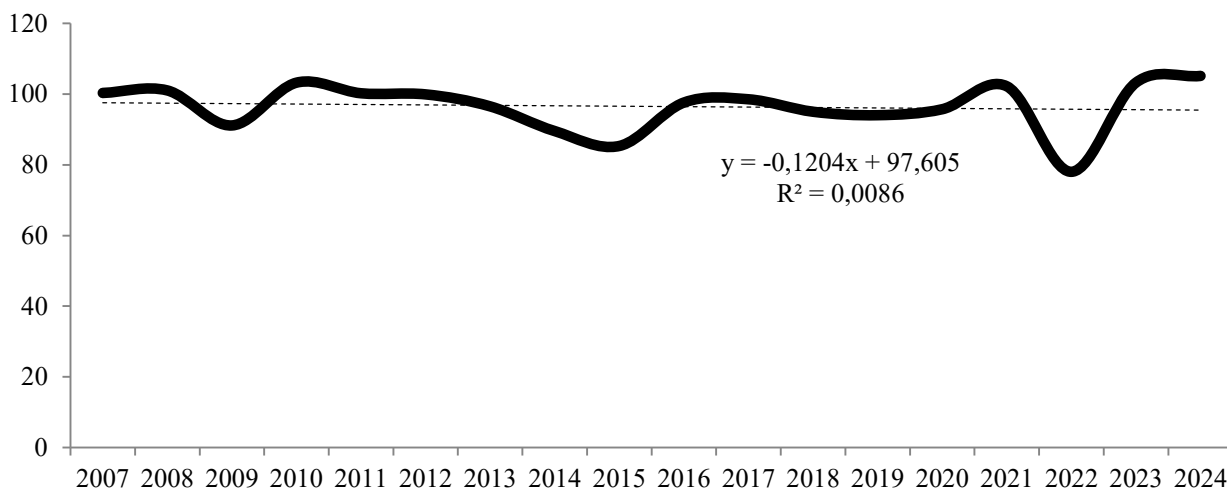

Рис. Д.7. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, % до попереднього року»

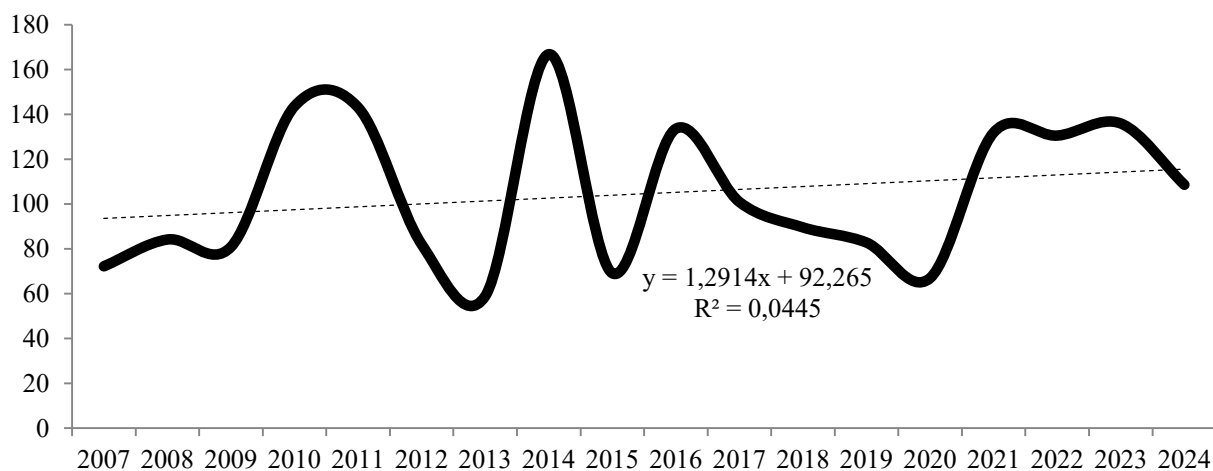

Рис. Д.8. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво цукру, % до попереднього року»

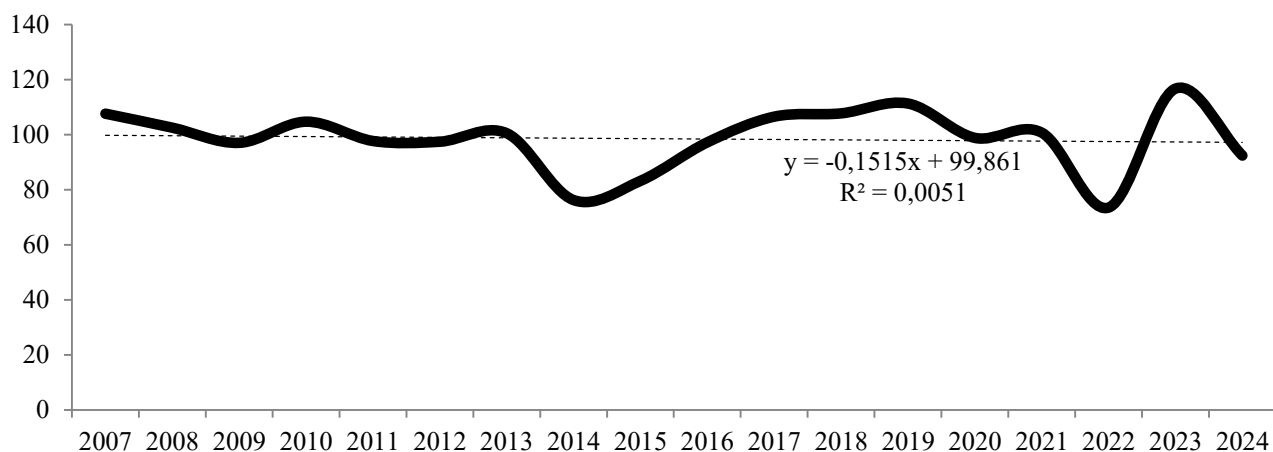

Рис. Д.9. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, % до попереднього року»

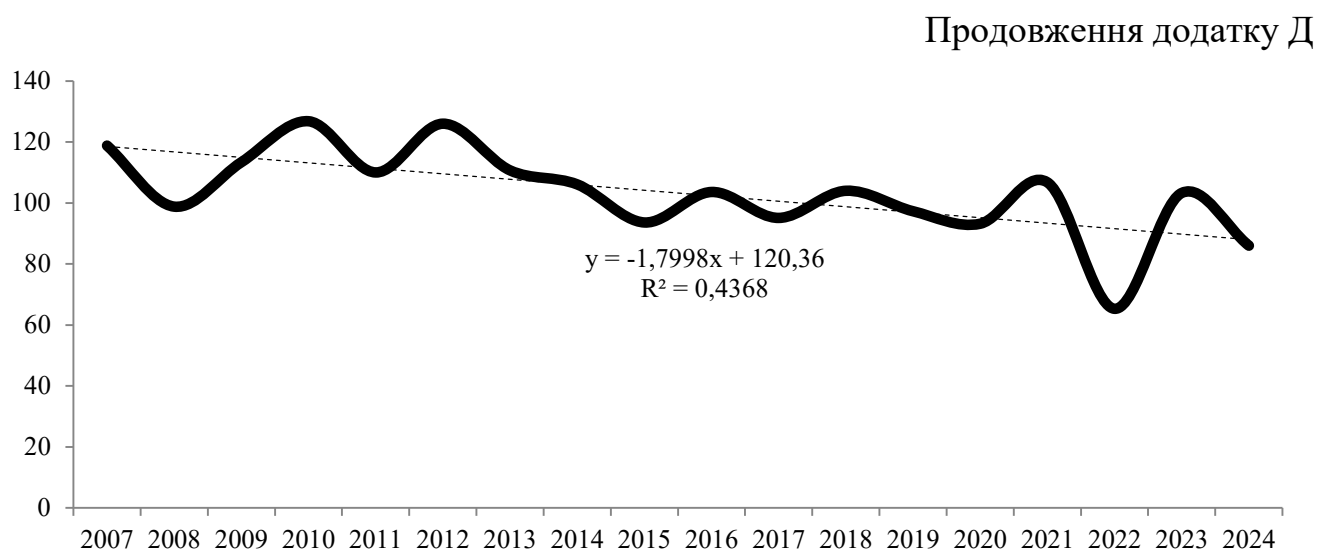

Рис. Д.10. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво чаю та кави, % до попереднього року»

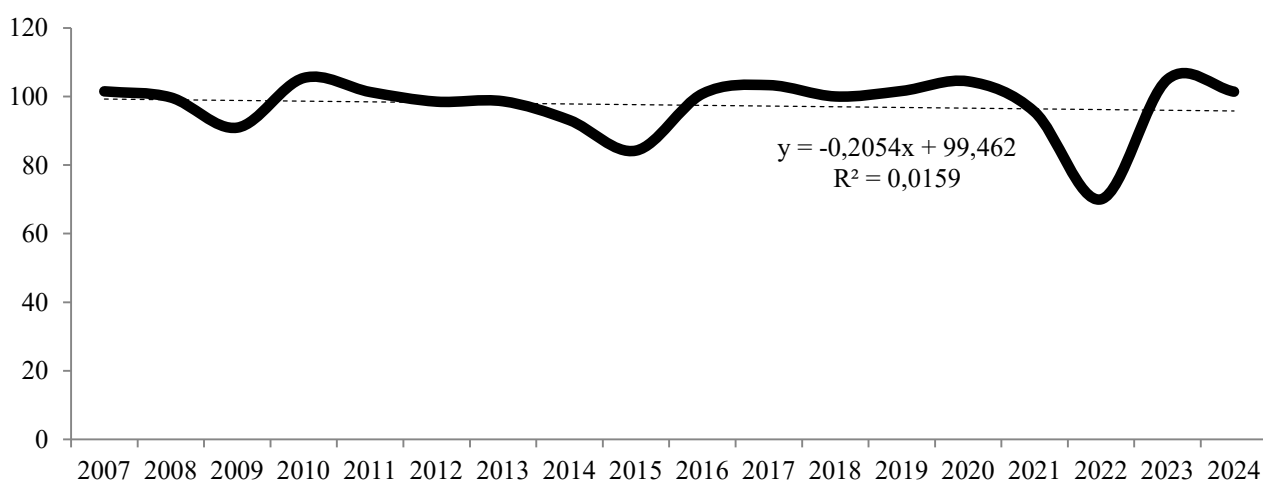

Рис. Д.11. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво прянощів і приправ, % до попереднього року»

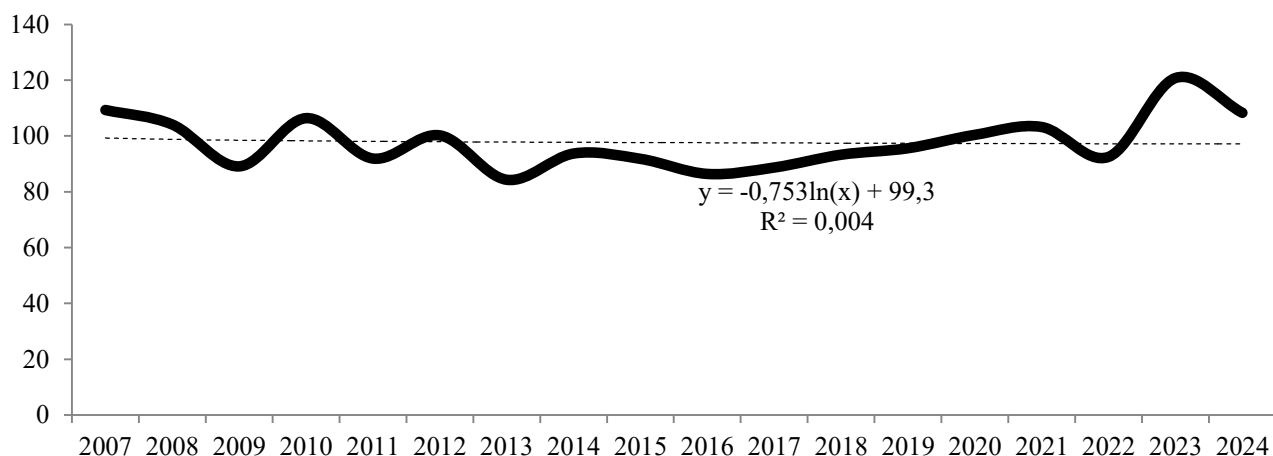

Рис. Д.12. Вирівнювання динамічного ряду «дистиляція, ректифікація та змішування спиртних напоїв, % до попереднього року»

Продовження додатку Д

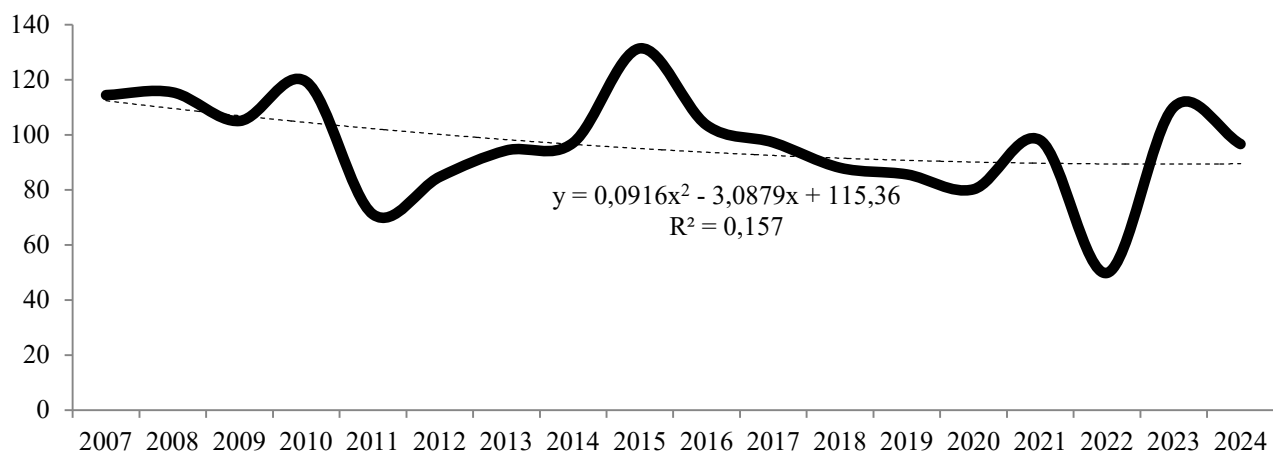

Рис. Д.13. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво виноградних вин, % до попереднього року»

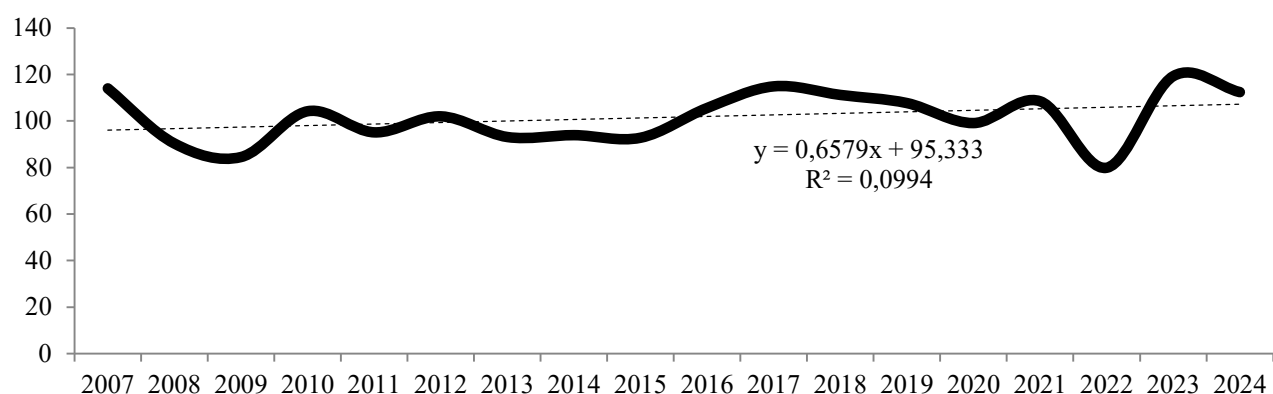

Рис. Д.14. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки, % до попереднього року»

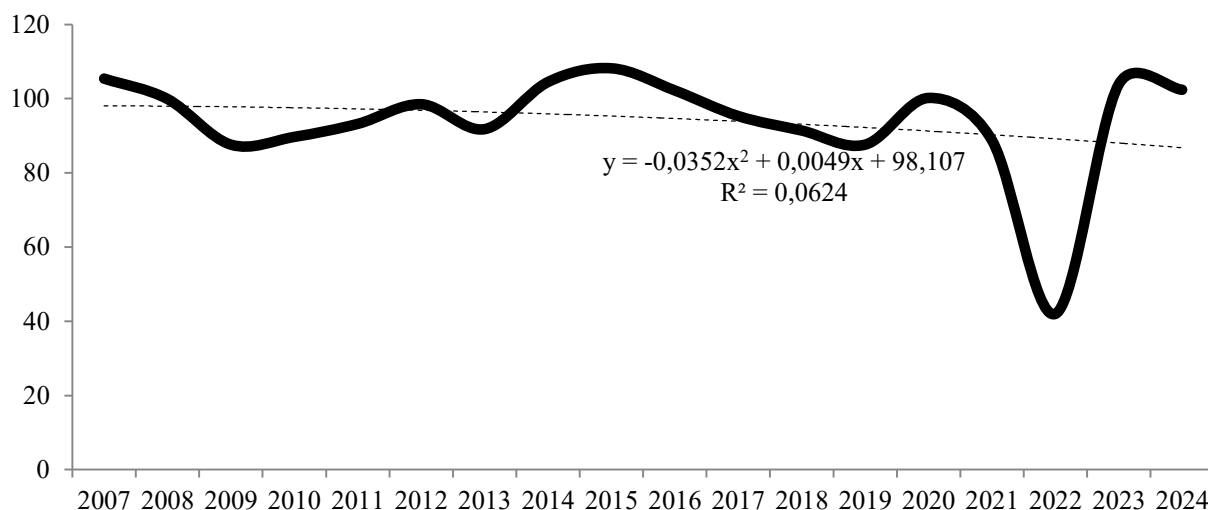

Рис. Д.15. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво тютюнових виробів, % до попереднього року»

Додаток Е

Вартісна величина торгівлі України та ЄС м'ясом та м'ясною продукцією*, млн. дол.

Код та назва молочної продукції згідно з УКТ ЗЕД	Рік					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Експорт						
201000000**	0,02	0,02	0,03	0,01	0,01	0
202000000***	0,01	0,01	0,03	0,13	0,09	0
203000000****	0,09	0,08	0,13	0,03	0,02	0
204000000*****	0	0	0,01	0,01	0	0
206000000*****	0,01	0,01	0,01	0	0	0
207000000*****	193,3	127,8	197,8	361,9	407,2	390,3
208000000*****	0	0	0	0	0,01	0
209000000*****	0	0,02	0	0	0	0
210000000*****	3,3	0,09	0,14	0,02	0	0
1601000000*****	0,05	0,08	0,09	0,02	0,09	0,12
1602000000*****	1,5	3,7	6,4	14,0	9,6	11,9
Імпорт						
201000000**	0,59	2,8	4,0	1,9	0,91	0,97
202000000***	3,0	4,5	7,4	3,4	10,6	13,3
203000000****	36,7	43,8	71,5	96,0	26,8	2,9
204000000*****	0	0	0	0,01	0	0
206000000*****	17,8	17,0	17,4	17,5	14,5	11,9
207000000*****	50,6	42,4	57,9	40,4	33,8	23,3
208000000*****	0	0,1	0,04	0,01	0	0,04
209000000*****	31,8	26,2	28,7	36,2	28,9	18,4
210000000*****	7,2	11,7	17,1	11,1	17,8	20,7
1601000000*****	9,0	15,3	19,8	17,4	20,4	19,9
1602000000*****	17,1	20,7	28,1	25,8	22,5	24,6
Сальдо						
201000000**	-0,57	-2,8	-4,0	-1,9	-0,9	-0,97
202000000***	-3,0	-4,5	-7,4	-3,3	-10,5	-13,3
203000000****	-36,6	-43,7	-71,4	-96,0	-26,8	-2,9
204000000*****	0	0	0,01	0	0	0
206000000*****	-17,8	-17,0	-17,4	-17,5	-14,5	-11,9
207000000*****	142,7	85,4	139,9	321,5	373,4	367
208000000*****	0	-0,1	-0,04	-0,01	0,01	-0,04
209000000*****	-31,8	-26,18	-28,7	-36,2	-28,9	-18,4

210000000*****	-3,9	-11,6	-17,0	-11,1	-17,8	-20,7
160100000*****	-9,0	-15,2	-19,7	-17,4	-20,3	-19,8
160200000*****	-15,6	-17,0	-21,7	-11,8	-12,9	-12,7
Всього	24,5	-52,7	-47,3	126,4	240,8	266,3

*розраховано автором за даними [195]; ** м'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене; *** м'ясо великої рогатої худоби, морожене; **** свинина, свіжа, охолоджена або морожена; ***** баранина або козлятина, свіжа, охолоджена або морожена; ***** субпродукти їстівні великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, віслуків, мулів або лошаків, свіжі, охолоджені або морожені; ***** м'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці, зазначеної в товарній позиції 0105, свіжі, охолоджені або морожені; ***** інші м'ясо та їстівні субпродукти, свіжі, охолоджені або морожені; ***** сало (підшкірний жир) без пісних частин, свинячий жир і жир свійської птиці, не витоплені та не виділені іншим способом, свіжі, охолоджені, морожені, солені або в розсолі, сушені або копчені; ***** м'ясо та їстівні м'ясні субпродукти, солоні або в розсолі, сушені або копчені; їстівне борошно з м'яса або м'ясних субпродуктів; ***** ковбаси та аналогічні вироби з м'яса, м'ясних субпродуктів чи крові; готові харчові продукти, виготовлені на основі цих виробів; ***** інші готові чи консервовані продукти з м'яса, м'ясних субпродуктів або крові:

Додаток Ж

Баланс олій (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію), тис. тонн

Стаття	Рік																
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво олій рослинних	1437	2123	2294	1966	2899	3101	3268	4067	3712	4926	4581	5409	6277	6243	6894	7549	5968
Зміна запасів на кінець року	114	-3	-150	117	-30	-151	33	-75	10	-35	-71	2	8	-10	-30	11	89
Імпорт	264	245	410	480	316	319	249	231	296	223	160	219	239	259	250	245	289
Усього ресурсів	1587	2371	2854	2329	3245	3571	3484	4373	3998	5184	4812	5626	6508	6512	7174	7783	6168
Експорт	900	1678	2140	1590	2483	2850	2814	3742	3353	4578	4253	5104	5988	5986	6644	7241	5547
Втрати, витрати на нехарчові цілі	52	54	50	45	51	41	45	40	41	35	33	25	24	25	26	30	57
Фонд споживання	635	639	664	694	711	680	625	591	604	561	525	497	496	501	504	512	564

Додаток К

Чисельність постійного населення України, на 1 січня; тис. осіб

Рік	Всього	у тому числі	
		чоловіки	жінки
1990	51 556,5	23 826,2	27 730,3
1991	51 623,5	23 886,5	27 737,0
1992	51 708,2	23 949,4	27 758,8
1993	51 870,4	24 046,3	27 824,1
1994	51 715,4	23 981,1	27 734,3
1995	51 300,4	23 792,3	27 508,1
1996	50 874,1	23 591,6	27 282,5
1997	50 400,0	23 366,2	27 033,8
1998	49 973,5	23 163,5	26 810,0
1999	49 544,8	22 963,4	26 581,4
2000	49 115,0	22 754,7	26 360,3
2001	48 663,6	22 530,4	26 133,2
2002	48 240,9	22 316,3	25 924,6
2003	47 823,1	22 112,5	25 710,6
2004	47 442,1	21 926,8	25 515,3
2005	47 100,5	21 754,0	25 346,5
2006	46 749,2	21 574,7	25 174,5
2007	46 465,7	21 434,7	25 031,0
2008	46 192,3	21 297,7	24 894,6
2009	45 963,4	21 185,0	24 778,4
2010	45 782,6	21 107,1	24 675,5
2011	45 598,2	21 032,6	24 565,6
2012	45 453,3	20 976,7	24 476,6
2013	45 372,7	20 962,7	24 410,0
2014	45 245,9	20 918,3	24 327,6
2015	42 759,7	19 787,8	22 971,9
2016	42 590,9	19 717,9	22 873,0
2017	42 414,9	19 644,6	22 770,3
2018	42 216,8	19 558,2	22 658,6
2019	41 983,6	19 455,3	22 528,3
2020	41 732,8	19 343,5	22 389,3
2021	41 418,7	19 195,4	22 223,3
2022	40 997,7	19 007,0	21 990,7

Ставки ввізного мита на окремі види хлібних, хлібобулочних та борошняних виробів в рамках

ПВЗВТ Україна-ЄС

Код згідно КН	Текстовий опис	Ставка ввізного мита ЄС	Ставка ввізного мита України
1901 10 00 00	Продукти дитячого харчування, розфасовані для роздрібно́ї торгівлі	7,6 + ЕА	0
1901 20 00 00	Суміші та тісто для виробництва хлібобулочних та борошняних кондитерських виробів товарної позиції 1905	7,6 + ЕА	10
1901 90 11	Екстракт солодовий	5,1 + 18 €/100 кг/нетто	10
1902 11 00	Вироби з тіста без дріжджів, без начинки, не піддані тепловій обробці або не приготовлені іншим способом	7,7 + 24,6 €/100 кг/нетто	20
1902 30 10	Вироби з тіста без дріжджів, з начинкою, піддані або не піддані тепловій обробці або приготовлені іншим способом, висушені	6,4 + 24,6 €/100 кг/нетто	10
1904 10 90	Готові харчові вироби, одержані шляхом здуття або смаження зерна зернових культур чи зернових продуктів (наприклад, кукурудзяні пластівці); зернові культури (крім кукурудзи) у вигляді зерна або пластівців, гранул чи оброблені іншим способом (за винятком борошна, крупки, крупів), попередньо проварені або приготовлені іншим способом, в іншому місці не зазначені	5,1 + 33,6 €/100 кг/нетто	10
1904 90 80	Готові харчові продукти, виготовлені з несмажених зернових пластівців або із сумішей несмажених зернових пластівців із смаженими зерновими пластівцями чи з обробленими шляхом здуття зернами зернових культур:	8,3 + 46 €/100 кг/нетто	10
1905 20 90	Хлібобулочні, борошняні кондитерські вироби, з вмістом або без вмісту какао; вафельні пластини, порожні капсули, придатні для використання у фармацевтиці, вафельні облатки для запечатування, рисовий папір та аналогічні продукти	10,1 + 31,4 €/100 кг/нетто	10
	Печиво солодке сухе; вафлі та вафельні облатки	9 + ЕА MAX 24,2 + AD S/Z	10

Додаток М

Баланс цукру (включаючи основні цукромісткі продукти, в перерахунку на цукор), тис. тонн

Стаття	Рік																
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво цукру-піску	2139	2592	1867	1571	1275	1805	2586	2143	1263	2053	1459	2021	2043	1754	1490	1022	1416
Зміна запасів на кінець року	247	559	-228	-477	-561	32	743	161	-680	331	-463	27	72	-167	-31	-360	311
Імпорт	177	120	25	91	92	90	48	10	11	7	4	5	7	3	4	4	168
Усього ресурсів	2069	2153	2120	2139	1928	1863	1891	1992	1954	1729	1926	1999	1978	1924	1525	1386	1273
Експорт	154	165	120	103	88	65	51	174	163	40	153	505	617	594	248	170	37
Витрачено на корм та втрати	120	138	140	145	95	94	82	105	105	80	105	74	71	70	65	55	55
Фонд споживання	1795	1850	1860	1891	1745	1704	1758	1713	1686	1559	1528	1420	1290	1260	1212	1161	1181

Додаток Н

Експорт та імпорт у торгівлі України і ЄС змішаними спиртними напоями в 2019 і 2021рр., млн. дол.

Код та назва продукції згідно з УКТ ЗЕД	2019р.		2021р.	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
2208200000 Спиртові дистиляти та спиртні напої, одержані шляхом перегонки виноградного вина або вичавок винограду (208201200 коньяк (Cognac), 2208201400 арманьяк (Armagnac), 2208202600 грапа (Grappa), 2208202700 бренді де Херес (Brandy de Jerez), 2208202900 інші)	1,8	16,8	2,3	15,9
2208300000 Віскі	0,0	28,2	0,0	28,6
2208400000 Ром та інші спиртові дистиляти та спиртні напої, одержані шляхом перегонки зброджених продуктів з цукрової тростини	0,0	2,5	0,0	2,8
2208500000 Джин та ялівцева настоянка	0,0	1,9	0,0	2,5
2208600000 Горілка	12,4	13,1	14,1	13,9
2208700000 Лікери і солодкі наливки	0,0	19,3	0,1	25,6
2208900000 Інші	1,5	15,0	1,6	24,7

Додаток П

Проміжне споживання сільським, лісовим та рибним господарством, в основних цінах, млн. грн.

Продукція галузі	Рік									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сільське, лісове та рибне господарство	79330	92783	110218	145095	158979	165656	223200	194670	223897	300196
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2497	2823	2367	4013	4275	5525	5593	3052	2217	11779
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	2920	2772	2426	3609	3073	4291	5293	1085	1248	5421
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	78	70	111	93	116	194	141	230	140	181
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	833	845	921	1469	1260	1116	1428	2199	2375	2284
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	12592	16316	22709	21934	28587	36251	48004	40168	23956	41629
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	19137	23312	27281	53936	64780	67352	71116	83410	68437	138902
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	831	1121	2416	4137	6932	3830	1731	2651	2788	4201
Виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	1561	1867	2388	3529	6076	7071	7928	8633	9321	12663
Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування	683	371	577	861	1285	1465	1403	1367	1878	2823
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	171	173	226	716	1581	2088	1876	2566	508	605
Виробництво електричного устаткування	102	97	168	192	180	409	224	282	346	421
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1489	1904	3117	5045	11100	12692	10121	16319	22711	28702
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	3751	3496	4066	7103	11328	14138	10820	16944	21426	34152
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	382	259	254	423	636	502	622	517	845	1469
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3467	3745	4380	5898	8591	10895	16862	15296	15459	21468
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	465	520	534	518	335	678	493	818	1205	1188
Будівництво	707	312	386	637	1069	2456	2249	3829	4977	5994
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	690	733	11229	19734	28667	38330	49994	46368	33170	74301
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3124	4871	7588	10434	11437	15333	15104	19850	31699	39481
Тимчасове розміщування й організація харчування	106	67	135	149	252	164	171	224	175	532
Видавнича діяльність, виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	31	32	41	105	75	111	112	129	216	1132
Телекомунікації (електрозв'язок)	276	249	206	353	284	533	354	358	300	304

Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	66	128	125	213	150	224	239	457	563	952
Фінансова та страхова діяльність	2150	1515	5416	6599	5112	7208	6412	8242	11977	22316
Операції з нерухомим майном	5750	8959	4401	9247	1178	1376	1261	4271	6390	7898
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	455	542	418	1268	4096	6330	6549	11726	6664	6746
Наукові дослідження та розробки	34	143	13	22	46	42	176	110	183	135
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	109	170	206	255	943	1260	1891	1888	2221	2040
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1112	1239	1022	1298	2856	4094	4922	5614	7788	6783
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	48	92	144	173	549	741	1077	1334	1343	1290
Освіта	3	4	5	3	43	51	34	34	66	60
Охорона здоров'я та соціальна допомога	82	43	20	49	129	134	68	66	63	78
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7	7	5	25	41	32	30	33	15	39
Надання інших видів послуг	18	19	51	87	145	195	151	176	71	122

Додаток Р

Проміжне споживання сільським, лісовим та рибним господарством продукції вітчизняного виробництва, в основних цінах, млн. грн.

Продукція галузі	Рік									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сільське, лісове та рибне господарство	76918	90447	108001	142748	155287	161552	218321	189811	219006	294535
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1325	694	843	1625	2592	3232	3464	2231	1505	10249
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	2632	2418	2033	3062	2338	3461	4301	424	625	4625
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	45	38	69	38	74	147	80	138	75	98
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	656	657	723	1150	998	911	1194	1954	2127	1987
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	5839	4552	4546	4601	6956	5450	10565	8959	5908	10859
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2215	3101	363	1975	241	360	1468	7555	16541	36426
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	221	334	683	1429	2970	1346	634	1035	1009	1414
Виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	1258	1455	1879	2745	4860	5701	6342	7164	7717	10275
Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування	520	247	552	807	1189	1275	1299	1203	1743	2652
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	5	3	9	29	275	102	388	733	115	36
Виробництво електричного устаткування	81	65	121	130	117	292	65	79	163	238
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1225	565	26	38	21	103	198	5982	746	470
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	3726	215	494	529	405	1940	1828	1582	1071	3299
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	373	252	220	350	543	449	554	474	788	1370
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3467	3745	4380	5898	8591	10895	16862	15296	15459	21468
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	455	506	527	509	326	659	478	802	1193	1174
Будівництво	696	309	385	636	1064	2444	2241	3816	4965	5985
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	651	686	11184	19647	28507	38112	49586	46045	33081	74054
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1974	3180	5701	8272	9153	12427	12631	17318	28591	34935
Тимчасове розміщування й організація харчування	55	29	74	88	150	87	99	117	132	412
Видавнича діяльність, виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	27	26	28	70	54	80	82	95	170	851

Телекомунікації (електрозв'язок)	247	215	182	264	236	436	296	309	273	270
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	46	91	90	149	115	178	190	390	482	792
Фінансова та страхова діяльність	1963	1381	4879	5268	4245	5782	5506	7220	10719	20185
Операції з нерухомим майном	5672	8836	4249	9106	1125	1332	1223	4229	6210	7586
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	415	495	351	1021	3457	5550	5699	10865	6041	5959
Наукові дослідження та розробки	28	115	10	19	36	33	149	96	163	123
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	97	151	190	241	879	1184	1785	1800	2180	1955
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1058	1179	901	1112	2524	3668	4425	5167	7247	6226
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	48	92	144	173	549	741	1077	1334	1343	1290
Освіта	3	4	5	3	43	51	34	34	66	60
Охорона здоров'я та соціальна допомога	78	41	19	46	122	126	64	63	61	76
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	5	5	4	15	22	14	14	14	8	22
Надання інших видів послуг	10	11	45	69	105	142	110	133	56	96

Додаток С

ВИВЕДЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

<i>Регресійна статистика</i>								
Множинний R	1							
R-квадрат	1							
Нормований R-квадрат	65535							
Стандартна похибка	0							
Спостереження	10							
Дисперсійний аналіз								
	df	SS	MS	F	<i>Значимість F</i>			
Регресія	16	1,87518E+11	11719883250	#ЧИСЛО!	#ЧИСЛО!			
Залишок	0	0	65535					
Разом	16	1,87518E+11						
	<i>Коефіцієнти регресії</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-змінна	-10491,3974	0	65535	#ЧИСЛО!	-10491,3974	-10491,3974	-10491,3974	-10491,3974
Змінна X 1	1,005718682	0	65535	#ЧИСЛО!	1,005718682	1,005718682	1,005718682	1,005718682
Змінна X 2	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 3	3,878127359	0	65535	#ЧИСЛО!	3,878127359	3,878127359	3,878127359	3,878127359
Змінна X 4	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 5	1,502941473	0	65535	#ЧИСЛО!	1,502941473	1,502941473	1,502941473	1,502941473
Змінна X 6	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 7	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 8	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 9	0,545868626	0	65535	#ЧИСЛО!	0,545868626	0,545868626	0,545868626	0,545868626
Змінна X 10	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 11	-0,649635469	0	65535	#ЧИСЛО!	-0,649635469	-0,649635469	-0,649635469	-0,649635469
Змінна X 12	2,237981824	0	65535	#ЧИСЛО!	2,237981824	2,237981824	2,237981824	2,237981824
Змінна X 13	0,524025981	0	65535	#ЧИСЛО!	0,524025981	0,524025981	0,524025981	0,524025981
Змінна X 14	-1,143813515	0	65535	#ЧИСЛО!	-1,143813515	-1,143813515	-1,143813515	-1,143813515
Змінна X 15	1,596315083	0	65535	#ЧИСЛО!	1,596315083	1,596315083	1,596315083	1,596315083
Змінна X 16	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0

Продовження додатку С

Кореляційна матриця

	Y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀	x ₁₁	x ₁₂	x ₁₃	x ₁₄	x ₁₅	x ₁₆
Y	1																
x ₁	0,9905	1															
x ₂	0,7754	0,7358	1														
x ₃	0,3589	0,3673	0,7789	1													
x ₄	0,6989	0,6683	0,4069	0,0227	1												
x ₅	0,9775	0,9485	0,8336	0,4036	0,7244	1											
x ₆	0,3827	0,3354	0,3558	0,1616	0,2341	0,4634	1										
x ₇	0,9808	0,9735	0,6817	0,2576	0,7766	0,9477	0,3628	1									
x ₈	0,9523	0,9269	0,6329	0,1259	0,7036	0,9100	0,3724	0,9651	1								
x ₉	0,9617	0,9246	0,7420	0,2357	0,6779	0,9419	0,3591	0,9487	0,9839	1							
x ₁₀	0,9609	0,9747	0,6690	0,3079	0,7503	0,9144	0,2072	0,9767	0,9080	0,8949	1						
x ₁₁	0,9622	0,9575	0,7900	0,4489	0,7895	0,9660	0,3728	0,9546	0,8650	0,8802	0,9568	1					
x ₁₂	0,9477	0,9318	0,6431	0,1537	0,6267	0,8887	0,2836	0,9354	0,9816	0,9755	0,8953	0,8395	1				
x ₁₃	0,9278	0,8947	0,7929	0,3230	0,5625	0,9094	0,3252	0,8667	0,9131	0,9567	0,8248	0,8379	0,9496	1			
x ₁₄	-0,0485	-0,0786	0,0394	-0,1381	-0,3784	-0,0472	-0,2733	-0,1687	-0,0136	0,0613	-0,1720	-0,2290	0,1163	0,1954	1		
x ₁₅	0,7300	0,7281	0,3086	-0,0696	0,9223	0,7206	0,1954	0,8271	0,7414	0,6812	0,8276	0,7889	0,6587	0,5119	-0,3631	1	
x ₁₆	0,8789	0,8906	0,4339	0,0232	0,7196	0,7890	0,1632	0,9377	0,9324	0,8731	0,9281	0,8133	0,9119	0,7561	-0,1381	0,8343	1

Додаток Т

Динаміка абсолютних та відносних показників проміжного споживання сільсько-го, лісового та рибного господарства України в 2012-2021рр., в основних цінах

Галузь	млн. грн.			%			
	2012-2014рр.	2015-2017рр.	2018-2021рр.	2012-2014рр.	2015-2017рр.	2018-2021рр.	скорочення ↓, зростання ↑
Сільське, лісове та рибне господарство	94110,3	156576,7	235490,8	53,05	43,17	41,36	↓
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2562,3	4604,3	5660,3	1,44	1,27	0,99	↓
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	2706,0	3657,7	3261,8	1,53	1,01	0,57	↓
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	86,3	134,3	173,0	0,05	0,04	0,03	↓
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	866,3	1281,7	2071,5	0,49	0,35	0,36	↓
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	17205,7	28924,0	38439,3	9,70	7,97	6,75	↓
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	23243,3	62022,7	90466,3	13,10	17,10	15,89	↑
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	1456,0	4966,3	2842,8	0,82	1,37	0,50	...*
Виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	1938,7	5558,7	9636,3	1,09	1,53	1,69	↑
Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування	543,7	1203,7	1867,8	0,31	0,33	0,33	...
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	190,0	1461,7	1388,8	0,11	0,40	0,24	...
Виробництво електричного устаткування	122,3	260,3	318,3	0,07	0,07	0,06	...
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	2170,0	9612,3	19463,3	1,22	2,65	3,42	↑
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	3771,0	10856,3	20835,5	2,13	2,99	3,66	↑
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	298,3	520,3	863,3	0,17	0,14	0,15	...
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3864,0	8461,3	17271,3	2,18	2,33	3,03	↑
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	506,3	510,3	926,0	0,29	0,14	0,16	↓
Будівництво	468,3	1387,3	4262,3	0,26	0,38	0,75	↑
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4217,3	28910,3	50958,3	2,38	7,97	8,95	↑

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5194,3	12401,3	26533,5	2,93	3,42	4,66	↑
Тимчасове розміщування й організація харчування	102,7	188,3	275,5	0,06	0,05	0,05	...
Видавнича діяльність, виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	34,7	97,0	397,3	0,02	0,03	0,07	↑
Телекомунікації (електро-розв'язок)	243,7	390,0	329,0	0,14	0,11	0,06	↓
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	106,3	195,7	552,8	0,06	0,05	0,10	↑
Фінансова та страхова діяльність	3027,0	6306,3	12236,8	1,71	1,74	2,15	↑
Операції з нерухомим майном	6370,0	3933,7	4955,0	3,59	1,08	0,87	↓
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	471,7	3898,0	7921,3	0,27	1,07	1,39	↑
Наукові дослідження та розробки	63,3	36,7	151,0	0,04	0,01	0,03	...
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	161,7	819,3	2010,0	0,09	0,23	0,35	↑
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1124,3	2749,3	6276,8	0,63	0,76	1,10	↑
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	94,7	487,7	1261,0	0,05	0,13	0,22	↑
Освіта	4,0	32,3	48,5	0,00	0,01	0,01	...
Охорона здоров'я та соціальна допомога	48,3	104,0	68,8	0,03	0,03	0,01	...
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6,3	32,7	29,3	0,00	0,01	0,01	...
Надання інших видів послуг	29,3	142,3	130,0	0,02	0,04	0,02	...

* тенденція не стійка

Додаток У

ВИВЕДЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

<i>Регресійна статистика</i>									
Множинний R	0,860302								
R-квадрат	0,740119								
Нормований R-квадрат	0,653492								
Стандартна похибка	1,975918								
Спостереження	13								
Дисперсійний аналіз									
	df	SS	MS	F	<i>Значимість F</i>				
Регресія	3	100,0709682	33,35699	8,543761	0,005336049				
Залишок	9	35,13826252	3,904251						
Разом	12	135,2092308							
	<i>Коефіцієнти регресії</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>	
Y-змінна	11,42269	19,36343361	0,58991	0,569763	-32,38044118	55,22581891	-32,3804	55,22581891	
Змінна X 1	-0,00026	0,000379141	-0,69739	0,503177	-0,001122083	0,000593269	-0,00112	0,000593269	
Змінна X 2	0,000771	0,002626716	0,293554	0,775755	-0,005170961	0,00671313	-0,00517	0,00671313	
Змінна X 3	0,000713	0,00016599	4,293179	0,002011	0,000337128	0,001088118	0,000337	0,001088118	

Кореляційна матриця

	Y	x ₁	x ₂	x ₃
Y	1			
x ₁	0,395559	1		
x ₂	-0,06758	-0,620473909	1	
x ₃	0,837832	0,64448149	-0,25964	1

Додаток Ф

Проміжне споживання при виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, в основних цінах, в основних цінах, млн. грн.

Продукція галузі	Рік									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сільське, лісове та рибне господарство	44435	53246	63101	86927	115485	133751	164056	146762	185375	249470
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	9812	6981	7182	10910	10569	19482	21350	15252	5527	17777
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	63185	60504	63416	78216	68672	50381	49715	44039	37345	35717
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	368	302	321	246	307	440	1416	1037	302	115
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	12743	12219	14539	17417	21010	21846	26565	26264	29976	39934
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	4270	4073	5612	4271	6254	8869	9932	7324	3334	7347
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	6200	4643	6416	9154	9770	11582	14925	13330	12806	13663
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	1239	1095	2160	1707	2483	1099	120	453	1525	2511
Виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	14783	16769	16598	21033	29994	32892	33023	42326	41148	50680
Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування	2699	1830	1731	2505	5061	6534	7154	10260	5549	7087
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	577	448	652	699	2147	2334	2789	3458	2007	1609
Виробництво електричного устаткування	236	192	219	239	421	452	416	982	797	28
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1390	1283	1799	2205	6013	8491	6075	11272	13745	10216
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	889	806	737	953	1660	2118	1543	3263	4294	10037
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	1500	1015	431	1153	1411	1653	1523	3056	2591	1321
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	8125	6756	8093	10003	15685	21473	23548	31265	22998	33881
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2033	2085	1172	853	862	1414	1057	2149	1972	3333
Будівництво	656	404	266	448	2552	1994	1914	9380	9466	19063
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2032	2093	24895	37804	54353	91167	78823	82093	113606	100532
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8263	9137	11061	16613	17598	22435	22224	32211	34076	36574
Тимчасове розміщування й організація харчування	532	350	481	485	456	333	67	516	314	575

Видавнича діяльність, виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	1837	1058	984	1827	2010	2276	2164	3118	2766	2547
Телекомунікації (електрозв'язок)	480	438	340	521	496	602	404	417	237	18
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	883	561	394	829	477	102	138	502	470	856
Фінансова та страхова діяльність	4904	4742	4271	7207	6032	7991	5400	4512	9062	9816
Операції з нерухомим майном	1435	1766	1333	3444	6881	9393	7116	13053	11821	5376
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	2796	3082	2120	2395	2075	2456	1786	11607	10874	12467
Наукові дослідження та розробки	15	32	11	42	95	86	77	190	161	71
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	4502	6271	4695	6834	7480	8285	9779	11906	25992	30685
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1722	1455	1279	1392	844	1133	979	3553	9129	6283
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	308	492	508	479	1124	1474	2255	3503	1706	815
Освіта	19	13	16	8	99	110	74	57	72	3
Охорона здоров'я та соціальна допомога	191	124	51	120	313	286	90	141	47	5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	13	19	36	54	89	42	24	103	68	169
Надання інших видів послуг	32	22	20	101	144	187	142	193	201	213

Додаток X

ВИВЕДЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Регресійна статистика								
Множинний R	1							
R-квадрат	1							
Нормований R-квадрат	65535							
Стандартна похибка	0							
Спостереження	10							
Дисперсійний аналіз								
	df	SS	MS	F	Значимість F			
Регресія	16	16308319626	1019269977	#ЧИСЛО!	#ЧИСЛО!			
Залишок	0	0	65535					
Разом	16	16308319626						
	Коефіцієнти регресії	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%	Нижні 95,0%	Верхні 95,0%
Y-змінна	7002,739887	0	65535	#ЧИСЛО!	7002,739887	7002,739887	7002,739887	7002,739887
Змінна X 1	0,165439436	0	65535	#ЧИСЛО!	0,165439436	0,165439436	0,165439436	0,165439436
Змінна X 2	0,090511151	0	65535	#ЧИСЛО!	0,090511151	0,090511151	0,090511151	0,090511151
Змінна X 3	0,27032271	0	65535	#ЧИСЛО!	0,27032271	0,27032271	0,27032271	0,27032271
Змінна X 4	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 5	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 6	1,47090822	0	65535	#ЧИСЛО!	1,47090822	1,47090822	1,47090822	1,47090822
Змінна X 7	0,331326736	0	65535	#ЧИСЛО!	0,331326736	0,331326736	0,331326736	0,331326736
Змінна X 8	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 9	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 10	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 11	2,120001158	0	65535	#ЧИСЛО!	2,120001158	2,120001158	2,120001158	2,120001158
Змінна X 12	0,377971912	0	65535	#ЧИСЛО!	0,377971912	0,377971912	0,377971912	0,377971912
Змінна X 13	-0,615020467	0	65535	#ЧИСЛО!	-0,615020467	-0,615020467	-0,615020467	-0,615020467
Змінна X 14	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 15	0	0	65535	#ЧИСЛО!	0	0	0	0
Змінна X 16	0,774554256	0	65535	#ЧИСЛО!	0,774554256	0,774554256	0,774554256	0,774554256

Продовження додатку Х

Кореляційна матриця

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆
Y	1																
x ₁	0,9914	1															
x ₂	0,4637	0,5236	1														
x ₃	-0,8078	-0,8004	-0,3529	1													
x ₄	0,9913	0,9943	0,4954	-0,7962	1												
x ₅	0,3800	0,4469	0,9285	-0,3325	0,41	1											
x ₆	0,8708	0,8827	0,6874	-0,6771	0,8638	0,633	1										
x ₇	0,9771	0,9617	0,4971	-0,8210	0,9629	0,4335	0,8802	1									
x ₈	0,7464	0,7346	0,6767	-0,6986	0,7320	0,6553	0,8717	0,8511	1								
x ₉	0,8865	0,8415	0,2940	-0,8318	0,8312	0,2688	0,8144	0,9214	0,8083	1							
x ₁₀	0,9277	0,9202	0,6329	-0,8265	0,9250	0,5713	0,9047	0,9716	0,9265	0,8716	1						
x ₁₁	0,8917	0,8658	0,2596	-0,7844	0,9043	0,1466	0,6142	0,8803	0,6062	0,7470	0,8346	1					
x ₁₂	0,9270	0,9111	0,4853	-0,7661	0,8830	0,4562	0,9146	0,9210	0,7834	0,9370	0,8785	0,6876	1				
x ₁₃	0,9679	0,9376	0,3972	-0,8188	0,9415	0,3150	0,8690	0,9774	0,8086	0,9437	0,9393	0,8708	0,9319	1			
x ₁₄	0,7526	0,7347	0,2020	-0,4767	0,7146	0,0192	0,5096	0,6456	0,2471	0,6032	0,5104	0,6407	0,6999	0,6683	1		
x ₁₅	0,7790	0,7199	0,0530	-0,7877	0,7639	-0,0514	0,5336	0,8050	0,6085	0,7906	0,7655	0,9166	0,6330	0,8539	0,4852	1	
x ₁₆	0,9047	0,8868	0,1358	-0,7967	0,9013	0,0189	0,6190	0,8395	0,4645	0,7739	0,7389	0,9245	0,7517	0,8630	0,7963	0,846	1

SWOT-аналіз аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції в контексті завдання обґрунтування стратегії формування та розвитку в ньому ланцюга вартості

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Стійке зростання виробництва рослинницької продукції	Скорочення виробництва та переробки молока
Багатоукладність сільськогосподарського виробництва	Скорочення виробництва яловичини та телятини
Збільшення обсягів використання зерна для переробки на нехарчові цілі	Використання застарілих технологій в скотарстві
Збільшення обсягів використання картоплі для переробки на нехарчові цілі	Скорочення виробництва яєць
Збільшення обсягів використання овочів та баштанних культур для годівлі тварин	Скорочення виробництва цукрових буряків
Замкнутий технологічний цикл у виробництві та переробці насіння соняшнику	Скорочення виробництва винограду
Достатні обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської сировини для потреб вітчизняної переробної промисловості	Недостатні обсяги виробництва плодово-ягідної продукції
Виробництво валової доданої вартості сільським, рибним та лісовим господарством збільшується	Переважають низькомаржинальні культур в структурі посівів
Виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України збільшується	Надмірний експорт зерна
Наявність успішного досвіду розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації	Скорочення використання зерна на корм тваринам
Наявність успішного досвіду розвитку соціальної та економічної сфери сільських територій за рахунок грантового фінансування	Дефіцит сучасних плодосховищ
Аграрний сектор економіки має відносно вищий рівень інвестиційної привабливості порівняно з іншими секторами економіки	Зменшення частки с.-г. виробників у постачанні тварин на переробні підприємства
	Технологія виробництва та заготівлі тваринницької продукції в особистих селянських господарствах не відповідає європейським санітарно-гігієнічним вимогам
	Відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами безпеки і якості
	Низька ємність внутрішнього продовольчого ринку
	В Україні відсутні історичні традиції виготовлення низки алкогольних напоїв, популярних в ЄС
Можливості (O)	Загрози (T)
Збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях	Продовження російсько-української війни: втрата нових територій
Збільшення частки сировини для м'ясопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях	Продовження російсько-української війни: низька інвестиційна привабливість української економіки
Виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування ВРХ та виробництво молока	Збільшення імпорту виноматеріалів і готової алкогольної продукції із винограду
Підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах	Збільшення імпорту молочних продуктів
Використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) експортні мита	Збільшення експорту української сільськогосподарської продукції
Використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпортні мита	Неспроможність зупинити епідемію АЧС

Врахування європейських смакових уподобань для збільшення експорту продовольства в ЄС	Низька частка вітчизняної промислової продовольчої продукції на світовому ринку
Удосконалення логістики виходу українського продовольства на ринок ЄС, насамперед в ритейл	Бідність населення
Повне використання квоти на безмитний експорт українського спирту в ЄС	Низькі розміри безмитних квот експорту української продовольчої продукції на ринок ЄС
Збільшення виробництва посадкового та садивного матеріалу, насіння високоврожайних сортів та гібридів сільськогосподарських культур; спермопродукції та племінних тварини високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин; малька та зарібку прісноводних риб; послуг із обробітку ґрунту, догляду за рослинами, збирання врожаю, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції; послуг із штучного запліднення сільськогосподарських тварин, ветеринарного та зоотехнічного обслуговування сільськогосподарських тварин тощо	Нерівні умови доступу молочної й м'ясної продукції, обробленої продукції із зерна, цукру на ринки України та ЄС
Збільшення виробництва мінеральних добрив, отрутохімікатів та ін. хімічної продукції для сільського господарства	Посилення впливу європейського аграрного лобі на протекціоністську політику ЄС
Збільшення виробництва засобів праці транспортної інфраструктури сільськогосподарського виробництва	Продовження міжнародної правової кризи
Збільшення споживання с.-г. товаровиробниками послуг банківських та страхових компаній	Зниження родючості українських ґрунтів у результаті порушення норм земельного законодавства та глобального потепління
Збільшення споживання с.-г. товаровиробниками консалтингових послуг	Загострення дефіциту робочої сили в сільському господарстві
Стимулювання інвестиційного попиту в сільському господарстві	Продовження деградації життєвого середовища селян – сільських територій
Стимулювання інвестиційного попиту в харчовій промисловості	Фінансування програм державної допомоги сільському господарству за залишковим принципом
Збільшення споживання харчовою промисловістю сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва	
Збільшення виробництва пакувальних матеріалів	
Збільшення будівництва виробничих потужностей для переробки місцевої та імпортованої сільськогосподарської продовольчої сировини	
Забезпечення розвитку оптової та роздрібною торгівлі	
Забезпечення розвитку рекламної діяльності і дослідження кон'юнктури ринку	
Розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію на ринку ЄС	
Масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості для забезпечення відповідності продовольчої продукції європейським санітарно-гігієнічним вимогам	
Розбудова нових логістичних ланцюгів для входження в європейський продовольчий ритейл із залученням європейських партнерів (створення спільних торгових підприємств, відкриття торгових домів в країнах ЄС тощо)	
Запровадження програм продовольчої допомоги мало-забезпеченим	
Стимулювання домогосподарств до участі у державній програмі «Національний кешбек»	
Забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій за рахунок державних і приватних фондів	
Створення спільних підприємств українських та іноземних інвесторів у харчовій промисловості	

Додаток III

Стратегія «порівняльні переваги» в контексті завдання формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції

Можливості (O)	Сильні сторони (S)											
	Стійке зростання виробництва рослинницької продукції	Багатоукладність сільськогосподарського виробництва	Збільшення обсягів використання зерна для переробки на нехарчові цілі	Збільшення обсягів використання картоплі для переробки на нехарчові цілі	Збільшення обсягів використання овочів та баштанних культур для годівлі тварин	Замкнутий технологічний цикл у виробництві та переробці насіння соняшнику	Достатні обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської сировини для потреб вітчизняної переробної промисловості	Виробництво валової доданої вартості сільським, рибним та лісовим господарством збільшується	Виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України збільшується	Наявність успішного досвіду розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації	Наявність успішного досвіду розвитку соціальної та економічної сфери сільських територій за рахунок грантового фінансування	Аграрний сектор економіки має відносно вищий рівень інвестиційної привабливості порівняно з іншими секторами економіки
Збільшення частки сировини для молокопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях					+		+					
Збільшення частки сировини для м'ясопереробних підприємств, виробленої на власних потужностях					+							
Виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування ВРХ та виробництво молока							+					
Підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах		+					+			+		
Використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) експортні мита			+			+						
Використання правил СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпортні мита												
Врахування європейських смакових уподобань для збільшення експорту продовольства в ЄС						+						
Удосконалення логістики виходу українського продовольства на ринок ЄС, насамперед в ритейл						+						

Повне використання квоти на безмитний експорт українського спирту в ЄС	+											
Збільшення виробництва посадкового та садивного матеріалу, насіння високоврожайний сортів та гібридів сільськогосподарських культур; спермопродукції та племінних тварини високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин; малька та зарибку прісноводних риб; послуг із обробітку ґрунту, догляду за рослинами, збирання врожаю, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції; послуг із штучного запліднення сільськогосподарських тварин, ветеринарного та зоотехнічного обслуговування сільськогосподарських тварин тощо	+	+			+			+		+		
Збільшення виробництва мінеральних добрив, отрутохімікатів та ін. хімічної продукції для сільського господарства	+							+				
Збільшення виробництва засобів праці транспортної інфраструктури сільськогосподарського виробництва	+						+	+				
Збільшення споживання с.-г. товаровиробниками послуг банківських та страхових компаній	+							+		+		
Збільшення споживання с.-г. товаровиробниками консалтингових послуг	+							+		+		
Стимулювання інвестиційного попиту в сільському господарстві	+				+			+		+		+
Стимулювання інвестиційного попиту в харчовій промисловості	+					+	+		+			+
Збільшення споживання харчовою промисловістю сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва	+					+	+	+	+	+		
Збільшення виробництва пакувальних матеріалів						+	+		+			
Збільшення будівництва виробничих потужностей для переробки місцевої та імпортованої сільськогосподарської продовольчої сировини	+		+	+	+	+						
Забезпечення розвитку оптової та роздрібної торгівлі	+	+		+		+			+	+		
Забезпечення розвитку рекламної діяльності і дослідження кон'юнктури ринку						+			+			
Розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію на ринку ЄС					+					+		
Масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості для забезпечення відповідності продовольчої продукції європейським санітарно-гігієнічним вимогам					+	+	+			+		
Розбудова нових логістичних ланцюгів для входження в європейський продовольчий рітейл із залученням європейських партнерів (створення спільних торгових підприємств, відкриття торгових домів в країнах ЄС тощо)						+						
Запровадження програм продовольчої допомоги малозабезпеченим						+			+			
Стимулювання домогосподарств до участі у державній програмі «Національний кешбек»						+						
Забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій за рахунок державних і приватних фондів		+						+		+	+	
Створення спільних підприємств українських та іноземних інвесторів у харчовій промисловості									+			+

Додаток ІІІ

Стратегія «захищеність» в контексті завдання формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції

Загрози (Т)	Сильні сторони (S)											
	Стійке зростання виробництва рослинницької продукції	Багатоукладність сільськогосподарського виробництва	Збільшення обсягів використання зерна для переробки на нехарчові цілі	Збільшення обсягів використання картоплі для переробки на нехарчові цілі	Збільшення обсягів використання овочів та баштанних культур для годівлі тварин	Замкнутий технологічний цикл у виробництві та переробці насіння соняшнику	Достатні обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської сировини для потреб вітчизняної переробної промисловості	Виробництво валової доданої вартості сільським, рибним та лісовим господарством збільшується	Виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України збільшується	Наявність успішного досвіду розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації	Наявність успішного досвіду розвитку соціальної та економічної сфери сільських територій за рахунок грантового фінансування	Аграрний сектор економіки має відносно вищий рівень інвестиційної привабливості порівняно з іншими секторами економіки
Продовження російсько-української війни: втрата нових територій												
Продовження російсько-української війни: низька інвестиційна привабливість української економіки	+	+				+		+	+	+		+
Збільшення імпорту молочних продуктів												
Збільшення експорту української сільськогосподарської продукції	+				+	+	+	+		+		
Незпроможність зупинити епідемію АЧС												
Низька частка вітчизняної промислової продовольчої продукції на світовому ринку			+	+	+	+			+			
Бідність населення		+								+	+	
Низькі розміри безмитних квот експорту української продовольчої продукції на ринок ЄС			+	+	+							

Нерівні умови доступу молочної й м'ясної продукції, обробленої продукції із зерна, цукру на ринки України та ЄС			+									
Посилення впливу європейського аграрного лобі на протекціоністську політику ЄС			+									
Продовження міжнародної правової кризи												
Зниження родючості українських ґрунтів у результаті порушення норм земельного законодавства та глобального потепління												
Загострення дефіциту робочої сили в сільському господарстві		+									+	
Продовження деградації життєвого середовища селян – сільських територій										+	+	
Фінансування програм державної допомоги сільському господарству за залишковим принципом	+	+						+			+	

Додаток Я

Стратегія «виклики» в контексті завдання формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції

Слабкі сторони (W)	Можливості (O)																											
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7	O8	O9	O10	O11	O12	O13	O14	O15	O16	O17	O18	O19	O20	O21	O22	O23	O24	O25	O26	O27	O28
Скорочення виробництва та переробки молока	+		+	+		+				+			+		+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	
Скорочення виробництва яловичини та телятини	+	+	+	+		+				+			+		+	+	+		+			+	+	+	+	+	+	
Використання застарілих технологій в скотарстві	+	+	+	+											+													
Скорочення виробництва яєць						+							+		+	+	+		+			+	+	+	+	+		
Скорочення виробництва цукрових буряків						+				+	+		+		+	+	+		+			+	+		+			
Скорочення виробництва винограду						+				+	+		+		+	+	+		+			+	+	+	+	+	+	
Недостатні обсяги виробництва плодово-ягідної продукції						+				+	+	+	+		+	+	+		+			+	+	+	+	+	+	
Переважання низькомаржинальних культур в структурі посівів	+	+	+	+		+			+							+	+		+			+	+		+	+	+	
Надмірний експорт зерна	+	+	+	+	+	+			+				+		+	+	+		+			+	+		+	+	+	
Скорочення використання зерна на корм тваринам	+	+	+	+	+	+				+			+		+	+	+		+			+	+		+	+	+	
Дефіцит сучасних плодосховищ										+			+		+	+	+		+			+	+		+	+		
Зменшення частки с.-г. виробників у постачанні тварин на переробні підприємства		+	+							+			+		+	+	+		+			+	+	+	+	+	+	
Технологія виробництва та заготівлі тваринницької продукції в особистих селянських господарствах не відповідає європейським санітарно-гігієнічним вимогам	+	+	+	+									+											+				
Відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами безпечності і якості	+	+		+										+		+	+					+	+	+	+	+		+
Низька смістність внутрішнього продовольчого ринку	+	+	+	+			+	+	+											+	+	+	+	+	+	+		+
В Україні відсутні історичні традиції виготовлення низки алкогольних напоїв, популярних в ЄС							+		+					+				+			+			+				+

Додаток Ю

Стратегія «ризики» в контексті завдання формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки
України в умовах євроінтеграції

	Слабкі сторони (W)															
Загрози (T)	Скорочення виробництва та переробки молока	Скорочення виробництва яловичини та телятини	Використання застарілих технологій в скотарстві	Скорочення виробництва яєць	Скорочення виробництва цукрових буряків	Скорочення виробництва винограду	Недостатні обсяги виробництва плодowo-ягідної продукції	Переважаючі низькомаржинальні культур в структурі посівів	Надмірний експорт зерна	Скорочення використання зерна на корм тваринам	Дефіцит сучасних плодосховищ	Зменшення частки с.-г. виробників у постачанні тварин на переробні підприємства	Технологія виробництва та заготівлі тваринницької продукції в особистих селянських господарствах не відповідає європейським санітарно-гігієнічними вимогам	Відсутність сертифікації більшості вітчизняних промислових продовольчих підприємств за міжнародними стандартами безпечності і якості	Низька ємність внутрішнього продовольчого ринку	В Україні відсутні історичні традиції виготовлення низькоалкогольних напоїв, популярних в ЄС
Продовження російсько-української війни: втрата нових територій																
Продовження російсько-української війни: низька інвестиційна привабливість української економіки															+	
Збільшення імпорту виноматеріалів і готової алкогольної продукції із винограду						+		+			+					
Збільшення імпорту молочних продуктів	+							+	+	+			+			
Збільшення експорту української сільськогосподарської продукції		+						+	+	+					+	
Неспроможність зупинити епідемію АЧС																
Низька частка вітчизняної промислової продовольчої продукції на світовому ринку	+	+	+					+	+				+	+		+
Бідність населення	+	+		+	+	+	+						+			
Низькі розміри безмитних квот експорту української продовольчої продукції на ринок ЄС													+	+	+	

Нерівні умови доступу молочної й м'ясної продукції, обробленої продукції із зерна, цукру на ринки України та ЄС	+	+											+	+	+	
Посилення впливу європейського аграрного лобі на протекціоністську політику ЄС								+	+							
Продовження міжнародної правової кризи																
Зниження родючості українських ґрунтів у результаті порушення норм земельного законодавства та глобального потепління		+			+	+	+	+	+							
Загострення дефіциту робочої сили в сільському господарстві																
Продовження деградації життєвого середовища селян – сільських територій	+	+				+	+	+				+				
Фінансування програм державної допомоги сільському господарству за залишковим принципом	+	+	+		+	+						+				

Стратегія формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції*

СТРАТЕГІЧНА МЕТА: формування: замкнутого (внутрішнього) технологічного ланцюга в усіх продуктових підкомплексах. розвиток: скорочення експорту сільськогосподарської сировини із одночасним збільшенням експорту продовольчих напівфабрикатів та го-	ТАКТИЧНІ ЦІЛІ	ЗАСОБИ ДОСЯГНЕННЯ
	Збільшення частки тваринницької сировини для підприємств харчової промисловості, виробленої на власних потужностях	1. Сприяння розвитку власних і кооперативних переробних потужностей у власності сільськогосподарських то-варовиробників 2. Укладання угод на оренду тваринницьких приміщень та постачання кормів із діючими сільськогосподарськими підприємствами 3. Пряма оренда/суборенда земельних паїв для будівництва (вкуп) тваринницьких приміщень та виробництва кормів – організація виробництв холдингового типу 4. Використання субсидій «синьої скрині» - виплата дотації за переведення землі із польової сівозміни у кормову 5. Надання підприємствам молочної промисловості та скотарським сільськогосподарським підприємствам першочергового права на оренду земель НААН України
	Виплата в повному обсязі бюджетних дотацій на вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока	1. Бюджетні дотації на вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока - захищена стаття державного бюджету
	Підтримка розвитку обслуговуючих молочних кооперативів в рамках яких функціонує технологія машинного доїння худоби і зберігання молочної сировини в танках-охолоджувачах	1. Бюджетні дотації на підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації – захищена стаття державного бюджету 2. Популяризація розвитку сільськогосподарської кооперації
	Використання правил ГАТТ/СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпортні мита	Політична воля використовувати правила ГАТТ/СОТ, які дозволяють вводити (збільшувати) імпортні мита
	Стимулювання інвестиційного попиту в сільському господарстві	1. Активна інвестиційна політика: агролізинг, програма дешевих кредитів, часткове відшкодування витрат на придбання основних засобів, заставні ціни, прискорена амортизація, бюджетна субсидія на 1 га тощо. 2. Пасивна інвестиційна політика: стабільність цін, захист приватної власності, спрощення адміністративних процедур, розвиток соціальної інфраструктури сільських територій тощо
	Стимулювання інвестиційного попиту в харчовій промисловості	1. Активна інвестиційна політика: програма дешевих кредитів при будівництві нових/додаткових виробничих потужностей, прискорена амортизація 2. Пасивна інвестиційна політика: стабільність цін, захист приватної власності
	Розширення безмитних квот на українську промислову продовольчу продукцію на ринку ЄС	1. Сприяння розвитку спільних українсько-європейських підприємств в харчовій промисловості 2. Розвиток ПВЗВТ
	Масове впровадження на вітчизняних підприємствах харчової промисловості сучасних систем менеджменту якості для забезпечення відповідності продовольчої продукції європейським санітарно-гігієнічним вимогам	1. Організаційна, юридична, фахова допомога при проведенні сертифікації 2. Дипломатична та організаційна допомога у просуванні продовольчих товарів на ринок ЄС
	Розбудова нових логістичних ланцюгів для входження в європейський продовольчий ритейл із залученням європейських партнерів (створення спільних торгових підприємств, відкриття торгових домів в країнах ЄС тощо)	1. Пасивна інвестиційна політика: стабільність цін, захист приватної власності 2. Дипломатична та організаційна допомога у просуванні продовольчих товарів на ринок ЄС
	Запровадження програм продовольчої допомоги малозабезпеченим	Для реалізації програми використовуються лише вітчизняні продовольчі товари
	Стимулювання домогосподарств до участі у державній програмі «Національний кешбек»	Для реалізації програми використовуються лише вітчизняні продовольчі товари

*власна розробка автора

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Грабек Я.А. Ланцюг вартості: суть категорії та методичне значення. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Випуск 102. Частина 2. С. 26-35. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-26-35 (0,66 умов. друк. арк.).
2. Грабек Я.А. Додана вартість в сільськогосподарському виробництві України стан та фактори впливу. *Ефективна економіка*. 2023. №11. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.11.81> (0,98 умов. друк. арк.).
3. Мудрак Р.П., Грабек Я.А. Глобальні ланцюги вартості у виробництві продовольства та місце України в них. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Випуск 103. Частина 2. С. 16-29. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-16-29 (0,84 умов. друк. арк.; особистий внесок автора полягає у аналізі останніх досліджень та публікацій по темі статті, розрахунку сальдо торгівлі України агропродовольчою продукцією, групуванні агропродовольчої продукції, визначення коефіцієнта експортної спеціалізації – 0,42 умов. друк. арк.);
4. Грабек Я.А. Методичні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Випуск 104. Частина 2. С. 83-94. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-83-94 (0,84 умов. друк. арк.).
5. Грабек Я.А. Переробна промисловість України: стан та головні фактори впливу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Випуск 105. Частина 2. С. 41-51. DOI 10.32782/2415-8240-2024-105-2-41-51 (0,66 умов. друк. арк.).
6. Грабек Я.А. Стан та перспективи розвитку тваринницьких галузей сільського господарства України. *Збірник наукових праць Уманського національного*

університету садівництва. 2025. Випуск 106. Частина 2. С. 197-207. DOI: 10.32782/2415-8240-2025-106-2-197-207 (0,74 умов. друк. арк.).

7. Грабек Я.А. Вплив відкритості економіки на виробництво доданої вартості в харчовій промисловості України. *Український журнал прикладної економіки і техніки*. 2025. Том 10. № 2. С. 237-241. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2025-2-47> (0,65 умов. друк. арк.).

Публікації за матеріалами наукових конференцій:

8. Грабек Я.А. Трансформаційні перетворення в аграрному секторі економіки України. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали XIV всеукраїнської наукової конференції за міжнародною участю*, м. Умань, 15 листопада 2022 р. Умань, 2022. С. 294-295. (0,1 умов. друк. арк.).

9. Грабек Я.А. Методичні аспекти категорії «додана вартість». *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Умань, 25 травня 2023 р. Умань, 2023. С. 43-44. (0,11 умов. друк. арк.).

10. Грабек Я.А. Додана вартість в аграрному секторі економіки України. *Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Харків, 20-22 вересня 2023 р., Харків, 2023. С. 394-395. (0,14 умов. друк. арк.).

11. Грабек Я.А. Додана вартість та канали розподілу сільськогосподарської продукції. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали XV Всеукраїнської наукової конференції за міжнародною участю*, м. Умань, 15 листопада 2023 р. Умань, 2023. С. 178-180. (0,14 умов. друк. арк.).

12. Грабек Я.А. Розвиток харчової промисловості, як умова формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Innovations and prospects in modern science: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference*, Stockholm, Sweden, June 5-7, 2023. Stockholm, 2023. С. 509-515. (0,28 умов. друк. арк.).

13. Грабек Я.А. Українсько-європейська торгівлі м'ясом та м'ясопродуктами. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: матеріали*

XIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 27 травня 2024 р. Умань, 2024 С. 104-106. (0,13 умов. друк. арк.).

14. Грабек Я.А. Додана вартість в сільському господарстві України: динаміка та ключові фактори впливу. *Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Умань, 15 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 145-147. (0,09 умов. друк. арк.).

15. Грабек Я.А. Інновації у виробництві продовольства, як безальтернативна умова розвитку внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 7-8 листопада 2024 р. Кропивницький, 2024. С. 139-140. (0,14 умов. друк. арк.).

16. Грабек Я.А. Агрохолдинг: суть, переваги та недоліки в контексті формування внутрішнього ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини: нові реалії та можливості*: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 6-7 грудня 2024р. Львів-Торунь, 2024. С. 39-41. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-440-8-8> (0,13 умов. друк. арк.).

17. Грабек Я.А. Проблеми формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. European congress of scientific discovery: Proceedings of the 4th International scientific and practical conference, Madrid, Spain, April 1-3, 2025. Madrid, 2025. С. 341-345. (0,21 умов. друк. арк.).

**УМАНСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УМАНСЬКА РАЙОННА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ**

площа Соборності, 1, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 3-40-58, тел. (04744) 3-33-78
E-mail: info@uman-rda.gov.ua, сайт: uman-rda.gov.ua код згідно з ЄДРПОУ 04061292

31.07.2025 № 1915/01-01-09

**ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
Грабека Ярослава Августовича**

Наукове дослідження Грабека Ярослава Августовича на тему «Формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції», спрямоване на теоретико-методичне обґрунтування засад і розробку практичних рекомендацій щодо формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Зважаючи на місце та роль аграрного сектору в економіці України, прискорення євроінтеграційних процесів, необхідність покращення умов зовнішньої торгівлі за рахунок формування внутрішніх замкнутих ланцюгів виробництва та збільшення частки експорту готової продукції, тематична спрямованість роботи є дійсно актуальною.

Запропоновані у дисертаційному дослідженні рекомендації, мають практичне значення для забезпечення на районному рівні науково-обґрунтованого планування та проведення державної аграрної політики шляхом використання при розробці програми розвитку наступних положень: методики розрахунку коефіцієнта експортної спеціалізації; хронологічної послідовності використання засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, які мають забезпечити поетапний перехід чотирьох станів виробництва – (1) стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин, площ кормових угідь, пасовищ, сінокосів, плодово-ягідних насаджень, виноградників тощо, (2) збільшення поголів'я сільськогосподарських тварин, площ кормових угідь, пасовищ, сінокосів, плодово-ягідних насаджень, виноградників тощо, впровадження системи НАССР в аграрному секторі економіки, (3) збільшення виробництва продовольчих напівфабрикатів та готової їжі для потреб внутрішнього ринку, (4) збільшення частки продовольчих напівфабрикатів та готової їжі українських виробників на ринку ЄС.

Начальник

Ігор МИКЛАЩУК

Мовчанюк Валентина 3-25-77

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська, 1 м. Умань, Черкаська обл., 20301
 тел.: (04744) 4-69-89, 3-20-11 факс: (04744) 3-20-41, 3-53-18
 E-mail: udau@udau.edu.ua Web: www.udau.edu.ua код ЄДРПОУ 00493787

«22» 07.2025 № 1168/01-10
 На № _____ від _____

Про впровадження результатів
 науково-дослідної роботи
 у навчальний процес

Довідка

Видана аспіранту кафедри економіки Уманського національного університету в тому, що результати дослідження Грабека Я.А. за темою «Формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції» використовуються у навчальному процесі під час вивчення дисциплін «Аграрна економіка», «Державне регулювання економіки», «Стратегія сталого розвитку» студентами факультету економіки і підприємництва.

Проректор з
 науково-педагогічної роботи

Михайло МАЛЬОВАНІЙ

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

1168/01-10